בארג חורבן

קאפיטרעש פוילן

ISBN: ISBN:0-657-14585-8
Barcode/EAN: 9780657145859

זרובבל

באַרג חורבן

BARG HURBM

Jacob Zerubavel

Permanent preservation of this book was made possible by Samuel and Phyllis Rubinovitz

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG

WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust

Arie & Ida Crown Memorial

The Seymour Grubman Family

David and Barbara B. Hirschorn Foundation

Max Palevsky

Robert Price

Righteous Persons Foundation

Lief D. Rosenblatt

Sarah and Ben Torchinsky

Harry and Jeanette Weinberg Foundation

AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE

National Yiddish Book Center

•

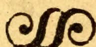
The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

זרובבל

באַרג חורבן

קאַפּיטלען פּוילן.

צווייטע אויפלאַגע

אַרויסגעגעבן דורך דער
פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציע פּועלי־ציון (שמאל)
אין שטוטגאַרט

1948 שטוטגאַרט

Special issue of „Najwelt“ Published under EUCOM Civil Affairs Division
Authorization Number UNDP 234
Responsible publisher: Dawid Jakubowitz

הקדמה צו דער ערשטער אויפלאַגע

צו די לייענער

„דער נייער יידישער באַרג, דער ב אַ ר ג ח ו ר ב ן, שרייט אַרויס אין פייער און אין בלוט אַ נייע תורה, וואָס אירע געבאָטן זענען: ב אַ צ אָ ל ו נ ג, אַ נ ט ש ע ד י ק ו נ ג, פ אַ ר ג י ט י ק ו נ ג!"

דאָס זענען ווערטער, מיט וועלכע דער מחבר פון דעם דאָזיקן בוך האָט זיך געווענדעט דורכן וואַרשעווער ראַדיאָ, צו די רעשטלעך פון פוילישן יידנטום, דעם 2־טן דעצעמבער 1945, גלייך נאָך זיין אָנקומען קיין פוילן.

„באַרג חורבן" סימבאָליזירט די ווירקלעכקייט פון דעם טויזנט־יאָריקן יידישן ישוב און מיט דעם דאָזיקן סימבאָלישן נאָמען האָט זרובבל באַצייכנט זיין ווערק, וואָס איז געווידמעט זיין לעצטן באַזוך אין דעם נאָכמלחמהדיקן פוילן.

דאָס בוך אַנטהאַלט נישט קיין רייזע־איינדרוקן אין דעם זשורנאַליסטישן באַגריף.

די רייזע־שילדערונג איז ביי זרובבלען בלויז אַ פאָן, אַ קאַנווע, אויף וועלכער דער מחבר ברענגט אַרויס די פּראָבלעמען, וואָס זענען פאַרבונדן מיט דער לאַגע פון די לעבנגעבליבענע פוילישע יידן שוין נאָך זייער באַפרייאונג — אויב מען קען זייער לאַגע באַצייכענען מיט דעם באַגריף „באַפרייאונג".

דאָס בוך איז אַ טיפער אַנאַליז פון דער דאָזיקער לאַגע, ווייל זרובבל גייט־צו צו די באַרירטע פּראָבלעמען נישט ווי קיין זייטיקער צושויער, נישט ווי „אַ גאַסט פון אויסלאַנד", וואָס קומט בלויז „פאַרשן" די לאַגע.

זרובבל לעבט איבער די אַלע פּראָבלעמען מיטן גאַנצן אינערלעכן שוידער פון אַן אייגענעם, פון אַ נאָענטן מענטש.

אין משך פון די צוויי צענדליק יאָר צווישן ביידע וועלט־מלחמות איז דאָך זרובבל געווען ענג פאַרבונדן מיטן לעבן פון דעם פוילישן יידנטום. ער האָט זיך איינגעגלידערט אין דעם לעבן פון דער פּערטהאַלבן־מיליאָניקער מאַסע, ער איז געווען איינער פון איר, אַ פירער און אַ קעמפער פאַר אירע רעכט, פאַר איר סאָציאַלער און נאַציאָנאַלער דערהויבונג. ער איז אויך געווען איינער פון די בויער פון יידישן שול און קולטור־וועזן אין פוילן. ער איז געווען באַהאַפטן מיט אַלע ליידן און פרייד, מיט אַלע קאַמפן און האָפענונגען פון דער דאָזיקער פאָלקס־מאַסע. זרובבל איז אַ באַשטאַנדטייל פון דעם פוילישן יידנטום.

עס איז דעריבער קלאָר, אַז זרובבל האָט זיך נישט געקענט באַגנוגענען מיטן דערציילן בלויז דאָס, וואָס ער האָט געזען און געהערט. ער האָט געמוזט טיפער אַריינדרינגען אין די פּראָבלעמען פון די לעבנגעבליבענע פוילישע יידן, מאַכן סך־הכלען און קומען צו קאָנקרעטע אויספירונגען, וואָס ווערן בולט סימבאָליזירט אין זיין באַצייכענונג, אַז אין דער יידישער געשיכטע איז צוגעקומען אַ נייער באַרג — דער באַרג חורבן.

דאָס דאָזיקע בוך, דער זעקסטער באַנד פון דער סעריע „דאָס פוילישע יידנטום", וואָס ווערט אַרויסגעגעבן דורכן צענטראַל־פאַרבאַנד פון פוילישע יידן אין אַרגענטינע, איז גלייכצייטיק דאָס ערשטע בוך, וואָס דערשיינט וועגן דעם יידישן לעבן אין פוילן נאָך דער מלחמה.

זרובבל איז טאַקע איינער פון אונדזערע ערשטע מנהיגים, וואָס האָבן באַזוכט פוילן נאָך דער באַפרייאונג. ער איז געקומען קיין פוילן אַלס פירער פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטערשאַפט, בכדי צו ברענגען די דאָרטיקע יידן אַ וואָרט פון טרייסט און דערמוטיקונג. ער איז נישט געפאָרן אַהין „ליקווידירן דעם גלות", ער האָט בלויז געוואָלט פאַרבינדן די רעשטלעך פון פוילישן יידנטום מיטן בויענדיקן זיך און קעמפנדיקן ישוב פון דער אַלט־נייער היים.

ווי אַ דענקענדיקער און פילנדיקער יידישער פירער, האָט זיך זרובבל צוריקגעקערט פון פוילן קיין ארץ־ישראל אַן אויפגעטרייסלטער און איינגעבראָכענער.

נישט בלויז דערפון, וואָס ער האָט געזען און גע־הערט אויפן אומענדלעכן בית־עלמין פון דעם טויזנט־יעריקן יידישן פאָלקסלעבן, נאָר אויך צוליב דער נייער טראַגישער ווירקלעכקייט, מיט וועלכער ער האָט זיך באַגעגנט אין דעם באַפרייטן פוילן.

זרובבלס בוך איז נישט בלויז צום לייענען. עס איז אַ ווערק, אין וועלכן דער לייענער וועט זיך מוזן אַריינטראַכטן, אַ ווערק, פון וועלכן ער וועט קענען עפּעס לערנען.

מיטן אַרויסגעבן דאָס דאָזיקע בוך ווערט די יידישע פאָר־שונגס־ליטעראַטור באַרייכערט מיט אַ וויכטיקן דאָקומענט וועגן דעם טראַגישסטן קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון פוילישן יידנטום.

די רעדאַקציע.

בוענאָס־איירעס, אויגוסט 1946.

אַ גרוס צו די ייִדן אין פּוילן

(אַנשטאָט אַ הקדמה)

רעדע, געהאַלטן צו די פּוילישע ייִדן דורכן וואַר־
שעווער ראַדיאָ, נאָכן אָנקומען קיין פּוילן, דעם 2טן
דעצעמבער 1945.

טייערע ברידער און שוועסטער — איבערגעבליבענע רעשטלעך פון מיליאָניקן פּוילישן ייִדנטום! אַ דערשיטערטער און אויפגעשוי־דערטער, קום איך צו אייך איבערגעבן אַ גרוס פון ייִדישן ישוב אין ארץ־ישראל און פון הונדערטער טויזנטער, מיליאָנען פון אונדזער פאָלק אין מערב־אייראָפּע און אין אַלע ווינקעלעך פון דער וועלט. כ'האָב געהאַט דעם כבוד און די זכיה צו באַטייליקן זיך, צוזאַמען מיט זייערע פאָרשטייער, אויף דעם ערשטן נאָכמלחמהדיגן ציוניס־טישן וועלט־צוזאַמענקום, אויף דער מערב־אייראָפּעאישער קאָנפערענץ פון ייִדישן וועלט־קאָנגרעס אין לאָנדאָן, אויף דער אינטערנאַציאָנאַ־לער גרינדונגס־קאָנפערענץ פון אַרבעטער סינדיקאַטן אין פּאַריז און אויף דער קאָנפערענץ פון ייִדישע קאָמבאַטאַנטן, פּאַרטיזאַנער און אונטערערדישע קעמפער, וועלכע איז אָקאָרשט אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין פראַנקרייך.

אַלע ייִדישע צוזאַמענקונפטן אין דער איצטיקער צייט האָבן אַלס יסוד און צענטראַלע אַקס פון זייערע באַראַטונגען די ייִדישע

נאַציאָנאַלע טראַגעדיע, וואָס האָט מיט איר גאַנצער גרויזאַמקייט זיך אויסגעגאָסן אויפן פוילישן יידנטום. אין זייער נאָמען און שליחות בויג איך דעם קאָפּ פאַר אייער מאַרטירערליי און ראַפּאָרטיר אייך די שבועה, וואָס עס שווערט איצט דאָס קעמפנדיקע ארץ-ישראל: „אם אשכחך, גולה!", נישט צו פאַרגעסן דעם גורל, וואָס האָט אייך געטראָפן, און געדענקען די אחריות, וועלכע איז ארויפגעוואלגערט דורך דער געשיכטע אויף אונדזער דור.

דער וואָרצלדיקסטער און קרעפטיקסטער יידישער ישוב איז אומגעקומען, און ס'איז פאַרשניטן געוואָרן דער אַלט-יידישער קיום, וואָס האָט זיינע צווייגן צעשיקט און צעשפּרייט איבער גאָר דער וועלט, ארויסברענגענדיק איבעראַל די וואונדערלעכע איניציאַטיוו און אונטערנעמערישקייט פונעם פוילישן ייד, זיין שפּרודלדיקע עמאָציאָנעלישקייט און אומאויסשעפּלעכע דינאַמיק, התלהבות און יום-טובדיקייט, גרענעצלאָזע מסירת-נפש און קוואַליקן אָפּטימיזם.

אייך איז באַשערט געווען אויסצוטרינקען ביזן דעק דעם כוס פון פערזענלעכע פיין און יסורים, פון נאַציאָנאַלער באַליידיקונג און אויסראָטונג; אָבער אויף אייער גורל איז אויך אויסגעפאַלן די שליחות צו דערהויבן דעם מאָראַלישן נאָמען פון פאָלק און ראַטעווען זיין מענטשלעכן כבוד דורכן אומפאַרגלייכלעכן העראָאישן קאַמף פון די געטאָ-אויפשטענדלער. אויב די קאַטאַסטראָפאַלע דערנידעריקונג פון די פאַרפייניקטע און פאַרברענטע האָט געזייט שוואַרצן יאוש און פאַסיוולע אַפּהענטיקייט, — האָט אָבער די אומגעאַנטע גבורה פון אויפשטענדלער אין געטאָ און פון פאַרטיזאַנער אין וועלדער געוועקט מוט און סטימולירט ביי יידישע אַרבעטער און יוגנט דעם חשק און אַנטשלאָסנקייט צו נעמען נקמה פאַר דעם בלוט פון די עופהליך און זקנים, פאַר דעם צער פון די איבערגעבליבענע און אָפּוואַשן די חרפה פון די פאַרשוועכטע שוועסטער.

איך בין געווען אין דעם פאַרברענטן געטאָ אין ווארשע, געהאַלטן אין האַנט דאָס הייליקע אַש פון אונדזער אומבאַקאַנטן נאַציאָנאַלן מיליאָניקן בר-מינן, און געקליבן צווישן שאַרבנס און ביינער די טייערע אותיות פון אונדזערע ספרים און ביכער. דער גיגאַנטי-

שער באַרג צונויפגעוואלגערטע שטיינער, ציגל, האָלץ און מיסט, וואָס איז געבליבן אַלס איינציקער זכר פון געטאָ, שיידט זיך אויס אַפילו אויפן פּאָן פון דער פיל-געליטענער, צעשמעטערטער, אָבער צום לעבן אויפוואַכנדיקער וואַרשע. דער נייער יידישער באַרג, דער באַרג חורבן, שרייט אַרויס אין פייער און אין בלוט אַ נייע תורה, וואָס אירע נייע געבאָטן זענען: באַצאָלונג, אָנטשעדיקונג, פאַרגי־טיקונג!

מיט דער טיפסטער פרייד און אויפריכטיקן געפיל באַגריס איך דאָס נייע פוילן. אין יראת הכבוד סאַלוטיר איך דעם אָנדענק פון די געפאַלענע העלדן פאַרן נאַציאָנאַל-שעפערישן פוילישן כוח, וואָס האָט זיך פאַרמאָסטן אויף די חורבות פון היימישער רעאַקציע און פרעמדן אָקופּאַנטישן פאַשיזם פאַרצווזעצן דעם היסטאָריש-באַפרייע־רישן אָנהייב פון דער רומפולער רויטער אַרמיי און פוילישן פאָלקס־מיליטער: אויפריכטן אַ פריי אומאָפּהענגיק פוילן אויף פעסטע דע־מאָקראַטישע יסודות.

איך באַגריס יעדע אָנשטרענגונג פון די איבערגעבליבענע רעשטלעך יידן, מיטצוהעלפן אַקטיוו דעם אַלגעמיינעם מלוכה-אויפ־בוי און באַמיאונג אויפצושטעלן דאָס אייגענע לעבן; דאָס איז אויך דער איינציקער וועג צו זיכערן פאַר זיי דאָ פולע מענטשלעכע און נאַציאָנאַלע רעכט, ווי פרייע גלייכווערטיקע בירגער פון דעמאָקראַ־טישן פוילן.

דאָס נייע פוילן פאָדערט איצט ביי יעדער געלעגנהייט אנטשידן און מאָנט איבעראַל, מען זאָל אים אומקערן פון אומעטום זיינע זין, וועלכע נייטיקן זיך אין זייער הילף, און אין וועמענס שעפערישע אַרבעט עס נייטיקט זיך דאָס אויפוואַכנדיקע פאָטערלאַנד. ס'איז די טיפסטע איבערצייגונג פון מיליאָנען יידן, אַז דאָס נייע פוילן וועט פאַרשטיין אויך דאָס יידישע פאָלק, וואָס פאָדערט און מאָנט פון דער וועלט, מען זאָל זיינע פאַרוואָגלטע זין לאָזן זיך אומקערן אין זייער פאָטערלאַנד — ארץ-ישראל, וועלכע נייטיקט זיך אין זייער אָפּגעראַטעוועטער ענערגיע און שאַפונגס-קראַפט.

דאָס פוילישע פאָלק, אויף וועמען היטלער האָט אינעם אַפּי־

ציעלן קריג אָנגעריצט זיינע ערשטע בלוט-הינט, וויס, ווי אוט־צאַליק עס זענען די יידישע קרבנות פון נאַציזם, ווייל די נאַצישע באַנדעס האָבן אויסגעקליבן דווקא די פוילישע ערד צו שענדן און פאַראומרייניקן זי דורך זייער בעסטיאַלישקייט און אכזריות לגבי יידן. דאָס נייע פוילן וועט דעריבער מער ווי ווער עס איז באַנעמען דעם שענדלעכן פאַרברעך, וואָס די זיגערישע וועלט באַגייט אַצינד קעגן דעם יידישן פאָלק, ווען אין לינעבורג און אין נירענבערג ווערט אויפן סאַמע אומפאַרשלייערטסטן אופן געשטעמפּלט די נאַצישע שאַנדטאַט קעגן מיליאָנען יידן, ווען עס ווערן אין נאָמען פון כלומר־שטער „גערעכטיקייט" און צביעותדיקן „הומאַניזם" געשיקט צוריק אויף דער פריי אונדזערע תלינים און פאַרטיליקער.

די אויפשטייענדיקע פוילישע דעמאָקראַטיע וועט פאַרשטיין דעם טראַגישן אמת און זין פון דעם קאַמף, וואָס עס פירט דער יידישער ישוב אין ארץ-ישראל, אַ קאַמף, וואָס פאַרמאָגט שוין זיינע הרוגים און פאַרוווּנדעטע און צענדליקער און הונדערטער: מיר קעמפן דער־פאַר, מען זאָל דעם יידישן פאָלק טאָן די עלעמענטאַרסטע גערעכ־טיקייט — אָפּשאַפן די חרפּה פון „ווייסבוך", וואָס שטאַמט נאָך פון דער טאַנסערוואַטיווער רעגירונג אין ענגלאַנד אין די צייטן פון מינכ־נער-פּאָליטיק. עפענען די טויערן פון ארץ-ישראל פאַר די אָפּגעראַ־טעוועטע פון מאַידאַנעק, אשוויענטשים, בערגען-בעלזען און אַנדערע קאָנצענטראַציע-לאַגערן, פונקט ווי פון די ערטער, וואָס בילדן איצט ריזיקע בית-עולמס פון פאַרטיליקטע יידישע ישובים. טויזנטער און צענדליקער טויזנטער יידן שטראָמען און שפּאַרן זיך אויף אַלע וועגן און אומוועגן דורך ים, יבשה און לופט, צו דערגרייכן די ברעגעס פון ארץ-ישראל, ווייל דאָרט איז געלייגט געוואָרן דער רעאַלער יסוד פאַר אַ יידישער נאַציאָנאַלער היים, אַ היים פאַר אַרבעט און שאַפן, וואָס איז מחמת דעם טאַקע, אויסגערעכנט אויף פאָלידאַרער פריד־לעכער צוזאַמענאַרבעט מיט די אַרבעטנדיקע מאַסן פון דער אַרטי־קער אַראַבישער באַפעלקערונג. טויזנטער זין און טעכטער פון יידישן ישוב אין ארץ-ישראל האָבן זיך פרייוויליק באַטייליגט אין די אַלי־אירטע אַרמייען און שפּעטער אויך אונטער דער פאָן פון דער יידי־

שער בריגאדע און מיטגעהאָלפן, ווי יידן, דעם נצחון איבערן פאַשיזם און נאַציזם. מיר זענען באַרעכטיקט צו געניסן, אַלס פאָלק, אויך די פּרוכט פון דעם דאָזיקן זיג.

טייערע ברידער און שוועסטער! מיליאָנען יידן אין דער וועלט, בפרט אָבער דער יידישער ישוב אין ארץ־ישראל, טראַכטן כסדר וועגן אייך מיט דער טיפסטער זאָרג, זוכן אייך צו העלפן מיט וואָס נאָר מעגלעך אין אייערע לויב־ווערטע אָנשטרענגונגען צוריקצוקומען אין נאָרמאַלן לעבן. איר האָט רעכט דערויף. איר האָט דערוויזן דעם אומאָפּפרעגלעכן ביישפּיל, ווי יידן שטאַרבן אין געטאָ: ווירדיק, מענטשלעך, מיט געווער אין האַנט.

איך ברענג אייך איצט אַ גרוס פון די, וואָס וווינען ביי היינטיקן טאָג, ווי עס לעבן און קעמפן יידן אין ארץ־ישראל. ס'איז אַ לעבן פון אַרבעט, אַ קאַמף נישט פאַר זיך, נישט פאַר יחידים, נאָר פאַרן גאַנצן יידישן נאַציאָנאַלן קאָלעקטיוו. די יאָרן פון אונדזער תקופה מוזן זיין יאָרן פון ערלעכן חשבון־הנפש און טיפסטער אחריות פאַרן אייגענעם גורל און פאַרן גורל פון אונדזער פאָלק.

פון דעם תהום פון אונדזער נאַציאָנאַלער טראַגעדיע שטייגן מיר אויף צום ווייטערדיקן לעבן. טאָר עס נישט זיין קיין הפקר־לעבן. לעבן יידיש איז אַ פּריווילעגיע, אַ זכיה. דאַרפן מיר, איבערגעבליבענע, זיין ראוי צו יידיש לעבן. ס'איז פון אונדזער פאָלקס־אָרגאַניזם ארויסגעצאַפּט געוואָרן אַן אַ מאָס לעבנס־ענערגיע און אַרבעטס־קראַפט. עס זענען פון אונדזער פאָלקס־אָרגאַניזם אָפּגעהאַקט געוואָרן די סאַמע פרישסטע און פרוכפּערדיקסטע יונגנטיגלידער. מוזן מיר ציטעריק און זאָרגעוודיק זאַמלען אונדזערע צעשאָטענע און צעזייטע כוחות, צעמענטירן די שארית־הפליטה, און אין גורלדיקער אָנשפּאַנונג אויפברענגען די געפאָדערטע קראַפט און אחריות פאַר דעם קאַמף צו זיכערן דעם היינט און אויסשמידן דעם מאָרגן פון יידישן יחיד און כלל.

מיר ווילן מער נישט זיין קיין געצוווּנגענע און אוודאי נישט קיין פריוויליקע מאַדערנע מאַראַנען; עס שטייט אונדז נישט אָן דאָס מזל און די ראָל פון אַן אַנוסים־פאָלק גרייזלעך אין דער היסטאָרישער

צייט, ווען ביי אַלע פעלקער אַנטפּלעקט זיך דער פּאָזיטיווער, פּראָגרעסיווער פּאַטריאָטיזם און זיי שטרעבן צום פרייען, פולבלוטיקן נאַציאָנאַלן און סאָציאַלן אויפשוואונג.

ווילן מיר מאַכן אַ סוף צו דער פּאַטאַלער יידישער הוימלאָזיקייט און מינדערוועטיקייט פון אומעטומיקע מיעוטים. ארץ־ישראל האָט דערוויזן פאַר אונדז גופא און אויך פאַר אַנדערע, סאַראַ גוואַלטיקע פּאָטענציעלע שאַפונגס־כוחות מיר פאַרמאָגן, אַפילו בעת מיר זענען געצוואונגען דורכצוברעכן זיך אַ וועג דורך אַ וואַלד אימפּעריאַליסטישע דערנער און קאַפּיטאַליסטיש־רעאַקציאָנערע שטערונגען. עס איז נישט פאַרדאַרט געוואָרן דער שורש און עס איז נישט אויסגעטרינקט געוואָרן דער מקור פון אונדזער לעבנס־וויטאַליטעט. מיר גרייטן זיך צום ווייטערדיקן המשך.

דאָס אַרבעטנדיקע ארץ־ישראל גריסט אייך, טייערע פּאַרטיזאַנישע ברידער און שוועסטער, און רופט אייך צו געמיינזאַמער געאייניקטער העכערער אָנשטרענגונג, כדי צו פאַרווירקלעכן די געשיכטלעכע צוואה פון אונדזערע קדושים וטהורים: נקמה פאַר די געשענדעטע, אחריות פאַרן ווירדיקן לעבן פון די איבערגעבליבענע!

כ'האָב היינט באַזוכט דעם געגנשער בית־עולם. דאָס איינציקע, וואָס איז גאַנץ געבליבן קעגנאיבער דעם פאַרברענטן געטאָ און רואינעס פון וואַרשע. איך האָב באַזוכט דעם פרישן איינציקן באַקאַנטן קבר פון אונדזערע קעמפער, דריי חברים מיינע: פּאָליע עלפּער, הערש בערלינסקי און אליהו ערליך. כ'בין געווען ביים „אהל־פּרץ". כ'האָב דאָרט, אויף די ווענט פון „אהל", געלייענט די אומשטערבלעכע ווערטער פון דער „גאָלדענער קייט", וואָס קלינגען איצט ווי ווערטער פון נבואה און פאַרפליכטונג.

טייערע ברידער און שוועסטער! כ'ברענג אייך פון ארץ־ישראל אַ גרוס און אַ רוף, צו רינגלען ווייטער די „גאָלדענע קייט" פון אונדזער פאָלק — דורך טרערן, יסורים, מסירת־נפש און פּאַטאָס פון קאָלעקטיוון פרייען יידישן שאַפן.

מיר לעבן און וועלן ווייטער לעבן!

I.

אַ נאַכט אין בערלין

זעקס שעה האָבן מיר געוואַרט אין פּאַריז אויפן פלי־פעלד פון לע־בורזשע און נישט געהאַט קיין דערלויבעניש צו לאָזן זיך אין לופט-וועג. די נאַכט איז געווען אַן אויסגעשטערנטע, אַ קלאָרע, דער פרימאַרגן — אַ העלער, און פלוצים האָט זיך פון ערגעץ אַ שפּאַר־געטון אַ נעפּל, וואָס האָט אַלץ פאַרשלונגען. דער אויטאָ האָט זיך גערוקט לאַנגזאַם און גע־בלאָנדזשעט אויפן גוט־באַקאַנטן שאָסיי פון פּאַריז. דער נעפּל איז געווען אַ געדיכטער, אַ פייכטער, די קעלט איז אַריינגעדרונגען אין די ביינער און דורכגענומען דעם גאַנצן קערפּער. האָט די דירעקציע פון לופט־פּלאַץ נישט דערלויבט זיך לאָזן אין וועג אַריין. מ'האָט אפילו געוווּסט, אַז ס'איז אַ ל אָ ק אַ ל ע דערשיינונג, אָבער די פראַנצויזן ווענען פּאַרזיכטיק און ווילן נישט ריזיקירן.

אונדזער פּוילישער אעראָפּלאַן האָט געדאַרפט פליען דירעקט קיין וואַר־שע, אָבער די שעה פון אָפּפלי האָט זיך שטאַרק אָוועקגערוקט, איז קלאָר געוואָרן, אַז קיין וואַרשע קאַן מען בשום אופן נישט באַוויזן, ווייל אין וואַרשע ווערט 4 אזייגער שוין פינצטער, וועט מען נישט קאָנען לאַנדן. איז געבליבן, מען זאָל פליען ביז בערלין און דאָרט איבערנעכטיקן, כדי אין דער פרי זיך לאָזן אין ווייטערן וועג. אַלע פּאַסאַזשירן זענען געווען אָנגעדרודלט, ברוגז. זיי האָבן זיך געאײַלט קיין וואַרשע צו זייערע גע־שעפטן, און עס איז געווען אַ שאָד פּטרן די נאַכט.

מיך האָט עס אַ ברי־גנעטאָן: זיין אין בערלין, טרעטן אויף דער פאַר־שאָלטענער ערד, אַ קוק־טאָן פון דער נאָענט, כאַטש אויף אַ סימן פון דייטשן חורבן! עס האָט אין מיר געטאַנצט אַן אינערלעכע פרייד: געכטיקן אין בערלין.

בייטאָג האָבן מיר זיך אויפגעהויבן, נאָך איידער דער נעפּל איז צעגאַנגען. דער סאָוויעטישער אינסטרוקטאָר־פּילאָט האָט זיך אליין אוועק־געזעצט ביים רודער און כ'האָב נישט באַמערקט, ווי מיר האָבן זיך אריינ־געגליטשט אין דער לופט. אַזוי ווייך און גלאַטיק האָט דער אַוויאָן גע־שניטן זיין וועג פּאַרוים און געבראָקט דעם נעפּל. אַ צוויי שעה שפּעטער האָבן מיר אָנגעטראָפן שניי־זאַווערוכעס. דער אַעראָפּלאַן האָט זיך גענומען וואַקלען. כמאַרעס פּוכיקע, ווייסע האָבן זיך געטראָגן אונטער אונדז, ברו־דיקע, געלע באַרג־וואָלקנס האָבן זיך געשפּאַרט אַנטקעגן מיט ווּט, און מיר זענען געפלויגן העזהדיק און אַרויסרופנדיק פּאָרוים און העכער; פון צייט צו צייט פלעגט אַ בלענד־טאָן די אויגן אַ פאַרשנייט פעלד נאָכן שוואַרצן וואַלד, און דער רהיין איז איינס־צוויי פאַר אונדזערע אויגן אי־בערגעשפּרייזט געוואָרן, אָן שום שטערונג פון דער „דייטשער וואַך".

אין אַ האַלבער שעה אַרום וועלן מיר זיין אין בערלין! — דערקלערט מיר מיין שכן, אַ געניטער רייזנדער, ווייזט אויס, האָט אַ שייכות צו אַוויאַציע און קען דעם וועג. מיר פליען צום טעמפּלהאָפער פלי־פּלאַץ. ס'איז שוין טונקל, אָבער דאָס נאָענטע בערלין שימערירט נישט ווי אַמאָל מיט זיינע טויזנטער ליכטער און פייערן. עס ווינקען בלויז די רויטע צייכנס פון פלי־פּלאַץ, און אָט זענען מיר אויף דייטשן באָדן.

איך גלייב זיך נישט. איך פאַרשטיי נישט, וואָס עס קומט פאָר אין מיר. איך וואַרט אויף עפּעס. איך האָב נאָך נישט געזען קיין לעבעדיקן דייטש נעבן זיך, זינט דעם קריג. באַלד וועל איך אים באַגעגענען אַ צעבראָכענעם, געבויגענעם, געהאַרכזאַמען. מיר קומען אַריין אין דער אַמעריקאַנער אויפנאַמס־האַלע. מיר זענען אין דער אַמעריקאַנער זאָנע. איינער פון דער פּוילישער האַנדלס־מיסיע איז שוין דאָ געווען אַ פּאָר מאָל, פירט ער אונדז גלייך אין דער קאַפּעטעריע. ער רעדט ביים בופעט מיט אַ מיידל. ווער איז זי? ברונעט, געקרויזטע האָר, אַ שעלמישער שמייכל, אַן אַרויסרופנדיקער. ענגליש קען זי נאָר אַ פּאָר ווערטער. זי

איז אַ ד יי ט ש ק ע. פאַראַן דאָ נאָך עטלעכע. און אַלע, ברונעטע און ס'רוב בלאָנדע, פּיקן זיך היימיש און פריי מיט די אַמעריקאַנער זעלנער. אָט זענען עטלעכע ציווילע ד י י ט ש ן, וואָס זענען אויס פון דער באַדינונג דאָ. אַן עלטערע דייטשקע ברענגט עפּעס אין אַ שיסל. צו אַלדי שוואַרצע יאָר: ווי פריי און היימיש זיי האַלטן זיך, די מערדער פון מיינע שוועסטער און ברידער! די רוצחים פון מיין פאָלק!

וועלן מיר דאָ בלייבן נעכטיקן אויפן פלי־פּלאַץ? וועל איך טאַקע נישט זען די שטאָט, נישט קיין עק און ווינקל. ס'הייבט מיך אָן פרעסן אַ וואָרעם פון אַנטוישונג. צו וואָס זענען מיר אַהערגעקומען? בלויז צו זען, ווי די דייטשע מיידלעך באַטן זיך ממש אָן צו זייערע אַמעריקאַנער באַהערשער?!

אַ בשורה! דאָ וועלן בלייבן נאָר די באַדינער, דער פּערסאָנאַל פון אַוויאָן. די פּאַסאַזשירן וועלן אַוועקגענומען ווערן אין דער פראַנצויזישער זאָנע צום פראַנצויזישן פלי־פּלאַץ. מאָרגן פרי וועט מען אונדז צוריק ברענגען אַהער. בראַוואָ! וועלן מיר צוויי מאָל דורכפאָרן די גאַנצע שטאָט, ווייל די פראַנצויזישע זאָנע איז פונקט פון דער אַנדערער זייט.

כדאי און נאָכאַמאָל כדאי געווען דער פּאַרשפּעקטיקטער אַרויספלי און דאָס איבערנעכטיקן אין בערלין. מען זעצט אונדז אַריין אין אַ געוויינלעכן מיליטערישן קאַסט־אויטאָ, אַ צוגעדעקטן. שפּאַר איך זיך צום אָפּענעם ברעג, איך זאָל קאָנען אַרויסקוקן.

יאָ, א י ך ה אָ ב ג ע ז ע ן ד אָ ס צ ע ש ט ע ר ט ע ב ע ר־ ל י ן. איך האָב עס ערשט נישט לאַנג געזען אין פּיקס אין לאָנדאָן און שפּעטער אין פּאַריז. ניין, ס'איז קיין דמיון און פאַרגלייך נישט צו דעם, וואָס כ'האָב געזען היינטיקן אָוונט. יאָגנדיק זיך אין מיליטערישן אויטאָ אַ שעה צייט נאָכאַנאַנד, איבער דער גאַנצער לענג פון בערלין. א ז ו י נ ס האָב איך זיך נישט פאָרגעשטעלט. אמת, די פּאַליאַקן, וואָס זיצן מיט מיר און איך דריק זיי אויס וואָס אַ רגע מיין התפּעלות, זאָגן מיר: האָסט נישט געזען, פּאַניע, וואָס זיי האָבן געמאַכט פון ו ו אַ ר ש ע ! מענ־ לעך! ערשט מאָרגן בייטאָג וועל איך אַ קוק טאָן אויף וואַרשע. אָבער גוט, וואָס איך זע שוין איצט, צוערשט, בערלין! איך וועל מאָרגן וויסן, ווייל כ'וועל האָבן געזען מיט מיינע אייגענע אויגן, א ז די ד יי־

מ ש ן א י ז כ אַ ט ש ע ט וו אָ ס ב אַ צ אָ ל ט ג ע וו אָ ר ן פ אַ ר וו אַ ר ש ע.

א ו ן פ אַ ר א ו נ ד ז?

איך האָב זיי נאָך נישט געזען, די ד י י ט ש ן, זייערע מענער, פרויען און קינדער, די מ אַ ס ן, די מ י ל י אָ נ ע ן. דערווייל האָב איך נאָר געזען דעם מאַטעריעלן חורבן. אַן אַנדערש מאָל וואָלט עס מיך אויפגעשוידערט. אין ל אַ נ ד אָ ן בין איך ארומגעגאַנגען וואָכן און נישט געקענט קומען צו זיך פון פאַרדראָס, הלמאַי מען האָט אַזוי אויס־געברענט און פאַרניכטעט גאַסן און קוואַרטאַלן.

איצט האָב איך זיך איינגעגעסן אין דער נאַכט־פינצטערניש, גע־קוקט גיריק, געשלונגען און געזאַפּט אין זיך די שרעקנס־בילדער, וואָס האָבן ארויסגעקטאַרטשעט פון יעדן שפּאַן און טראָט. נישט הייזער בלויז, און נישט גאַסן און קוואַרטאַלן — ג אַ נ ץ ב ע ר ל י ן א י ז פ אַ ר־ב ר ע נ ט א ו ן צ ע ב אָ מ ב ט. פינצטער, ווייל קיינער קאָן דאָרט נישט וווינען. שטיקלעך איבערבלייבעכץ דערציילן, אַז דאָ זענען געווען זייער לייטישע און חשובע געגנטן. איצט קוקן בלינד און ביטער די לע־כער און שטאַנגען, צייכנס פון אַמאָל, און דערציילן, אַז הויז נאָך הויז, גאַס נאָך גאַס, געגנט נאָך געגנט איז די נקמה נאָכגעגאַנגען און פאַר־פאָלגט די דייטשן אין זייער הויפּט־שטאָט און זיי געצאָלט. אַנטשידן, אָן רחמים און ריקזיכט, פעסט און זיכער, דורות זאָלן געדענקען און קומענדיקע קינדס־קינדער איבערגעבן וועגן דער וויסטער, בייזער און שענדלעכער גערעכטער מפּלה פון היטלערישן נאַציזם.

ווו זענען זיי אהינגעקומען, די אַלע איינוווינער פון אָט די היי־זער און געביידעס? מסתמא שלעפּן זיי זיך אַרום איבער די וועגן פון אייראָפּע און זוכן אַ מקלט פאַר זיך, דערוועקנדיק רחמנות ביי די חסידי אומות העולם. ווי דער ענגלענדער פּריסטלי, און וויקטאָר גאָלאַנץ, דער ייד, וואָס סיגנאַליזירן אַליאַרם, מען זאָל נישט לאָזן, חלילה, די דייטשן הונגערן און פרירן היינטיקן ווינטער.

א י ך האָב אין זיי דערלעבט נקמה. איך ווייס נישט, צי פּאַסט עס זיך אריין אין אַ מעשׂה. פון נעכטן־אָן גייט מיר נישט ארויס פון קאָפּ און האַרץ דאָס בילד פון קיבוץ ש פּ י ם, ווו יידישע אַרבעטער —

מענער, פרויען און קינדער — ראנגלען זיך פּנים אל פּנים מיט די בעס־טע „דיוויזיעס פון זיין קעניגלעכער מאיעסטעט”, נאָך דערפאַר, ווייל ארץ־ישראל וויל העלפן די איבערגעבליבענע יידישע רעשטלעך פון דעם נאַ־ציש מאידאַנעק און טרעבלינקע, צו געפינען אַ דאַך איבערן קאָפּ און אַ ברידערלעכע ווארעמקייט אין אייגענער היים. נאָר דערפאַר, וואָס זיי, די יידישע איינוווינער פון ארץ־ישראל, ווילן נישט בלייבן אָן אייגענעם געווער, הפקר צו יעדן איבערפאַל, ווי די יידן פון מצרים און טריפּאָלי ערשט־וואָס מיט אַ פּאָר וואָכן צוריק.

קיינער האָט זיך נישט אָנגענומען די קריוודע פון אונדזערע עופה־לעך, וואָס זענען בעסטיאַליש פארטיליקט געוואָרן פון די נאַצים. קיי־נער נעמט זיך נישט אָן די עוולה פון אונדזערע אָפּגעראַטעוועטע קרבנות.

עפּן איך מיין הארץ און שעפּ מיט די פולע לונגען דעם נחת פון נקמה צוליבן חרוב־געוואָרענעם בערלין. נאָך אַ קילאָמעטער און נאָך אַ קילאָמעטער — די נקמה לענגערט זיך אויס און ציט זיך איבער גאַנץ בערלין.

ס'וואָלט מיר קיינמאָל נישט איינגעפאַלן, אַז אַ מענטש איז מסוגל צו פרייען זיך, צוקוקנדיק חורבן. ס'איז אָנגענומען, אַז פרייד ווערט ארויס־גערופן נאָר ביים אָנבליק פון אויפבלי, אויפבוי. יאָ, אַזוי איז עס גע־וויינלעך, נאָרמאַל, אומעטום.

אָבער נישט אין בערלין, א י צ ט !

דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן האָב איך געקוקט אויף חורבן און ס'הארץ איז מיר געוואָרן „ברייטער ווי לענגער”; כ'האָב געפילט, אַז איך ווער פארבליניעט פון גליק, צוזעענדיק, וואָס פאר אַ תל מ'האָט געמאַכט פון דער מאָנומענטאַלער פאררייסענער נאַצישער הויפּט־שטאָט.

פאַראַן נאָך, הייסט עס, אַ פרייד אין יידישן לעבן.

ס'ארא גליק עס איז צו בלייבן אַ נאַכט אין בערלין.

מ'האָט אונדז געשיקט מיט אַ צעטל צו אַ דייטש, מיר זאָלן דאָרט נעכטיקן. מיר זענען אין צווייען, מיט אַ פּוילישן דעלעגאַט צו דער יוגנט־וועלט־קאָנפערענץ אין לאָנדאָן. מיר שעמען זיך אריינצוגיין אין אַ פרעמד הויז ביינאַכט.

זאָגט מיר מיין צופעליקער קאָלעגע: האָסט געדאַרפט זיין בעת דעם

קריג אין פוילן, וואָלסטו געזען, מיט וואָס פאַר אַ ברוטאַליטעט זיי זענען אַריין אין די הייזער און זיך געשאַפן.

אונדז עפנט אַן עלטערע דייטשקע, קוקט אַריין אינעם פּאַפּירל, העפּ־לעך און איינגעהאַלטן־טרוקן פירט זי אונדז אַריין אין צימער, ווייזט אונדז אויף די בעטן.

זענט איר פראַנצויזן? ניין, פּאָליאַקן.

איך גיב־צו: אַ ייד פון פּאַלעסטינע.

זי איז איינגעהאַלטן און לאָזט נישט דערקענען איר רעאַגירונג.

איז אפשר דאָ עפּעס צו עסן? ניין, גאָרנישט. מיר האָבן אַלץ ראַ־ציאָנירט.

אין פוילן, זאָגט מיין שכן, פלעגן זיי אַ נ ד ע ר ש רעדן. נישט פרעגן, נאָר ב אַ פ ע ל ן צ ו ד ע ר ל אַ נ ג ע ן ע ס ן. מיר קאָנען נישט אָט די מלאכה און טוען זיך נישט אויס צו איר.

איך הייס איר מאַכן טיי. זי האָט נישט קיין טיי־עסענץ.

ס'מאַכט נישט. זאָל זי אויפקאָכן וואַסער. מיר האָבן טיי. זי טראָגט אַריין דעם אויפגעקאָכטן טיי. ריין, ציכטיק, העפלעך. ציט־איבער דאָס בעטגעוואַנט. פרעגט זיך, צי זי שטערט אונדז נישט מיט איר אַרבעט איצט, בעת מיר טרינקען, און ווינטשט אַ גוטע נאַכט.

אַ ייד פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל און אַ רעוואָלוציאָנערער פּאָליאַק פון נייעם פוילן זיצן אין בערלין אין אַ דייטשיש הויז לויט אַ פאַראָרדע־נונג פון פראַנצויזן און טרינקען טיי.

דער שכן דערציילט מיר, אַז ער פלעגט אין געטאָ ווארשע אָפּט זיין און אויפהאַלטן אַ פאַרבינדונג מיט דעם יידישן אונטערערד. ער איז מיד, דער שכן, לייגט ער זיך שלאָפן. איך בין וואַך. איך זיץ און שרייב וועגן חורבן בערלין.

אויפן וועג אהער האָב איך באַמערקט אין איין גאַס אַ גרויסן סטאַ־לין־פּאָרטרעט, שטאַרק באַלויכטן, און נעבן אים אַ רויטע פאָן. ס'איז גוט געווען, וואָס די רויטע אַרמיי איז די ערשטע אַריין אין בערלין. פריי איך זיך, וואָס כ'טרעף אויף די גאַסן פון בערלין די ערשטע פאָן די רויטע.

זי האָט די נאַציס אַביסל ב אַ צ אָ ל ט.

II

אויפֿן טעמפּלהאָפֿער פּלי־פּלאַץ

נישט געקענט איינשלאָפֿן די נאַכט אין בערלין. אַ פּוכיסע קאָלדרע האָט געזאָלט וואַרעמען דעם גוף. אָבער אַ גאַנצע נאַכט האָט מיך געבריט: ווער ווייסט, פֿון וועלכן ייִדישן הויז מ'האָט אָט די קאָלדרע אַוועקגעשלעפּט און געבראַכט אַ געשאַנק אַהיים פֿון מזרח־פֿראָנט?

קוים דערוואַרט זיך אויפֿן פֿראַנצויזישן מיליטער־אויטאָ, וואָס האָט אונדז געפֿירט צוריק צום פּלי־פּלאַץ אין דער אַמעריקאַנער זאָנע, ווו ס'האָט גענעכטיקט אונדזער אַעראָפּלאַן. ס'איז שוין גרויסער טאָג. קאַלט. שטעכיק. פֿראָסטיק. די בערלינער גאַסן זענען פּוסט. אָבער ערשט איצט זעט מען דעם גרויסן קאָשמאַר פֿון דער נאַציִשער הויפּט־שטאָט, וואָס איך האָב בלויז געזען נעכטן, ווען איך האָב זיך אין זעלבן אויטאָ געיאָגט איבער די גאַסן אין דער שטאָק־פֿינצטערניש. געוויס קאָן מען נישט וויינען אין אָט די הייזער. חורבן איבער בערלין. באַקאַנטע גאַסן און פּלעצער: בערלינער שטראַסע, קורפֿירסטענדאַם, אַלעקסאַנדער־פּלאַץ, שלעזישער באַנהויף, פֿרידריך־שטראַסע, לעהרטער, דער צענטער פֿון בערלין, די קאָמענדאַנטור, די פּאָליציי — חרוב ונחרב. הרודעס אויף הרודעס; דייטשע מענער און פֿרויען רייניקן אָפּ די טראָטואַרן און שלעפּן־אַוועק דאָס מיסט פֿון די צעבאָמבטע בנינים. וויפֿל יאָרן וועלן אַוועק ביז מען וועט אַוועקראַמען דאָס מ י ס ט פֿון דעם נאַציִשן דייטשלאַנד?

אויפֿשריפֿטן, פּלאַקאַטן פֿון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. איצט זע איך דעם סטאַלין־פּאָרטרעט קלאָר און בולט אויף דער גאַס. געבליבן

טודעות פון די וואלן און פייערונגען. פענער פון אלע דריי פעלקער־באַ־פרייער. אָבער די רויטע פאָן, דער סערפּ און האַמער, פילן זיך, ווי די הויפּט־מחותנים.

אויפן אַמעריקאַנער פלי־פּלאַץ זוך איך א פּאָסט־קעסטל, כדי צו עקספּעדירן מיין נעכטן־אָנגעשריבענעם גרוס פון בערלין. איז אָבער אויפן פּאָסט־קעסטל בפירוש אָנגעשריבן, אז ס׳איז נאָר פאַר מיליטער־לייט. גיי איך צו צו א לויטנאַנט און דערקלער אים אויפריכטיק: אַזוי און אַזוי: כ׳בין א ייד פון ארץ־ישראל. כ׳האָב דערלעבט און געהאַט די זכיה צו זען מיט מיינע אייגענע אויגן דעם חורבן פון דער הויפּט־שטאָט פון די מערדער פון מיין פאָלק. האָב איך חשק צו שיקן אַט דעם גרוס דווקא פון דאַנען, עס זאָל זיין דער פּאָסט־שטעמפּל פון בערלין, פון צעשמעטערטן בערלין, צו ארץ־ישראל, וואָס בויט זיך. בעט איך דיין עצה און הילף.

— ליידער. גענעראַל אייזנהאַוער האָט אַרויסגעגעבן א בפירושע פאַראָרדענונג, מען זאָל די פּאָסט פאַר קיין ציווילע בשום אופן נישט באַנוצן.

ער קוקט אויף מיר מיט טרויעריקע אויגן, דער אַמעריקאַנער לויטנאַנט. ער פאַרשטייט מיך, ער פילט מיר מיט. אָבער ס׳איז געזעץ. כ׳בין אים חושד, אַז ער איז א ייד, אַט דער שוואַרצהנעוודיקער מיליטער־מאַן פון די פאַראייניקטע שטאַטן, און ער פאַרשטייט דעם ייד פון ארץ־ישראל. אָבער, ווער וועט עס וואַגן עובר צו זיין די פאַראָרדענונג פון א גענעראַל א באַפרייער?

זיץ איך א באַזאָרגטער. עס רוקט זיך אָן די שעה פון אונדזער אָפּפלי און דער בריוו ברימ מיך. לויער איך אויף א יידיש געזיכט. אַלע יונגים האָבן איין פּנים. אפשר אָט יענער מיט אַזאַ סימפּאַטיש אויסזען?

— קאָנסטו מיר העלפן אָפּשיקן א בריוו קיין ארץ־ישראל. א בריוו פון דער נאַצישער חרובער הויפּט־שטאָט וועט מוטיקן און מונטערן מיינע יידישע ברידער אין ארץ־ישראל.

— ווילסט מיך אָנרעדן צו האַנדלען קעגן געזעץ?

— חלילה. איך פרעג נאָר אַן עצה. אדרבא, אפשר איז דאָ אַן אַנדערער וועג?

— פאַנסט שיקן דורך דער יידישער קהלה אין בערלין.

— נישטאָ קיין צייט צו זוכן זי, ווייל מיין אעראָפּלאַן פליט באַלד אָפּ. כ'פלי קיין וואַרשע, און מיר גלוסט זיך האָבן דעם שטעמפל פון בערלין נאָך דער נאַצישער מפּלה.

— ביסט פון פוילן אָדער פון פאַלעסטיין?

— כ'האָב לאַ גע יאָרן געלעבט אין פוילן, און פאַר איצט פון ארץ־ישראל, כדי זיך אומצוקערן שפּעטער צוריק אהיים. פון וואַנען קומסטו?

— פון אריזאָנאַ.

— איך קען אריזאָנאַ. איך האָב אַנומלטן באַזוכט דעם גרענד־קעניאָן אָף אריזאָנאַ. פון די וואונדערלעכסטע ערטער אין דער וועלט, פּונקט ווי די ראָקי־מאָונטענס אָף וועסט קענעדע.

— קומסטו פון פאַלעסטיין? ווי זענען דאָרט די באַציאונגען צווישן יידן און אראַבער?

— צווישן יידן און אראַבער איז אייגנטלעך איצט שטיל. האָסט גאָרנישט געלייענט וועגן צוזאַמענשטויסן צווישן די דאָזיקע פעלקער, הגם מען האָט שוין פון לאַנג איינגעלאַדן קאָרעספּאָנדענטן פון אויסלאַנד צו זיין עדות פון די בלוטיקע יידיש־אראַבישע קאַמפן. דערווייל איז דער ספּעקטאַקל אָפּגעלייגט געוואָרן, און ס'איז אַ געראַנגל צווישן בריטיש מיליטער און יידישע ארבעטס־מענטשן.

— וועגן וואָס איז דער קאַמף? מיר ווילן נישט מפקיר זיין אונדזערע געראַטעוועטע רעשטלעך פון מאַידאַנעק און טרעבלינקע. מיר ווילן זיי געבן אַ פּלאַץ אין אונדזער היים. מיר האָבן גאָרנישט קעגן דעם בריטישן פאָלק און אַוודאי נישט קעגן — בריטישע זעלנער, וואָס זענען יאָרן נאָכאַנאַנד געגאַנגען צוזאַמען מיט אונדזערע העבער דרייסיק טויזנט פרייוויליקע קעגן דעם געמיינזאַמען שונא. מיר האָבן געמיינזאַם באַקעמפט דעם פיינט. מיר ווילן כאָטש עפּעס געניסן פונעם נצחון. מיר קאָנען זיך נישט פאַרלאָזן אויף פרעמדער שוץ. האָסטו געלייענט וועגן מגרים און וועגן מריפּאָלי? מיר ווילן זיך נישט לאָזן שעכטן. מיר ווילן נישט זיין הפקר. מיר ווייסן צו שעצן דאָס מענטשלעכע לעבן. אונדזער געווער איז פון תמיד ריין. מיר זענען געקומען אין אונדזער היים צו ב ו י ע ן און זענען גרייט אָט דאָס רעכט צו פ אַ ר ט יי ד י ק ן, קעגן אַלעמען.

אין געשפּרעך האָט זיך אריינגעמישט א פריש צוגעקומענער אמע־ ריקאַנער:

— קומסט פון תל־אביב? מ'זאָגט, אז ס'איז א פּ־עכטיקע שטאָט פון דורכויס יידן. שפּאַנסט איבער די גאַסן און טרעפסט בלויז יידן.

— אמת, אַלץ איז דאָרט געבויט דורך יידן. די גאַס, דער טראָ־ טואַר, דער בנין, די עלעקטרי און די וואַסער־לייטונג. מאַטעריאַל און גייסטיק. א סך אמעריקאַנער פון קאַירא און אויך פון איטאַליע קומען צו אונדז פאַרברענגען זייער אורלויב.

— מאַהטע? זיי דערציילן זיך אז וואונדער וויזנן די יידן און ווענן דעם לאַנד חידושים און וואונדער איז מדבר. כ'וואָלט אַליין גערן געגאַנגען זען תל־אביב. אבער מען האָט אונדז פאַר־ווערט צו פאָרן אהין. צוריקגערופן די דערלוירטיישן. זענען די אראַבער טאַקע באמת סענן דער יידישער איינוואַנדערונג?

— איזוי זאָגן זייערע פירער. די זעלבע זענען געווען סענן יידישער איינוואַנדערונג אויך מיט 35 יאָר צוריק. אויך מיט 25 יאָר צוריק. מיט 15 יאָר צוריק. ווען עס זענען געווען 50 טויזנט יידן אין לאַנד און ווען ס'זענען 600 טויזנט יידן. ס'איז די זעלבע טענה. נישטאָ קלומרשט קיין פּלאַץ פאַר נ י י ע איינוואַנדערער. הענן די ביז איצט איינגעוואַנדערטע האָט מען שוין נישט קיין טענה קיינעם פאַלט נישט איין צו פאַטרייבן, מען זאָל כאָטש א קליינעם טייל פון די, וואָס זענען שוין אין לאַנד, צווינגען א ר ו י ס פ א ר ן. מחמת ס'איז פאַר זיי נישטאָ קלומרשט קיין אָרט. זאָגן מיר: אַלע יידן האָבן די זעלבע רעכט איינצוּוואַנדערן און לעבן אין ארץ־ישראל. ווי די איצטיקע 600 טויזנט יידן. ס'איז נישט אייער חייזון פון די אראַבער, פון ווייסטו וואָס איז. דאָס לעבן און די לאַגע פון די א ר א ב י ש ע מ א ס ן האָט זיך געבעסערט א דאַנק דער יידישער איינוואַנדערונג.

— יידן ווילן און זענען גרייט צו באַזייטן די ווילדע ווייטע שייכים.

— האָלט מיר אויפֿטער דער פריש צוגעקומענער מיטשמועסער, און כ'זע, אז זיינע אויגן ווערן אַלץ מער יידישער.

— ריכטיק. אייערע אמעריקאַנער געלערנטע, ווי פּראָפעסאָר לאָר־

דערמיילס, שטעלן־פעסס. אז דאָס לאַנד קאָן נאָך, ביי געהעריקער אירי־גאַציע, אויפנעמען מיליאָנען נייע זידלער. און דאָס ווילן מיר.

— זענען דען די ענגלענדער אויף דער זייט פון די אַראַבער?

— היינט, ווייל זיי ווילן זיי אויסנוצן קעגן די יידן. מאַרגן קאָן די פּאָליטיק דיקטירן אַן אַנדער טאַקטיק. דער פּרינציפּ איז שטענדיק דער זעלבער: צעטייל און הערש.

— ווי זעסטו איצט אייראָפּע? וואָס וועט דאָ זיין?

— גערודל און קאַמף.

— און ווער וועט האָבן די נאָענטסטע יאָרן די השפעה דאָ?

— דער ראַטנפאַרבאַנד. איך זע אין בערלין הויפּט־זעכלעך די רויטע פאָן.

— אמת, איך האָב געזען דאָס זעלבע אין ווין, — באַשטעטיקט דער אַריזאָנער, — בילדער פון זשוקאָוו און סטאַלין.

— פּונקט ווי דאָ אין בערלין.

— אָבער דאָס מיינט דאָך איינפלוס פון קאָמוניזם. איז עס גוט?

— דאָס וועט זיך אַרויסווייזן מיט דער צייט. דערווייל בויט אָט די אידייע. זי האָט געמוטיקט אין מלחמה. זי מאָנט איצט מעג פון שלום, פילט איר נישט ווי אייראָפּע איז אויפגערודערט און אויפגעטרייסלט? די מאַסן פאָדערן זייערס. אין ענגלאַנד, אין פראַנקרייך, אין בעלגיע און אפילו אין די לאַנדערן און אין געוועזענעם אונטערערד.

כ'זע, אַז מיין אַעראָפּלאַן איז שוין פאַרטיק צום אָפּפלי. עס רוישן שוין די מאָטאָרן.

— אַ שאָד, וואָס מיר קאָנען נישט העלפן דיר בנוגע דעם בריוו. אפשר האָסטו מיט זיך אַ בילד פון תל־אביב? מיר וואָלטן גערן געבראַכט אהיים אַ געדענקעניש פון אָט דער שטאָט נאָך דיין נרום. מיר וועלן זיך נאָך טרעפן אַמאָל.

באַלד וועלן מיר זיך לאָזן אין ווייטערן וועג. ווער ווייסט ווען איך וועל ווידער זיין אין דייטשלאַנד? ווער ווייסט, אַ וועלכע וועט דאַן זיין דייטשלאַנד פּאָליטיש? אַוועלכע וועלן דאַן זיין די דייטשן מיט זייער פּסיכאָלאָגיע און אַוואָסערע וועט זיין די באַציאונג צו זיי פון דער וועלט, וואָס האָט באַזיגט דעם נאַציזם?

מיין בליק כאַפּט־אויף אַן אויפשריפט איבערן טואַלעט־צימער: פאַר דייטשן דער אַריינגאַנג פאַרבאָטן. אַזוי איז גוט. ס'הייסט, אין בערלין גופא, אין זייער הויפּטשטאָט, איז פאַרווערט פאַר די דייטשע „איבערמענטשן" פונעם „הערן פאָלק" אַריינצוגיין אין קלאָזעט, וועלכן אַנדערע קולטורעלע מענטשן באַנוצן, כדי אים נישט צו פאַרשמוצן און פאַראומריייניקן...

וועט כאָטש אָט די סאַניטאַר־היגיענישע פאַראָרדענונג גילטן אויך אין געזעלשאַפטלעכן לעבן ביז די דורכן נאַציזם פאַרפּעסטעטע אומה וועט זיך ווי געהעריק דעזינפעקציאָנירן?

...דער אַעראָפּלאַן האָט זיך אַ לאָז־געטאָן מיט אימפּעט, גיכער פון בערלין. דער ווינט יאָגט פון הינטן. אין צוואַנציק מינוט זענען מיר שוין ביי דער נייער גרענעץ פון פוילן, ביים טייך אָדער. די סאָוועטישע פּילאָטן פליען נידעריק, זעט מען די פּאַנאָראַמע ווי אויף דער האַנט. ס'יאָגט דער אַעראָפּלאַן און עס יאָגט דאָס האַרץ. אָט איז פּויזן. וועלכע שטעט קומען איצט? גיכער, געשווינדער. צי וועל איך אויסהאַלטן דאָס מאָל? איין שעה מיט דריי פערטל זענען מיר געפלויגן פון בערלין קיין וואַרשע. דער פּילאָט האָט געשלאָגן רעקאָרד. מיר זענען אין אָקענטשיע. דער ווינט רייסט ממש דעם קאָפּ. גרענעץ־באַאַמטע, וואַך. פּוילישע און סאָוועטישע. העפלעך. פּשוט. איך לאָז זיך פירן אין וואַרשע. אַ בלאָטע, נאָכן שניי און פראָסט, וואָס האָט געלאָזן ערשט די טעג. בלאָטע און צעשטערונג. כ'עפּן האַרץ און מוח. כ'עס זיך איין אין דעם חורבן, וואָס שפּאַנט מיר אַנטקעגן.

אָט באַלד וועל איך זען. צי וועל איך האָבן וואָס צו זען, צי איז דאָ וועמען צו זען?

III

„שווער צו זיין אַ פּאָליאַק"

איך קאָן נאָך ביז איצט צו זיך נישט קומען. כ'מיין, אַז כ'וועל סיינ־מאָל נישט קומען צו זיך. אין דעם איז אפשר אַ שטיקל טרייסט און „באַפרידיקונג". ס'איז אַן עוולה לגבי זיך און אַ חטא, אויב מ'זאָל זיין בכוח צו פאַרגעסן דאָס, וואָס מ'זעט און, דער עיקר, וואָס מ'לעבט־איבער ביים באַזוכן וואַרשע.

איך בין אַהער געקומען צו פליען פון בערלין נעכטן אַרום 2 בייטאָג. קיינער האָט נישט געוווסט גענוי די צייט פון מיין אָנקום, האָב איך זיך איינער אַליין אומגעקוקט. איך קאָן נאָך אַלץ נישט באַנעמען, אַז איך בין טאַקע אין וואַרשע. אין וואַרשע — אַלס ג א ס ט ? ! אין אַ האָטעל? נישטאָ קיין ה י י ם, קיין יידישע אַרבעטער היים אין וואַרשע. איך הויב אָן חושד צו זיין, אַז ס'איז נישטאָ קיין יי ד י ש ע היים דאָ.

אין די הויפּט־שטעט פון איירָאָפּע, ווי לאָנדאָן, בריסל, פּאַריז, טרעפט מען אויף שריט און טריט פּוץ און אויפגעוואַכטן לוקסוס. בפרט איז עס ריכטיק בנוגע פרויען. אָפט שאַקירט די איבערטרייבונג, די אויפגעריסנקייט און שרייערישקייט, פּונקט ווי ס'וואָלט באמת אין אָט די שטעט און מיט די־אָ מענטשן גאָרנישט פאָרגעקומען און זיי האָבן לגמרי נישט געזען די גרוילן און שוידערס...

אין וואַרשע פעלט אינגאַנצן דער מין פּוצן זיך. ווי די מענטשן וואָלטן נעשפּירט, אַז אויף רואינעס גייט מען נישט ־ איז עסיק און אין

האָניק". די פרויען זענען איינגעהאַלטן אין זייער קליידונג. נישט נאָר דערפאַר, וואָס עס פעלט, און אויב מען קריגט, איז פאַר גרויסע געלטער. ניין, עס איז אַן אינערלעכע באַשיידנקייט, ווי מ׳וואָלט נישט וועלן מחלל זיין די חורבות...

דער גאַנצער פּאַן פון וואַרשע איז אַצינד גרוי. איינגנטלעך איז עס דער פּאַן אויך פון אַנדערע שטעט, פון גאַנץ פּוילן. די מענטשן שטערן נישט דער פאַרבן־האַרמאָניע און זיי פּאַסן זיך אַריין אין דער אַלגעמיי־נער לאַנדשאַפט פון צעשטערונג און פאַרוויסטונג.

האָטעל „פּאָלאָניאַ" איז באַ היינטיקן טאָג דער איינציקער מאָדער־נער גרויסאַרטיקער האָטעל, וואָס איז געבליבן גאַנץ אין וואַרשע און וואָס איז טאַקע איצט דער צענטער פאַר די אויסלענדישע געסט. די־פּלאָמאַטן און קאָרעספּאָנדענטן, דעלעגאַטן און מיסיע־מענטשן. דאָ איז אויך דער פּרעכטיק איינגעאָרדנטער רעסטאָראַן, וווּ מ׳קריגט כלערליי מאכלים, ווי אין די אַלטע פאַר־מלחמה־צייטן. מוזיק שפּילט, קעלנער זענען אויסגעשטעלט און וואַרטן אויפן ווונק. געטראַנקען אַלערליי ביז צו שאַמפּאַניער. באַקאַנטע ציען זיך דורך, ווי אין אַ קאַליידאָסקאָפּ. כּמעט בענטש גומל נאָכאַנאַנד און מאַך שהחיינו. עס שטייען־אויף מענטשן פון קבר און גריסן דיך, הגם דו האָסט זיי שוין לאַנג מספּיד געווען און אָפּ־געריכט אבלות נאָך זיי. הערסט אַלערליי שפּראַכן: פּויליש, רוסיש, ענג־ליש, פראַנצויזיש, חוץ י י ד י ש, כּמעט ס׳איז צו שווערן, אַז די גרעסטע צאָל געסט זענען אחינו בני ישראל. זיי טראָגן אויך פרישע, נייע נישט־יידישע נעמען. זיי רעדן־אַרויס דעם נאָמען מיט אַ שמייכל פון טרויער און שעמעוודיקייט. מ׳גיט־צו האַלב־שפּאַסיק, האַלב־ערנסט: „ז׳דאַמו" אַזוי און אַזוי. ס׳הייסט, דער יידישער נאָמען, בעתן יידישן גלגול, איז געווען אַזאַ און אַזאַ. אַ נייער טיפּ אַ ר י ע ר. איינגער קען דעם צווייטן און ווייס זיין „אמתן" נאָמען. אָבער קיינער וועט עס נישט געבן צו דער־קענען און צו דערפילן. אַמאָל איז אין דעם געווען סכנת נפשות. היינט איז עס מער טראַדיציע, געוווינהייט. און אפשר עפּעס מער? באַוואָרע־ניש און פאַרסטראַכירונג לגבי מאָרגן? מ׳איז דאָך, נאָך אַלעמען, נישט זיכער מיטן מאָרגן, צי וועט נישט אויסקומען ווידעראַמאָל זיך צו פאַר־

גרימירן. ס'איז אין דעם פאַראַן ביי אַ געוויסן טייל, ספּעציעל ביי פּרויען, בראַוווּרישקייט, מ'וויל אָנהאַלטן דעם פריערן נוסח, ווייל היינט זעט ער אויס עטוואָס העלדיש... אַ פּאָזע פון העלדישקייט, על כל פנים.

דער גאַנצער גרים אָבער שיילט זיך אַראָפּ און ס'ווייזט זיך אַרויס פון הינטער אים אַ שרעקעוודיק יידיש געזיכט, יידישע אויגן, וואָס ס'איז שווער אין זיי צו קוקן רואיק. אפשר ווייסן זיי, די באַזיצער פון די אויגן, אַליין נישט, וואָס עס דריקן־אויס זייערע בליקן. וואָס אַן אמת, די מענטשן באַמיען זיך לגמרי נישט צו ענדערן דעם בליק און מאַכן אָנשטעל, קוים האָט זיך אַראָפּגעגליטשט, צוליב וועלכער עס איז סיבה, דער גרים. אין אַזאַ רגע עפנט זיך אויף דער קוואַל, און ס'רעדט זיך. אָן אויפהער, נישט געשטאַמלט, קלאָרע דיבורים, פון וועלכע עס גייט־דורך אַ סקרוך איבערן לייב און עס ווערט קאַלט אויף דער נשמה.

איידער עס זענען צו מיר געקומען חברים און באַקאַנטע, האָט זיך צו מיר צום טיש צוגעזעצט איינער אַזאַ, אַן אַריעריזירטער מאַראַן, און פּאַרפירט מיט מיר אַ שמועס. באשר בכן, איך קען אים נישט, אָבער ע ר קען מיך. ס'הייסט איינגנטלעך קענען מיר זיך ביידע, דען מיר זענען צוזאַמען געפאָרן אויף אַ שיף קיין ארץ־ישראל. נאַטירלעך קאַן מען נישט געדענקען אַלע פּאַסאַזשירן, מיט וועלכע מ'טרעפט זיך בשעת די נסיעות. י ע נ ע רייזע דאַרף איך זיך דערמאָנען: עס זענען געפאָרן אַ סך חלוצים, און מ'האָט געוואָגט הערן פון מיר וועגן ארץ־ישראל, א י י ד ע ר די שיף קומט־צו צו די ארץ־ישראלדיקע ברעגעס. ער איז טאַקע דעמאָלט געפאָרן אַלס חלוץ. ער איז גרייכעך פון גאָר פאַרמעגלעכע עלטערן, געהאַלטן אינמיטן שטודיום. אָבער ער האָט זיך אַריינגענומען אַן „אידעע פיקס" און איז אַוועק אַרבעטן. ער האָט געוואָלט פערזענלעך רעאַליזירן דעם אידעאַל. האָט ער געאַרבעט אין עמק־חפר און אין אַנדערע ערטער אַ פּאָר יאָר. דעם קיבוץ פאַרלאָזט, אין שטאָט נישט געוואָלט בלייבן, — איז ער אַוועק צוריק און דאָ זיך איינגעאָרדנט. ביז ס'איז געקומען דער קריג.

נישטאָ זיך צו באַקלאָגן. ער האָט זיך גראַטעוועט. יאָ, געווען אין געטאָ און מיטגעהאָלפן. אָבער אַזוי ווי ער האָט געהאַט אַרישע פּאַפּירן, איז ער געבליבן עטוואָס אָן דער זייט. ער קען דויטש, האָט ער מיטגע־

ארבעט שפּעטער מיט די רוסן און זיך גאָר פיין איינגעאָרדנט. נאָר איצט, נאָך דער באפרייאונג, פילט ער, אז ס'איז נישט גוט.

מ'ווייס נישט, אז ער איז א ייד און מ'דערגייט אים נישט חלילה די יאָר, און מ'שטעלט אים נישט אונטער קיין פיסל. אָבער ס'איז נישט אין אָרדענונג. ס'איז אים נישט צום הארצן דער גאנצער ענין. עס איז אים נ מ א ס. עס קערט די גאַל. האָדיע. א סוף זאָל עס נעמען.

ווייל ער בלויז ווייסן, צי איז טאקע פאראן א וועג קיין ארץ־ישראל? ער וואָלט מיט זיך מיטגעבראכט א ביסל געלט און אריין אין אן אונ־טערנעמונג. ער האָט נישט מורא פאר ארבעט. ער וויל נאָר נישט לאָזן זיך אין וועג אריין סתם. בלייבן שטעקן ערגעץ אין דייטשלאנד. דאָס — נישט!

מ'האָט זיך אָנגעהויבן זאמלען ביי מיר, און דער פריש־באקאנטער האָט זיך אָפּגערוקט; נישט כדאי, מען זאָל אים דאָ זען אין אָט דער סביבה, הגם ער קען זיך מיט זיי אלע און איז מיט די פירער אנומלטן געווען אדרבא־ואדרבא. איצט איז געזונטער, ער זאָל זיך האלטן פון דער זייט.

דער ערשטער „ברוך־הבא" אין ווארשע האָט מיך צעטומלט. דאַרף מען נאָך א י צ ט, נאָך דער באפרייאונג, ביי א ז א רעגירונג שפּעקולירן און מאכן קאָמבינאציעס בנוגע דעם יידישן נאָמען און אָפּשטאם? איז דער ענין ארץ־ישראל פארקראָכן אזוי ווייט, אפילו צו די, וואָס האָבן זיך איינגעאָרדנט אלס אריער און זענען פעסט אין זייערע „אַרישע" פּאָזיציעס?!

שפּעטער האָב איך געהאט מערערע באגעגענישן מיט די „אריער". זיי האָבן מיך אויסגעזוכט און אויסגענוצט די פארשידנסטע אויסריידן, כדי צו כאפּן א שמועס „אויג אויף אויג", קיינער זאָל חלילה נישט באַ־מערקן, אז זיי זענען אריין צו מיר. און דער עיקר — קיינער זאָל נישט צוזען זייער „שוואכקייט" און נישט שטערן זיך „אויסצורעדן". אין משך פון יאָרן האָט זיך ביי זיי אָנגעקליבן גאָר א סך, וואָס דריקט אויפן געמיט און ווערגט אין האלדז, זענען זיי, ווי יענער ייד ביי שלום עליכמן, געקו־מען צו מיר, כדי „אראָפּצורעדן זיך פון האַרצן" און געוואָלט, איך זאָל אויסהערן ז יי א ל יי ן, און נישט זייער קראנקהייט. עס איז אפשר

די איינגנאַרטיקסטע פאָרם פון דער יידישער נאַציאָנאַלער טראַגעדיע ביים יחיד ביי היינטיקן טאָג. זי איז כלל וכלל נישט כאַראַקטעריסטיש פאַר פּוילן דווקא. די זעלבע דערשיינונג טרעפט מען אויך אין בעלגיע און אין פראַנקרייך. דאָרטן איז זי נאָך ערשט אין עמבריאָן, בעת דאָ איז זי שוין צוגעקומען צום שפּיץ פון דער אַנטוויקלונג. ס'איז שוין ווייטער שווער, כמעט אוממעגלעך צו ציען און שלעפּן די לאַסט.

„שווער צו זיין אַ פּאָליאַק!" ס'האָט מיך ממש אַ בריי־געטאָן דאָס ווערטל. אין ערשטן מאָמענט האָב איך פשוט נישט תופס געווען זיין מיין. צענדליקער יאָרן האָבן מיר אָנגעקוואָלן פון שלום עליכמס טרעפלעכן אויס־דרוק „שווער צו זיין אַ ייד". מיר האָבן געמיינט, אַז דאָס איז דער סוף פּסוק און אַז אין דער יידישקייט שטעקט די שווערקייט, נישט צום דערטראָגן. אָט האָט אַ גוי געפּרוּווט זיך פאַרשטעלן פאַר אַ ייד און האָט אָרו פגעוואָלגערט אויף זיינע ברייטע גויאישע פּליי־צעס די לאַסט בלויז פון דער אויסערלעכער יידישקייט, און ער בייגט זיך אין דרייען אונטער דער משא, וואָס דער אויסגעדרייוועטער יידישער גוף שלעפּט אויף זיינע שמאָלע אַקסלען טייזנטער יאָרן. האָט ביי אונדז עקלעקט גענוג הומאָר „אַריינצוגיין אין דער לאַגע" פון דעם קריסטלעכן סטודענט און מיר האָבן גוטמוטיק געלאַכט „לאָז־אָפּ, ברודערל, נעם זיך נישט אונטער קיין טרחה, וואָס ס'איז נישט פאַר אייערע גויאישע כוחות".

איצט הער איך זיך צו צו די רייד פון דעם ייד, וואָס האָט זיך יאָרנ־לאַנג פאַרשטעלט פאַר אַ פּאָליאַק און עס אַנטפּלעקט זיך פאַר מיר יידישע טראַגישקייט פון אַ נייעם מין: די טראַגעדיע פון אַרישער יידישקייט. מיין באַזוכער איז אַ מאַן אין די מיטעלע יאָרן, פון אַן עכט־אַרישן אויסזען. ער אַנטשולדיקט זיך, הלמאי ער באַאומרואיקט מיך אין אַזאַ פריער שעה, כאָטש ער האָט זיך מיט מיר נישט באַשטעלט. די שעה איז פאַר אים גרייכלעך די באַקוועמסטע, כדי אויסצומיידן אומגעוווּנטשענע באַגעגענישן. מען ווייס נישט, אַז ער איז אַ ייד, הגם ער אַרבעט שוין לאַנגע יאָרן אויף זיין הויכן פּאָסטן. פון פאַרן קריג נאָך איז ער געווען אַן איינענער אין דער משפּחה אַריעד. ער האָט זיך אין זייער געזעלשאַפט געפילט גאַנץ היימיש, פּלעגט לייכט אָפּ־שלינגען די נעווינלעכע פּאַרציע „יידישע וויצן", פון וועלכע ער האָט זיך

לגמרי נישט געפילט געטראָפן. אָבער לעצטנס ווערט עס אַלץ שווערער און פיינלעכער, נישט אויסצוהאַלטן. עס שטיקט אים ממש די לופט. נישטאָ מיט וואָס צו אָטעמען. פאַר אים זשענירט מען זיך נישט: ער איז דאָך אַ פּאָליאַק. הערט ער אַזעלכע רייד און אַזעלכע מיינונגען וועגן יידן און גראַד פון אַזעלכע מענטשן, וואָס האָבן בשום אופן נישט געדאַרט אַזוי טראַכטן, ווי זיי רעדן.

די דאָזיקע סיטואַציע איז מחייב צו עפּעס. ווי קאָן מען דאָס אַלץ אויסהערן און נישט פּלאַצן. ניין, ס'איז איבער זיינע כוחות. שווער צו זיין אַ פּאָליאַק!

ווייזט זיך אַרויס, אַז נישט דער ערך מער שווער איז פאַרן ייד צו שלעפּן די פּוילישקייט. אַ סך האָבן עס געמוזט. און דעם האָט מען זיך נישט געקאָנט ראַטעווען. דאָס אַליין פאַר זיך איז נאָך אויך נישט געווען קיין תרופה קעגן נאַצישן מלאך־המות. אין די הונדערטער טויזנט־טער זענען אומגעקומען פּאָליאַקן, כשרע אַריער, מחמת זייער פּוילישקייט. געווען אָבער מאָמענטן, באַשטימטע אומשטענדן, ווו דער גע־יעג איז געווען אויסשליסלעך און אויסדריקלעך קעגן יידן. אין אַזאַ פאַל האָט געראַטעוועט די אַרישקייט. אַרישקייט אין שפּראַך, אין אויס־זען, אין גאַנג און קודם־כל אינעם נאָמען. אַרישע דאָקומענטן, אַרי־שע פּאַפּירן, זיי זענען שטאַרק צונויץ געקומען כלפּי דייטשן. אָבער נישט כלפּי פּאָליאַקן. יענע איז געווען שווערער אָפּצונאַרן. זיי איז לייכטער געווען צו דערקענען די פאַרשטעלטקייט און זי אַראָפּרייסן. דעמאַסקירן די פאַרגרים־רטע יידן. פונדעסטוועגן האָבן זיך טויזנטער יידן געראַטעוועט אַלס אַריער. בפרט קינדער. האָט מען זיך צו דעם צושטאַנד צוגעוווינט און געהאָפט, מען זאָל זיך אין דער גייער פעל עלטערן.

האָט זיך אָבער לעצטנס געשאַפן אַזאַ פּסיכישע, גייסטיקע אַט־מאָספער, אַז ס'האָט זיך פון ערגעצוווּ אַרויסגערוקט אַט יענע באַשע־פעניש, וואָס מ'האָט זי געהאַט פאַרגעסן און באַוווסטזיניק געווייכט פון איר, און דאָס געוויסן האָט אָנגעהויבן פּלאָגן: סטייטש און

סטייטש, פאַרוואָס לעבסטו זיך רואיק אונטער דער כלומרשט פּויליישער פעל, בעת אויף דיינע אייגענע ציטערט כסדר יידישע פעל. ווילאַנג רעכנסטו נאָך צו באַנוצן זיך מיט דער אַנטליענער פּוילישסייט?! וואַרטסטו טאָקע, אַז עמיצער זאָל זי פון דיר אַרונטעררייסן בייזווייליק? צי איז נישט לייטישער, ניין, בפירוש מער יידישער, אַז דו זאָלסט נישט וואַרטן און אַליין באַווייזן דיין אמתן פּרצוף־פּנים, דיין יידישע צורה?!

ס'איז אַ נייער געפיל פון נאַציאָנאַלער חרפּה און חרטה. כ'האָב זיך אויף אים אָנגעשטויסן אומצאָליקע מאָל אין פאַרשידענע קרייזן. נאַטירלעך האָט עס אַ שייכות, דער עיקר צו דער אינטעליגענץ. גראָד צו יענעם טייל יידישע אינטעליגענטן, וואָס האָט קיינמאָל נישט באַדינט די יידישע מאַסן און איז געוועזן פון תמיד־אָן פרעמד און ווייט צו דער יידישער גאַס, צו אירע נויטן און באַדערפעענישן. די דאָזיקע אינטעליגענץ איז געוועזן זיכער, אַז זי וועט אויסלעבן אירע יאָרן אין איר פּוילישער סביבה. ס'האָט געמיינט נישט נאָר שפּראַך, נאָר אויך סאָציאַלע סביבה. זי האָט זיך איינגעלעבט מיט יענע פּוילישע מענטשן און זי האָט זיך נישט געקענט אויסמאָלן, ווי אַזוי וועט זי קאָנען לעבן אונטער איין דאַך מיט די יידן פון קאַזשמיעזש, פון באַלוט, פון סמאָטשע.

עס האָט לאַנג געדויערט, אָבער די געטאָ־ווירקלעכקייט האָט גורם געוועזן צו אַן איבערקערעניש אין דער פּסיכיק פון די יידישע אַריער. ס'איז געקומען דער איבערברוך. צוערשט האָט זיי דאָס געטאָ נישט געאַרט. דאָס געטאָ איז געווען אויסגערעכנט אויף אַנדערע, אויף אמתע יידן. די יידישע „אַריער" האָבן זיך צוגעקוקט פון ווייטן, ווי נישט זיי מיינט מען. זיי האָבן אַפילו פּאַרמאָגט ציניזם צו קריטיקירן ווי זייטיקע צוקוקער, די נעגאַטיווע דערשיינונגען אין געטאָ, וואָס זענען כלל נישט געווען אַזוי ווינציק. זיי האָבן מיט שום אויף די ליפּן גערעדט וועגן דער „אומאַנשטענדיקער אויפפירונג" פון די געטאָ־יידן, באַשר זיי זענען אומבאַרמהאַרציק און האָבן נישט קיין רחמנות אויף אייגענע אָרעמע ברידער און לאָזן זיי אויסגיין פון הונגער, בעת אַליין

הוליען זיי, זויפן און פרעסן און הולטאיעווען אין ביר־שענקן און קאוויאר־ניעס, ווו מען באקומט „4 מאָל א טאָג פרישע טשאסטקעס"...

ביז ס'האָט זיך אויף זייער קאָפּ אראָפּגעלאָזט דער „יידישער מזל". מ'האָט זיי אָנגעהויבן „דערקענען". ערגער ווי דאָס — זיי אליין האָבן אָנגעהויבן ד ע ר ק ע נ ע ן ז י ך און דערשפּירט, אז מ'איז אויסן טאקע זיי גופא. זיי געלינגט ארויסצודרייען זיך פונעם יידישן גורל, נאָר אזוי לאַנג ווי מען ווייס נ"שט, ו ו ע ר זיי זענען. איז מילא, אנדערע ווייסן נאָך נישט דערוויייל. אָבער ז יי אליין ווייסן דאָך יאָ דעם אמת. זיי זענען דאָך פון דערזעלבער אָפּשטאַמונג, פון זעלבן יחוס, פון זעלבן פלייש און בלוט...

די נאַצים האָבן אונטערגעצונדן דעם געטאָ נאָך דעם וואונדערלעכן אויפשטאַנד, וואָס האָט איבערראַשט אויך די יידישע „אריער". אומפאר־שטענדלעך פאר זיי, האָט זיך ביי זיי דערוועקט א געפיל פון באַפרידי־קונג און זיי האָבן זיך אין הארצן איבערגענומען מיט דער נייער „אויפ־פירונג" פון די געטאָ־יידן. די פייער־צונגען האָבן זיך געוויקלט איבערן גע־טאָ און אין די פלאַמען זענען אויסגעגאַנגען מארטירער און העלדן. און די הערצער פון די „אריער" מחוצן געטאָ האָבן שטיל געקלאַגט און באוויינט דעם פייער און די פארברענטע. דאָס געוויסן האָט זיי גענומען פּלאָגן.

אין דער זעלבער צייט האָבן אמתע אריער מסביר געווען, וואָס מיינען די וואָלקנס רויך, וועלכע הייבן זיך איבערן געטאָ: „זשידקי שיען סמאַ־זשאָן" — דאָס פּרעגלען זיך יידעלעך!

און ס'איז געקומען דער איבערברוך. פון די געהיימסטע טיפעניש איז אויפגעשטיגן די דורותדיקע ירושה פון עלטער־זיידעס און דאָס בלוט האָט אויפגעקאָכט אין די נעכטן פרעמדע און פארפרעמדטע: דאָס מיינט מען א ו נ ד ז, בפירוש א ו נ ד ז — ווי קאָן מען נאָך שלעפּן די לאַסט פון פוילישקייט?!

זעסטו און הערסט, ווי פון די נשמה־אָפּגרונטן און פארבאָרגענע ווינקעלעך פון געמיט רייסט זיך און שפּארט זיך א געלייטערטער און באַ־רואיקנדיקער זיפץ פון דערלייכטערונג ביים אריערזירטן ייד:

שווער צו זיין א פּאָליאַק!

IV

באַרג חורבן

...מיר פאָרן צום געטאָ!

עפּעס האָט זיך אָפּגעריסן אין האַרצן. אָט־אָט, נאָך אַ רגע, און כ'וועל דערזען דאָס נייע געטאָ פון 20סטן יאָרהונדערט, אין האַרץ פון אייראָפּע — דאָס געטאָ װ ו אַ ר ש ע, דורך וועלכן עס האָט געפירט דער דער־נער־וועג מיליאָנען יידן — אַלטע און יונגע, מענער און פרויען, פרומע און היינטוועלטיקע — צו די טויט־לאַגערן און גאַז־קאַמערן פון אַשוויענ־טשים, מאַידאַנעק און טרעבלינקע; דאָס געטאָ, צו וועלכן עס האָבן זיך געצויגן מיט ציטער און שרעק די געדאַנקען און געפילן פון דער גאַנצער יידישער וועלט, אָבער באַזונדער פון ארץ־ישראל, וואָס האָט געהאַט אין יידישן פוילן איר מאַראַלישן אָנשפּאַר און אומאויסשעפּלעכן חלוצים־קוואַל. וועל איך טאַקע שפּאַנען איבער די ערטער, ווו ס'זענען אָנומלטן, ערשט פאַרן קריג, געווען פּעסטונגען פון יידישע פּאָליטישע פּאַרטייען און געזעלשאַפטלעכע שטרעמונגען, ווו ס'האָט זיך געפורעמט דער רעוואָלו־ציאָנערער אַרבעטער־געדאַנק און ס'האָט זיך געשטאָלט דער קאַמפּס־ווילן פון יידישן אַרבעטער־קלאַס אין זיינע רייפקייט־יאָרן? וועל איך נאָך אויפ־כאַפּן אַן אָפּהילך פון דעם יידישן וואָרט, וואָס האָט זיך געטראָגן דורך יידי־שע שולן און קולטור־איינריכטונגען פאַר יידישע קינדער און יוגנט? וועל איך אויסגעפינען אַ שפּור פון די אַנשטאַלטן און הייזער, ווו עס האָט זיך געלייטערט די יידישע מחשבה און ס'האָט זיך געשטאַלטעט דער יידישער קינסטלערישער נוסח? וועל איך ענדלעך זוכה זיין צו טרעטן איבער די

נאסן, ווו ס'האָט זיך וואַכגלאַנג געפּירט דער אומגלייכער געראַנגל פון די געטאָ־אויפשטענדלער קעגן דער טעווטאָנישער אַרמיי און די רעשטלעך „גלות־יידעלעך״ האָבן געמאַכט פאַרבליפן די ביז ציין און נעגל באַוואָפנטע הונען-וועלט דורך זייער אומגעאַנטער גבורה און וווּנדערלעכן העראָאיזם, וועלכער האָט אונדז דערמאָנט די פאַרקלונגענע עפּאָכע פון די העלדישע קאַמפן פון יידישן פאָלק פאַר זיין זעלבסטשטענדיקייט אין ארץ ישראל?!

ווער איך נאָך אליין מיט אייגענע אויגן זען דאָס געטאָ וואַרשע, ווו ס'איז געחתמעט געוואָרן דער גורל פון יידישן פּוילן און דורך דעם אפשר אויך דער גורל פון גאַנצן יידישן גלות?

...מיר פאָרן אין ג ע ט אָ װ אַ ר ש ע !

כ'ווייס נישט, ווי איך זאָל אים זיך אויסמאָלן און פאָרשטעלן, און ווי וועט ער מיך מקבל פנים זיין — מיך, וואָס איז אַוועק פון פּוילן און קומט פון ארץ-ישראל?

בין איך איינגאַנצן אויג און אויער. ס'האַרץ האָט זיך פאַרטאַיעט און איז פול דערוואַרטונג.

ציען זיך חרובע גאַסן: מאַרשאַלקאָווסקאַ, קרולעווסקאַ, פּילסודסקי־פּלאַץ, טעאַטער־פּלאַץ; פשעיאַזד... אַן אויסשטעלונג פון צעשטערונג און פאַרוויסטונג. קיין טראָטואַרן נישט געבליבן; בלויז אַ מיטן־גאַס. בליג־דער האָס קוקט פון די חורבות, עקשנות פון פאַרטיידיקער און גבורה פון באַשיצער. אַ דענקמאָל פאַר דורות וועט בלייבן דער שטאָט־ראַט, ווו ס'איז צו דערקענען די פאַרביטערונג און אויסדויער, מיט וועלכע די זין פון וואַר־שע האָבן געקעמפט פאַר יעדער טרעפּ און ציגל. אַפילו אַז ס'זאָלן אָט אַזוי ווי איצט בלייבן אויף ווייטער, וועלן די רואינעס פון וואַרשע דערציילן וועגן גרויסע טעג און טאַטן, ווי ס'דערציילן וועגן דעם די רואינעס אין אַלע אַנדערע חרובע שטעט אין דער וועלט. די סימנים — אָפּגעהאַקטע, אָפּגעריבענע — רעדן און שילדערן מיט דער פאַרשטענדלעכער שפּראַך פון איבערבלייבעכץ.

ביז מיר זענען צוגעקומען צו זאַמענהאָף.

אַ בליק אויף רעכטס, און ס'איז אין מיר אַלץ אָפּגעשטאָרבן אינע־וויניק.

סאַראַ פּלוצימדיקער גוואַלדיקער קאָנטראַסט, דערשימערט צו ווערן!

דאָ הערט אויף די „נאָרמאַלע", „בלינדע" צעשטערונג און עס הייבט זיך אָן עפּעס אַזוינס, וואָס דו האָסט נאָך דערוויילּ פאַר דעם נישט קיין נאָ־מען, אָבער דו פילסט שוין מיט אַלע דיינע חושים, אַז ד אָ ס איז עס, דאָס פּאַטאַלע, וואָס האָט צו טאָן מיט אונדז און נ אָ ר מיט אונדז... ווי ווייט דאָס אויג גרייכט, זעסטו אָנגעהויפט און אָנגעוואַלגערט חורבן. שטיינער און ציגל, מיסט און שברי כלים, שמאַטעס, כלערליי פאַרראָסטעטע און צעקאַרדאַשעטע חפצים פון שטובן און קראָמען, אַלקערס און אַלמערס. שפּאַנסט און קריכסט אויף אַלע פיר און פּלאָנטערסט זיך אין כל המינים אַלטוואַרג פון בלעך און אייזן; ווערסט נעשטרויכלט אין פלעשער, וויגן און וועגעלעך, מאַטראַצן און קישנס, פּודעלעך, קעסטעלעך, קוישן און געשיר, צונויפגעמישט און צעבראָכט — סיסטעמאַטיש, פּלאַנמעסיק, גרינטלעך.

ד אָ ס — א ל ע ? !

ווו איז פּאַוויע און ווו איז דזשיעלנע און ווו איז נאָוואָליפּקי און ווו איז קאַרמעליצקע?

נעפּלעפּטע, געטראָפענע, שטייען מיר אָן לשון. אינעווייניק שטיקט און דריקט, און עס פּרעסט אַ משונה מאָדנע אומבאַקאַנטע עמפּינדונג. נישטאָ פאַר דעם קיין וואָרט און קיין אויסדרוק. ס'איז עפּעס נייעס, וואָס קומט פאַר אין דער טיפעניש פונעם וועזן. טרערן פליסן איבער די באַקן — זאָלן זיי! אַלע אין מיר וויינט: אויגן, האַרץ, מוח.

ד אָ ס — א ל ע ?

קיין הויף, קיין הויז, קיין בנין; קיין וואַנט, קיין פּאַרקאַן, קיין טויער, קיין טיר, קיין פענצטער, קיין ביימל, קיין גרעזל, קיין שפּור, קיין זכר, קיין סימן, אַז דאָ — אָט־דאָ איבערן גאַנצן ריזיקן שטח, וואָס האָט נישט קיין גבול און קיין ברעג — האָט געשטראָמט און פּולסירט היים־צאַפּלדיק יידיש לעבן.

אי, שלום עליכם, מיין טייערער שלום עליכם, ווי האָסטו ליב גע־האַט צו שפּאַסן: „איך זע, אַז מ'זעט אייך נישט".

ס'האָט זיך אויפגעריסן פאַר מיר אַ תהום, און כ'האָב שאַרף, שניידיס, מיטן גאַנצן וועזן דערזען, אַז עס איז נישטאָ וואָס צו זען. אָפּט איז שווער צו זען, וואָס עס איז דאָ צו זען.

טראַגיש ביז נישט צום איבערטראָגן און אויסהאַלטן איז צו זען, אַז ס'איז נישטאָ · וו אָ ס צו זען.

דאָס קאָן מען זיך אַליין נישט געבן צו פאַרשטיין און „אויפקלערן". ס'איז אַזאַ עמפּינדונג, ווען אין דער שטאָקפינצטערניש דערזעסטו אַזוי קלאָר און העל: אוים, נישטאָ!

זענען מיטאַמאָל אַרויסגעשוועמט און אָנגעהויבן דעפילירן גאַסן מיט ברוויזנדיקן לעבן און צעשטורעמטער יידישער ענערגיע: נאַלעווקעס און קאַרמעליצקע; האַנדל־וואַנדל, שאַפנדיקע אַרבעט און רעוואָלוציאָנערע התלהבות. קינדערשע הילכיקע שטימעלעך טרילערן יידישע לידער. צע־כוואַליעטע רויטע פענער וויגן זיך איבער פיל־טויזנט־קעפּיקע דעמאָנסט־ראַנטן, וואָס ווערן באַגלייט דורך ליבע־צורופן פון יידישער אָרעמקייט און רוגז־בורטשען פון פּחדנותדיקע קליינבירגער. אַ געפּלעכט פון לויטערן יידישן בטחון און פלאַמיקן סאָציאַליסטישן גלויבן, פון טיף־רעליגיעזן קידוש השם און רעוואָלוציאָנערער געלייטערטער מסירת נפש. אַלע זענען זיי דאָ אומגעקומען, און מער נישטאָ.

העכער דריי מיליאָן פּוילישע יידן זענען אומגעבראַכט געוואָרן. זייע־רע תליות און ברען־אויוונס זענען צעשפּרייט איבערן גאַנצן לאַנד, זייערע קבֿרים זענען נאָך ווייט נישט אַלע אויסגעפונען געוואָרן. אָבער שטייענדיק ביים תהום פון געטאָ וואַרשע, האָב איך געהאַט די עמפּינדונג, ווי אַהער זענען אַלע אונדזערע מתים זיך צונויפגעקומען, מעיד צו זיין און מעלדן יעדן איינעם פון די איבערגעבליבענע יידן, אַז זיי זענען טאַקע נישטאָ, אַז זיי זענען איצט נישט מער ווי „מיליאָנען טויטע יידן" און מיר מוזן זיי אין אונדזער האַרצן אַריינגעמען אויף תמיד, אויף אייביק.

אַ געפּלעפּטער בין איך געשטאַנען און געקוקט טיף, און נאָך טי־פער אינעווייניק, אין די געדיכטעניש פון די ציגל און שטיינער, און פון די גערעדעריבם פונעם אָפּגרונט האָט זיך לאַנגזאַם, דראָענדיק און וואָרענ־דיק, געהויבן און געשטיגן העכער און העכער אַ באַרג: ב אַ ר ג ח ו ר ב ן.

אין דעם מאָמענט איז מיר קלאָר געוואָרן, וואָס אַזוינס עס האָט אונדז געטראָפן, און כ'האָב באַנומען, אַז אָט־דאָס איז ער, דער יידישער נאַציאָנאַלער בראָך, וואָס ענדערט אין תוך דעם גאַנג און אינהאַלט פון אונדזער ווייטערדיקן קיום.

ס'איז דער בראָך פון גלות!

כ'האָב בשעת מעשה גוט געוווסט, אז ס'זענען נאָך פונדעסטוועגן פאַראַן שטעט און שטעטלעך אין פּוילן, וווּ ס'האָבן זיך אויפגעהיט יידישע הייזער, הייף און בנינים. כ'האָב געהערט, נאָך איידער איך בין דאָרט געווען, אז דאָ טאַקע דערנעבן, א האַלבע שעה רייזע פון דאַנען, אויף דער צווייטער זייט ווייסל, אין פּראַגע, זענען פאַראַן לעבעדיקע אַ פּאָר טויזנט יידן. און דאָך האָב איך אין יענעם מאָמענט אויפן סאַמע דייטלעכסטן אופן דערשפּירט און עמפּונדן, אַז דאָ זע איך דעם ס ו ף פּ ס ו ק פון אַ גאָר לאַנגער תקופה אין דער יידישער געשיכטע:

ס'האָט זיך פאַרענדיקט דער קאַפּיטל פּוילן פאַרן יידישן פאָלק.

נישט פון ספרים און נישט על פּי שכל און פאָרשונגען בין איך דערגאַנגען וועגן דעם אָרט פון פּוילן אין יידישן לעבן און דער ראָל פון פּוילישן יידנטום אין אונדזער יידישער גלות־געשיכטע. דורך טויזנטער אומגעזעענע פעדים און קאַנאַלן האָט צו מיר געריעדט אין משך פון אַ פּאָר צענדליק יאָר די מיליאָניקע מאַסנהאַפטיקייט פון יידן אין פּוילן און איך האָב זיך מיט איר פאַרפלאָכטן און פאַרוועבט, ווי אַן איינגענער, אַ היימישער. געפיבערט אירע אויפשטייגן און אַראָפּזינקען, געשפּירט אויף זיך איר הייסן ליידנשאַפטלעכן אָטעם און געוואָרן דערהויבן אין איר פּאַ־טאָס. איר אומאויפהערלעכע טאָגטעגלעכקייט און די בענקשאַפט צו די העכסטע אַנטפּלעקונגען פון אמת און שיינקייט אין אַלגעמיינעם און יידישן לעבן. איר קאַמף אַן אַ מאָס און אַן אַ גרענעץ פאַר די פולע רעכט דאָ אויפן אָרט און איר בלוט־ און הארץ־צושטייער פאַרן אויפגעריכטן נאַר־מאַליזירטן לעבן אינעם אַלט־נייעם פאָטערלאַנד. קריבערישער שפּלדיקער „מה־יפית" און עכטער שטאָלץ פון דורותדיקער סולטור אריסטאָקראַטיע. בטלנותדיקער יאָגן־זיך נאָך נישט־נעדאַכטע גליקן און מיזאַמער רודערן צום ווייטן, אָבער זיכערן ציל. פאַרחלומטע ראָמאַנטיק פון פּאַסיוון פּאַ־טאַליזם און רעוואָלוציאָנערער אויפמאַרש פון אַקטיווע מאַסן. כ'האָב עס געלעבט אין שטוב און אין גאַס, אין קלוב און אין וואַרשטאַט, אין פאַראיין און אונטערן פרייען הימל.

אין דעם אַלעם איז פּוילן נישט צופעליק געווען דער סימבאָל פון יידישן ג ל ו ת, ווי ער ראַנגלט זיך, ווענעטירט און גייט־אויף, פאַלט

און שטיינט־אויף, ווערט באַשפּיגן און געשענדט און דערשיינט אין דער פּולער פּראַכט פון סאָציאַלן און נאַציאָנאַלן העראָאיזם. די מיליאַניקע מאַסנהאַפטיקייט פון פּוילישן ישוב איז געווען די נאַטירלעכע באַזע און ראַם, וווּ עס זאָלן זיך אַנטפּלעקן און אויפקומען די אַלע אייגנטימלעכקייטן און אייגנאַרטיקייטן פון דער יידישער שאַפונגס־קראַפט. די סטימולירנדיקע איניציאַטיוו און אימפּעטפולע אַנטוויקלונג פון דער יידישער אַקטיוויטעט אויף אַלע געביטן, אין אַלע צווייגן און אַפּשניטן פון טעמפּיקייט און האַנדלונג: ווירטשאַפטלעכער, קולטורעלער, קינסטלערישער און פּאָליטישער. פון דאַנען האָט זיך די דורך דורות אָנגעזאַמלטע און אומאויפהערלעך־יווירנדיקע נאַציאָנאַל־יידישע ענערגיע פונאַנדערגעפלייצט איבער אַלע תפוצות און אומעטום אַרויסגעבראַכט די רעאַליזירטע דינאַמיק פון אַ פילמיליאָניקן יידישן קאָלעקטיוו — ד י ג ל ו ת ־ ד י נ אַ מ י ק.

רעליגיעזע גאונים און גיגאַנטן פון מאָדערנער וועלטלעכער קולטור האָבן געווירקט און משפּיע געווען דעם יידישן ישוב. אָבער זיי גופא, די אויסנאַם־פּערזענלעכקייטן, האָבן זייער יניקה געצויגן פון אַ שפּרודלדיקער דינאַמישער יידישער מאַסנהאַפטיקייט, געווען איר אויסדרוק און אויפפלאַקער. אויסשטראַלונג פונעם קאָלעקטיוון שאַפונגס־כּוח, זיינע שפּיזער און דערנערער.

פּלוצים האָט דער נאַצי־תּלין מיט גורלדיקער גרויזאַמקייט אָפּגעהאַקט דעם פּראָצעס פון ווערן, און — אַ ו י ס, אַ ס ו ף!

ס'זענען פאַראַן און ס'וועלן נאָך ווייטער זיין יידן דאָ און דאָרט אין פּוילן צענדליקער און צענדליקער, צי גאָר אפילו אַ פּאָר הונדערט טויזנט. עס איז אָבער נישטאָ מער און ס'וועט נישט זיין קיין פּ ו י ל י ש יי ד נ ט ו ם, קיין קאָנצענטרירטער קאָלעקטיוו־ווער אָרגאַניזם, וואָס מיט זיין עצם עקזיסטירן און זיין איז ער אַ קוואַל, אַן אומאויסשעפּלעכער, פון נייע, כּסדר זיך איבערחזרנדיקע פאַקטן און דערשיינונגען פון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער.

ס'האָט פּאַסירט נישט איינמאָל אין דער יידישער געשיכטע, אַז עס זאָלן זיך אַריבערטראָגן די צענטרען פון איין געאָגראַפיש־פּאָליטישן פּונקט אין אַ צווייטן. זענען דאָך פּאַר די לעצטע עטלעכע הונדערטער יאָר אויפ־

אויף די הורבות פון ווארשעווער געטאָ.

ביים איינגאנג פון א בונקער.

(דעצעמבער, 1945)

נעקומען נייע גרויסע יידישע מאַסן־צענטרען אין אייראָפּע און אין די ביידע אַמעריקעס. אַפילו אַזאַ באַדייטנדיקער צענטער ווי אין צפון־אַמע־ריקע איז אויפגעקומען אַדאַנק דעם, וואָס אַהין האָבן אַריבערגעוואַנדערט מיליאָנען יידישע עמיגראַנטן פון פריערדיקע היימען.

אָט די געשיכטע וועט זיך איצט נישט איבערחזרן.

דאָס פּוילישע יידנטום האָט אַצינד אַריבערגעוואַנדערט קיין אַשוויענ־טשים, מאַידאַנעק, טרעבלינקע און „ליקווידירט" געוואָרן. דאָרט איז נישט געשאַפן געוואָרן קיין נייער יידישער צענטער, נאָר ס׳איז אויפגעקומען דער ריזיקער בית־הקברות פון פּוילישן יידנטום. נישט נאָר פון פּוילישן. מען האָט קיין פּוילן „דעפּאָרטירט" עטלעכע מיליאָן יידן פון אייראָפּע און זיי דאָ, צוזאַמען מיט די אָרטיקע, ל י ק ו י ד י ר ט. האָבן זיך געראַטעוועט הונדערטער, טויזנטער, עטלעכע צענדליק טויזנט. ס׳זענען אָבער בלויז אָפּגעסמאַליעטע האָלאָוועשקעס, אָפּגעשריגענע רעשטלעך. דער קערן, דער יאָדערדיקער יידישער ישוב אין גלות אייראָפּע איז נ י ש ט אָ. ער איז אומגעקומען און דעריבער וועט קיין נאַציאָנאַלע תקומה נישט האָבן דאָס, וואָס ס׳איז געבליבן בירושה נאָך אים.

נישטאָ ו ו ע ר עס זאָל איבערנעמען די ירושה, ווער עס זאָל ווייטער שפּינען דאָ אויפן אָרט די גאָלדענע קייט! אַז ס׳פעלט דער עיקר, דער יסוד: די יידישע מאַסנהאַפטיקייט, די קאָלעקטיווע דינאַמישע ווירקלעכ־קייט.

כ׳בין געשטאַנען פאַרן ב אַ ר ג ח ו ר ב ן און געוווּסט, אַז דאָס איז דער גזר דין. אין דעם דאָזיקן מאָמענט איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז כ׳האָב געזען אַלץ. ס׳איז נישט קיין נפקא מינה, צי וועל איך באַזוכן נאָך אַ סך שטעט, צי וועל איך זיין אין קליינע שטעטלעך און אין די אַמאָל וויכטיקע צענטרען. עס וועט נישט ענדערן דעם עיקר, וועלכן כ׳האָב תופס געווען אָט דאָ, אין וואַרשע, ווו ס׳איז אַנומלטן געווען דאָס יידישע געט־טאָ: נ י ש ט אָ !

וואַרשע גופא איז צעשטערט געוואָרן און איז צעניזוקט ווי קיין שום שטאָט אין אייראָפּע. אַ סברה, אַז אויב מען וועט אַפילו אויפבויען צוריק וואַרשע, וועט מען די שטאָט געאָגראַפיש איבעררוקן ווייטער. נישט אויפן זעלבן פּלאַץ. אָבער וואַרשע וועט צוריק זיין וואַרשע, די הויפּט־שטאָט פון

פוילן. עס זענען געבליבן פּאַליאַקן. עס איז דאָ פּוילן. זי קומט אייגנט־לעך ערשט אַצינד אויף, ווייל עס האָבן זיך אוועקגעשטעלט ביים רודער פון גייעם אויפגייענדיקן לעבן די אמתע שעפערישע פּאָלקס־כּוחות, די פּוילישע אַרבעטער און פּויערים.

דאָס יידישע וואַרשע וועט נישט אויפגעבויט ווערן. על כּל פּנים נישט אין דער נאָענטער היסטאָרישער תּקופה. נ י ש ט אָ ד י י י ד י ש ע מ א ס ן, וואָס זאָלן מסוגל זיין זי אויפצוריכטן. נישטאָ די געהעריקע אַרומיקע אַטמאָספער, וואָס זאָל סטימולירן, דערמוטיקן און דערמעגלעכן יידן אין גרויסע מאַסן זיך קאָנצענטרירן אין פּוילן און צוריק אויפבויען זייער מאַסנהאַפטן לעבן דאָרט.

דאָס איז ריכטיק נישט נאָר בנוגע פּוילן. דאָס איז נענוי אזוי ריכטיק אויך לגבי פראַנקרייך, בעלגיע און אַנדערע לענדער, ווו ס'קאָן זיך וועמען רוכטן. אז די יידן, וואָס קערן זיך אום פון דעפּאָרטאציע, פון לאַגערן, פון וועלדער, פון באַהעלטעניש, וועלן צוריק אויפריכטן זייער אייגענע קולטור, שפּראַך, קונסט. די אַלע פיינע גייסטיקייטן מוזן זיך נערן פון פעסטער שוואַרצערד, פונעם מאַסן־לעבן. און אַזוינע פעלן און וועלן מער נישט זיין אין די דאָזיקע לענדער. דווקא ווייל מיר זענען נאָך קרינג און ס'איז אויפגעקומען אַ מיכטיקער געזונטער און פראָגרעסיוו־פּאַטריאָטי־שער געפיל ביי די ברייטע מאַסן צו בויען זייער לעבן זעלבסטשטענדיק, נ אַ צ י אָ נ אַ ל, פאַר זיך. יידן וועלן זיך אַרומפּלאָנטערן צווישן די אויפ־וואַכנדיקע פעלקער, ווי דער א יי נ צ י ק ע ר נ אַ צ י אָ נ אַ ל־ה יי מ ל אָ ז ע ר מ י ע ו ט, און זיי וועלן נישט געדולדעט ווערן. ס'האַנדלט זיך נישט וועגן גלייכבאַרעכטיקונג אויפן פּאַפּיר, לויטן פּאַר־מעלן געזעץ. צום נעגאַטיוון מאָמענט קומט־צו א פּאָזיטיווער: ביי יידן גופא איז אויך אויפגעקומען נאַטירלעכערהייט דער זעלבער פאַרלאַנג צו בויען דאָס אייגענע נאַציאָנאַלע לעבן מיט אייגענע כּוחות אויף אייגענער אחריות, אין אייגענעם אינטערעס.

אָבער דאָס איז דאָך שוין דער היפּוך פון גלות.

ק אַ פּ י ט ל ג ל ו ת ווערט אָ פּ ג ע ה אַ ק ט.

האָב איך געקוקט אין תּהום, אן אויפגעציטערטער פון דעם קאַטאַק-

ליזם, וועלכער האָט מיט דעם וואָרצל אויסגעריסן דאָס איינגעפונדעוועטע זינט דורות יידישע גלות־לעבן: נ י ש ט אָ ! און ס׳האָט געגעבערט טיף אין הארצן און אין מוח די פראגע: צי וועט קלעקן כוח און אחריות ביי די רעשטלעך, זייער אָפגעראטעוועטע ענערגיע און לעבנס־קראפט צו פאַר־ווענדן פאַרן נייעם קאַפיטל פון דער יידישער געשיכטע, דעם ארץ־ישראל־דיקן?!

V

אין האַרץ פון געטאָ

אין הארץ פון געטאָ איז געבליבן אַן אינדזל, כמעט אַ נישט־געניזוק־טער. אַנומלטן איז דאָ געווען די מיליטערישע תפיסה אויף דזשיקע קעגן געגנשע. שפּעטער, אונטער דער נאַצישער הערשאַפט, איז דאָ געווען דער „יודנראַט". עס זענען נאָך אויפגעהיט די שילדן איבערן טויער, ביים אַריינגאַנג, ביי די פענצטערלעך. מ'קאָן נאָך אין הויף געפינען געגנוג סימנים און איבערבלייבענישן, וואָס ד ע ר מ אָ נ ע ן די צייט פון גרויל און אויסראָטונג. אין ווינקל פון הויף וואַלגערן זיך טויזנטער קאָפּ־סולן פון אויסגעשאָסענע קוילן. דאָ פלעגט מען אַרויספירן יידן און זיי איינס־צוויי, אויפן נאָרמאַלן „קולטורעל־איינגעשטעלטן" וועג „ליקווי־דירן". דאָ האָט מען פאַרברענט קערפּערס.

איך טרעט איבער בערגלעך, הויפנס אַש. אַ פאַרגליווערטער קוק איך אויפן שווארצן אַש, נעם אים אין האַנט, גלעט אים אין די פינגער, און כ'האָב דאָס געפיל, ווי כ'וואָלט געצערטלט אַ נאָענטן, כאָטש איך קען נישט און וועל שוין קיינמאָל נישט דערקענען זיין פּרצוף. איך האַלט אין האַנט ביינער, אויסגעטריקנטע, פון רעגנס אויסגעוואַשענע ביינער. מענטש־לעכע, יידישע ביינער. כ'זאַמל אַ קאָלעקציע שאַרבנס.

עס ברענט די ערד אונטער די פיס און די קני שטרויכלען: איך וויים, אַז דאָ איז געווען טעטיק י י ד י ש ע פּאָליציי. געשטאַנען צום באַפעל פון די נאַצים און אויסגעפילט איר שליחות טריי און „ערלעך". געהאַט אויפטראַגן, צוצושטעלן יעדן טאָג אַזויפיל און אַזויפיל „קעפּלעך". נישט

נאָר ק ע פּ פון דערוואקסענע. דאָס איז געווען אַ באַזונדערער חשבון. ס'איז געווען נאָך אַ צווייטער חשבון: די נאַציס האָבן געוואָלט האָבן אויך אַ ק י נ ד ע ר ש ן חשבון און זיי האָבן געפאָדערט טאָג־איין טאָג־אויס כך וכך קינדערשע ק ע פּ ל ע ך. און יידן האָבן אויך אָט ד ע ם חשבון געצאָלט.

געווען צווישן זיי, צווישן אָט די ברואים, טאַטעס. זיי פלעגן גיין צו זייער „דינסט" טאַקע דערפאַר, ו ו י י ל זיי האָבן געהאַט אייגענע קינדערלעך און מחמת זיי האָבן ליב געהאַט אָט די קינדערלעך. נאַכט נאָך נאַכט פלעגן זיי מסתמא גלעטן די קעפּלעך פון אייגענע קינדער, זיי צערטלען און קושן און פילן זיך גליקלעך. און טאָג נאָך טאָג האָבן זיי גענישטערט און געזוכט און אויסגעפישט אַנדערע יידישע קינדערלעך, כדי ז י י ע רע קעפּלעך אונטערטראָגן די נאַצישע קינדערפרעסער צום מאָל־צייט.

כ'וויל זיך איצט נישט אויספרעגן, ו ו י אַ ז ו י האָבן עס י י ד ן געמאַכט. אָבער איך וויים אויף זיכער, אַז זיי ה אָ ב ן עס געמאַכט.

וויל איך, אַז אויך מיר אַלע, אומעטום, זאָלן עס וויסן און געדענקען. ס'איז אונדזער י י ד י ש ע חרפּה. דאַרפן מיר וויסן אונדזער חרפּה און טראָגן די פולע אחריות פאַר איר. מיר זענען מחויב צו טראָגן די אחריות: די אינערלעכע, די מאָראַלישע. זאָל זי אונדז נישט לאָזן זיך בארואיקן ביז מיר וועלן וויסן אָפּצורעכענען זיך מיט די שולדיקע און אויסבערענען זייער זכר פון דער געשיכטע. מיר האָבן אין אונדזער וווייטקייט די גאַנצע צייט געהערט עפּעס וועגן יידן, וואָס האָבן „מיטגעאַרבעט" מיט די נאַציס. אָבער מיר האָבן זיך נישט געוואָלט גלויבן. זיך געטרייסט: איינצלנע פאַלן. נישט כאַראַקטעריסטישע עפּיזאָדן. ווייזט זיך אַרויס, אַז די דערשיינונג פון „מיט־אַרבעט" איז געווען פון גרעסערן פאַרנעם: ס'האָט זיך אָן איר אָנגעשטויסן אין פאַרשידענע ערטער און געגנטן. ס'קורסירן פאַרשידענע אויסטייטשונ־גען. געווען פּחדנים, וואָס האָבן דורכדעם געוואָלט פאַרהיטן זייער אייגן לעבן און דאָס לעבן פון זייערע נאָענטע. אַנדערע, ווידער, האָבן געהאַט די אילוזיע, אַז מ'וועט אַזאַ „מיטאַרבעט" באַוויזן אויסצונוצן גרייַלעך פאַר דער טובה־זועגן פון דעם כ ל ל. עס זענען אָבער אויך געווען נענוג פאַר־דאָרבענע עלעמענטן, וואָס האָבן עס געטאָן אויסגערעכנט צוליב געמיינע,

פערזענלעכע צוועקן און געמאכט געשעפט, געהאנדלט מיט דעם לעבן פון זייערע אייגענע ברידער, אָן אונטערשיד פון עלטער און געשלעכט, און טאָקע געלעבט אַ צייט לאַנג אַ „גוטן טאָג", ביז... ס'איז געקומען זייער ריי. און זיי זענען אַוועקגעשיקט געוואָרן דורך די, וואָס האָבן „זוכה" געווען צו פאַרנעמען זייער אָרט.

די יידישע אונטערערד־באַוועגונג האָט נישט אָפּגעליינגט אַ י ך חשבון אויף שפּעטער און זי האָט משלח געווען אויף יענער וועלט אַ היפּש ביסל פון די דאָזיקע פאַרשוינען, וואָס האָבן אונדז פּאַרמיאוסט אין אונדזערע אייגענע אויגן. ס'איז אָבער כדאי, מיר זאָלן וויסן, אַז עס איז געלונגען אַ געוויסער צאָל פון יענע נפשות דורכצוהאַלטן און אויסבאַהאַלטן זיך די ווי‏סטע צייט. איצט האָבן זיי זיך צוריק אַריינגעשמוגלט אין דער יידישער סביבה אין אייראָפּע. זיי זענען צוגעקומען ביז ארץ־ישראל. מוז מען זיי אויפזוכן און שטעלן צו אונדזער משפּט. זייער פאַרברעך שרייט נאָך צו אונדז. זיי מוזן באַשטראָפט ווערן, און וואָס פריער.

ס'איז געווען פיינלעך דאָס געפיל, אַז יידישע מענטשן האָבן דאָ, אין געטאָ ווארשע, געטאָן נאַצישע אַרבעט, סיסטעמאַטיש, פּלאַנמעסיק, קאַלט און ניכטער אומגעבראַכט זייערע ברידער און שוועסטער. כ'האָב זיך געשעמט צו קוקן אין די אויגן די עטלעכע באַגלייטער, וואָס צווישן זיי זענען געווען לאַנגיאָריקע בירגער פון... בערגען־בעלזען, אַ פּאָר פון די, וואָס האָבן דאָ טאָקע, אין געטאָ, אַקטיוו זיך באַטייליקט אין דער אונטערערדישער באַוועגונג, און איינער אויך פון יענע, וואָס האָט מיט רעוואָלווערן אין האַנט געפּייערט איבער די דייטשן אין די טעג פון אויפשטאַנד. אגב, ער האָט אַליין אַוועקגעלייגט ־אויך אייגענע פאַררעטער... כ'האָב זיך געשעמט פאַר דער יידישער געפאַלנקייט אין די טעג פון גרויסן נסיון. עס איז געווען אַ מאָמענט־שוואַכקייט; ס'איז הפנים נישט פון די גרינגע זאַכן, צו קריגן דעם ריכטיקן צ ו ג אַ נ ג צו דעם, וואָס עס האָבן פּסיכיש דורכגעמאַכט די מענטשן אונטערן נאַצישן רעזשים. עס איז נייטיק אַנצוווענדן גאָר אַן אַנדערע מאָס. עס זענען דאָך פּאָרט געווען דערשיינונגען, וואָס קיינער פון אונדז האָט זיך זיי נישט געקענט וווען עס איז, ביי דער משונהדיקסטער פאַנטאַזיע, אויסמאָלן: ווייזט־אויס, אַז די מענטשלעכע פּסיכיק האָט זיך אויך צו זיי צוגעפּאַסט און זיך אויסגע־

לערנט זיי אויפנעמען אויף א נייעם אופן, נישט ווי מיר, „נאָרמאַלע" מענטשן וואָלטן עס געטאָן. מען האָט דערצו געדאַרפט דורכגיין אַ שול פון נסיונות. נישט פון אַבסטראַקטער טעאָרעטישער דערציאונג, נאָר פון אַ נייער, קיינמאָל נישט־געאַנטער, נאַציִשער טאָגטעגלעכקייט, ביז עס זאָלן זיך איבעראַנדערשן די נאָרמאַלע מענטשלעכע חושים און זיי זאָלן אָנ־הייבן אַ נ ד ע ר ש רעאַגירן.

די מענטשלעכע געפּאַלנקייט איז געווען דער עיקר אַ רעזולטאַט פון מעכאַנישער, אינסטינקטיווער רעפלעקסיע. דאָ האָט דעצידירט די איינ־פאַכע נאַטירלעכע מורא פאַר פיזישן ווייטיק. די נאָרמאַלע רעפלעקסיע איז געווען נישט קיין איבערגעשפיצטע, אָן „איבעריקע חכמות": אויסמיידן דעם קלאַפּ, לפּחות געווינען אָן אָטעם־פּויזע. אָבער, אַז דער ענין פון אויס־ראָטונג האָט זיך פאַרצויגן; אַז נישט נאָר דער כּלל האָט געהאַט צו וואַרטן אויפן אומקום, נאָר אויך דער יחיד האָט יאָרנלאַנג געוואַרט אויפן טויט, וועלכן מען האָט אין אים אַריינגעשפּריצט טראָפּנווייז, צו „טיי־לעפעלע" וואָך נאָך וואָך, חודש נאָך חודש — איז דער פיזישער ווייטיק אַנטרונען און ס'האָט זיך אָנגעהויבן אויספורעמען אַן אייגענע גייסטיקייט, אַן אייגענע פּסיכישע וועלט, וואָס האָט איגנאָרירט דעם פיזישן קלאַפּ. אַנשטאָט דעם האָט זיך גענומען שפּינען אַ געדאַנק, וואָס האָט דעם יחיד צוריק־פאַרבונדן מיטן כּלל, וועלכער האָט פאַר אים מאַטעריעל שוין געוועסט אויפגעהערט צו עקזיסטירן. די צוריקפאַרבינדונג מיטן כּלל האָט גע־שטאַרקט און אַריינגעגאָסן פרישע לעבנס־זאַפטן, אויפגעבראַכט אַ פרישן פאַראַנטוואָרטלעכקייטס־געפיל, וואָס האָט קאָנטראָלירט אויפפירונג און האַנדלונג. די אחריות פאַרן גורל פון כּלל.

... איך האָב פּלוצים דערזען, ווי פונעם אַש אַרויס בלינצלען יידישע אותיות; דאָרטן וואַלגערן זיך צעזייטע בלעטער, אָפּגעריסענע העפטן, ספרים. אַ פאַרצאַפּלטער האָב איך אויפגעהויבן אַ בינטל בלעטער און אַ פּאָר ספרים, וואָס די שער־בלעטלעך זענען שוין געווען פאַרראַסט און עטוואָס צעפּוילט פון פייכטקייט. כ'קוק אַריין, אָט איז אַ באַנד „השחר" פון פּרץ סמאָלענסקין, ווו עס זענען דאָ ערשטע אויפבליצן פון ערשטער פרייהייט־פּובליציסטיק. און אָט איז אַ ספרל „באחרית הימים". פּונקט,

ווי א געהיימע האנט וואָלט עס אונטערגעוואָרפן און א נעניטער רעזשי־סאָר וואָלט עס קונציק מיר אונטערגערוקט אַט די בלעטער, דאָ אינעם הויף פון „יודנראט", ווו ס'איז דעמאָנסטרירט געוואָרן יידישע געפאלנ־קייט און קידוש־השם. איך האָב געהאַלטן די בלעטער קעגן הימל, וואָס האָט זיך אויפגעהעלט און אויסגעלייטערט אין פראָסטיקן טאָג איבערן געטאָ ווארשע, און כ'האָב געלייענט:

„הצרות והפרעות שעברו על עמנו בתקופה האחרונה לא שברו את רוחו, ולא ערערו את בטחונו, כי בוא יבוא יום הגאולה"... („די פלאָגן און פּאָגראָמען, וואָס האָבן געטראָפן אונדזער פאָלק די לעצטע צייט, האָבן נישט צעבראָכן זיין גייסט און נישט דערשיטערט זיין בטחון, אַז עס וועט פאָרט קומען דער טאָג פון אויסלייזונג".

איך בין געבליבן א דערשיטערטער, צוגעשמידט צום אשיקן באָדן; מיר האָט זיך געדוכט, אַז דאָס רעדט צו מיר א שטים פון דאָרטן, פון אונטן. דאָס ספרל איז געשריבן געוואָרן מיט הונדערטער יאָרן צוריק און עס איז אויסן געווען גאָר אַן אַנדער תקופה אין יידישן לעבן. איז דאָך לגמרי נישטאָ קיין פיזישער, מאַטעריעלער פאַרגלייך צווישן די פּאָגראָ־מען פון אַמאָליקע תקופות און דער אויסראָטונג אין דער היטלער־צייט. אָבער עס איז יאָ דאָ צו ציען די פאַרגלייך־ליניע פון גייסטיקן נסיון, פון פּסיכישער קראַפט, וועלכע האַלט־אויס און ווערט נישט געבראָכן, טראָץ אַלעמען. דער יידישער בטחון, די טיפע אמונה, אַז דאָס פ אָ ל ק וועט איבערקומען און איבערלעבן דעם אָנגרייפער, דעם צורר, אפילו היטלערן. „כ'וועל אויף היטלערס קבר טאנצן — איך בין א ייד!" — אזוי האָט מיט א פּאָר יאָר צוריק געזונגען איציק פעפער. נאָך אין יענע צייטן, ווען וויינציקע האָבן פעסט געגלויבט אינעם נצחון איבערן נאַציזם. דאָ, אינעם געטאָ ווארשע, האָט דער גלויבן אינעם ענדגילטיקן נצחון געפירט צו די העלדנטאטן פון די אונטערערדלער, פון די אויפשטענדלער.

מיר זענען צוגעקומען צום באַרימטן „אומשלאַגפּלאַץ" ביים ראָג פון גיזקע. אַהער האָט מען עס געפירט די יידן פון ווארשע און אַנדער־ערטער און פון דאַנען האָט מען זיי, געלאָדענע אין וואַגאָנען, דורכן דאַנ־ציקער וואָקזאַל טראַנספּאָרטירט קיין טרעבלינקע און מאַידאַנעק. אַט איז די גרויסע געביידע און הויף פון „אומשלאַגפּלאַץ". דאָ זענען די ווענט און

ביים „אומשלאג-פלאַץ" אין וואַרשע. אַ גרופּע אונטערערדלער און געטאָ-אויפשטענדלער מיט זרובבלען: (פון רעכטס צו לינקס): אלעק, זאַמיעטשקאָווסקי, גיטלער-באַרסקי און באַשע בערמאַן.

טויערן נאָך פאַראַן. עס זענען דאָ אויך וואַגאָנען. אפשר דיזעלבע, אין וועלכע מען האָט די צום־טויט־פאַרמשפּטע געפירט. שאַ, האַלט־איין דעם אָטעם, עס הענגט נאָך דאָ אין דער לופט דער לעצטער געשריי און לעבנס־רוף פון די מיליאָנען.

וואָס טראַכט אצינד און וואָס לעבט־איבער אָט די באַגלייטערין מיינע, חברטע באַשע, וואָס מ׳האָט זי דאָ אהער געבראַכט און זי האָט שוין גע־וואַרט, מען זאָל זי אַריינשטופּן אין אַ טרעבלינקע־וואַגאָן? וואָס לעבט זי איבער אצינד, בעת זי דערציילט מיר, ווי אַזוי זי האָט אַרויסגעקוקט צו איר נאָענטסטן חבר און לעבנסבאַגלייטער, וואָס איז געשטאַנען פון דער אַנדערער זייט פּאַרקאַן און איר געמונטערט, אַז ס׳וועלן געמאַכט באַמיאונגען, זי אָפּצוראַטעווען און זי האָט זיך געשעמט צו פאַרלאָזן די קריסטלעכע שטוב־אַרבעטערין, וועלכע האָט זיך נישט געוואָלט ראַטעווען מיט איר אַרישקייט, ווייל זי האָט געהאַט אַ מיסטישע מורא פאַר די דייטשן און אַ טויט־שנאה צו זיי?

אהער, אין דעם „אומשלאַגפּלאַץ", האָט מען צונויפגעשלעפּט און צונויפגעבערענגט די שטאָלץ און פּראַכט פון וואַרשעווער און פּוילישן יידנ־טום; זיינע שריפטשטעלער און קינסטלער, זיינע דענקער און וואָרט־פי־רער; דאָ האָט מען געריסן קינדער פון די מאַמעס און מאַמעס פון קינדער; פון דאַנען האָט געפירט דער וועג, דער לעצטער וועג צום נאַצי־אויסגע־פּלאַנטן טויט.

אהער האָט מען געטריבן און געיאָגט דורך אונטערשיסן און טויט־דראָונג; אהער האָט מען זיך געלאָזט פאַרנאַרן דורך ספּעציעל פאַרפירע־רישע הבטחות וועגן פרידלעכע אַרבעטס־וואַרשטאַטן און גאָלדענע גליקן אין די איינוואַנדערונגס־געגנטן; אהער איז מען געלאָפן, רעזיגנירטע און פאַרחלשטע, באַלעקנדיק און שלינגנדיק אין קראַנקהאַפטן דמיון די פאַר־שפּראָכענע מאַרגאַרינע און ברויט פאַר די, וואָס וועלן זיך פרייוויליק צושטעלן צום עשאַלאָן...

איצט דרייען זיך דאָ אַרום עטלעכע דייטשע געפאַנגענע, וואָס אַר־בעטן שווערע אַרבעט אונטער דער אויפזיכט פון פּוילישע פּאָליציאַנטן. ווייסן זיי כאָטש, אָט די דייטשן, וואָס זיי האָבן געטאָן? אין זייער בליק דערקען איך נישט גאָרנישט, קיין שום מענטשלעכע איבערלעבונג. בלויז

א טעמפּקייט קוקט אַרויס פון זייער גאַנצער האַלטונג. זיי זענען גרייט אַפילו צו בעטלען ביי אונדז א פּאַפּיראָס...

און אַנטקעגנאיבער דעם „אומשלאַנגפּלאַץ" ווידער חורבן און חורבן. דאָ זענען געווען די בונקערס, ווו יידן האָבן זיך לאַנגע חדשים אויס־באַהאַלטן. אין משך פון חדשים און יאָרן האָט זיך דאָ אויסגעבויט און פאַרכאַפּט אַלע גרעסערע שטחים די בונקער־וועלט. אַן אייגנאַרטיקע וועלט פאַר זיך. אין די טויזנטער האָט געגרייכט איר באַפעלקערונג. ס'האָט זיך אין לויף פון צייט ביי איר איינגעווינערשאַפט אויסגעפאָרמירט אַן אייגענע ספּעציפישע פּסיכיק פון אונטערערדלער. זיי האָבן בכיוון אויסגע־מיטן די ליכטיקע שיין און געווייכט פון פרישער לופט. מ'האָט זיך איינ־געלעבט אין פינצטערניש און געאָטעמט טוכלעקייט. און גראָד אין זייער קראַטישער איינגעגראָבנקייט און געדעמפטער לופט האָט אויפגעלעבט די שענסטע בלום פון האָפענונג און גלויבן און ס'האָט זיך פונאַנדערגע־שטראַלט א מעכטיקער ווילן צו לעבן, צו קעמפן פאַר יעדן שפּור לעבן און צווינגען דעם שונא צו צאָלן פאַר יעדער עוולה און שאַנדטאַט.

קריכן מיר אַרום איבערן חורבן און קוקן אַריין אין די עפענונגען, וואָס זענען גוט פאַרמאַסקירט: אָט־דאָ האָבן עס געוווינט די קוראַזשירטע, די געוואַגטע; די, וואָס האָבן זיך נישט געוואָלט אונטערגעבן דעם בלינדן גורל, נאָר געהאַט די העזה צו ראַנגלען זיך מיט אים און פאַרמאָגט א מעכטיקן גלויבן, אַז זיי וועלן אים איבערקומען און דאָך בלייבן לעבן. יעדנפאַלס, אויב נישט אַליין איבערלעבן, איז אַנדערש שטאַרבן. שטאַרבן מיט געווער אין האַנט, כדי צו בלייבן אין געדעכעניש פון פאָלק. ווי א דערמוטערונג. דאָס פאָלק וועט דאָך זיכער בלייבן. דאָס פאָלק וועט נישט אונטערגיין קיינמאָל.

כ'ווייס נישט ווי אַזוי האָט עס פּאַסירט און צוליב וועלכע מאָטיוון האָבן די נאַציס נישט צעשטערט דעם גענשער בית־עולם. במעט אַלע בית־עולמס אין פּוילן זענען חרוב געוואָרן. על כל פנים זענען זיי אַלע פאַר־אומרייניקט און פאַראומווירדיקט געוואָרן סיי דורך דייטשן, סיי דורך פּאָליאַקן. כ'האָב אַליין געזען טראָטוארן, וואָס זענען געפּלאַסטערט פון יידישע מצבות. פון די ווינציקע, געציילטע בית־עולמס, וואָס זענען אי־בערגעבליבן און נישט גערירט געוואָרן, איז דער בית־עולם אין וואַרשע

אויף גענשע. דאָס איינציקע, וואָס איז געבליבן אַלס זכר פון יי ד י ש ן וואַרשע. מיר שפּאַנען איבער דער צענטראַלער אַלייע. דער הויפּט־אַריינגאַנג איז חרוב, דאָס טהרה־שטיבל איז נישטאָ, ס׳פּילט זיך אָפּגעלאָזנקייט און פאַרנאַכלעסיקונג. אָבער די אַלייען זענען דאָ. און די סטעזשקעס פירן צו באַקאַנטע קברים.

אָט איז דער וועג צו יענעם קבר פון די דריי: אַנסקי, דינעזאָן, פּרץ, וווהין עס פלעגן זיך יאָר־יערלעך ציען צענדליקער טויזנטער יוגנט און אַרבעטערשאַפט, פּשוטע יידן, האָרעפּאַשניקעס און אַ היפּש ביסל אָרטאָדאָקסן, וואָס האָבן מיט דרך־ארץ און יראת־הכבוד געקוקט צום מערקווירדיקן „אוהל פּרץ״. אין משך פון דער מלחמה זענען געווען פאַרשפּרייט בלערליי קלאַנגען וועגן דעם דאָזיקן אוהל. איצט שטייען מיר, אַ גרופּע פּועלי־ציון פון פּוילן און ארץ־ישראל, ביים אוהל, און לייענען זיינע אויפשריפטן און פּסוקים אויף די ווענט. אַן אומפאַרשטענדלעך געפיל פון דערמוטיקונג און טרייסט פלייצט פון „אוהל״ און פילט־אוים דאָס גאַנצע געמיט, ווען מיר לייענען הויך אויפן קול פּרצעס ווערטער פון דער „גאָלדענער קייט״ וועגן די „שבתדיקע, נשמה־יתירהדיקע יידן״, פאַר „וועמען וואָלקן שפּאַלטן זיך״ און „הימלען עפענען זיך אויף״ און זיי שטייגן ביז צום זיבעטן הימל, ביז צום כסא־הכבוד און דאָרטן טרעטן זיי אויף מיט זייערע פאָדערונגען...

גראַד דאָ, אויפן גענשער בית־עולם, קעגנאיבער דעם חורבן פון דער גאַנצער יידישער וואַרשע, ווו ס׳איז נישט געבליבן אַ שטיין אויף אַ שטיין און קיין לעבעדיקער ייד נישט, גראַד דאָ פלאַטערן איצט אַזוי פייערלעך די אותיות פון פּרצעס צוואה, וואָס זאָגט־צו אייביק לעבן און פולע אַלגעמיין־מענטשלעכע און יידישע גאולה:

„אויסגעלייזט מוז ווערן די וועלט!״

כ׳הויב זיך אויף די שפּיץ־פינגער, צו זען וואָס ווייטער דעם געטאָ־חורבן, ווי כ׳וואָלט געוואָלט זיך איבערצייגן, צי עס הערן די נבואה־ווערטער אַלע יענע מיליאָנען, וואָס זייער לעבן האָט דאָ אַנומלטן געעווירט און געברויזט. אָט זענען די מצבות פון ביינוש מיכאַלעוויטש און יוסף לעשצינסקי, די פאָרזיצערס פון ציש״אָ (צענטראַלע יידישע שול־אָרגאַניזאַציע אין פּוילן), וועלכע האָט צענדליקער טויזנטער יידישע קינדער באַהעפט צו דער יידי־

שער קולטור און נעגרייט צום לעבן, איינגעוועבט אין דער יידישער איינג־ארטיקער מאסנהאפטיקייט.

קנאפע צוויי צענדליק יאר בין איך געווען וויצע־פארזיצער פון ציש״א, איר שליח אין תפוצות ישראל צוזאמען מיט די פארשטארבענע. געטראגן די בשורה פון מאדערנער יידישער דערציאונג, וועלטלעכער קולטור, פון אויפגעוואכטן שטאלצן זעלבסטבאוווסטן געטא־ייד, וואס וויל א פריי נאציאנאל לעבן.

איצט בין איך געקומען פון ארץ־ישראל צו די צופעליק פארשוינטע קברים ראפארטירן וועגן אונדזער אומפארגלייכלעכן בראך: די שולן צע־שטערט, די היימען און גערטנער פארוויסט, די גאנצע קולטור־ארבעט חרוב און — דאס שוידערלעכסטע — די קינדער גופא אומגעקומען און פארשניטן.

אבער נישט ווי א פארשעמטער שטיי איך פאר די קברים. כ׳בין ביי זיך נישט געפאלן. די איבערגעבליבענע שטיינער פון ווארשע און ביא־ליסטאק און א סך אנדערע שטעט דערציילן מיט התפעלות וועגן ציש״א־טוער און תלמידים, לערער און לערערינס, עלטערן און קינדער, וואס האבן געלאזט שאלן איבערן ברענענדיקן געטא דאס ליד פון נייעם ייד, דאס ליד פון נאציאנאלער גאווה און סאציאלן פאטאס.

אט איז די מצבה פון ה. ד. נאמבערג, דעם אייגנטימלעכסטן שריפט־שטעלער פון פוילישן יידנטום, וואס האט פארשטאנען צו באזינגען דעם וואנדערבארן שאפונגס־כוח פון די נאלעווקער יידן און סימבאליזירט די פעסימיסטישע אויסגאנגסלאזיקייט פון די באדנלאזע, אויסגעווארצלטע יידישע האלב־אינטעליגענטן; אט איז די מצבה איבערן קבר פון אסתר־רחל קאמינסקא, די מאמע פון יידישן טעאטער, וואס האט ערשט נישט לאנג אויסגעפילט אלע ווינקעלעך פון יידישן פוילן און איז אצינד אינ־גאנצן אנטשטומט געווארן; און צוויי טריט פון איר — דער קבר פון די „דרייי״, פועלי־ציון־העלדן: פאליע עלסטער, הערש בערלינסקי און אליהו ערליך, אקטיווע געטא־אויפשטענדלער, וועלכע זענען געפאלן מיט געווער אין האנט א סך שפעטער, בעתן אלגעמיינעם אויפשטאנד אין ווארשע. ס׳איז דער ערשטער באקאנטער קבר פון געפאלענע יידישע העלדן; ער איז נעגראבן געווארן שוין נ א ך דער באפרייאונג. די לוויה איז פייער־

זרובבל מיט א גרופּע פּאַרטיי-חברים ביים קבר פון די דריי העלדן פון וואַרשעווער געטאָ-אויפשטאַנד: פאַליע עלסטער, הערש בערלינסקי און אליהו ערליך.
(דער קבר געפינט זיך אין דער הויפּט-אַלעע פון וואַרשעווער בית-עלמין, נעבן דעם קבר פון אסתר-רחל קאַמינסקי. אין הינטערגרונט די מצבה אויפן קבר פון איטע-גיטל טורקאָוו).

לעך דורכגעפירט געוואָרן אויפן חשבון און אין אויפטראָג פון דער נייער דעמאָקראַטישער פּוילן. רעגירונגס־פאַרשטייער האָבן זיך אין איר באַטייליקט. די יידישע אונטערערד־באַוועגונג האָט געליינט אַ קראַנץ און די פרייהייט־פאָן האָט געפלאַטערט איבער די הרוגים, ווען מ'האָט זיי באַגלייט צו זייער אייביקער רו.

פּרץ, אסתר־רחל, פּאָליע — רינגעלעך אין דער „גאָלדענער קייט”; פאָלקסטימלעכע געשיכטן וועגן מסירת־נפש.

יידישע פאָלקס־קונסט, וואָס דערהויבט און לייטערט.

געטאָ־אויפשטענדלער און רעוואָלוציאָנערן, וואָס דורך יחידישן טויט פאַרפליכטן זיי דאָס פאָלק צו אייביקן לעבן.

VI

סטאַטיסטיק און דינאַמיק

ס'האָט נישט קיין שום זין און קיין שום טעם צו אָפּערירען ביי היינטיקן טאָג מיט סטאַטיסטישע ציפערן, ווען מען רעדט וועגן דער יידישער באַפעלקערונג פון פוילן. איך האָב געהאַט די געלעגנהייט צו טרעפן זיך מיט דער דעלעגאַציע פון די פוילישע יידן, מיטגלידער פונעם צענטראַל־קאָמיטעט פון די יידן אין פוילן, נאָך אין לאָנדאָן, בעת דער מערב־אייראָפּעאישער קאָנפערענץ פון יידישן וועלט-קאָנגרעס. דאָרט איז געווען אין אומגאַנג די ציפער פון איבער 100 טויזנט. דריי חדשים שפּעטער בין איך געווען אין פוילן גופא און געהאַט זיצונגען סיי מיטן צענטראַל־קאָמיטעט אין וואַרשע, סיי מיט די וואָיעוואָדישע קאָמיטעטן אין לאָדזש און אין קראָקע, געשמועסט לאַנג און אויספירלעך מיט די קאָמיטעטן אין לובלין און אין קאַטאָוויץ. סאַראַ מהלך פון לאָנדאָן ביז לאָדזש! אויב אין לאָנדאָן איז אין סעפּטעמבער אָנגעגעבן געוואָרן די צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאָדזש 23 טויזנט, האָבן אין דעצעמבער די אָפּטימיסטן אין לאָדזש גופא נישט געוואַגט צו באַנוצן אַ ציפער מער ווי 9—10 טויזנט, בעת די מער פּאָרזיכטיקע האָבן גערעדט וועגן 7 און אַפילו בלויז 6 טויזנט! די ביידע ציפערן, סיי די לאָנדאָנער און סיי די לאָדזשער, זענען ריכטיקע. עס האָט זיך ג ע ע נ־ד ע ר ט אין משך פון דריי חדשים. דאָס, וואָס איז ריכטיק בנוגע לאָדזש, קאָן און דאַרף אָנגעווענדט ווערן בנוגע אַלע אַנדערע יי ד י ש ע ציפערן אין פוילן.

נישטאָ כמעט קיין ס ט אַ ב י ל ע, שטאַנדהאַפטיקע, פעסט־איינ־געוואָרצלטע און באַזעצטע יידישע באַפעלקערונג אין איצטיקן פוילן. זי איז אין עצם אַ פ ל ו ק ט ו א י ר נ ד י ק ע, אַ פליסנדיקע. זי איז אינגאַנצן ד י נ אַ מ י ש. היינט אַ ז ו י און מאָרגן אַ נ ד ע ר ש. ס'איז כמעט נישטאָ דער מין אָ ר ט י ק ע יידן, ס'הייסט אַזעלכע, וואָס זענען די אַלע אָקופּאַציע־יאָרן געווען אויף אַ י י ן אָרט, אויפן ז ע ל ב ן אָרט. אַלע האָבן ע ו ק ר געווען. פון דער שטאָט, על כל פנים — פון דער ד י ר ה, אַריבערגעצויגן זיך ערגעצוווּ אַנדערש, ווו מען קאָן זיין אונטער אַן אַ נ ד ע ר ן נאָמען, צווישן אומבאַקאַנטע, אַ פ אַ ר ש ט ע ל־ ט ע ר. די איצטיקע יידישע באַפעלקערונג איז אַ ו מ ע ט ו ם הויפּט־זעכלעך אַ צ ו ר י ק ג ע ק ו מ ע נ ע און נישט אַ פ ר י ש ־ געקומענע. יידן קומען צוריק: פון באַהעלטענישן, פון דער אַרישער זייט, פון וועל־דער, פון לאַגערן, טיילווייז אויך פון ראַטנפאַרבאַנד. אָבער אָט די, וואָס קומען, איז נאָך דערמיט נישט געזאָגט, אַז זיי בלייבן. זיי בלייבן נישט ביי זיך אין פריערדיקער שטאָט אָדער שטעטל. זיי בלייבן נישט על פי רוב אין פוילן בכלל. מען פאָרט ווייטער. דערפאַר קריגן מיר אַזעלכע משונהדיקע, אין פלוג סתירהדיקע ידיעות פון די זעלבע פונקטן. פלוצים הייבט־אָן אויפצוקומען אַ יידישער ישוב, די יידישע באַפעלקערונג וואַקסט ווי אויף הייוון. און אָקערשט דו קוקסט זיך אום, איז פרחה נשמתו פון דעם ישוב. נישטאָ קיין מנין, און די איבערגעבליבענע קלייבן זיך אויך די נאָענטסטע טעג צו פאַרלאָזן דעם אָרט.

אַז מ'קערט זיך אום צוריק, לויפט מען קודם כל אַ ה י י ם צו זיך. טאַקע, אמת, געלייענט אין די צייטונגען, געהערט פון מענטשן, באַקומען בריוו פון זייטיקע, אָפט פון קריסטן, און אַלע טענהן זיי אין איין קול: ס'איז ג אָ ר נ י ש ט נישט געבליבן. ס'איז ק י י נ ע ר נישט פאַראַן. די גאַנצע משפחה איז אומגעבראַכט. פונדעסטוועגן קאַנסטו עס ביי זיך נישט פועלן. שייך — נישטאָ?! ע פּ ע ס ־ וו אָ ס איז דאָך פאָרט גע־בליבן. אַ סימן, אַ רמז, אַ שפּור. וויל מען זיך אַליין איבערצייגן. זען מיט אייגענע אויגן. פאָרט מען זען. ציט מען זיך פון טיף דייטשלאַנד און פון טיף ראַסיי צו זיך, אין דעם פאַרלעגענעם שטעטל. ערשט אַז מ'קומט און מ'וויל אָנסוקן, ווערט פינצטער אין די אויגן. נישט אַזוי דאָס

ה ע ר ן, ווי דאָס ז ע ן. ווײַ צו די אויגן, וואָס ז ע ע ן, אַז ס'איז נישטאָ ו ו אָ ס צו זען. פון ווײַטן האָט מען נאָך געקאָנט האָבן אַ שטיקל אילוזיע, אַן איינרעדעניש: ס'איז אַ גוזמא, מ'טרײַבט איבער. אָבער די אייגענע אויגן קאָנסטו דאָך נישט אָפּנאַרן. דו זעסט בחוש, אַז ס'איז נ י ש ט אָ ו ו אָ ס צו זען. אָט אין ד ע ם איז דער בראָך. דער דאָזיקער באַשײַנפּערלעכער בראָך ט ר י י ב ט די ייִדן אַוועק פון ט ו י ט ן אָרט — מ ' א נ ט ל ו י פ ט. א ל ע לויפן. ס'איז געפּלאַנטע, אויסגעשכלטע אויסוואַנדערונג. מען אַנטלויפט. זיי ברויכן נישט צו זײַן מיסטיקער און דאַרפן זיך נישט אָפּגעבן מיט ספּיריטואַליזם, כדי עס זאָל זיך זיי דאַכטן, אַז עס יאָגט זיי נאָך אין מיטן העלן טאָג אַן עדה מתים נישט דווקא פון בית־עולם, נאָר פון יעדן שפּאַן ערד, וואָס איז אָנגעזאַפּט געוואָרן מיטן בלוט פון מיליאָנען ייִדישע קרבנות. גיי ווייס, ווו איז געווען ווע מ נ ס קבר!

עס רעדט זיך אַזוי לײַכט און עס שרײַבט זיך אַזוי גלאַטיק: אין פּוילן זענען אומגעקומען דרײַ און אַ האַלב מיליאָן ייִדן! ס'איז אָפּנים איבער די מענטשלעכע גייסטיקע כוחות און נישט ווערדליך דער נאָרמאַ-לער מענטשלעכער פּסיכיק, אויסצומאָלן זיך קאָנקרעט און באַנעמען מיטן גאַנצן וועזן דעם אומקום פון דרײַ און אַ האַלב מיליאָן ייִדן. אַ סך לײַכטער און צוגענגלעכער איז פאַרן יחיד צו באַנעמען זײַן פּ ע ר ז ע נ-ל ע כ ן אומגליק, אויב ער רירט אָן איינעם אָדער העכסטנס ע ט ל ע כ ע געציילטע מענטשן. דעם פּערזענלעכן, קאָנקרעטיזירטן צוגעגנלעכן אומ־גליק נעמט־מיט מיט זיך דער צוריקגעקומענער ייִד. ער נעמט אים מיט און איר וועט בשום אופן נישט פּועלן, ער זאָל מ י ט אים בלײַבן דאָ, אויפן זעלבן אָרט. גאַנץ פּוילן איז פאַרן ייִד אַ ריזיקער בית־הקברות. ווו ער שטייט און ווו ער גייט, ווו ער קערט זיך און ווענדט זיך — קוקן צו אים מ ת י ם. צו אים און צו זײַן פרײַנט און צו זײַן באַ־קאַנטן. אַ לאַנד מיט בר-מיננס. ווי קאָן מען דאָ פרײַ אָטעמען, ווי קאָן מען דאָ אָ נ ה ו י ב ן אַ נ י י ל ע ב ן?

די אַרומיקע פּ ו י ל י ש ע סביבה האָט זיך נישט געענדערט צום בעסערן. מ'מוז אָפּטיילן און פונאַנדערשיידן צוויי לגמרי פאַרשידענע אָפּ-געזונדערטע עלעמענטן: דאָס אָ פּ י צ י ע ל ע פּוילן פון דער נישט

אָפּיציעלער דורכשניטלעכער פּוילישער מ א ס ע. אין דער פּוילישער מאַסע איז דער אַנטיסעמיטיזם פ א ר ע ר ג ע ר ט געוואָרן אין משך פון די אָקופּאַציע־יאָרן. כ'וועל זיך נישט קווענקלען צו זאָגן, אַז אויך אין אַנדערע לענדער אין אייראָפּע איז דער אַנטיסעמיטיזם איצט מער אַנ־גרייפערישער, ביטערער און גאַליקער, איידער פריער. פאַרן קריג איז ער מערסטנטיילס געווען „אָן ציין". געבילט און נישט געביסן. אפילו אין פאַרמלחמהדיקן פּוילן פון „אָזאָן" און „נאַרא", פון יידישע בענק איז או־ניווערזיטעט אין איבערפאַלן אין באַנען. דעמאָלט האָט מען געפילט מער די אָרגאַניזירטע „אידעאָלאָגישע" כנופיא, וואָס האָט געבושעוועט, און מ'האָט אָפּט מורא געהאַט זיך איר אַנטקעגנצושטעלן. האָט מען געקרומט מיט דער נאָז: ס'איז נישט קולטורעל, נישט אייראָפּעאיש צו מזיקן און שלאָגן. באַיקאָט — אדרבא! אויב מען זאָל זיך באַנוצן מיט סלאַוואַי־סקלאַדקאָווסקים געפליגלט ווערטל פון יענער תקופה.

אין דער הינזיכט האָט היטלער געגעבן גוטע אָנשווילעכע לעקציעס, ווי צו רעאַליזירן און פ ר א ק ט י צ י ר ן אַנטיסעמיטיזם. פּוילן איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס שעכט־פּלאַץ דערפאַר, ווייל ס'איז דאָרט גע־ווען פון פאַרצייטנס אַן אַנטשפּרעכנדיקע געזעלשאַפטלעכע אַטמאָספער. אָבער מען מוז צוגעבן, אַז פּוילן האָט אויך ג ע ל ע ר נ ט. נישט נאָר פּוילן. מיר וועלן ליידער האָבן אין אַ סך לענדער צו פאַרצייכענען אפילו פאַר דער קורצער צייט זינט דער באַפרייאונג אַ היפּש ביסל ממשותדיקע רעזולטאַטן פון דעם, ווי די זיגער האָבן איבערגענומען היטלערישע מע־טאָדן און ווענדן זיי אָן גאַנץ געשיקט מיט דער געהעריקער מאָס געניט־קייט און דערפאַרונג. רעדן מיר וועגן פּוילן, איז נייטיק צו נעמען אין אַכט, אַז דער צוריקגעקערטער ייד פילט זיך דאָרט אומזיכער, ווי אַ נישט־גערופענער און נישט־געוווּנטשענער. „נאָך אַלץ נישט פּטור גע־וואָרן פון זיי!" צו אָפּט הערט ער אַזאַ מין באַמערקונג אויף זיין חשבון, קוים האָט מען אין אים דערקענט דעם ייד. ס'איז אַ מין פאָרוווּרף היטלערן, נאָכסאָל ער האָט זיין מלאכה נישט פאַרענדיקט. ס'איז אַ פאָרוווּרף דעם ייד, הלמאַי ער איז איבערגעקומען היטלערן און נישט פאַרטיליקט געוואָרן איינמאָל פאַר אַלעמאָל.

באַמיט זיך דער ייד איינצוקורטשען און צונויפּצודרייען זיך, ער

זאָל זיך נישט וואַרפן אין די אויגן, מען זאָל אים נישט באַמערקן. על כל פּנים זאָל ער זיך נישט מיט עפּעס אויסשיידן פונעם כלל. נישט מיטן געזיכט, נישט מיטן הילוך, נישט מיט דער שפּראַך. כ'האָב געפּרובירט אויסרעדן העכער אַ יידיש וואָרט אין גאַס, האָבן מענטשן אויסגעדרייט דעם קאָפּ, איינצוקוקן זיך, ווער רעדט עס פּלוצים יידיש? נישטאָ קיין איסור אין גאַס. אָבער קיינעם וועט נישט איינפאַלן צו רעדן הויך יידיש. ס'איז שוין געוואָרן אַזאַ געוווינהייט, אַ שאַבלאָן. נישט ווייל מען מיאוסט זיך מיט דער שפּראַך, נאָר אַזוי איז עס ב אַ ק ווע מ ע ר. מענטשן ווילן אַביסל באַקוועמלעכקייט. נאָך אַזויפיל יאָרן ענגשאַפט און געענגטקייט, וויל מען זיך דערלויבן אַ קאַפּיטשקע באַקוועמלעכקייט און רו. אָ ן יידיש אין גאַס איז רואיקער און... זיכערער.

מ'בענקט נאָך אַ יידיש וואָרט נאָך אַ יידישן קלאַנג. אָבער מען פאַר־גינט זיך אים נישט. עס איז דער יום־טוב, וועלכן מען קוקט אויס. אַזוי ווינציק יום־טוב איז איצט אין יידישן לעבן! איז מען ציטעריק איבער דעם ביסל. איז מען שפּאָרעוודיק נישט צו צעטרענצלען מיטאַמאָל.

מ'זוכט קרובים, מ'פרעגט זיך נאָך. מ'רעגיסטרירט זיך און מ'קוקט־נאָך די רשימות פון די רעגיסטרירטע. אין אָט די רשימות זענען פאַראַן העכער 100 טויזנט. מ'טאָר דער רשימה נישט טרויען. מענטשן האָבן זיך רעגיסטרירט אונטער אַנדערע נעמען. נישט געווען זיכער אין דעם נאָמען, וואָס ס'איז כדאי אויפצוהיטן. מען האָט זיך רעגיסטרירט און באַלד אָוועקגעפאָרן ווייטער. פאַראַן אַ סך נ י ש ט ־ רעגיסטרירטע. זיי ווילן זיך נאָך נישט דעקאָנספּירירן. גילטן זיי נאָך אַלס אַריער פאַר די סאָמע נאָענטסטע. ס'האָבן פּאַסירט טראַגי־קאָמישע קוריאָזן. אין ביוראָ פון יידישן קאָמיטעט טרעפן זיך צופעליק מאַן און פרוי און ערשט דאָ דערוויסן זיי זיך, נאָכפרעגנדיק זיך אויף קרובים, אַז ב י י ד ע ז ע נ ע ן ז י י י ד ן. אין אינפאָרמאַציע־ביוראָ איז יעדער געגאַנגען באַזונדער, בשתיקה, דער צווייטער זאָל נישט ווּיסן, אַז ער זוכט אַ יידישן קרוב... זיי האָבן זיך געטראָפן ביים זעלבן באַאַמטן, זיך באַגעגנט מיט די בליקן, און זיך... פאַרשעמט.

עס איז שווער זיך איינצואָרדענען. עס קלעקט נישט די חלה אויף דער המוציא. ס'קומען גרויסע טראַנספּאָרטן פּוילישע רעפּאַטריאַנטן. מענטשן

פון לאַגערן. איצט — אויך פון ראַטנפאַרבאַנד. די רעגירונג שטיצט די יידישע קאָמיטעטן מיט היפשע סומעס. ווי מען פאַרזיכערט, שטייגט אַרי־בער די יידישע סובסידיע די פוילישע סובסידיע. די רעגירונג ווייס, אַז די יידישע צוריקקערער זענען אין אַ סך אַן ערגערער לאַגע ווי די פּאָ־ליאַקן. יענע, ס'רוב קערן זיך אום אין זייער דאָרף. די ע ר ד איז נעב־בליבן. נישט זעלטן — אויך די כאַלופּע, דאָס הויז און עפּעס פון דער ווירטשאַפט. עס זענען געבליבן אייגענע. דער ייד איז אָן אַ רינד און אָן אַ הויזגעזינד. נישט קיין קרוב, נישט קיין גואל, אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ, אָן אַ העמד צום לייב. די סובסידיע געניגט אים נישט. און ער איז אָנ־געוויזן אויף ה י ל ף, ספּעציעל אויף י י ד י ש ע ר הילף. אינדרויסן טומלט זיך גאָר אַ סך וועגן אָט דער הילף. קאָמיטעטן אַלגעמיינע און לאַנדישע און אָרטיקע און ספּעציעלע. דער רעטונגס־קאָמיטעט פון ארץ־ישראל, דער „דזשאָינט" און „אָרט" און דער יידישער אַרבעטער־קאָמי־טעט און דער יידישער קאָנגרעס, און דרום־אפריקע און דרום־אַמעריקע, און דענעמאַרק און שוועדן און פינלאַנד און נאָך און נאָך. אָבער אין די קאָמיטעטן אין פוילן פייפט דער דלות. אין וואַרשע און אין קאַטאָוויץ און אין קראָקע און אין לובלין — אומעטום האָב איך בייגעוווינט פיינלעכע סצענעס, ווי צענדליקער מענטשן האָבן באַלאַגערט דעם קאָמיטעט און גע־בעטן זיך רחמים די מינדסטע שטיצע, און דער ענטפער איז געווען אַ סטערעאָטיפּישער אין די אַלע פונקטן: נישטאָ קיין געלט. אָבער מיר האָבן דאָך געלייענט אין די צייטונגען, אַז פון דאָנען איז אַרויסגעשיקט געוואָרן אַזאַ סומע און פון דאָרט — אַזאַ, און פון דריטן אָרט אַזאַ און אַזאַ. טאָ ווו איז דאָס געלט? געלט איז אין די בענק, און ביז מען וועט זיי פון דאָרט אַרויסקריגן, איז נאָך דאָ אַ פראַגע וועגן וואַליוטע און אויסטויש. חשבון אַהער און חשבון אַהין, און צו קיין ברויט קומט עס נישט און צו קיין מזומן — אוודאי נישט.

וואַרפט מען זיך צו לייכטע פאַרדינסטן, גליטשט מען זיך אַוועק אויף אַלטע אויסגעטראָטענע וועגן. אויסגעטראָטענע דורך אַנדערע, דורך אַלע־מען. דורך אַלע פעלקער, וואָס האָבן אַ חלק אין דעם ניצחון. אַלע האַנדלען. אַלע שפּעקולירן. אַלע שאַברעווען.

עס זענען אויך היינט דאָ אין פוילן יידישע אַרבעטער און באַלמע־

לאָבעס — נישט זיי זענען כאַראַקטעריסטיש פאַרן סאָציאַל־עקאָנאָמישן בוי פון דער יידישער געזעלשאַפט און נישט זיי זענען דער רוב מנין ובנין פון דער יידישער באַפעלקערונג. מען איז קאָנצענטרירט אַרום די כלערליי געזעלשאַפטן, חברות און עפנטלעכע אינסטיטוציעס. אַ זייער קנאַפּער פּראָצענט איז אין די אויפגעשטעלטע פּראָדוציר־קאָאָפּעראַטיוון.

פאַראַן געזעלשאַפטן, אָרגאַניזאַציעס, בפרט דער צענטראַלער קאָמיטעט פון די פּוילישע יידן און זיינע וואָיעוואָדישע אָפּטיילונגען — זיי אַלע מיינען ערנסט און טראַכטן ווי אַריינצוברענגען דעם עלעמענט פון פּראָדוקטיווקייט אינעם יידישן לעבן, וואָס דאַרף איצט אויפגעריכט ווערן. פאַראַן פּראָגראַמען און קאָנקרעטע פּלענער, פאַראַן ווילן און אַפילו התלהבות.

ס'פעלן אָבער בעלנים. נישטאָ קיין מענטשן־מאַטעריאַל, וואָס זאָלן ערנסט וועלן בלייבן אויף אַן אָרט און אָנהייבן זיך צוריק איינגלידערן אין דער ווירטשאַפט פון לאַנד.

די מערהייט איז א ו נ ט ע ר ו ו ע ג ס. ווי האָט מיר געזאָגט אַן אָנגעזעענער טוער אין קאַטאָוויצער וואָיעוואָדישן קאָמיטעט: אונדזער וויכטיקסטע אויפגאַבע איז פּ ר אָ ד ו ק טי ו ו י ז א צ י ע. טאָ אדרבא, גייט פּראָדוקטיוויזירט אַן עולם, וואָס היינט איז ער דאָ און מאָרגן איז ער שוין אויף יענער זייט גרענעץ. דער מענטשן־מאַטעריאַל צעקריכט זיך אונטער די הענט. פּראָדוקטיוויזיר אים!

VII

באַנקראָט...

אויף אַ באַגעגעניש פון יידישע זשורנאַליסטן און שריפטשטעלער אין לאָדזש האָט מען זיך געפּרובירט דורכשמועסן וועגן דער לאַגע פון די יידן און זייער פּערספּעקטיוו אין פּוילן. עס זענען געווען בלויז אייגענע מענטשן. און הגם די מערהייט האָט געהערט צו פּאָליטישע פּאַרטייען, האָט מען, ווי מיט אַ כיוון, אויסגעמיטן צו באַרירן פּאָליטישע פראַגן. מ'האָט נישט געוואָלט קיין ד י ס ק ו ס י ע. מ'האָט געוואָלט האָבן אַ פרייען, אומגעצווונגענעם שמועס, מ'זאָל זיך נישט דאַרפן צוימען און קרעמפּירן אין די רייד. איז עס געווען אַ מין אינטימער חשבון־הנפש. מער מיט זיך, ווי מיט אַנדערע. אַן אַריינבליק טיפער אין זיך, ווי ס'טרעפט מיט אַ קינסטלער, וואָס וויל פאַרשטיין און באַנעמען דאָס געשעענע.

עס האָט געווירקט דאָס געפיל און באַוווסטזיין, אַז די מסיבה איז נישט קיין פולע, אַז עס פ ע ל ן אין איר, אייגנטלעך, די, וואָס האָבן באַדאַרפט און געהאַט דאָס רעכט צו רעדן אין נאָמען פון דער יידישער אינטעליגענץ אין פּוילן. זיי פעלן, נישט מחמת זיי האָבן פאַרשפּעטיקט צו קומען, אָדער ווייל די איינלאַדונג איז צו זיי נישט דערגאַנגען צייט־לעך. זיי זענען אין ערגעץ נ י ש ט אָ. נו, געוויס, אייניקע זענען די יאָרן געווען אויסבאַהאַלטן אין אויסלאַנד. יחידים וועלן נאָך אפשר קומען. מער אָדער ווינציקער. דאָס וועט נישט ענדערן דעם חשבון. עס פ ע ל ט די אינטעליגענץ, וואָס איז געווען איינגעוועבט אין דעם יידישן לעבן און וואָס וואָלט געדאַרפט אַצינד מאַכן דעם אמתן סך־הכל.

עס זענען געזעסן אין דורכשניט מענטשן פון מיטעלן עלטער. מענטשן, וואָס האָבן כמעט אַלע דורכגעמאַכט די היטלער־יאָרן אין לאַנד, אין געטאָ, אין וואַלד, אויף דער אַרישער זייט, אָדער גאָר אין לאַגער. חלילה, זיי זענען נישט קיין פּנים חדשות. אָבער זיי זענען אַנומלטן נישט געווען אין דער פאָדערשטער ריי. זיי זענען פּלוצים איצט אַרויסגעשווומען, אַרויפגעשווומען אויף דער סאַמע אויבערפלאַך און פאַרנומען דעם אויבן־אָן. זיי האָבן זיך דערצו כלל נישט געריסן, און זיי שעמען זיך אפשר אינעווייניק מיט דער ראָל, וואָס איז זיי צופעליק צוגעטיילט געוואָרן. אַז זיי זענען מיט זיך אַליין, האָבן זיי פאַר איר מורא; די לאַסט און די אחריות איז איבער זייערע כוחות.

האָט זיך איצט געוואָלט אויסנוצן אַ געלעגנהייט און אַראָפּרעדן פון האַרצן. ס'איז געווען פאַרנאַכטלעך. עטוואָס טונקל. געווען אַ שאָד אַריינצוברענגען מער ליכט. בעסער אַזוי, ווען מ'זעט נישט נענוג דאָס געזיכט פון דעם רעדנער, נאָר מען הערט זיך איין אין זיין שטים. ווי די שטים וואָלט געקומען פון אינעווייניק, פון דער טיף, ממעמקים.

באַנקראָט! — דאָס וואָרט איז אַרויסגעזאָגט געוואָרן גרייִלעך פון איינעם, וואָס האָט גערעדט צווישן די לעצטע. אָבער אין אמתן איז עס געהאַנגען אין דער לופטן די גאַנצע צייט און זיך געריסן פון די ליפּן ביי די אַלע, וואָס האָבן זיך אַרויסגעזאָגט. דאָס יידישע לעבן דאָ האָט מער נישט קיין פעסטן אָנשפּאַר און ס'פעלט אים פּערספּעקטיוו; די יידישע אינטעליגענץ דאָ איז באַנקראָט. מ'האָט זיך געוועסט פאַררעדט. נישט דווקא די יידישע אינטעליגענץ און נישט בלויז דאָס יידישע לעבן. דער מענטש איז באַנקראָט. די מלחמה איז געווען אַ שגעון. אַזאַ מלחמה האָט קיינער נישט פאָרויסגעזען, און ס'וועט זיין אַ ליגן, אויב עמיצער וועט קומען און וועט וועלן דערווייזן דורך מאַרקסיסטישע אותות־ומופתים, אַז עס האָט געמוזט זיך אומקערן די קאַניבאַלישע תקופה און אַז די גאָרע דערגרייכונג פון דער וויסנשאַפט זאָל פאַרווענדעט ווערן צוליב איין און איינציקער זאַך — פאַרניכטן און פאַרטיליקן דעם מענטשלעכן מין. אָבער אַז מען זאָל זיך נישט וועלן אַריינלאָזן אין פילאָזאָפישע חקירות וועגן דער מענטשהייט בכלל און דער לעקציע, וואָס זי האָט באַקומען פון דעם קריג, מוזן מיר אָבער, אַלס יידן, זיך זאָגן, אַז

די גאַנצע תּוכחה האָט זיך אויסגעגאָסן אויף א ו נ ד ז און מ י ר זענען געווען דער האָלדז, וועלכן עס האָט געשניטן דער משוגע־געוואָרענער דור.

דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך אַרויסגעוויזן אַ סך אָרגאַנישער, ווי מ׳האָט זיך אים פאָרגעשטעלט אין די נאָרמאַלע יאָרן. מען טאָר נישט פאַרשרייבן אַלץ אויף היטלערס חשבון. ס׳איז נישט ריכטיק צו רעדן בלויז וועגן נאַצים; ס׳איז זעלבסט־אָפּנאַרעריי, אויב מען טייטלט מיטן פינגער נאָר אויף דייטשן. אין דער פאַרטיליקונג פון מיליאָנען יידן האָבן זיך באַטייליקט הונדערטער טויזנטער, אויב נישט מיליאָנען מענטשן. דעם אויבן־אָן האָבן פאַרנומען ד י י ט ש ן. זיכער זענען עס געווען קודם כל די ס. ס. — ספּעציעל דרעסירטע און אויסגעמושטירטע פּסיכיש און גייס־טיק. אָבער מיר ווייסן פון דערפאַרונג, פון דעם, וואָס מיר האָבן געזען באַשיינפּערלעך, אַז די „אַקציעס״ פון אויסראָטונג זענען דורכגעפירט געוואָרן אויך דורך אַנדערע. דורכגעפירט געוואָרן נישט נאָר אויס מורא און נישט נאָר מחמת געהאָרכזאַמקייט. עס איז געשאַפן געוואָרן אַ מין אינטערנאַציאָנאַלע שותּפות־חברותא פון אויסראָטער, פון ברואים, וואָס האָבן זיך געיאָגט אין אַ פאַרמעסט ביים דערנידעריקן דעם ייד, ביי פאַר־שפּייען אים און פאַרברודיקן. אַ גאָר גרויסן חלק האָבן גענומען די אוק־ראַינער, נישט ווינציקער די פּאָליאַקן, גאַנץ באַדייטנדיק איז געווען דער אַנטייל פון די ווייסרוסן, פון אונגאַרן, פון אַנדערע פעלקער.

אמת, מען האָט געפּייניקט און געמאָרדעט אויך אַנדערע נאַציעס. בפרט די סאָוועטישע פעלקער, די רויטע אַרמיי. אָבער דאָרט איז תּמיד געווען אַ פּ אָ ל י ט י ש ע ר מאָטיוו און אויסרייד. ס׳איז געווען אַן אָפּרעכענונג, אַן אויסרעכענונג וועגן דעם מאָרגן; אָפּצושוואַכן דעם קעג־נער, פאַרמינערן די צאָל קאָנקורענטן און פּרעטענדענטן אויף מאַכט און הערשאַפט.

צו יי ד ן איז געווען אַן אַנדער מין באַציאונג. נישט צוליב פּאָ־ליטישע טעמים און נישט צוליב מאַכט־אויסרעכענונגען האָט מען זיי געזוכט צו „ליקווידירן״. דאָ האָט געווירקט איין איינציקער מאָטיוו: זייער י י ד י ש ק י י ט, זייער אָנגעהעריקייט צום יידישן פאָלק. נעכ־טיקע שכנים, גוטע פריינט, מיט וועלכע מען האָט יאָרנלאַנג געלעבט צו־זאַמען, נישט שפּירנדיק קיין שום נאַציאָנאַלע מחיצה, זענען פּלוצים

געוואָרן פּרעמד און פיינטלעך. אויב זיי האָבן זיך אַליין נישט געבאָדן אין אונדזער בלוט, האָבן זיי על כל פנים זיך צוגעקוקט לגמרי גלייכ־גילטיקע צו אונדזער אומקום: ס'האָט זיי נישט געפּלאַגט דאָס געוויסן.

דאָס האָט זיך אין אונדז נוקם געווען אונדזער נאַציאָנאַלע אומנאָר־מאַלקייט און שטאַטלעכע אויסנעמלעכקייט צווישן אַלע פעלקער אויף דער ערד אין משך פון באַלד צוויי טויזנט יאָר. איינשטיין האָט אַנומלטן גע־זאָגט, אַז מ'האָט אונדז פיינט און מ'רודפט אונדז צוליב אונדזער גאוניש־קייט. אין דעם איז פאַראַן אַ טראַגישער אמת. וואָלטן מיר נישט פאַר־מאָגט אָט די גאונות, וואָלט מען אונדז נישט גערודפט און נישט דער־גאַנגען אַזוי די יאָרן. ס'וואָלט געווען געננוג דער ביטול צו אונדז, די פאַר־אַכטונג. אָבער יעדעס מאָל שטויסט מען זיך אָן אויף אונדזער שאַפונגס־קראַפט, און ד אָ ס דענערווירט, רעגט־אויף, וועקט דעם צאָרן און מאַכט ווילד. מ'קאָן דורך דעקרעטן פאַרטרייבן דעם אַנטיסעמיטיזם פון דער אויבערפלאַך, אָבער א ו י ס ו ו אָ ר צ ל ע ן איּם וועט מען קאָנען נאָר אין משך פון דורות, דורכדעם, וואָס מיר וועלן ע נ ד ע ר ן א ו נ ד־ז ע ר ל אַ נ ג ע אַ ל ס פ אָ ל ק צ ו ו י ש ן פ ע ל ק ע ר, און די קומענדיקע דורות וועלן זיך מיט אונדז באַגעגענען, ווי גלייכע מיט גלייכע.

פאַראַן איינער פון די צוויי וועגן פאַר אונדז, האָט געזאָגט איינער פון די לעצטע רעדנער: פולשטענדיקע אַסימילאַציע, מען זאָל אינגאַנצן נישט וויסן, אַז מיר שטאַמען אפילו פון יידן. אַזוינס איז נישט מעגלעך, יעדנפאַלס — פאַר די נאָענטסטע תקופות. דער צווייטער וועג איז — ציוניזם. איינענע יידישע מלוכהשקייט אין ארץ־ישראל. בין איך זיך מודה ומתוודה — האָט ער באַטאָנט אויפריכטיק — מיין גאַנצע פסיכיק און אידעאיש לעבן איז ב אַ נ ק ר אָ ט. איך האָב געלעבט צווישן אַריער, מיט פּאָליאַקן, געאָטעמט פוילישע קולטור, געהאַט אויך מיין באַשיידע־נעם חלק אין שאַפן זי. איך האָב קיינמאָל נישט געליטן צוליב מיין יידי־שער אָפּשטאַמונג און מען האָט עס מיר נישט געגעבן צו פילן. איצט זאָג איך אָפן: איך בין באַנקראָט. איך האָב נישט פאַרלאָרן מיין גלויבן אינעם מענטש אויף נ אָ ך דער מלחמה, הגם עס וועט מוזן קומען אַ גרינט־לעכע רעוויזיע פון די מענטשלעכע באַגריפן וועגן גוט און שלעכט. אָבער אויף וויפל מיך אינטערעסירט אַצינד יידיש לעבן, זע איך נישט קיין

אַנדער וועג, ווי ארץ־ישראל. און מיך אינטערעסירט איצט י י ד י ש לעבן, מער ווי ווען עס איז. מיך אַ ר ט אונדזער קיום, אונדזער גורל. פריער האָט עס מיך נישט געקימערט. היינט, נאָך דעם, וואָס איז פאָר־געקומען, און גריילעך אויף מיינע אויגן, אין מיין פוילן, פאַרשעלט איך די רואיקייט און „אָביעקטיווקייט". איך וויל נ ק מ ה נעמען פאַר די מיליאָנען טויטע. איך דורשט נישט נאָך בלוט פון אַנדערע און איך באַגער נישט דעם חורבן פון אַנדערע. איך זע אָבער אַ נייע, אַ י י ד י־ש ע א ח ר י ו ת פאַר אונדזער פאָלק און זיין גורל.

אַ דיכטער האָט געטענהט, אַז ער קען נישט שאַפן פון דורכאויסיקן חורבן. אמת, חורבן גופא איז שטאָף פאַר אַ טעמע. איז אָבער אַ סברא, אַז מ'טאָר זיך נאָך נישט צורירן צו דעם. נישט י ע ד ע ר מעג זיך צו דעם צורירן. עס דאַרף זיין דער גאון, כדי נישט צו צעטרענצלען און נישט אויסבייטן אויף קליינמינץ דעם נאַציאָנאַלן בראָך. דער חורבן, וואָס מיר האָבן דורכגעמאַכט, דערהויבט נישט און דערמוטיקט נישט צום שאַפן. ער דערדריקט און דערשטיקט די שאַפונגס־כוחות. איז דאָך אַ פאַקט, אַז ביז איצט איז דאָ ביי אונדז נישטאָ קיין גרויס ווערק, הגם מיר אַליין האָבן אַלץ דורכגעמאַכט און מיטגעלעבט. פאַראַן אַ סך, וואָס שרייבן אויף דער טעמע פון חורבן. איז בעסער וואָלט געווען, זיי זאָלן נישט שרייבן. מען קאָן עס זעלטן דרוקן און פאַרעפנטלעכן. דיווירקלעכקייט איז געווען מער ווי עס איז די היינטיקע קונסט. איך מיין, אַז די וויכטיקסטע אויפ־גאַבע פון אונדזערע פען־מענטשן וואָלט איצט געדאַרפט זיין: ז אַ מ ל ע ן. זאַמלען פאַקטן, פ אַ ר צ י י כ ע נ ע ן געשעענישן אַזוי ווי זיי זענען געווען, אָן באַפוצונגען און פאַנטאַזיע־צוגאַבן. קיין שום דיכטער, פון די גרעסטע, אויב ער איז אַליין נישט דורכגעגאַנגען אונדזערע שבעה מדורי גיהנום, וועט נישט זיין בכוח צו שאַפן דאָס, וואָס זאָל כאָטש וויפל עס איז, אין דער מינימאַלסטער מאָס, שילדערן דעם אמת פון אונדזער גרויל און שוידער. דעריבער שווייגט אונדזער ליטעראַטור דאָ. מיר ווייסן, אַז מיר זענען נישט דערוואַקסן און נישט ראוי צו זיין די „דיכטער פון אונד־זער צייט". אַזאַ צייט פאָדערט אַנדערע מענטשן, אַנדערע דיכטער. אפשר וועלן זיי אויפקומען פון צווישן די, וואָס זענען געקאַטעוועט געוואָרן אין די לאַגערן און דאָך לעבן געבליבן. זיכער זענען פאַראַן אַזעלכע יחידים.

אָבער ליטעראַטור נייטיקיזו זיך אין כלליִשער אַטמאָספער. אונדזער יידיש לעבן דאָ צערינט צווישן טאָג און נאַכט, צווישן יאָ און ניין. נישטאָ קיין שטענדיקייט, קיין גרינטלעכקייט, נישטאָ דאָס געפיל און איבערצייגונג, אַז עס ווערט געבויט אויף אַ פעסטן פונדאַמענט.

דערפאַר זענען אויס אַזוי נעבעכדיק און ע ל נ ט אונדזערע שולן. די קינדער אַליין זענען דאָך אויך נישט נאָרמאַלע. אַנב בלייבן זיי נישט לאַנג אין דער שול, אויף וויפל זיי האָבן עלטערן. יענע טראַכטן און באַמיען זיך וועגן אַריבערפאָרן אין אַן אַנדער לאַנד. ס'פעלט דער פאָזיטיווער מאָמענט, וואָס זאָל באַגייסטערן, דערהויבן און דערמונטערן, בעת מ'שפּירט, אַז ס'איז פאַראַן די נעלענגהייט פונאַנדערצוּוויקלען אַלע פעאיקייטן און שאַפונגס־כּוחות. זיך אַליין, אין אַן אינטימער מסיבה, מעג מען דאָך זאָגן אָט דעם אמת: אַזאַ אַטמאָספער פאַר אונדזער שאַפן איז דאָ נישטאָ. מענן פאַרטיי־מענטשן רעדן מיט אַ האָפערדיקער שפּראַך. פאַר זיך ווייסן זיי, אַז הינטער זיי שטייט נישט דאָס פאָלק. אויך דאָס ביסל פאָלק, וואָס האָט זיך אָפּגעראַטעוועט.

...איך האָב שפּעטער געטראָפן אַ יידישן אָפיציר פון דער פּוילישער אַרמיי. ער האָט זיך געדאַרפט דעמאָביליזירן. ער איז צו מיר צוגעגאַנגען אין גאַס. זיין ברוסט איז געווען באַהאַנגען מיט מעדאַלן און אויסצייכענונגען. ער האָט שטיל צו מיר גערעדט, זיך באַקלאָגט: די מעדאַלן ווען מיר נישט פאַרגיטיקן די פאַרטיליקונג פון מיין פאָלק. די אויסצייכענונגען ווען מיך נישט איינאָרדענען אַלס פרייען באַוווסטזיניקן ייד. די בליקן שטעכן מיך, די ערד ברענט אונטער מיינע פיס, די לופט איז אָנגעגלים מיט שנאה. איך גלייב דער רעגירונג. מיר האָבן זיך נישט געקאַנט פאָרשטעלן קיין בעסערע אין אידעאָלאָגישן, פאָליטישן זין. איך ווייס אירע גוטע כוונות. אָבער איך קען דאָס פאָלק, איך בין דאָ אויפגעוואַקסן און זיך אויפגעכאַוועט צווישן די פאָלקס־מענטשן, און כ'האָב נישט קיין געדולד צו וואַרטן יאָרן און דורות ביז אַלץ וועט זיך איבעראַנדערשן אויף אַן אמת. כ'האָב זיך באַטייליקט אין אַ סך שלאַכטן, געווען עטלעכע מאָל פאַרוואונדעט — דערפאַר זענען אָט די מעדאַלן. אָבער קען מען דען לעבן פון מעדאַלן אין אַ צייט פון פרידלעכן אויפבוי? און א י ך — וויל ל ע ב ן. אויב איך האָב דורכגעמאַכט אָט די שווידערלעכע צייט,

און אַרום גאַנץ, נישט צעקאַליעטשעט, ווייל איך איצט לעבן. זאָגט מיר, איך בעט אייך, פאַרוואָס זאָל איך נישט טאָרן לעבן פריי, אינגאַנצן פריי, אין נאַציאָנאַלן זין, ווי איר דאָרט, אין ארץ־ישראל?!

נאָך יעדער פאַרלעזונג פלעגן צו מיר צוקומען מענטשן פון פאַרשי־דענע פאַרטייען און שטילערהייט דריקן די האַנט: הונדערט פּראָצענט איינשטימיק. זיי זענען גרייט צו פאָרן און באַטייליקן זיך אינעם אויפ־בוי פון נייעם יידישן לעבן. עס זאָל נאָר זיין דער וועג.

כ'האָב געפרעגט איינעם אַן עלטערן ארבעטער, אַ שיינער טיפּ פון אַן ערלעכן יגיע־כפּיימניק, אַ פאָלקס־מענטש, וואָס האָט אַ לעבן־לאַנג געהאָרעוועט און געקעמפט אונטער דער רויטער פאָן פון זיין פאַרטיי, דעם „בונד": וווהין ווילט איר פאָרן? האָט ער מיר געענטפערט פּראָסט־פשוט: אַהין, וווּ אַלע יידן פאָרן, אין פּאַלעסטינע. האָב איך ווידער געפרעגט: ווי געשיקט זיך עס, אַ בונדיסט זאָל וועלן פאָרן דווקא אין ארץ־ישראל? זענט איר דען געוואָרן אויס בונדיסט?

— חלילה — האָט ער מיר געענטפערט בתמימות, — מיך האָט דער „בונד" געלערנט צו קעמפן דאָרט, וווּ איך בין. נו, וועל איך זיין אין ארץ־ישראל, וווּ אַלע יידן זענען, און וועל דאָרט קעמפן.

VIII

צווישן יידישע קינדער

איך האָב זיי געוואָלט זען, די יידישע קינדער, און מורא געהאַט פאַר דער באַגעגעניש מיט זיי. זיך געשעמט צו קוקן אין זייערע אויגן. נאָך איידער איך האָב זיי געטראָפן, האָב איך געזען אין זייערע אויגן פראַגעס און קשיות אָן אַ סוף: פאַרוואָס און פאַרוואָס? פאַרוואָס האָט מען אומגעבראַכט אַזוי פיל, הונדערטער טויזנטער קינדער, זייערע הברימלעך, און פאַרוואָס האָט מען זיי אַזוי אכזריותדיק ברוטאַל געריסן אויף צווייען, געקלאַפּט און געשמעטערט זייער קעפּלעך אין דעם ברוק פון הויף און אין וואַנט פון מויער און געשליידערט אין דער לופט, ווי אַ ציל־באַלעם פאַר אַ גוטן שיסער? פאַרוואָס האָט מען זיי געלאָזן הפקר אין פרעמדע, נישט־יידישע היימען, און פאַרוואָס האָט מען זיך אויף זיי נישט אומגעקוקט די אַלע יאָרן פון אָקופּאַציע און פאַרניכטונג? און פאַרוואָס אינטערעסירט מען זיך אויך איצט אַזוי ווינציק מיט זיי? פאַרוואָס לאָזט מען זיי נאַקעט אין אָנהייב ווינטער און פאַרוואָס איז אַזאַ קאַרגע זייער דערנערונג אַפילו איצט, ווען ס'איז אָפן דער וועג צו זיי און ס'איז דערלויבט די הילף פאַר זיי?

דעם אמת געזאָגט, איך האָב מורא געהאַט פאַר זייער בליק נאָך איידער איך האָב זיך באַגעגנט און פאַרבראַכט מיט זיי שעהן און טעג. איך האָב געהאַט דאָס געפיל, אַז זיי זענען עלטער פון מיר, דעם 60־יעריקן; אַז זיי קענען בעסער די וועלט און האָבן מער דערפאַרונג פון

די דערעפענונג פונעם קינדער-הויז אין אָטוואָצק.

פארשטייער פון צ. ק. פון די יידן אין פוילן צוזאמען מיט די לערער און דערציער

מיר, הגם איך האלט דאָס גאַנצע לעבן אין ארומפאָרן און בין אויסגעוועזן א וועלט. ווי נעבעכדיק זע איך אויס מיט מיין גאַנצן באַגאַזש לעבנס־דערפאַרונג אין פאַרגלייך מיט אָט דעם 11־יעריקן יינגל אין אָטוואָצקער קינדער־הויז, וואָס אויף זיינע אויגן האָט מען אומגעבראַכט זיין טאַטע, זיין מאַמע, זיין שוועסטער, זיין ברודער. אויך אים האָט מען געוואָלט פאַרנאַרן און „ליקווידירן”, נאָר ער האָט זיך נישט געלאָזט און איז אַנט־לאָפן אין וואַלד אריין! וואָס פאַר א ווערט קאָן האָבן מיין טרייסט־וואָרט ווענן זאָרג און הילף ביי אָט דעם 12־יעריקן מיידעלע, וואָס איז צוויי יאָר נאָכאַנאַנד געווען אויסבאַהאַלטן אין א קבר אויפן בית־עולם, בעת איך, א סך עלטער ווי אין אירע יאָרן, האָב מורא געהאַט דורכצוגיין ביינאַכט דעם בית־עולם, ווייל מיר האָט זיך געדאַכט, אַז מתים אין ווייסע תכריכים וועלן מיך נאָכיאָגן און נישט אָפּלאָזן מער פון זיך, וויבאַלד זיי וועלן מיך פּאַקן. ווי קאָן איך קוקן אין די אויגן אָט יענעם 14־יעריקן מיידל, וואָס איז אַן אינסטרוקטאָרקע פאַר די איבעריקע קינ־דער און דערציילט זיי שוין מעשיות וועגן מענטשן און לעבן, בעת איך היינט נייט אָן צו פאַרשטיין נישט די מענטשן און נישט דאָס לעבן נאָך דעם אַלעם, וואָס מען האָט געטאָן אָפּן פאַר דער וועלט, אויף די אויגן פון דער מענטשהייט מיט מיליאָנען פון מיין פאָלק, די עלטערן פון אָט די קינדערלעך, זייערע ברידער און שוועסטער?!

זיי זענען געבליבן וויניציקע, זייער וויניציק. בלויז די פעסטערע און שטאַרקערע. קערפּערלעך און גייסטיק. איך מייד כמעט אויס דעם שמועס מיט זיי, ווייל איך פיל, אַז זיי גלויבן נישט. דאָס איז דאָך דאָס ערגסטע, וואָס זיי האָבן אָנגעוואָרן דעם גלויבן אין מענטש, אין מענטשלעכע רייד. זיי האָבן א סך געזען. יאָ, זיי האָבן געזען א ל ץ. זיי האָבן געזען די געטאָס, די אַרבעטס־לאַגערן, די קאָנצענטראַציע־לאַגערן, די וואַגאָנען און באַראַקן און די בעדער און די גאַז־קאַמערן. זיי האָבן געזען די נאַציס — די דייטשן, די פּאָליאַקן, די אוקראַינער, די ווייסרוסן, — זיי האָבן גע־זען אַלץ און אַלעם און זיי פ א ר ד ע ב ט י ק ן. זייער יונגע נשמה איז אינגאַנצן צעלעכערט און עס עסט זי נאָכאַנאַנד א וואָרעם פון אומ־צוטרוי, פון אומגלויבן. זיי איז קאַלט, זיי שוידערן און פיבערן אינע־

ווייניק, אין הארצן. עס ווירקט אויף זיי נישט דאָס צאַרטע וואָרט, דער ווייכער גלעט. דאָס איז דאָך ביי זיי אָפּט געווען דער אריינפיר, די פּרע־לודיע צו דעם ברוטאַלסטן אַקט מצד די סאַדיסטישע מערדער.

אפילו צו אייגענע עלטערן זענען זיי נישט איינגאַנצן און נישט שטענ־דיק צוגעלאָזן. ווייסן זיי דאָך, ווי עלטערן האָבן אָפּגעשטויסן פון זיך קינדער, וועלכע האָבן זיך אָן זיי געקלאַמערט, בעת מען האָט די קינדער געשלעפּט אין קרעמאַטאָריע. אָבער זיי ווייסן אויך, ווי מוטערס זענען נאָכגעשפּרונגען די קינדער אין גאַז־קאַמער אריין, ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט בלייבן לעבן אָן די קינדער. זיי ווייסן, ווי די מוטערס און פאָ־טערס האָבן זיי אויסבאהאַלטן אונטער דער ערד, אין בונקערס, אין חזיר־שטאַלן; אין וואַלד און אין פעלד; איינגעשטעלט דאָס אייגענע לעבן, אַבי צו קריגן פאַר זיי עפּעס עסן און צודעקן זייער נאַקעט לייב. זיי ווייסן עס, און פונדעסטוועגן זענען זיי פול חשד און טרויען נישט קיין דער־וואַקסענע. זיי זענען פאַרביטערט פון לעבן און פאַרביסן. זיי זענען אַנט־שלאָסענע און ריקזיכטלאָזע. זיי האָבן נישט מורא, זיי ווייסן נישט פון פּחד. זיי האָבן אים לאַנג גובר געווען און איבערגעוואונדן. זיי האָבן דורכ־געמאַכט דאָס ערגסטע און ווערן נישט נתפּעל פון שטראָף־דראָאונגען. קען דען זיין אַן ערגערע שטראָף, ווי דאָס טראַגישע יונגע לעבן זייערס?!

זיי זענען פעאיק, טאַלענטירט, אין דורכשניט. הפּנים, אַז גרייל לעך די טאַלענטירטע האָבן אויסגעהאַלטן און אַלץ בייגעקומען. זיי לערנען זיך געשמאַק. היפּערן קלאַסן און רופן אַרויס שטוינונג ביי די קריסטלעכע לערער. אָבער אויך קנאה ביי די קריסטלעכע קאָלעגן. יענע זענען בכלל אויפגעבראַכט, נאָכמאָל זענען נאָך דאָ „זשידעס". באַפאַלן זיי און מזיקן די יידישע קינדער. אוודאי לאָזן זיך די קינדער נישט שפּייען אין קאַשע. זיי קענען און ווילן אָפּענטפערן. אָבער עס איז אין זיי וואַך דער כּלל־ישער אחריות־געפיל — פרעגן זיי דערלויבעניש ביי די אויפזעער. זיי וואַרפן זיך אונטער, פאַרבייסן די ליפּן און פאַרשווייגן. וואַקסט דער כּעס און צאָרן איינוווייניק און דריקט אויפן קינדס האַרץ און מוח: ווען, ווען וועלן מיר שוין מעגן, ווי אַנדערע אויפפירן זיך פריי און ווידדיק און ענט־פערן, ווי גלייבע, מיט אַ קלאַפּ אויף אַ קלאַפּ און נישט זיין געצוווּנגען אַראָפּצושלינגען אַ באַליידיקונג?!

ווינציק קינדער זענען אונדז געבליבן אין פוילן. אויך אין אַנדערע לענדער פון אייראָפּע זענען נישטאָ קיין סך יידישע קינדער. אָבער אין פוילן גרוילט דיך, ווען דו באַנעמסט מיטן שכל און באַגרייפסט דעם נאַקעטן פאַקט, אַז עס זענען דאָ נישטאָ קיין יידישע קינדער. האָבן דען אַ גרויסן ווערט און קען מען דען ערנסט זיך רעכענען מיט 5—6 טויזנט קינדער אין גאַנץ יידיש פוילן? אינדערעמתן זענען פאַראַן אַ סך מער. אפשר נישט אַ סך מער. אָבער נאָך טויזנטער קינדער דאַרפן געווים זיין אַזעלכע, וואָס די עלטערן האָבן באַוויזן זיי אויסצובאַהאַלטן אין לעצטן מאָמענט ביי נאָענטע און גוט־באַקאַנטע קריסטן. אין אַנשטאַלטן, קלויסטערס און מאָנאַסטירן. עלטערן, וואָס זענען שוין „ליקווידירט”, קערן זיך נישט אום פון יענער וועלט אָפּצונעמען זייערע קינדער־פּקדונות. נישט ווינציק זענען די פאַלן, ווען די באַהאַלטערס זענען אַליין אומגעקומען, אָדער יעדנפאַלס אַריבערגעפירט געוואָרן אין נייע ערטער, און זיי האָבן נישט די מעגלעכקייט און אפשר אויך נישט דעם חשק, אָנהויבן זיך צו מיען, כדי אויסצוזוכן די עלטערן פון די קינדער. א ו י ב די קינדער זענען אונטערוועגס נישט אומגעקומען... אייניקע נעמען זיך יאָ די טרחה. סיידן עס איז פאַראַן אַן אַנדער אויסזיכט. עס מערקט זיך אַ טענדענץ אַזאַ, צו באַהאַלטן ווייטער די פאַרמשכנטע קינדער און פּרובירן אַרויספּרעסן אויסלייז־געלט פון די מער פאַרמעגלעכע עלטערן, צי פון געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס.

די איבערגעבליבענע קינדער זענען פיזיש הינטערשטעליק. אייגנטלעך איז די מערהייט איצטיקע קינדער אין פוילן בכלל ראַכיטיש, קראַנק אויף שווינדזוכט. דאַרף מען דען באַטאָנען, אַז י י ד י ש ע קינדער זענען אין דעם פּרט נ י ש ט קיין אויסנאַם? גליקלעך איז דאָס קינד, וועמענס מאַמע עס האָט זיך אָפּגעזוכט און האָט אים, דאָס קינד, אויסגעפונען. פאַראַן מאַמעס, וואָס זוכן אַרום זייערע קינדער זינט דער באַפרייאונג. אין די יידישע קאָמיטעטן אין אַלע שטעט טרעפט מען מודעות, ווו מאַמעס ווענדן זיך צו גוטע מענטשן, זיי זאָלן אויסזוכן אַ קינד, וואָס זעט אויס „אַזוי און אַזוי”. זיי מיינען, אין זייער דערשלאָגנקייט, אַ די קינדער זעען טאַקע אויס „אַזוי און אַזוי” אויך איצט, אַ פּאָר יאָר שפּעטער, נאָך דער צעשיידונג מיט די עלטערן. פאַראַן מאַמעס, וואָס פאָרן־אַרום

זינט זיי איז געלונגען ארויסצובאַקומען זיך פונעם לאַגער און פון דער דירעקטער סכנה, און נישטערן צו געפינען אַ שפור פון זייערע קינדער. וואָלטן זיי כאָטש געוווּסט אויף זיכער, אַז יענע זענען שוין נישטאָ. זאָל זיין אַפילו אומגעקומען... אָבער עפּעס זאָגט זיי דאָס מאַמעשע האַרץ, אַז דאָס קינד לעבט און וויל צו דער מוטער.

פאַראַן קינדער, וואָס מ׳האָט אָפּגענומען פון מאָנאַסטיר, צי פון אַ קריסטלעכער פאַמיליע און זיי ב ע נ ק ע ן צוריק. זיי האָבן זיך דאָרט איינגעלעבט. קינדער זענען דאָך... קינדער. האָבן זיי זיך איינגעלעבט אין דער נייער אַטמאָספער און געוואָרן איינענע. אַפילו מיט דעם בילד, וואָס הענגט אין ווינקל, פילן זיי זיך היימיש. פּלוצים האָט מען זיי אַוועקגע־גזלט זייער מנוחה און צעשטערט דעם איינגעשטעלטן לעבענס־שטייגער. ווי זענען צווישן „פרעמדע" מענטשן און מ׳וויל זיי אָפּגעווינען פון גע־ווינהייטן. די קינדער ליידן דערפון. איך האָב געהערט וועגן קינדער, וואָס זענען צוריס אַנטלאָפן, מחמת זיי איז שווער געווען אין אַ י י ד י־ ש ע ר סביבה. נאָך אין בעלגיע האָב איך געהערט וועגן אַ מיידעלע, וואָס יעדע נאַכט שטייט זי אויף שטילינקערהייט, קוקט זיך ארום, צי קיינער זעט נישט; קריכט־אַראָפּ פון בעט, גייט־צו צום ווינקל, לאָזט זיך אַראָפּ אויף די קני; הייבט אויף די אויסגעשטרעקטע הענטלעך און איז מיט זודיקע טרערן מתפלל צום „גוטן ישו", ער זאָל זי ראַטעווען פון די יידן, וואָס האָבן זיך אויף איר אָנגעזעצט... קינדער האָבן געשריבן בריוו אין זעלבן גייסט צו די „שוועסטערס", פון וועמען מען האָט זיי צוריקגע־בראַכט צו זייערע עלטערן, זיך געבעטן, מען זאָל זיי צונעמען פון די י י ד ן.

באמת, וואָס ווילן די יידן פון אָט די קינדער? קינדער נעמען נישט אויף קיין סתם אגיטאַציע. זיי אָטעמען־איין לעבן נאַטירלעכערהייט. זיי גייטיקן זיך אין אַזאַ נאַטירלעכער נייער יידישער אַטמאָספער, וואָס זאָל זיי דערוואַרעמען אינערלעך, פאַרהיימישן. אַזוינס טרעפן זיי נישט תמיד אַפילו אין די געזעלשאַפטלעכע אַנשטאַלטן, ווו אַלץ, די גאַנצע דער־ציאונג ווערט נאָך געפירט אין פ ו י ל י ש. די דערציערס אַליין האָבן זיך אויך נאָך נישט אומגעקערט צו יידיש, אָדער גאָר נישט געווען לכת־חילה. קיינמאָל פאַרבונדן מיט יידיש. עס פעלט די יידישע היים, די יידי־

שע מאַמע, די יידישע שפּראַך פון דער גאַס. נישטאָ קיין יידן אין דער עפנטלעכקייט, סיידן אין אַ יום־טוב, וואָס מען פּראַוועט אַזוי זעלטן און פּאַרזיכטיק.

כ׳האָב באַזוכט קינדער־אַנשטאַלטן אין לאָדזש, אין קראָקע און אין אָטוואָצק. אחוץ אין דער יידישער שול און קינדער־גאָרטן, רעדט מען אומעטום מיט די קינדער פּ ו י ל י ש, די אויפשריפטן אויף די ווענט — פּ ו י ל י ש. ס׳איז פאַרשטענדלעך, פאַרוואָס? די קינדער האָבן נאָך נישט באַוויזן אויסצולערנען זיך יידיש. ווערט דערווייל אַלץ געפירט אין פּויליש. געוויס, מען לערנט אַ יידיש לידל. אָבער מיט דעם אַליין קאָן מען נישט באַפרידיקן און אָנפילן דאָס פּסיכישע לעבן פונעם קינד. זיכער קאָן מען עס פאַרריכטן און מ׳וועט עס נאָך פאַרבעסערן. אָבער קיין נאַטירלעכע יידישע סביבה וועט שוין אַזוי גיך נישט געשאַפן ווערן. דאָס איז שווער פאַר די קינדער. די עלטערן ווילן זיך איצט באַוואָרענען און באַוווסטזיניק צוגרייטן די קינדער צו אַ גוטן פּויליש: מאַלע וואָס עס מאַכט זיך! דערציילט מיר אַ פרוי, וואָס האָט זיך געראַטעוועט מיטן קליינעם קינד אין אַ חזיר־שטאַל פון אַ פּויער אין שטעטל: דאָס קינד צוזאַמען מיט דער מאַמען זענען קנאַפּע שמעלקעס געווען מיט דער פּוילישער קולטור און דאָס קינד האָט געפּלאַפּלט יידיש. אַז ס׳האָט אים געצויגן דאָס הערצל, האָט עס זיך געבעטן: מאַמעשי, כ׳וויל עסן. די מאַמעשי, האַלב טויט, האָט אים געשטיקט און געוואָרנט: מילטש; ניע מווו דאָ מניע פּאָ זשידאָווסקו. שוויג, רעד נישט צו מיר י י ד י ש. מ׳זאָל חלילה נישט דערהערן אינדרויסן דעם קלאַנג פון יידיש און מ׳זאָל נישט דערשפּירן, אַז דאָ באַהאַלטן זיך אויס יידן. די מאַמע איז קאַפּאַבל געווען צו דערשטיקן דאָס קינד, ווען נדיק עס ראַטעווען. דאָס קינד האָט זיך סוף־כל־סוף אָפּגעוווינט פון יידיש. איצט דאַרף מען זיך ביי אים נישט בעטן. פאַרקערט, זייט אַ בריה און פועלט ביי אים, ער זאָל פאַרשטיין אייער יידישע ווענדונג צו אים.

כ׳האָב באַזוכט אין לאָדזש אַ יידישע שול. מ׳האָט מיך איינגעלאַדן צו זאָגן עפּעס די קינדער, דערציילן זיי וועגן ארץ־ישראל, אַריינטראָגן יום־טוב אין זייערע יונגע געמיטער! איך האָב געקוקט אויף די קינדער־

לעך און בשום אופן נישט געקאַנט פאַרטרייבן פון מיין דמיון דעם הענטער, וואָס האָט געשמעטערט קינדער־קערפּערלעך אָן דער וואַנט פון מאַידאַ־נעק, צי אָן דעם ברוק פון אָשוויענטשים. ס׳האָבן פאַר מיר געצויגן רייען מאַטעס און מאַמעס אין די אויפפאַלנדיקע בגדים פון „קאַצעטן״ און כ׳האָב זיך באַלד דערוווסט, אַז די גרויסע מערהייט פונעם ביסל קינדער זענען האַלבע אָדער סיילעכדיקע יתומימלעך. טאַ ווי האָט מען אַ האַרץ, צו אָט די יתומימלעך רעדן וועגן זון און ליכט, וועגן שפּיל און פרייד אין ווייטן לאַנד, אין ארץ־ישראל?!

האָב איך גערעדט צו זיי וועגן זיי גופא, וועגן זייער יתומימשאַפט. וועגן אונדזער קינדערלאָזיקייט. מיר האָבן צוזאַמען געוויינט. אויף זייער קינדערשן מזל. אויף אונדזער נאַציאָנאַלן גורל. קינדער אָן אַ פאָלק. פאָלק אָן קינדער.

אָן אַ שיעור מאָל האָב איך געהאַט אין פאַרחורבנדיקן פוילן דעם נחת צו באַטייליקן זיך אין קינדערשע פייערלעכקייטן, ווען אָן אויפגעהייטערטער פון זייער צעכוואַליעטער לעבנסלוסטיקייט האָב איך געשטייגערט זייער פרייד און געעפנט די קוואַלן פון זייער אומגעצוימטן ענטוזיאַזם.

קינדער זענען... קינדער — זאָלן זיי געניסן פון זייער קינדערישער תמימות און טרינקען פון בעכער זאָרגלאָזיקייט. זיי וועלן האָבן צייט צו פאַרזוכן די ביטערקייט און גאַליקייט פון דער רעאַלער ווירקלעכקייט.

איצט בין איך געוועזן אומברחמנותדיק צו די קינדערלעך, ווייל דאָס לעבן איז געוועזן אַזוי ברוטאַל און אכזריותדיק צו זיי. טאָר מען זיי נישט לאָזן זיך פיעשטשען אין שוים פון אילוזיעס. די אויסניכטערונג קאָן קומען צו־שפּעט און דאַן קאָן זי גורם זיין צו טראַגישער אָפּהענטיקייט און פאַרצווייפלונג.

זאָלן זיי, אונדזערע יתומימלעך, וויסן וואָס פריער וועגן זייער יתומימשאַפט. נישטאָ שוין יענע אַלטע פּאַטריאַרכאַלע יידישע צייט, ווען זייער חברל, מאָטל פּייסי דעם חזנס, האָט אַזוי שטיפעריש זיך איבער־גענומען: „מיר איז גוט, איך בין אַ יתום!״

ניין, היינט איז שלעכט, זייער שלעכט דעם יידישן קינד, ווייל ער איז אַ יתום.

א באזוך אין דעם אטוואצקער קינדערהויז

צוזאמען מיט די ארטיקע עסקנים און לערער געפינען זיך אויפן בילד: גרובבל, א. מ. קייזערמאן, און י. ליפשיץ. (די לעצטע צוויי זענען פארשטייער פון קאנאדער יידנטום)

שלעכט, אַ יתום אָן עלטערן, אָן קרובים, אָן אַ פּאַלקז!

מוז מען האָבן אָפענע אויגעלער, האַרטע הערצעלעך, ביילן די פּויס־טעלעך באַציטנס און זיך לאָזן אין ווייטן וועג פון קאַמף.

כ'וועל נישט פאַרגעסן, ווי זיי, די קינדער פון דער יידישער שול אין לאָדזש, האָבן געזונגען דאָס פּאַרטיזאַנער־ליד:* „זאָג נישט קיינמאָל, אַז דו גייסט דעם לעצטן וועג". אדרבא, זיי זענען גרייט צו נאָך און נאָך אַ גאַנג. זיי האָבן איבערגענומען בירושה די גוואַלטיקע גלוסטעניש צום לעבן, וואָס מ'האָט ארויסגעצאַפּט פון מיליאָנען פּאַרטיליקטע יידן. שפּאַרט פון די קינדער אַן אומגעאַנטע וויטאַליטעט, און חיות שטראַלט אַרויס פון יעדן זייער קער.

איך האָב נישט געקאָנט אָפּרייסן דעם בליק פון דער דיריגענטין — טאַקע דאָס מיידעלע פון קבר — ווי זי האָט אָנגעפירט מיטן כאָר אין איזוואַצס. איך בין זיך מודה: מיר איז נישט אָנגעגאַנגען דער נאַוצער כאָר. און האָב כמעט נישט געקוקט אין דער זייט פון די צענדליקער זינגענדיקע קינדער. איך האָב זיך איינגעגעסן מיט מיינע אַלע חושים אין איר, דער דיריגענטין. 12 יאָר און אפשר 13 יאָר, אַז זי לעבט אויף דער וועלט; פון דעם — 6 יאָר מלחמה, אָקופּאַציע און אויסראָטונג; פון דעם — 2 יאָר אין קבר אויפן בית־עלמין. דערפאַר טאַקע אירע אויסגע־קרומטע פּיסלעך. טאָ ווען און ווו האָט זי געהערט מוזיק, געזען דירי־גענטן? און דאָך — זי אַליין, זי אינגאַנצן איז מוזיק, העכסטע, נישט־דראַאיקע מוזיק. יעדע תנועה פון אירע הענטעלעך, יעדער ווונק פון אירע אויגן, דער ריטם פון איר מאָגערן אויסגעדאַרטן, ראַכיטישן קערפּערל — אַלץ זינגט. ס'איז דאָס געזאַנג פון אונדזערע יידישע קינדער, וואָס האָבן דורכגעטראָגן דורך די היטלערישע פאַרניכטונגס־יאָרן דעם טייערסטן, אומשעצלעכן אוצר — דעם טאַלאַנט צו לעבן.

די יידישע קינדער אין פּוילן, אָט דאָס ביסל, וואָס איז אונדז גע־בליבן, מוז געראַטעוועט ווערן פאַרן יידישן לעבן. דאַרף עס וואַרעמקייט פון אַ מ אַ מ ע, פון אַ פּ אַ מ י ל י ע, פון אַ פ אָ ל ק. ווער קאָן אַזוינס אונדזערע קינדער צושטעלן אין פּוילן? ווייס איך נישט ווי אַזוי און פון וועמען עס איז צו די קינדער דערגאַנגען, נאָר צענדליקער פון זיי,

ווו איך האָב זיי גׄעטראָפן, האָבן זיך ביי מיר געבעטן, איך זאָל זיי מיט־נעמען קיין ארץ־ישראל.

איך האָב זיך לאַנג געקווענקלט, צי זאָל איך זיי דערציילן וועגן ארץ־ישראל און די סינדער אונדזערע דאָ. איך האָב עס געטאָן. אויף דער הייסער מינוט האָט עס ארויסגערופן ביי די קינדער א פּארדרוס, א קנאה. אָבער איך האָב זיך פאראכזרט: דאָס וועט זיי צונוצקומען. זיי וועלן זיך צו דעם ציען מיטן גאַנצן הארצן, און זיי וועלן קומען. אויב די עלטערן וועלן זיי נישט ברענגען, וועלן זיי אליין קומען.

זייערע אויגעלעך, זייערע „כשרע יידישע אויגעלעך" האָבן אויפגע־לויכטן מיטן גלויבן, אַז זיי וועלן נאָך אמאָל זיין צוזאמען מיט יענע קינ־דער אין יענעם לאַנד. אפשר האָבן זיי זיך דערמאָנט אין אָט דעם מאַ־בענט דעם בונקער, דעם וואלד, די טויט־פאבריק און זייער בליק איז גע־וואָרן שטרענגער, געשפאנט, פארביסן, ווי זיי וואָלטן דערשפירט דעם שונא, וואָס רוקט־אָן פון ערגעץ.

— ס'זאָל נאָר נישט זיין צו־שפּעט. דאָס האָט מיך א מיידעלע אין אנטיטאַלט געוואָרנט ביים געזעגענען זיך; מען זאָל זיי אוועקנעמען פון דאנען וואָס גיכער, ווייל זיי קענען זיך נאָך חלילה אסימילירן און שפּע־טער נישט וועלן פאָרן.

לגבי קינדער מוז מען זיך צואיילן.

IX

שאָטנס פון עבר

אבלדיק זענען די יידישע וועגן אין פוילן דער מדינה, וואָס רייסט זיך אין אַ מעכטיקן שטראָם צו איר נייעם נאַציאָנאַלן לעבן. ס'האָט זיך, אייגנטלעך, אָפּגעמעקט דער יידישער פּרצוף פון פוילן. ס'פעלט דאָס יידישע געזיכט, נישטאָ דער אָטעם פון יידישער מאַסנהאַפטיקייט. קאַנסט שפּאַנען איבער גאַסן און קוואַרטאַלן, וווּ ס'האָט אַנומלטן געברויזט יידיש לעבן, און זאָלסט נישט אָנטרעפן קיין יידיש געזיכט. נישט אין די באַנען און נישט אין די אויטאָבוסן איז נישט צו דערקענען און נישט צו דערפילן די אָנוועזנהייט פון יידן. געוויס זענען זיי דאָ, אָבער זיי באַמיען זיך, מען זאָל זיי נישט באַמערקן. זיי ווילן נישט ציען אויף זיך קיין אויפמערקזאַמקייט. אין עצם דעצידירט נישט דער אויסגערעכנטער מיין, די בכיוונדיקע האַנדלונג און אויפפירונג פון דעם אָדער יענעם יחיד. עס איז אונטערגעגאַנגען דאָס יידישע אין דער מדינה. אין אַ שטאָט, ווי קראָקע, איז דער ייד געווען אַ צענטראַלע פיגור. ער האָט שטענדיק געווירקט אויף יעדן באַזוכער און צופאָרער, ווי אַ טיף איינגעוואָרצלטער דעמב פון כמה דורות; אין זיין הילוך, אין זיין שטעל, אין זיין חיתוך־הדיבור איז געווען זיכערקייט און זעלבסט־באַוווסטזיין פון אַ תושב, וועלכער האָט אפילו נישט בדעה עמיצן צו דערווייזן און מיט עמיצן צו דיסקוטירן וועגן זיינע רעכט צו זיין און צו אָטעמען דאָ. די באַרימטע קראָקעווער „פּלאַנטעס" זענען אייגנטלעך געווען י י ד י ש ע אלייען, ווו נישט נאָר שבת און יום־טוב, נאָר אין מיטן וואָך האָט זיך געפילט די יידישע היימישקייט. ריכטיקער: היימישקייט פון דער יידישער באַפעלקערונג, הגם קראָקע איז אַן אַלט־פּוילישע שטאָט און פאַרמאָגט אַזאַ היסטאָריש־געהייליקטע מלוכהשע סימבאָלישקייט, ווי דעם וואַוועל, דעם פּאַנטעאָן פון די פּוילישע

מלכים. די יידישקייט פון קראָקע איז ביי זיך נישט געווען געפאַלן און האָט זיך געגרויסט מיט איר בית־הקברות און מיט איר יידישן ק אַ ז ש־מ י ע ז ש.

היינט באַגעגנט מען נישט דעם יידן אַפילו אויף די יידישע גאַסן; ערשט אויף סטראַדאָם 10, אַז מען הייבט־אָן קלעטערן איבער די טרעפּ פון דעם ריזיקן הויז, וואָס דינט ווי אַ היים פאַר היימלאָזע יידן, פאַלט מען אַריין אין אַ יידישער סביבה. סאַראַ שווידער דרינגט אייך דורך, ווען מ'באַגעגנט זיך פּנים אל פּנים מיט דער איצטיקער יידישער נויט, וואָס וואַנדערט פון מדינה צו מדינה, און זוכט אַ וועג צו גאולה, אַ טעם פאַרן ווייטערדיקן קיום. נישט בלויז אין די שמועסן, נאָר אויך אין די בליקן פון די פאַרטרויערטע אויגן לייענט מען אָט די פראַגן, וואָס מאַטערן און פייניקן די אומגליקלעכע: צו וואָס האָט מען איבערגעלעבט דעם היטלעריזם און מ'איז אַרויס פונעם גיהנום? צי איז מען דען באמת אַרויס? ס'איז נישט צו באַשרייבן דעם שמוץ און דעם ברוד, אין וועלכע עס באָדן זיך און וואַלגערן צענדליקער משפּחות פון יידישע היימלאָזע. פאַראַן דאָ אויך געוועזענע איינוווינער פון זעלבן קראָקע, וואָס זיינט זייער אומקעד האָבן זיי נישט, ווו זיך צוזושפאַרן. דאָס רוב זענען געקומענע פון ווייטן, פון טראַנסדניעסטריע, פון בעסאַראַביע, פון טיפערע געגנטן פון רוסלאַנד. גאַנצע געראַטעוועטע פאַמיליעס אָדער איינצלנע מיטגלידער פון אומגעקומענע און פאַרפּייניקטע משפּחות. זייער ציל איז: קומען צו זיך, קומען קיין ארץ־ישראל. קהל עקזיסטירט נישט אין דער אַלטער פאָרם, און די יידישע קאָמיטעטן האָבן נישט גענוג מיטלען אויסצוהאַלטן בכבוד די געראַטעוועטע ברידער און שוועסטער. עס פלאַמט דאָס פּנים פאַר בושה, ווען דו זעסט מיט אייגענע אויגן, אין וואָס פאַר אַ שווידערלעכע היגיענישע און סאַניטאַרע באַדינגונגען עס לעבן אָט די רעשטלעך פון אונדזערע מיליאָנען. ס'נעמט־אָפּ דאָס לשון און עס גליווערט דאָס בלוט אין די אָדערן, ווען דו דערזעסט, אין וואָס פאַר אַ שמאַטעס עס איז געוויקלט דאָס יידישע עופהלע. ס'איז דאָך אַזוי טייער אַ יידיש קינד אין פּוילן, קוקסט־אויס די אויגן צו טרעפן אַזאַ איינעם. און אָט האָסטו: אַ דאַר, אויסגעמאָגערט נפשל, וואָס קוים עס זשיפּעט, איז אינגאַנצן אויסגעקרוכט און האָט נישט קיין כוח אַפילו צו וויינען. פאַרשטייסט נישט

און באַגרייפּסט נישט, דורך וועלכן וווּנדער האַלט עס זיך און ציט נישט אויס די פּיסלעך. און דאָס דאַרף דאָך פאַרזיכערן די פּרוּעצונג, דעם המשך פון אונדזער קיום, די אומאיבערגעריסענע קייט פון יידישער אייביקייט. שטיי־ען אַרום דיר אַנגעכמורעטע דערוואַקסענע יידישע מענטשן און הויבן אויף דיר צאָרן. נישט קעגן די פרעמדע פּייניקער, נאָר קעגן די אייגענע פאַרלענדער און פאַרטיליקער, וואָס זענען מפקיר די געראַטעוועטע פון דער שריפה. אין אַזאַ מאָמענט ווייסטו, אַז ס׳קאָנען נישט גילטן און עס זענען באמת נישט באַרעכטיקט קיין שום תירוצים און אויסריידן, פאַרוואָס ס׳איז נישט געקומען און עס קומט אויך איצט נישט די געהעריקע, די פולע הילף. פאַרוואָס עס ווערט נישט געמאַכט די מאַקסימאַלע, העראָאישע אַנשטרענגונג פון פ אָ ל ק, כדי צו דערוועקן אין אַט די שאָטנס פון אונדזער נאַציאָנאַלער אויסראָטונג די קראַפט צו לעבן און, — וואָס ס׳איז נאָך וויכטיקער, — דעם גלויבן אין אייגענעם פאָלק, אין דער מענטשהייט.

סאַראַ כעס פרעסט זייער נשמה. זיי האָבן דורכגעמאַכט כלערליי גרענעצן, זיי ווייסן נישט פון מניעות און שטערונגען. זיי האָבן אויסגעהאַלטן די צייט, ווייל עס האָט אין זיי געפּיבערט דער פאַרלאַנג צו נקמה און די עקשנות בייצוקומען די אכזריות. אָט איז דאָס מיידל, וואָס איז נאָר־וואָס מיט איר ברודערל צוריקגעקומען פון דער טשעכישער גרענעץ, וווּ מ׳האָט זיי געהאַלטן אין אַרעסט איבער אַ וואָך, מחמת זיי האָבן דערגרייכט אַהין „אומלעגאַל” אויפן וועג קיין ארץ־ישראל. נישקשה, זיי נעמען זיך נישט צום הארצן. זיי וועלן ווייטער גיין און נאָכאַמאָל פּרווון. גאָרנישט קאָן זיי נישט צוריקהאַלטן. זיי זענען שוין געשלאָגענע און נעשטראָפטע. זיי וועלן זייערס דורכפירן. דאָס זענען די יונגע.

ביי די עלטערע איז פאַראַן די זעלבע פאַרביסנקייט און פאַרהאַרטעוועטקייט. ס׳איז נישט סתם געדולד און פּאַסיווקייט. ס׳איז נישט קיין אונטערגעבן זיך דעם גורל און שלום־מאַכן מיטן בידנעם מזל. ניין, ס׳איז אינערלעכע גבורה פון אויסהאַלטן, צו וועלכער מען איז דערצויגן געוואָרן אין משך פון די פאַרגאַנגענע אָקופּאַציע־יאָרן. אויסהאַלטן און גובר־זיין אַלע מכשולים. אויספירן. דאָ, אין די טיפערע געדערים פון יידישן עלנט און נויט זעסטו די יידישע אויגן, פילסטו דאָס יידישע הארץ און פאַר־

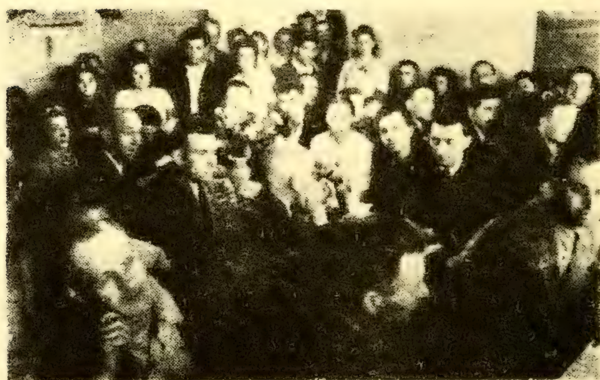
נעמסט דאָס יידישע לשון. אין גאַס פּעלט דאָס אַלץ. ווו איז אַהינגעקר־ מען די יידישע טומלדיקייט, האַוועניש און שמייען? יידן האָבן זיך אויס־ געלערנט זיצן שעהן־לאַנג אין באַן און נישט רעדן. זיין צונויפגעקוועטשט ווי הערינג אין דעם אויטאָבוס און נישט אַרויסברעכנגען קיין זילב, הגם די אַלע פּאָרער, די פּוילישע, מאַכן נישט צו דאָס מויל און רעדן גריילעך אויף קיצלדיקע טעמעס, ־ווען ווען וועלכן יידן האָבן עפּעס צו זאָגן און צו באַמערקן.

אין לובלין איז פאַרשווונדן דער ייד. געווים זענען פאַראַן אויך אין לובלין עטלעכע הונדערט יידישע משפּחות, אפשר איבער אַ טויזנט יידישע נפשות. ס'איז אָבער נישטאָ קיין יידיש לעבן. דאָס איינציקע אָרט, ווו עס קלאַפּט אַ דופק, איז דער יידישער קאָמיטעט, אהין ווענדן זיך אַלע מיט זייערע פראַגן, דאָ דערוואַרט מען הילף און אַן עצה. דאָ אָבער, דווקא דאָ, איבערצייגסטו זיך, אַז דאָס יידישע לעבן איז אונטערגעגאַנגען. נישטאָ קיין יידישע געזעלשאַפטלעכקייט. פאַראַן אָנגעשטעלטע, פאַראַן קאָמיטעטשיקעס, איבערגעגעבענע און טרייע טוער, וואָס ווילן עפּעס אויפ־ טאָן, זענען אָבער הילפלאָז, ווייל זיי ווייסן נישט, וואָס מ'קאָן טאָן אין אַזאַ לאַגע מיט אַזאַ צעשויבערטער און צעפּאָרענער צופעליקער, צונויפ־ געלאָפענער מאַסע.

לאָדזש האָט אויפגעהיט אין אַ היפּשער מאָס דאָס יידישע לעבן אין זיך. איז עס ווידער אַ ניי לאָדזש. נישטאָ דער באַלוט. הייזער זענען צע־ שטערט און פאַרניכטעט געוואָרן שוין נ אָ ך דער באַפרייאונג, ווייל פּאָליאַקן האָבן געזוכט און געגישטערט אין די ווענט די כלומרשט באַ־ האַלטענע יידישע אוצרות. נישט געלאָזן קיין שטיין אויף אַ שטיין. אָבער אַהער, אין געוועזענעם דייטשן ליצמאַנשטאַט, וואָס האָט, אחוץ די יידי־ שע געגנטען, כמעט אינגאַנצן נישט געליטן פון קריג, קלייבן זיך און זאַמלען זיך יידישע פּליטים. ס'מאַכט אָפּט דעם איינדרוק, אַז דאָ שפּרודלט אַ קרעפטיק יידיש לעבן. פאַראַן דאָ אַ יידישע שול, אַ יידישע קינדער־ היים. פאַראַן שוין אויך אַ העברעאישע שול. פאַראַן קיבוצים, פאַראַן די רעדאַקציע פון ערשטן יידישן אָרגאַן „דאָס נייע לעבן", די צייטונג פון צענטראַלן קאָמיטעט פון די פּוילישע יידן. פאַראַן דאָ די איינציקע יידישע דרוקעריי, ווו עס דרוקן זיך אַלע יידישע אויסגאַבעס פון פּוילן. פאַראַן

דערעפענונג פונעם ארבעטער-קלוב אין ווארשע.

דאָ די היסטאָרישע קאָמיסיע, וואָס טוט, אַגב, אַ זייער וויכטיקע, נייטיקע זאַמל־אַרבעט און צוזאַמען מיט דער היסטאָרישער קאָמיסיע פון קראָקע, וועלכע האָט שוין אַפילו אַרויסגעגעבן דאָקומענטן און אינטערעסאַנטע גבית־עדות פון דערוואַקסענע און קינדער, בילדן זיי דעם יסוד פאַר דעם גרויסן יידישן פנקס, וואָס וועט מוזן אויפגעשריבן ווערן וועגן דער גרויזאַמסטער תקופה אין יידישן לעבן. פאַראַן און פאַראַן קאָמיטעטן און קאָמיסיעס אין לאָדזש. און דאָך איז עס נישט דאָס אַמאָליקע יידישע קולטור־לעבן, די געזעלשאַפטלעכע אַטמאָספער פון אַמאָל. נישט נאָר ווייל עס פעלן מענטשן. דער עיקר, ווייל עס פילט זיך נישט די זיכערקייט פון איינגעזעצטקייט און באַפעסטיקטקייט. ווייל אויך דאָ, אפשר דאָ מער, ווי אין וועלכן עס איז אַנדער אָרט, זעסטו באַשיינפּערלעך, ווי עס בייט און טוישט זיך דער עלעמענט, וואָס איז אָנגעוויזן אויף דער געזעלשאַפט־לעכער קולטור־השפּעה.

איך האָב נעהאַט די גרויסע זכיה צו טרעפן זיך אויף מיינע עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען מיט הונדערטער און טויזנטער יידישע מענטשן. די באַראַכאָוו־אַקאַדעמיע אין לאָדזש האָט בפירוש דערמאָנט די אַקאַדעמיעס פון די אַמאָליקע גוטע נאָרמאַלע צייטן. איבער צוויי טויזנט מאַן האָבן אָנגעפּראָפּט דעם ריזיקן זאַל און הונדערטער זענען אַוועק, ווייל ס'איז מער נישט געווען קיין אָרט פאַר זיי. אין לובלין זענען זיך צונויפגעקומען איבער 600 צוהערער, הגם וועגן דער פאַרזאַמלונג האָט מען געמאָלדן בלויז מיט דריי שעה פריער, אין מאָמענט, ווען כ'בין אַרויסגעפאָרן קיין מאַידאַנעק. אין קראָקע זענען געקומען הונדערטער אין מיטן העלן וואָכנ־טאָג, הגם מען האָט זיך דערוווסט ערשט אין דער פרי. אָבער דווקא אָט די פאַרזאַמלונגען האָבן געזאָגט עדות אויף דער אויסגעהונגערטקייט פון יידישן עולם, ווי זשעדנע ער איז צו הערן אַ יידיש וואָרט, און ווי ווייניק ער האָט די מעגלעכקייט און געלעגנהייט צו באַהאַנדלען און באַטראַכטן די עיקר־פראַגן פון זיין איצטיקן לעבן, די גורל־פראַגן פון יידישן פאָלק.

עס זענען פאַראַן פּאַרטייען, פּונקט ווי אַמאָל. אַלע די, וואָס זענען געווען אַמאָל, פאַרן קריג. עס איז אָבער דאָ דאָס געפיל, אַז די פּאַרטייען שעפּן פון אַרכיוו, פון אַלטן אוצר, און לעבן אויפן חשבון פון אייגענעם עבר. דערפאַר קאָן געמאָלט זיין, אַז אויך היינט-צו־טאָג זאָלן נאָך עק־

זיסטירן פּאַרטייען, וואָס לכל הדעות האָבן זיי קיין שום אָנהאַלט און אָנשפּאַר נישט אין לעבן; נישט אין יידישן, אויך נישט אין אַלגעמיינעם. געוויס, פּאַרטייען קאָנען זיך, דאַרפן זיך צופּאַסן צו דער צייט און ענדערן עפּעס אין זייער פּראָגראַם; דאָס איז אַ סימן, אַז זיי האַלטן זיך נישט ביי אַ טויטער דאָגמע, נאָר זענען עלאַסטיש און זאַפּן־איין אין זיך דעם לעבנס־עליקסיר, דאָס חיות פון ניי־אויפגעקומענע דערשיינונגען.

ווי איז אָבער דער דין, אַז די נייע פּראָצעסן האָבן אונטערגעהאַקט דעם וואָרצל פון דער פּאַרטיי, אוועקגענומען פון אונטער איר דעם יסוד, אויף וועלכן זי האָט געבויט איר גאַנצן בנין און זי פאַרמאָגט נישט מער נאָרנישט אייגנס? אין אַזאַ פאַל איז עס אין עצם אַ פּאָליטישער פּראַ־זיטיזם, וואָס לעבט אויפן חשבון פון אייגענעם עבר, אָדער אויפן חשבון פון אידייען, וועלכע זענען סותר און מינירן־אונטער דעם זכות־הקיום פון נאָך אַ קערפּערשאַפט. ס'איז אַן איבעריקער באַלאַסט, וואָס שטערט און באַשווערט דער פרייער אַנטוויקלונג פון דער געזעלשאַפטלעכקייט. אַ פשיטא, אַז מ'ווערט געגערט פון דרויסנדיקע פאַקטאָרן, מאַטעריעלע, פּי־נאַנציעלע, פּאָליטישע. איז מען אַ פּאַרטיי אויף קעסט. מ'לעבט פון פּאַר־טיקן, פון פרעמד־געשאַפענעם. איז נישטאָ דער אינערלעכער פּאַטאָס. די התלהבות און די שאַפונגס־פרייד. נישטאָ די נאָכאַנאַנדיקע שפּראָצונג און וווקס, וואָס אין זייער אָנבליק קוועלט דאָס הארץ און עס שטאָלן זיך די מוסקולן.

אַזאַ שפּראָצונג קומט־אויף נאָר ביי דעם טייל פּאַרטייען און גרופּן, וואָס זענען אָרגאַניש צונויפגעוועבט מיטן ארץ־ישראל־ווערק.

X

בענקשאַפט נאָך היימישקייט

ס'רוב מענטשן זענען מיד. אויסגעמאַטערט פון דער זעלישער און פסיכישער געשפּאַנטקייט און אָנשטרענגונג אין משך פון אַזוי פיל יאָרן. אַ פּוילישער פּראָפעסאָר האָט מיר געזאָגט: דאָס וואַרטן אויף דער גאַז־קאַמער איז געווען אַ סך ערגער, ווי די גאַז־קאַמער גופא. איינגנטלעך האָבן מענטשן אויסגעקוקט אויפן טויט, ווי אויף אַ באַפרייער, וואָס וועט מאַכן אַ סוף צו אַלע פּייניקונגען און דערנידעריקונגען, און וועט מיטאַמאָל אָפּהאַקן די קייט פון יסורים. אָבער דער טויט איז נישט געקומען, ריכטיקער, ער האָט זיך נישט געאיילט צו קומען. ער איז געגאַנגען פּאַמעלעך, לאַנגזאַם. מ'האָט געשפּירט זיין אָטעם, געפילט זיין דערנענטערונג, און דאָך איז ער נישט געווען. האָט מען אויף אים געוואַרט, אַז אָט־אָט קומט ער. די דערוואַרטונג האָט געמאַטערט און אוועקגערויבט די אינערלעכע מנוחה. טעג און וואָכן און חדשים און יאָרן איז מען געווען אין צושטאַנד פון גרייטן זיך צו גיין אין גאַז־קאַמער. יעדן טאָג, יעדע שעה, יעדע מינוט. ביי טאָג און ביי נאַכט, זומער און ווינטער, אין רעגן און אין פראָסט, שטענדיק גרייט! האָט עס אויסגעזויגן דעם חיות פון די ביינער. די געזונטסטע נערוון האָבן נישט אויסגעהאַלטן.

וויל מען איצט אָפּרוען. אָפּרוען פון אַלץ. נישט אַרבעטן, נישט טראַכטן, נישט זאָרגן וועגן קיינעם. אויך נישט וועגן זיך. פאַרקערט, עס ווילט זיך, אַז עמיצער זאָל זאָרגן וועגן דיר, זאָלסט זיך צו אים טוליען

און איינזאפן אין זיך זיין גרענעצלאָזע טריישאפט, היימישקייט און וואַ־רעמקייט פון אַן אייגענעם, פריי פון חשדים און פון דערוואַרטן בייזע איבערראַשונגען. ס'בענקט זיך נאָך אַ ה יי ם. בפירוש, נישט אַזוי נאָך אַ ש ט ו ב, נאָך אַ ה ו י ז, ווי אויסדריקלעך נאָר אַ ה י י ם. מ'זוכט נישט קאַלטע אָדער אפילו געהייצטע פיר ווענט מיטן דאַך איבערן קאָפּ, נאָר די אייגנאַרטיקע, נאַטירלעכע נשמה־וואַרעמקייט פון אַ ה י י ם, וואָס גיסט זיך פונאַנדער איבער אַלע גלידער און פילט־אָן אַלע שפּאַלטן און שפּעלטעלעך פון דיין מענטשלעכן וועזן מיט גליקזעליקייט.

ס'ווילט זיך זיין פּטור פון פראַגן און פּראָבלעמען; לעבן אַן אַ פּאַר־וואָס און אַן אַ צוליב־וואָס. דאָס עצם ל ע ב ן איז אויך אַן ענין. אין דעם גופא איז פאַראַן טעם און ציל. מענטשן, וואָס זענען יאָרנלאַנג געווען מיטגלידער פון פּאַרטייען, אפשר אויך אַקטיווע מיטגלידער, גרייטע צו שטעלן זיך אויף יעדן רוף און צו יעדער צייט, ווייכן איצט פון פּאַרטיי־אישקייט, פון געזעלשאַפטלעכקייט. זיי גאַרן נאָך רו, מנוחה. דערנאָך, שפּעטער — אפשר?! דערווייל אָבער — נישט טראַכטן, נישט קלערן, נישט ברעכן דעם מוח. דער מוח איז אויסגעשעפּט און עס קומט אים אָפּרו.

נישט אַלע זענען אַזוי. עס זענען פאַראַן פּאַרטייען, און זיי פּאַר־מאָגן גאַנץ אַקטיווע מיטגלידער. דאָס זענען אָבער אין דער אמתן קליינע גרופּן, הייפעלעך באַוווסטזיניקע קאַדערן, וואָס זענען לגמרי נישט כאַ־ראַקטעריסטיש פאַרן כ ל ל. דער דורכשניט געהערט נישט צו קיין פּאַר־טיי און וויל נישט אָפּגעבן זיך מיט געזעלשאַפטלעכקייט; ער האָט פאַר־לאָרן דעם צוטרוי. ער גלייבט נישט, ווי ער האָט אַמאָל געגלייבט, אין פּאַרטייען. ער האָט פאַרלאָרן דעם גלויבן אין דער געזעלשאַפטלעכער שטאַנדהאַפטיקייט. האָט ער דאָך דורכגעמאַכט יענע געשפּענסטיקע תקופה, ווען מיליאָנען מענטשן האָבן זיך פּלוצים פאַרענדערט, און פרייהייטלער זענען מגולגל געוואָרן אין בעסטיעס, אין ווילדע באַשעפענישן, וואָס ס'איז אַ באַליידיקונג פאַר חיות, מען זאָל זיי צורעכענען צו יענע האָרדעס. מי־ליאָנען מענטשן, וואָס זענען אַקאָרשט־וואָס געווען אַקטיווע מיטגלידער אין לינקע פּאַרטייען, געטראָגן פאָנען, געזונגען הימנען, געשוואָרן טריי־הייט, האָבן זיך מיטאַמאָל אויסגעליידיקט פון אַלע גייסטיקע ווערטן, אויסגעלאָרן איינס־צוויי זייער גאַנצן פּאָליטישן און מאָראַלישן פּאַרמעג,

ווי זיי וואָלטן פון אייביק־אָן געווען ווייט און פרעמד צו באַוווסטזיניקער, צו אָרגאַנישער מענטשלעכקייט, ברואים פון אַן אַנדער פּלאַנעט.

דער דורכשניטלעכער יחיד האָלט איצט נישט פון פּאַרטייען, סיידן ער זעט בחוש, אַז זיי טוען טאַקע אויף; ווער רעדט נאָך אַז זיי טוען עפּעס אַזוינס, וואָס איז עלול צו פאַרטרייבן דעם קאָשמאַר, און זאָגט־אָן אַ נייע ערא, ווען ס׳וועט זיך ענדערן דער י ס ו ד פון דער געזעלשאַפט, איך כ אַ ר אַ ק ט ע ר, דער עצם מענטש. ס׳טליעט אַ גלויבן אין כוח פון ק אָ ל ע ק ט י ו ו ן ש אַ פ ן. דערמיט דערקלערט זיך אין אַ היפּשער מאָס דער גוואַלדיקער גלויבן אין ראַטנפאַרבאַנד. מענטשן, וואָס זיינען פּאָליטיש קיינמאָל נישט געווען מסוגל שלום צו מאַכן מיטן קאָמוניזם אַלס שיטה, אַלס לעבנס־באַנעמונג, זענען היינט־צו־טאָג הייסע חסידים פונעם ראַטנפאַרבאַנד און זיי גלייבן באמונה שלמה, אַז נאָר ער און ז יי ן רויטע אַרמיי האָבן געקענט צעברעכן דעם היטלעריזם. זיי גלייבן כמעט מיסטיש אין דעם כוח פון דער אידיי, וואָס האָט איבערגעאַנדערשט צענד־ליקער מיליאָנען און אַריינגעגאָסן שטאָל אין מענטשלעכן כאַראַקטער, צו באַקעמפן און פאַרטיליקן דאָס בייזע און שלעכטע.

אויף דער יידישער גאַס פאַרנעמט אַצינד דעם אויבן־אָן די יידישע סעקציע פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. ס׳וואָלט געווען אַן עוולה צו מעסטן דערמיט די השפּעה פון יידישן קאָמוניזם. די טוער און כלערליי קאָמיטעטן זענען ב אַ ש ט י מ ט פון א ו י ב ן. קיינער אויף דער י י ד י ש ע ר גאַס האָט זיי נישט באַפולמעכטיקט צו רעפּרעזענטירן און רעדן אין איר נאָמען. דאָס זענען ק אָ מ י ס אַ ר ן, וואָס לעבן מיטן „אויבערשטן" כוח. אַרום זיי שאַרן זיך גרופּקעס. ס׳איז באַקוועמער. ס׳לוינט זיך. מ׳איז מקורב מיט די הויכע פענצטער. קרוב למלכות. ס׳קאָן צונויפקומען ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן. אָבער דאָס איז בשום אופן נישט די „ייד־סעקציע" פון פאַרן קריג. ס׳קאָן דאָך נישט געמאָלט זיין, די דאָזיקע יידן זאָלן נישט באַנעמען דאָס, וואָס זיי אַליין האָבן אויך דורכגעמאַכט אַלס מיטגלידער פון י י ד י ש ן כ ל ל. פאַראַן אַ חילוק צווישן זיי און די יידן־קאָמוניסטן. ס׳זענען דאָ מיטגלידער פון דער פּאַרטיי, וואָס טראַכטן נישט וועגן אייגענעם אָפּשטאַם און זענען טעטיק אויף דער אַלגעמיינער גאַס, אין אַלגעמיינעם מלוכה־לעבן, אַלס בויער פון פּוילישער

מלוכה, פון פוילישער קולטור. זיי האָבן גאָרנישט צו טאָן מיט דער יידי־שער גאַס, נישט מיטן יידישן יחיד, נישט מיטן יידישן כלל און זיין ספע־ציפישן גאַנג אין לעבן. די „יידישע" דערשיינונג שאַצן זיי אָפּ אַלס פּאָ־ליאַקן, היינטיקע צייטן — אַפילו אַלס נאַציאָנאַלע פּאָליאַקן...

...די מענטשן זענען הו נ ג ע ר י ק און זיי ווילן ע ס ן. יאָ. פּשוט, עסן. ביז צו ז ע ט. שוין אַזוי לאַנג ווי זיי זענען נישט געווען זאַט. עס גערעדנקט זיך נישט, ו ו ע ן דאָס איז געווען. יאָרן נאָך יאָרן האָבן זיי געהונגערט. אַפילו, אַז מ'האָט זיי צוגעטיילט עפּעס אַ מין שפּייז, איז עס געווען מיט דער אויסרעכענונג, זיי זאָלן דערפילן נאָך מער דעם... הונגער. אין דעם איז געווען דאָס טייוולשע: מ'האָט אויסגעמאַרקירט, דער מענטש זאָל זיין וואָס לענגער הונגעריק. טאָג ווי נאַכט, וואָכן, חדשים, יאָרן. אין די ערנסטע אומשטענדן פון דערנערונג האָבן מיר, אין ארץ־ישראל, נישט געוווסט, וואָס מיינט א ז א הונגער. ס'איז נישט נאָר די פיזישע אָפּשוואַכונג, וואָס דער קערפּער איז געוואָרן אָפּגעצערט, לייכט און גרינג, פּעדערדיק. ס'איז געווען אַן אינערלעכע אויסגעהוילטקייט, וואָס האָט אויפגעשרויפט די נערוון און געטריבן צו משוגעת, ביז מען האָט פאַרלאָרן יעדע מענטשלעכע צורה.

מ'איז געפאַלן אין גאַס פון הונגער, זיך געוואַלגערט, ווי פּגרים. ס'איז נישט געווען, ווער עס זאָל זיי אוועקראַמען. נישט געווען קיין אינטערעס דערצו — סיי־ווי וועט מען פאַלן און זיך וואַלגערן. פריער־שפּעטער — אַ ל ע וועלן פאַלן.

מ'איז געפאַלן מאָראַליש, מענטשלעך. טאַטעס האָבן ארויסגעריסן דעם ביסן ביי זייערע אייגענע קינדער, וואָס זענען אויך געווען הונגע־ריק... זיך געראַנגלט איינער מיטן צווייטן.

די וואָס האָבן געשפּאַנט אין יענער מחנה, קענען עס נישט פאַר־געסן, ווי מען האָט אין דעם פּיל־טויזנט־גלידערדיקן המון אויסגעמאַטער־טע, דערשלאָגענע און אויסגעשעפּטע „אריינגעשאָסן" עטלעכע לעבלעך ברויט. ווייַ, ווייַ, וואָס עס האָט זיך דאָרט געטאָן אין יענעם מאָמענט. די ס.־ס.־באַגלייטער און אויפזעער זענען געשטאַנען און צוגעזען די „שלאַכט", וואָס האָט זיך פונאַנדערגעשפּילט צווישן די אומגליקלעכע פאַר געניסן אַ כזית ברויט; זעט נאָר, זעט, ווי ס'איז נעלם געוואָרן די גאָרע

קולטור און ציוויליזאציע, די איידלקייט און ראפינירטקייט, וועלכע איז אזוי זארגעוודיק געפלעגט געווארן אין משך פון דורות און ממש „אריין אין בלוט" פון דער אינטעליגענץ. וואס מיר דאקטאר, ווער מיר אינזשע־ניער, אדער אדוואקאט! לערער און פאעטן, וויסנשאפטלער און געזעל־שאפטלעכע טוער האבן פון זיך אראפגעווארפן די „פיינגבלעטער" און נאקעטערהייט געשפרונגען איינער אויפן צווייטן, געארבעט מיט די עלנ־בויגנס, געשטופט און געשליידערט און געשלאגן און געממיתט אלעמען, נישט איבערקלייבעריש, אבי צוצוקומען צום ביסן.

די נאצים האבן געוווסט איינצוריכטן אין געטא, אין די געדערים פון הונגעריקע מאסן, זייערע רעסטאראנען און שענקען, ווו מ׳האט גע־פרעסן און געזויפן. נישט נאר דייטשן. אויך זייערע מיטהעלפער און מיט־ארבעטער פון דער יידישער סביבה. האט נישט זעלטן פאסירט, אז אן אנגעשיכורטער נפש זאל ארויסקומען פון שענק, וואקלענדיק זיך און גרעבצנדיק, גלייך אויפן שוועל אויסברעכן... און ווי אויסקוקנדיק אזא גליקלעכע געלעגנהייט, פלעגן זיך אין דער מינוט מענטשלעכע ווענונס אנידערוווארפן אויף דער ערד, כדי אויסצולעקן דאס אויסגעבראכענע.

וואס ווייסט הונגער פון פארם און מאס!?

וואס ווייסן מיר פון הונגער?!

איצט, נאך דער באפרייאונג, ווילן די מענטשן עסן גרינטלעך. היינט און מארגן און איבערמארגן. נישט פרעסן, חלילה. אבער עסן, וויפל עס גלוסט זיך און וויפל עס לאזט זיך. מען זאל זיי נישט קוקן אין מויל אריין און נישט מאכן איבער זיי קיין עקספערימענטן.

מען האט די מענטשן גענוצט פאר „וויסנשאפטלעכע צוועקן". מע־נער און פרויען. דערוואקסענע, יוגנטלעכע און קינדער. ווילן זיי איצט געווינען אזא אינעווייניקסטע זיכערקייט, אז זיי וועלן פון היינט און ווייטער זיין מענטשן. נישט מער און נישט ווייניקער. לעבעדיקע מענטשן, וואס לעבן א נארמאל, מענטשלעך לעבן און פילן נישט אויס פאר עמיצן ספעציעלע פונקציעס.

אלץ די זעלבע מעשה: עס בענקט זיך נאך נ א ר מ א ל ק י י ט, נאך אייגנקייט, היימישקייט.

איז די יידן אזוי שווער איצט אין פוילן.

נישט קיין שטוב, נישט קיין פריינט, נישט קיין היים. יידן זענען נישט קיין פּחדנים, און זיי שרעקן זיך כּלל נישט פאַרן טויט. אָבער דווקא איצט ווילט זיך זיי נישט שטאַרבן. זיי זענען געווען היטלערס קרבנות. איז געווען אַ „שכל" דערביי. צי דען מוזן זיי זיין אויך קרבנות פון דער פרייהייט? זיי האָבן אויסגעהאַלטן די שווערסטע צייטן, איבערגעקומען די סאַמע דעליקאַטע סיטואַציע, ווען ס'האָט געלויערט דער טויט פון יעדן ווינקל. זיי האָבן זיך געזאָגט איינמאָל פאַר אַלעמאָל: מען מוז אויסהאַלטן. זאָלן זיי א י צ ט, דווקא א י צ ט נאָכגעבן?!

בערציילט מיר אַ יידישע טאָכטער וועגן זיך. זי שטאַמט גריי־לעך פון רבנים. די גאַנצע משפּחה איינגעטונקט אין שמן־זית. נאָר אַ פּנים האָט זי געהאַט, וואָס האָט נישט אויסגעזאָגט דעם סוד פון איר אָפּשטאַמונג. „ווצאַליע ניע וויגליאָנדאַ נאַ זשידוווקאָן". זי זעט לגמרי נישט אויס ווי אַ יידישקע. אַזוי פלעגט מען איר מאַכן קאָמפּלימענטן אין די גוטע נאָרמאַלע צייטן. אַז ס'האָבן זיך אָנגערוקט די ביטערע צייטן, האָט זי אויסגענוצט איר אויסזען און געגאָלטן אַלס אַריערין. געדינט אין „כּשרע" אַרישע הייזער, ביי גלחים, און ס'איז קיינעם נישט איינגעפאַלן, אַז די דינסט איז אַ יידישקע. זי האָט זיך געפילט גליקלעך, וואָס קיינער איז זי נישט חושד אין יידישקייט. האָט זי געהאָרעוועט און געאַרבעט שווער, קאַטאָרגע־אַרבעט איבער די כּוחות, אַבי זי זאָל אויסהאַלטן די אַרישקייט. זי האָט אויפגעשוידערט ביי דעם איינעם געדאַנק, אַז זי קאָן נאָך, חלילה, קראַנק ווערן און מאַכן אַ שטאַרב... מ'וועט זי אַריינלייגן אין אַ ווייסער טרומנע און אַ גלח וועט נאָכגיין און פּרעפּלען זיין תּפילה און זי וועט אפילו צו קבר־ישׂראל נישט קומען. ד אָ ס — נ י ש ט ! לעבן זוי אַן אַריערין — מהיכי תּיתי. אדרבא. אָבער שטאַרבן אַלס אַריערין — ניין, פאַר קיין פאַל נישט.

אנומלטן איז אַ באַמבע געפאַלן נעבן הויז, וווּ זי האָט געדינט ביי אַ גלח. האָט מען אַרויסגערופן אַ יידישע אַרבעטס־גרופּע פון געטאָ, אָוועק־צורוימען די חורבות. הערט זי, ווי די יידן סודן זיך אין דער שטיל: סאַראַ מאָדנע דינסט אָט די קריסטין ביים גלח איז! ווי מענטשלעך זי באַציט זיך צו אונדז. העלפט אונדז אויס מיט בלערליי קליייניקייטן, ברענגט פון צייט צו צייט עפּעס איבערצובאַפּן. איינער איז צו איר צוגעשטאַנען: זאָג, ווער

ביסטו, וואָס דו וווייזט-ארויס אזא שיינע באַציאונג צו אונדז, יידן, בעת אַלע דערגייען אונדז די יאָרן און ווילן אונדז דערנידעריקן. אָך, ווי ס׳האָט זיך איר געגלוסט „אויסזאָגן״, אַז זי איז אַ „זייעריקע״, אַ יידישקע. זי האָט עס נישט געטאָן. זי האָט מורא געהאַט, דער סוד זאָל נישט אַנט־פּלעקט ווערן פאַר גאַנץ בראָד. זי האָט געוואָלט לעבן, און זי האָט דעם פרעגער אָפּגעפּטרט מיט „תיקו״: נאָך דעם קריג וועל איך דיר זאָגן. נאָכן קריג? ווער ווייסט, צי וועט מען נישט אויסציען די קאָפּיטעס, איידער דער קריג וועט זיך ענדיקן.

איצט איז זי שוין אויסער דער געפאַר צו שטאַרבן אַלס אַריערין. איז דאָך אָפּגערעדט, אַז זי האָט נישט קיין חשק צו שטאַרבן אַלס י י ד י ש־ק ע. אויב מען איז ז י י איבערגעקומען, איז נישט כדאי צו שטאַרבן. אַן עבירה. ס׳איז בפירוש אַ מצווה צו לעבן. ערשטנס, כדי צו נעמען נקמה פאַר דעם אייגענעם קינד און פאַר די אַנדערע יידישע קינדער. פאַר די מיליאָנען אומגעקומענע. און דאַן איז נייטיק צו לעבן, כדי אָפּ־צושאַפן אָט יענע אומנאָרמאַלקייט, די אויסנעמלעכקייט, וואָס האָט זיך פאַרפאָלגט אין די טרויעריקע יאָרן. ס׳איז אַ מצווה צו איבעראַנדערשן דאָס לעבן פון גאַנצן יידישן כלל. די בענקשאַפט פון יחיד נאָך אַ ה י י ם טרעפט זיך צונויף מיט דער נויטווענדיקייט פונעם יידישן כלל אין אַ ה י י ם.

דאָ ווירקט נישט־נאָר די נויטווענדיקייט. פאַראַן אויך אַ פּאָזיטי־ווער מאָמענט, וואָס ברענגט אַרויס באַשיינפערלעך פאַר יעדן געראַטעוועטן, אַז ס׳קאָן ג ע מ אָ ל ט ז י י ן, אַ ז ז י י ן ב ע נ ק ש א פ ט ז אָ ל ב אַ פ ר י ד י ק ט וו ע ר ן. והראיה — ארץ־ישראל. נישט די אַבסטראַקטע טעאָרעטישע וויכוחים אַרום דער לייזונג פון דער יידנ־פראַגע, נישט די פּאָליטישע דיסקוסיעס וועגן ווערט פון אַן אייגענער מלוכה; די אַלע זאַכן זענען איצט נישט צוגענגלעך פאַרן דורכשניט־מענטשן, וועלכער האָט זיך אַרויסגעראַטעוועט און וויל האָבן ממשותדיקס. פאַר אים איז דערשינען אַ נייע ארץ־ישראל. נישט אין ספר און נישט אין דמיון און נישט פון דער רעדנער־טריבונע און נישט אַלס לאָזונג אויף אַ טראַנספּאַרענט. אַ לעבעדיקע, באַוועגלעכע איז אויפגעקומען ארץ־ישראל, ווי זי גייט־אום און שפּאַנט איבער דער לענג און ברייט פון יידישן גלות.

ספעציעל אין אלע יענע ווינקעלעך, ווו עס הויערט אומגליק און ווייטיק, ווו עס פייפט דער אומעט און דלות, מאטעריעל און פסיכיש. יידישע מענטשן פון ארץ־ישראל, ווי זיי זענען, נישט צוגעפארבטע און נישט באַ־שריבענע, נאָר אין זייער געשטאלט און פורעם, מיט ג ע ו ו ע ר אין ה א נ ט און ל י ב ע אין ה א ר צ ן זענען אריינגעדרונגען אין דער נאַכהיטלערישער יידישער ווירקלעכקייט און געבראכט מיט זיך א טיפן קער אין דער נשמה און פסיכיק פון דעם יידישן מענטש דאָרטן.

XI

נאָמען און נומער

זעלטן צו טרעפן אצינד אין פוילן א מענטש „אָן א פארגאנגענהייט”. יעדער איינער איז אדורכגעגאנגען א הארטן לעבנס־וועג און האָט וואָס צו דערציילן. על כל פנים האָט ער וואָס צו דערמאָנען, אויב ער איז אפילו נישט געניגט צו גריבלען זיך אין דער אייגענער נשמה. עס געדענקט זיך: אויך דאָן, ווען מען באמיט זיך צו פארגעסן. ווען מען מאכט אַן אָנשטעל, אז מען האָט פארגעסן. גענוג א ליאדע קליינקייט, כדי עס זאָל פארפלייצט ווערן דער מוח מיט זכרונות פון אמאָל.

די דייטשן האָבן געזאָרגט דערפאר, אז מענטשן זאָלן נישט פאר־געסן, כל זמן זיי וועלן נאָך ציען די ליאמקע און בלייבן ביים לעבן; די נאציס האָבן אָנגעווענדט בלערליי המצאות, אז די „איבעריקע” מענטשן זאָלן וואָס גיכער ליסווידירט ווערן און צוגעיאָגט זייער טראנספּאָרטאציע אויפן עולם־האמת. אָבער ביז דאָן: געדענק און געדענק!

נאָך אין ארץ־ישראל, איידער איך האָב זיך ארויסגעלאָזט אין וועג קיין אייראָפּע, האָב איך דאָס ערשטע מאָל, א פארציטערטער, דערזען דעם טאטואירטן נומער אויפן אָרעם פון מיין יונגן חבר, וואָס איז געקומען פון „דאָרטן”; אויף מיין שטומען וויטיקלעכן בליק האָט ער געענטפערט: אַ שוויינטשים. אין פאריז בין איך ארייגעפאלן אין א שטוב שפּעט ביינאכט, נאָך די באמיאונגען אין משך פון עטלעכע שעה צו געפינען א פּלאץ אין א האָטעל כאָטש אויף איבערשלאָפן איין נאכט. אין

גרויסן סאַלאָן האָט פאַרבראַכט, קענטיק זייער אויפגעהייטערט, די יוגנט. האָט מען מיך מיט אַ זייטיקן וועג אַרויפגעפירט אין אַ שטילן קאַבינעט, אָפּצורוען און עפּעס איבערכאַפּן נאָך דער לאַנגער נסיעה פון לאָנדאָן. דערביי האָב איך געהאַט די געלעגנהייט צו רעדן מיט איינער אַ היימישן יידיש און אַפילו העברעאיש: אַ פּליטה, וואָס איז נאָר־וואָס געקומען פון בערגען־בעלזען. און ווידער האָב איך, אַן אויפגעשוידערטער, דערזען אויף איר אָרעם די טאַטואירטע ציפער... יאָ, זי האָט אויך דורכגעמאַכט אָש־שוויענטשים. אין בריסל האָב איך מיט איינגעהאַלטענער פרייד באַגעגנט אַ חברטע, וואָס מ'האָט געהאַט פאַרשפּרייט קלאַנגען וועגן איר, אַז זי איז אומגעקומען. אַרויסגעוויזן האָט זיך, אַז איר מאַן, אַ טייערן חבר, האָט מען פאַרברענט, און זי איז אַדורך שבעה מדורי גיהנום פון עטלעכע לאַגערן ביז צום שפּיטאָל אין שוועדן שוין נאָך דער באַפרייאונג. כ'האָב איר פאַרשפּאָרט צו שטעלן פראַגן וועגן דעם טיפן טרויער און אומעט אין איר געזיכט: דער טאַטואירטער נומער האָט מיר פאַרטרויט, אַז אויך זי האָט געהאַט די סטאַנציע אָשוויענטשים אין איר לעבנס־נסיעה. אין פּראַגע, ביי וואַרשע, האָבן מיך, בעת דער ערשטער אוידיטאָריע אין „אָר־בעטער־היים" כסדר געשטיקט טרערן, מחמת איך האָב בשום אופן נישט געקאָנט געפינען צווישן די פאַרזאַמלטע און אין פּרעזידיום די געשטאַלטן פון יענע טייערע און נאָענטע, וועלכע כ'האָב ביי ענלעכע געלעגנהייטן געזען אין משך פון קנאַפּע צוויי צענדליק יאָר; אינצווישן האָבן מיך אַרומגערינגלט צענדליקער חברים און חברטעס, וואָס האָבן זיך פאַרהערט, ווער פון זיי איז פריער געווען אין אָשוויענטשים. מ'האָט עס געפּרוווט פעסטשטעלן לויט דער הייך פון דער אויסטאַטואירטער ציפער אויפן אָרעם. אין קאַטאָוויץ, עטלעכע צענדליק קילאָמעטער פון אָשוויענטשים, זענען אויף דער באַגעגעניש אין קליינעם צימערל געזעסן עטלעכע חבר־טעס, וואָס האָבן געוואָלט נישט אַנדערש, נאָר מיטפאָרן קיין אָשוויענ־טשים אויף „אַ באַזוך". באשר זיי זענען די אמתע מחותנים און האָבן אַ גאָר „אינטימע" שייכות מיט יענעם אָרט, והראיה: דער טאַטואירטער נומער. אין אָטוואָצק, אין די אָפּרו־הייזער פאַר קינדער, האָבן די סאַ־ניטאַרן און קיך־אָנגעשטעלטע דורך די טאַטואירטע ציפערן מיך באַקענט מיט זייער יחוס: אָשוויענטשים.

אויך לאַגערן האָבן זייער מזל: אווישוויץ, אָדער ווי די פּאָליאַקן רופן עס פון פאַרן קריג: אָשוויענטשים, האָט אָפּגעגליקט און ס'איז באַקאַנט געוואָרן בכל תפוצות ישראל, נאָך איידער מיר האָבן געהאַט עפּעס אַן אָנונג וועגן מאַידאַנעק און טרעבלינקע. פּונקט ווי מאַידאַנעק איז אונדז געווען „היימישער", ביז מיר האָבן זיך שפּעטער דערוווסט, אַז דער איינגעטענערטער שעכט־לאַגער, ווו אונדזערע מיליאָנען זענען אומגעבראַכט געוואָרן, איז טרעבלינקע.

אפשר איז עס דערפאַר, וואָס פון טרעבלינקע זענען געבליבן ווינציק אָפּגעוואַטעוועטע, בעת די געוועזענע ערן־בירגער פון מאַידאַנעק און אָש־וויענטשים קאָן מען ציילן אין מער ווי טויזנטער. פון טרעבלינקע האָט געפירט דער וועג, דער איינציקער וועג, גאָר צום טויט.

יאַנקל וויערניק האָט מיך אויפגעזוכט אין וואַרשע אין האָטעל. אַ גרייז־גרויער הויכער, פעסט־געבויטער מאַן מיט כאַראַקטערים־טישע פּוילישע וואָנסעס. כ'וואָלט בשום אופן נישט חושד געווען אין אים דעם ייִד. אַן עכט־פּוילישער שליאַכטשיץ אין זיין שטעל און האַלטונג. כ'האָב זיך בשעתו אין תל־אביב נישט געשעמט מיט די טרערן אויף מיין געזיכט, בעת איך האָב געלייענט, ווי אין אַ קאַשמאַר, זיין באַשרייבונג פון טרעבלינקע, וואָס ער איז פון דאָרט אַנטלאָפן בעתן אויפשטאַנד. כ'האָב שוין דעמאָלט נישט געקענט באַגרייפן, ווי אַזוי האָט אַ פּשוטער בשר־ודם, אונדזערער אַ מענטש, אַ ייִדישער מענטש, געקאָנט דורכמאַכן טרעבלינקע, ווי יאַנקל וויערניק האָט עס דורכגעמאַכט, און בלייבן לעבן.

כ'האָב אים געגלייבט, ווען ער האָט אין זיין הקדמה דערציילט. אַז עס האַלט אים ביים לעבן אויסשליסלעך דאָס געפיל פון אחריות, אַז מ'מוז דערציילן דער וועלט דעם אמת וועגן טרעבלינקע, ווייל די קומענדיקע דורות מוזן עס וויסן. איצט אין וואַרשע האָב איך נישט געטרויט מיינע חושים, און געצווייפלט, צי זע איך טאַקע מיט מיינע אויגן יענעם מענטש, צי הער איך טאַקע מיט מיינע אויערן זיין שטים. די שטים פון יענער וועלט. און וויפל מאָל כ'האָב זיך מיט אים געטראָפן און געזען אים פאַר זיך אין משך פון לאַנגע שעהן אויף דעם פּועלי־ציון־פּאַרטיי־צוזאַמענפאָל, האָב איך אַלץ געוואָלט פאַרשטיין און באַנעמען, וואָס טראַכט ע ר, און ווי פילט ע ר אונדז מיט אונדזערע .רייד, מיט אונד־

זערע טואונגען, נאָכדעם, וואָס ע ר האָט דורכגעלעבט ד אָ ר ט.

ער האָט געוויינט, יאַנקל וויערניק, און איך האָב מיטגעוויינט מיט מיין עלטערן ברודער, וואָס האָט אליין געטרונקען דעם גיפט און גאַל פון אונדזער יידישן נסיון אין טרעבלינקע. ער קאָן איצט נישט רוען. נאָכט נאָך נאָכט קומען זיי צו אים, די אַלע, וואָס ער האָט ד אָ ר ט געלאָזן, און זיי רינגלען אים ארום און מאָנען און פאָדערן דין־וחשבון: צו וואָס לעבט ער, צו וואָס לעבן אנדערע ברידער און שוועסטער, וואָס טוען זיי פאַרן אָנדענק פון די אומגעקומענע, פאַר זייער יידישן כבוד און מענטש־לעכער ווירדע? מיט וועלכן רעכט און אין וואָסער זכות פירן זיי זיך אויף אַזוי, אַז נישט נאָר די וועלט, נאָר זיי אליין פאַרגעסן אויך דאָס, וואָס ס'האָט מיט יידן פּאַסירט?

... די אָשוויענטשימער האָבן אַ נומער. ער איז אויסגעקריצט מיט אַ נאָדל און פאַרגיפטעט אַזוי, אַז מ'קאָן אים קיינמאָל נישט אָפּמעקן און נישט אויסקראַצן. וואָס איז נ אָ מ ע ן? אַ נאָמען מיינט אַ סך: כאַ־ראַקטער, ווילן, אייגנשאַפטן, נייגונגען, שטרעבונגען, א י י ג נ ס. פאַר די נאַצים האָט עס זיך נישט געלוינט. זיי האָבן אָנשטאָט דעם נאָמען געגעבן אַ נ ו מ ע ר. דער נומער זאָגט גאָרנישט, ס'איז בלויז פאַר דער בוכהאַלטעריע, צו פירן חשבון. די נאַצים האָבן דערצו געשטרעבט, דער מענטש זאָל אָנווערן זיין מענטשלעכע אייגנקייט, זיין פּערזענלעכע אייגנ־טימלעכקייט און פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ לויף־נומער. אַ נומער פילט נישט, טראַכט נישט, רעאַגירט נישט, פּלאַנט נישט, שטרעבט נישט און האָפט נישט. אויטאָמאַט.

אָבער דער טאַטואירטער נומער רעדט גראָד זייער אַ סך צו דעם, וואָס האָט צוריקבאַקומען דעם נ אָ מ ע ן, אין וועמען עס האָבן אויפ־געוואַכט פונסנייַ לעבנס־זאַפטן און ביי וועמען ס'האָט אָנגעהויבן ציר־קולירן פריש בלוט אין די אָדערן. דער נומער דערמאָנט, דער נומער לאָזט נישט פאַרגעסן. פאַראַן מענטשן, וואָס ווילן פאַרגעסן. שטרענגען זיך אָן צו פאַרגעסן. פאַרבאַהאַלטן הינטער בגדים און וואַשן מיט זיבן וואַסערן דעם נומער, מען זאָל אים נישט באַמערקן, מען זאָל אים א י ן זיי נישט דערקענען, מען זאָל זיי ד ו ר ך א י ם נישט דערקענען. און פאַראַן ווידער, אַנדערע, וואָס שעמען זיך נישט און האַלטן אָפּגעדעקט דעם נו־

מער. נישט כדי צו איבערנעמען זיך מיט אים. ס׳איז נישט אזא סביבה, וווּ דאָס זאָל צוגעבן אָנזען און חשיבות. נאָר ווייל אין זיי האָט ווירקלעך זיך אָפּגערופן דער מ ע נ ט ש און זיי ווילן געדענקען, וואָס ס׳איז געשען, וואָס ס׳איז געשען זייער פאָלק, דער מענטשהייט.

צייטנווייז איז פאַראַן אַ מין באַפרידיקונג אין דעם, וואָס ס׳איז געווען טאַטואירונג. כאָטש עטוואָס פאַרסטראַכירט די מענטשן קענען פאַרגעסן. צייטנווייז וועקט זיך אַ פאַרדרוס, פאַרוואָס אויך אַנדערע, אַ ל ע איבערגעבליבענע יידן האָבן נישט אַזאַ טאַטואירונג. וואָלטן זיי אפשר טאַקע נישט פאַרגעסן?!

אַז כ׳בין צוריקגעקומען פון פראַנקרייך און בעלגיע קיין לאָנדאָן, נאָך פ אַ ר פוילן, האָט מיך ד״ר ווייצמאַן אין אַ שמועס געפרעגט, וואָס פאַר אַ גרוס ברענג איך פון די געליטענע יידישע ישובים אין אייראָפּע. האָב איך אים געזאָגט:

— שלעכט. יידן הייבן־אָן פאַרגעסן.

מאַכט ד״ר ווייצמאַן:

— איז דאָך גוט, מען קאָן דאָך נישט לעבן, אויב מען זאָל נישט פאַרגעסן.

— יאָ. אָבער די יידן הייבן־אָן פאַרגעסן, אַז ד אָ ס האָט געטראָפן ז י י ג ו פ א.

— דאָס איז עפּעס אַנדערש, — רופט זיך אָן ד״ר ווייצמאַן, — וועגן דעם האָב איך אַ מעשהלע: איין ייד האָט אַנומלטן געטראָפן זיינעם אַ באַקאַנטן, אַ צווייטן ייד, ווי ער עסט אום יום־כיפור.

— ס׳טייטש, היתכן, האָסט גאָר פאַרגעסן, אַז ס׳איז היינט יום־כיפור, און אַ ייד טאָר נישט עסן אום יום־כיפור?

— חלילה, ענטפערט אים יענער: אַז ס׳איז יום־כיפור האָב איך גריילעך נישט פאַרגעסן. איך האָב בלויז פאַרגעסן, אַז א י ך בין אַ ייד.

אַז ס׳איז געשען, וואָס ס׳איז געשען אין לעצטן קריג, געדענקט מען. אויך יידן געדענקען עס. זיי הייבן בלויז אָן צו פאַרגעסן, אַז ד אָ ס האָט מיט ז י י פּאַסירט. זיי פאַרגעסן, ו ו ע ר ז י י ז ע נ ע ן.

אפנים, אַז זיי האָבן נאָך נישט צוריקבאַקומען זייער נ אָ מ ע ן און זיי גייען נאָך אום אין דער וועלט מיט אַ ל ו י ת ־ נ ו מ ע ר.

אָבער יידן, אַלס י י ד ן, האָבן אייגנטלעך זייער נ אָ מ ע ן נישט אוועקגעוואָרפן, נישט אומגעביטן. ד אָ ס י י ד י ש ע פ אָ ל ק האָט א ו י פ ג ע ה י ט ז י י ן נ אָ מ ע ן. די נומערירטע איינצלנע יידן ווילן דעם דאָזיקן כלל - נ אָ מ ע ן צוגעבן מער גלאַנץ און נישט דערלאָזן, מען זאָל אים אָפּמעקן און אויסקראַצן; מען וועט אים נישט פאַרגעסן.

נישט אַלע פאַרגעסן: בשום אופן נישט די מערהייט. פאַרקערט, די יידישע מאַסן מיט זייער געזונטן פ אָ ל ק ס - אינסטינקט ווערן זיך שעגן פאַרלירן דעם זכרון; זיי געדענקען גוט און ווילן עס נישט פאַרגעסן, עס לאָזט זיך נישט. אין דעם פּרט זענען כאַראַקטעריסטיש די ב ר י וו, וואָס מען שרייבט פון פּוילן. אויך פון אַנדערע לענדער, ווו עס זענען פאַראַן אָפּגעראַטעוועטע. מ'האָט אָפּט דעם איינדרוק, ווי דער גורל וואָלט פאַר־פאַסט אַ ב ר י וו נ ש ט ע ל ע ר, און אַלע יידן האָבן זיך אוועקגעזעצט ביי זייער מזל אין חדר אויף דער באַנק און לערנען זיך שרייבן. ס'איז איין נוסח, אַ שאַבלאָן, אַן אויסגעחזרטער. מיר איז באַשערט געווען צו ווערן אַ בריוו־טרעגער פון יידישן יאָמער־טאָל קיין ארץ־ישראל. אין אַנדערע צייטן וואָלט איך אפשר זיך געקווענקלט צו נעמען אויף זיך אַזאַ שליחות: אָנזאָגן מענטשן איוב־בשורות. ד אָ ס מאָל האָב איך גערן אָנגענומען די ראָל פון אַ טרויער־אויסרופער. כ'האָב געהאַלטן פאַר מיין חוב פונאַנדערצוטראָגן, ווו נאָר עס לאָזט זיך, די גרויל־בריוו פון ד אָ ר ט ן. ווייל דאָס איז דער א מ ת, נישט נאָר פון אונדזער געכטן; אין דעם שטעקט דער קערן פון אונדזער מאָרגן דאָרט. אַלע בריוו זענען געשריבן אין זעלבן סטיל און פאַרמאָגן דעם זעלבן אינהאַלט: „איך, פּלוני, גיב אייך צו וויסן, אַז איך בין געבליבן איינער פון דער גאַנצער משפּחה. דעם טאַטן געהרגעט, די מאַמע פאַרברענט, די קרובים אומגעבראַכט, אַלע יידן פון שטעטל זענען עפּנטלעך דערשאָסן געוואָרן און באַגראָבן אין איין ריזיקן ברודער־קבר, וואָס זיי האָבן צוערשט אַליין אויסגעגראָבן. מיר איז אומעטיק צו לעבן אַליין אויף דער ערד, וואָס איז אָנגעטרונקען מיטן בלוט פון אונדזערע נאָענטע. דאָס לעבן האָט פאַר מיר בכלל אָנגעוואָרן זיין ווערט. נעמט מיך אַרויס צו אייך. דאָס איז דער איינציקער טעם פאַר מיין לעבן ווייטער. איילט אייך צו. כ'וועל נישט אויסהאַלטן לאַנג".

אַט דעם אמת זענען אַלע ייִדן אומעטום מחויב צו וויסן. מיט אים וועט אויך זייער לעבן קריגן אַן אַנדער טעם. ערשטן דאַן וועלן זיי באַצאָלן אויך פאַר די אומגעקומענע.

יאַנקל ווײערניק האָט פאַר מיר אַנטוויקלט אַ פּלאַן פון אַ דענקמאָל פאַר טרעבלינקע. ער איז אַ בוי־מײַסטער. אַ לאַנג־יעריקער חבר פון לאָזער סטאָלער. ער געדענקט גוט דעם גאַנצן פּלאַן פון טרעבלינקע, וועלכע איז איצט אָפּגעמעקט געוואָרן נאָך דעם, ווי די אויפשטענדלער האָבן די טויט־פאַבריק אונטערגעצונדן און אויפגעריסן. ווײַל יאַנקל ווײערניק צוריק־אויפבויען אין מיניאַטור טרעבלינקע מיט אַלע אירע אָפּטיילונגען, איינריכטונגען, וועגן און שטעגן; צו דעם זאָל צוקומען דאָס געשריבענע.

„איך בין נישט קיין שרײַבער, זאָגט ער מיר, אָבער קיין שום שרײַבער, וואָס האָט עס אַליין נישט איבערגעלעבט, וועט נישט מסוגל זײַן צו פאַרצייכענען טרעבלינקע. איך וויל, אַז די קומענדיקע דורות זאָלן עס וויסן. פון דער זייט האָב איך געהערט פאַרשיידענע אויסרופן פון די לעבעדיקע ייִדן, וועמען מען האָט אַרויסגעטריבן פון די אָנגעקומענע צוגן און געיאָגט אין די גאַז־אויוונס: „שמע ישראל", „אַ טויט היטלערן", „נידער מיטן פאַשיזם". פון יענער זייט האָב איך געזען בלויז נאַקעטע טויטע ייִדן. אַלע — נאַקעט. אַלע — ייִדן! זיי האָבן צו מיר גערעדט איין שפּראַך, און איין פאַרלאַנג האָב איך אין זיך אײַנגעזאַפּט, אָנקוקנדיק די טויטע, די פאַרברענטע ייִדן: נקמה! זכור את אשר עשה לך עמלק! געדענק, וואָס עמלק האָט דיר געטאָן."

XII

אונטערוועגס

שניי. פון אונטער דער אָנגעהויפּטער ווייסקייט סטאַרטשען אַרויס נאָך בולטער די אָפּגעהאַקטע גלידער פון געביידעס, קוימענס, פּאַרקאַנס, ווענט. דער עולם, איינגענורעט אין ווינטערדיקע מלבושים, על־פּי־רוב לאַנג־געטראָגענע (די פּרויען — אין פּאַרפּיינערטע וואָליקעס־לאַפּטשיעס) איילט זיך צום וואָקזאַל ביים שיין פון די קאַרג־לייכטנדיקע נאַכט־לאַמטערנס. וואָס איז געוואָרן פון דעם ווינער הויפּט־וואָקזאַל, וועלכער האָט געזאָלט זיין דאָס שיינדל פון דער פּוילישער הויפּטשטאָט?! רואינירט זייער גרינטלעך, און נאָר צוויי פאַרבליבענע הויך־סטאַרטשענדיקע זיילן שרייען ארויס צום הימל און צו דער וועלט דעם ווייטיק און צאָרן פון וואַרשעווער צעשטערונג. אין די זאַלן פונעם אַמאָליקן משאות־וואָקזאַל שטופּן זיך מענטשן. ס׳גילט מער נישט די איינטיילונג אויף ערשטער און צווייטער קלאַס אין די צוגן און אויך נישט אין די בופעטן. איז אַלץ צונויפגעפּרעסט אינאיינעם. אין דרויסן איז קאַלט. ס׳כאַפּט אַ פרעסטל. וואַרעמט מען זיך אינעווייניק, אין דער ענגשאַפט. דאָך קימערט די מורא, אפשר וועט מען דערלאַנגען דעם צוג און מ׳וועט נישט באַווייזן צו פּאַקן אַ פּלאַץ. לויפט מען יעדע רגע אַרויס אין דרויסן. ביסלעכווייז קלויבט זיך דאָ צונויף אַ גרויסער עולם. איצט טרויט מען שוין זיכער נישט דעם צופאַל, און מען בלייבט אויף אַן אָרט וואַרטן. ס׳גייט דורך אַ שעה און צוויי. שוין לאַנג אַריבער דער אָפיציעלער טערמין, און מ׳זעט נאָך אַלץ נישט דעם צוג.

דער פראָסט קרעפּטיקט זיך. פון אַלע זייטן איז פריי און דער ווינט

הוליעט זיך פונאַנדער. קאָן מען נישט איינשטיין אויף איין אָרט און מ'הייבט-אָן שפּאַצירן איבער דעם פּעראָן. איז כל־זמן דו גייסט איין ריכ־טונג, איז גוט. דער ווינט איז פון הינטן. ער יאָגט דיך אונטער, און פון פאָרנט איז שטיל און כמעט וואַרעם. אַ מחיה. זיך אויסגעבענקט נאָך אַזאַ טרוקענער קעלט. אָבער אָט ביסטו שוין צוגעקומען צום סאַמע ווייטסטן עק פון פעראָן און מוזט זיך אומקערן צוריק. אהא! דאָ האָט דיך גע־פּאַקט דער ווינט און שמייסט דיר אין פּנים אַריין שאַרפע, בייסיקע, קאַלטע לופט, אַז ס'פאַרכאַפּט דער אָטעם. פאַרמאַכסט די אויגן און שפּאַנסט עקשנותדיק אַנטקעגן דעם ווינט, און דער פראָסט פאַרקריכט אונטער די מלבושים, אין די שיך, אונטערן העמד. קיין צוג זעט מען נישט. דער עולם מורמלט־אונטער קעגן די איצטיקע „פאַראַנדקעס". אַ סך מיליטער, פּויליש, סאָוועטיש, גוט אָנגעפּעלצט, מענער און פרויען. טאַנצן, שפּרינגען, ראַנגלען זיך אין שפּאַס, כדי צו דערוואַרעמען די בלוטן. מ'קוקט אויס דעם מאָמענט, ווען מען וועט דאַרפן אַטאַקירן דעם צוג. און אַז מ'האָט דערלאַנגט דעם צוג מיט אַ פאַרשפּעטיקונג פון דריי שעה, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז קיין איין וואַגאָן, אפילו נישט דער ספּעציעלער פאַר די, וואָס זענען באַזאָרגט מיט פּלאַץ־קאַרטעס, איז נישט אין אָרדענונג. אויסגעהאַקטע שויבן. אָן עלעקטרי און וועלכער עס איז באַלויכטונג, אָן באַהייצונג. הפּנים, אַז דער אָרטיקער עולם איז שוין אַ געניטער אין הלכות נסיעות — האָט ער זיך באַוואָרנט אי מיט קאָצן, אי מיט ליכט. ס'קומט אַריין דער קאָנדוקטאָר און פאַרזיכערט, אַז ס'וועט נאָך זיין וואַרעם. דער וואַגאָן איז עטוואָס דערוווייטערט פונעם לאָקאָ־מאָטיוו, דאַרף נעמען אַביסל צייט, ביז ס'וועט זיך צעוואַרעמען און די וואַרעמקייט וועט צוקומען אהערצו.

דאָס קינד ביי דער מאַמען אויף די קני קלאָגט זיך: מאַמעניו, ס'איז מיר קאַלט, איך וועל געפראָרן. און די מאַמעניו בייזערט זיך אויף אים, הלמאַי עס דערגייט אַ'ר די יאָר. עולם נעמט דאָס קינד און וויקלט עס איין אין וואַרעמקייט, אָבער דאָס קינד וויל דווקא צו דער מוטער. בטלט די מוטער צו אים אויס אירע קללות. דורכן אָפענעם פענצטער שפּאַרט די נאַכט-פינצטערניש. דער ווינט יאָמערט, דער פראָסט שטאַרקט זיך. ס'דוכט זיך, אַז מען פאָרט שוין צוויי טעג און מ'איז ערשט אין קאָ־

ליושקי. אנומלטן איז דאָ געווען אַ שטאַרק־באַלעבטער באַנען־קנופּ, ווו גראָד ביינאַכט פלעגן זיך צונויפטרעפן שנעל־צוגן אין כקערליי ריכטונ־גען. איז דאָ געווען טומלדיק, שרייענדיק, ליכטיק. איצט איז פינצטער, און ווי פון אַן אומהיימלעכקייט שווימען־אַרויס איינצלנע שאָטנס, שלייכן זיך איבערן קאָרידאָר און בלייבן ערגעץ פאַרטייעט, ווי נישט־וועלנדיק, עמיצער זאָל זיך דערוויסן וועגן זייער אַנוועזנהייט.

פּיאָטרקאָוו, ראַדאָמסקאָ, טשענסטאָכאָוו, זשאַרקי, זאָמבקאָוויצע, זאַ־ווירטשע, דאָמבראָווע, בענדין, סאָסנאָוויעץ... ווי קאָן מען צומאַכן אַן אויג, אַז דאָס האַרץ וואַכט און קלאַפּט הויך, צוהערנדיק זיך צו אָט־די נעמען; יעדער נאָמען איז אַ שטיק יידיש לעבן, איצט — אַ פאַרבלוטיקט קאַפּיטל יידיש פּוילן. קענסט נישט און ווילסט נישט פאַרטרייבן פון זיך די נאָכיאָגנדיקע גרויל-בילדער, וואָס זענען געבליבן אויף אייביק איינ־געקריצט אין דער לופט פון זאַגלעמביע; פון די באַן־רעלסן שרייט נאָ־כאַנאַנד אַ הוזקנדיקע און מאָנענדיקע שטים, אַז מיטן דאָזיקן וועג טאָגטעג האָבן זיך געדרערט די טויט־וואַגאָנען קיין אָ ש וו י ע נ ט ש י ם, אויפנעמענדיק אין דעם אויפגעפּראַלטן פּיסק פון-דער ברוינער חיה גזיע און פרישע צענדליקער טויזנטער יידן פון די שטעט און שטעטלעך, וואָס זענען ווי מאָן אָנגעשאָטן אינעם גאָרן ארום. עסטו זיך איין אין די שכנימדיקע פיגורן און ווילסט דערקענען, צי איז עס נישט איינער פון יענע, וואָס האָבן געפירט, אונטערגעטריבן און געיאָגט א י ן די וואַגאָ־נען און פ ו ן די וואַגאָנען אין די קרעמאַטאָריעס און קאַלכאַויזוונס? צי איז נישט פאַרגראָבן אין אַ ווינקל אַ פאַרשטעלטער געפּייניקטער קרבן, וואָס וויל אין לעצטן מאָמענט אַנטרינען און אויסמיידן אַלס יחיד דעם גורל פון כלל? און אפשר איז דאָ פאַרבליבן איינער פון די שליחים־פאַר־בינדער, וואָס האָט געטראָגן מיט זיין גאַנצן וועזן די ידיעה, אַז אָ ש־וו י ע נ ט ש י ם איז א מ ת, אַז ס'איז אויך א מ ת דער רוף צו מ ר י ד ה, אַז לענגער וואַרטן טאָר מען נישט, ווייל אינגאַנצן אונטער־גיין ו ו י ל ן מיר נישט און ו ו ע ל ן נ י ש ט.

קוים אינדערפרי, מיטן ווייסן טאָג, זענען מיר געקומען אין ק אַ־ט אָ וו י ץ, איינער פון די צענטרען פון נייעם פּוילן, ווו עס רווישט לעבן, ווי אין אַ בינענשטאָק. אין אויבערשלעזיע ווערט איצט אין אַ באַדייטנ־

דיקער מאָס מאַנטירט די ווירטשאַפטלעכע קראַפט פון דער מלוכה, וואָס שטייגט־אויף צו אַ נייער אַנטוויקלונג, און אין ערגעץ קאַן מען נישט ארויספּילן דעם ט ע מ פּ און פאַרנעם פון איר אויפבוי־פּאַרמעסט, ווי אין דאָזיגן גוואַלדיק אַנטוויקלטן אינדוסטריעלן צענטער. אָבער גרייליך דאָ באַפאַלט דיך יאוש און דו ווערסט דערשיטערט, טראַכטנדיק וועגן דעם ווייטערדיקן אַנטוויקלונגס־גאַנג פון די איבערגעבליבענע רעשטן יידן אין פּוילן.

נישט זעלטן האָט געברענט די ליפּן אַ פּאַרקלעמטע פראַגע, געווענדט כמעט צו יעדן צווייטן-דריטן ייד: צו וואָס זענט איר איבערגעבליבן און פאַרוואָס טראָגט אייך די ערד אויף זיך נאָך דער אויסראָטונג פון 6 מיליאָן? צי מעג דען בלייבן נאָך זיי אַזאַ אָנדענק? איז נישט דער גרעסטער הימל־שרייענדיקער חטא, אַז נאָך דעם פּאַרטיליסטן פּוילישן יידנטום זאָל בלייבן אַ זאַ י ו ר ש, אָן שום אחריות פאַרן לעבן, אָן שום מאָראַלישע און עטישע ברעמזער און אָפּהאַלטערס, אַ יורש, פון וועמעס גערעכעניש עס איז אויסגערונען יעטוועדער זכר, אַז אָט־דאָ, אַ פּאָר צענדליק קילאָמעטער פון דאַנען, האָט מען פּלאַנמעסיק געשענדעט דעם כבוד און פאַראומווירדיקט דעם זעלבסט־געפיל פון פ אָ ל ק, איידער מען האָט אים פאַרטיליקט פיזיש? צי זאָל מען מאַקע דעמאָנסטרירן פאַר דער וועלט, אַז דער נאַציזם האָט זיינס דערגרייכט, און די שארית הפליטה איז נישט פעאיק צו לערנען פון דעם געשעענעם, אַז ס'גייט איר נאָר וועגן אַבי צוכאַפּן זיך צוריק צו עפּעס־וואָס און קאַנען געניסן, פאַרדינען און ווידער געניסן?!

די פראַגע, באַגלייט דורך אַ קללה, איז געבליבן הענגען אויף די ליפּן, ווען ס'איז דערגאַנגען צו די אויערן און דערגרייכט ביז צו די טיפסטע קעמערלעך פון דיין וועזן דער ניגון פון דער יידישער יוגנט, וועלכע איז אַפּגעראַטעוועט געוואָרן; דער ניגון וועגן אַ נייעם, פּראָדוקטיוון, שאַפנדיקן לעבן. אויסדריקלעך — אַ לעבן, וואָס ג ע ד ע נ ק ט און פּ אַ ר אַ יי ב י ק ט דעם אָנדענק פון די אומגעקומענע, נישט אויף אַ יחידישן אופן, נאָר נ אַ צ י אָ נ אַ ל, דורך איבעראַנדערשן דעם סאַמע פונדאַמענט פונעם יידישן פאָלקס־קיום. דער ניגון פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל שטייגט־אויף צוזאַמען מיטן אָפּהילך פון דער קנאַלעריי פון די

בונקערס פון בענדין, און אין אים איז איינגעזאפּט דער גסיסה־כאַרכל פון די מיליאָנען אומגעקומענע. ציט דורך דאַנען דער יידן־שטראָם צו דער גרענעץ אויפן ווייטן וועג צום פּאַטערלאַנד, וואָס מוז אצינד דורך דער געראַטעוועטער יוגנט אויפגעבויט און פאַרטיידיקט ווערן.

דאָ, אין אָט דער געגנט קריכט, יאָגט און לויפט די יידישע אויסוואַנדערונג פון פּוילן. ביסט געפּלעפט צו זען דעם עולם, וואָס וויל אוועק, וואָס זיין איינציקער טרוים איז: ארויס! פאַרצווייפלטע און פאַרביטערטע באַקלאָגן זיך די וואַנדערער, הלמאי מען פאַרלאַנגט פון זיי באַשטעטיקונגען, אַז זיי זענען געבאָרן אין דייטשלאַנד. אזא צייגעניש שאַפט פאַר זיי די „פּריווילעגיע" פון דייטשע היימקערער. אָבער זיי וואָלטן געוואָלט אָנגיין בפירוש אלס יידישע היימקערער. זיי ווילן דאָך פאָרן קיין ארץ־ישראל. דאָס געניגט אָבער נישט פאַר די מלוכה־אמטן. בפרט, אַז די טויערן אין יענעם לאַנד זענען פאַרריגלט און מיט זיבן שלעסער געשלאָסן. בלית־ברירה ווערט מען דייטשן, אריער, אַבי ארויסצופאָרן. מען קוקט זיך ווינציק אום אויף דעם ברוויזנדיקן, אויפשפּראָצנדיקן לעבן ארום. די ערד ברענט אונטער די פיס און אַן אינערלעכע קראַפט שלעפּט וואָס ווייטער, וואָס גיכער פון דאַנען.

ווי קאָנען יידישע מענטשן זיך דאָ באַזעצן פעסט, ווען דערנעבן געפינט זיך אָשוויענטשים? ! נישט יעדער זאָגט עס ארויס אויפן קול. אָבער דאָס איז דער געמיט־צושטאַנד, דאָס זאָגט זיך יעדער איינער אין דער שטיל. דאַרף מען זיך אריבערכאַפּן אויף דער צווייטער זייט גרענעץ. ס'פעלט די אינערלעכע געדולד אַ טראַכט־צו־טאָן, אַז דאָרט איז דאָך די אומריינע פאַרפעסטעטע דייטשע ערד, אַז ארום וועלן זיין דייטשן. ווי וועט מען דאָרט קאָנען אָטעמען, ווי וועט מען זיך קאָנען באַגעגענען מיט די בליקן פון די רוצחים פון דיינע אייגענע פייניקער, פון די מערדער פון דיין פאָלק? צי וועט נישט קומען צו צוזאַמענשטויסן?

ס'רעדט מער אינסטינקט ווי באַוווסטזיין. ס'איז מער פּסיכאָלאָגיע, ווי אידעאָלאָגיע. די יוגנט האָט אַ פּראָגראַם. על־כל־פּנים אינסטרואירט מען זי, מען קלערט איר אויף, מען זוכט זי מכשיר צו זיין צו אַ באַוווסטזיניקן לעבן. אָבער די מאַסע קלערט נישט איבער. זי האָט דערשמעקט, אַז דאָרט אהין פירט דער וועג און זי ציט אהין פּסיכיש.

דאָ וועלן נישט העלפן קיין אַגיטאַציע, קיין דראָאונג, קיין שטערונג און געפּאַר. די גורלדיקייט פון דער אויסוואַנדערונג איז שטאַרקער ווי אַלע וואָרענונגען. די בשורה וועגן נייעם ארץ־ישראל איז אַלץ גובר.

ארץ־ישראל שפּאַנט איבער אַלע שטעט און שטעטלעך, איבער אַלע גאַסן און געסלעך, אַ לעבעדיקע אין דער געשטאַלט פון יידישע ארץ־ישראלדיקע זעלנער, וואָס זוכן דאָ קרובים. קרובים אייגענע, פּערזענלעכע, אינדיווידועלע, און קרובים פון יידישן כלל, פון גאַנצן יידישן פאָלק. דאָס זוכט דער ארץ־ישראלדיקער ישוב זיינע קרובים אין גלות פּוילן. ווער ס'איז נאָך געבליבן ביים לעבן — ווו זענט איר? ר ו פ ט א י י ך אַ פּ!

אין דעם אויטאָבוס פון דער יידישער בריגאַדע מיטן סימבאָלישן מגן־דוד פאָרן מיר פון קאַטאָוויץ צו אָשוויענטשים. פאַרבייגייער און פאַר־בייפאָרער פאַררייסן דעם קאָפּ, קוקן זיך איין און באַגלייטן דעם מגן־דודיקן אויטאָ מיט שטוינענדיקן בליק: צו וואָס פאָרט ער גערנוויליק אין טויטן־לאַגער? זיי וועלן אינגיכן וויסן דעם באַשייד: ארץ־ישראל קאָן זיין אַ סגולה צו קאַלכאָויוון און גאַז־קאַמער. דערצו מוז אָבער ארץ־ישראל אין זיך איינזאַפּן דעם גוואַלד־געשריי פון אָשוויענטשים, איינאָטעמען אין זיך איר לופט. ניין, נישטאָ וואָס מורא צו האָבן: אָשוויענטשים וועט שוין ארץ־ישראל נישט פאַרסמען. אדרבא. דאָרט וועט זי ווערן אַ ס ם־ה ח י י ם. ווי דאָס בלוט פון די מיליאָנען טויטע וואָלט אַריינגעפלאָסן אין די אָדערן פון די איבערגעבליבענע, און זיי געגעבן כוח אויפצולעבן זייער לעבן.

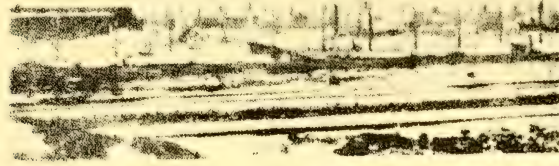
זיץ איך אין דער שאָפערקע נעבן ארץ־ישראלדיקן בריגאַדניק. מיר שמועסן וועגן ארץ־ישראל און פאָרן קיין אָשוויענטשים.

XIII

זכר לאָשוויענטשים

נישטאָ קיין סך בעלנים צו פאָרן אָנקוקן אָשוויענטשים. ווי קנאַפּ ס'איז דער אינטערעס צום נאָענטן עבר ביי דעם דורכשניטלעכן מענטש. דאָס מערקווירדיקע דערביי איז, וואָס ס'איז נישט קיין אומוויסן, וועלכער באַקומט זיך אין סך־הכל, ווי אַן אויספיר פון לאַנגע טראַכטענישן און קווענקלענישן. אין דער אמתן איז לכתחילה גאָרנישט געווען קיין קלער וועגן פאָרן. ס'איז איינפאַך נישט אינעם קרייז פון די וועלענישן, וועלכע וועקן זיך פון מאָל צו מאָל ביי דעם מענטשן. אָשוויענטשים — ס'איז עפּעס אַזוינס ווייטעס, פון דער זייט, וואָס געפינט זיך נישט אויפן שליאַך פון דעם לעבנס־וועג, וווהין עס שפּאַרט זיך דווקא יעדער איינער אויף זיין שטייגער און באַמיט זיך, גישט דורכצולאָזן די פּאַסיקע געלעגנהייט. דער לאַגער איז אַזוי נאָענט, אין עצם: אַ פּאָר צענדליק קילאָמעטער פון קאַטאָוויץ, עטוואָס ווייטער — פון קראָקע, און איז דאָך מחוץ דער פּסיכישער אויפמערקזאַמקייט. איז שווער צו באַנעמען, וואָס דו האָסט דאָ פאַר זיך: צי איז עס דער אינסטינקט, וואָס פאַרטרייבט מיט אַ כיוון יעטוועדן שפּור פון יענעם קאָשמאַר, כדי צו קאָנען וואָס גיכער און וואָס לייכטער ארייננכאַפּן זיך צוריק אין דעם פולסירנדיקן לעבן. אָדער ס'איז זעלישע טעמפּקייט, גייסטיקע אָפּגעשטאַנענקייט, צוליב וועלכע מען האָט נישט אויפגענומען דאָס אָשוויענטשישע אין אונדזער לעבן, אפילו, לאָמיר זאָגן, ווען עמיצער האָט גראָד געטייטלט דערויף מיטן פינגער.

1

2

זרובבל בעת זיין באזוך אין אָשוויענטשים.

פֿאַרנדיק אַהערצו איז געווען אַ פֿאַרגעפֿיל, אַז הונדערטער קילאָמע־טער ווייט פֿון דעם לאַגער וועלן שוין מענטשן זיין אַנדערע, זיך שפּירן אַנדערש, אויפֿפֿירן זיך אַנדערש. רעדן שטילער, גיין פּאַמעלעכער, די אויגן אַראָפּגעלאָזט צו דער ערד, וועלכע באַוועגט זיך, ווי זי וואָלט שווער געאָטעמט, מחמת אונטער איר דינעם שיכט זענען באַגראָבן האַלב־לעבעדיקע...

איצט דרייסטו זיך איבער די גאַסן פֿון דער גרויסער שטאָט און דאָס טומלדיקע לעבן פֿאַרטויבט און פֿאַרשרייט די אינערלעכע שטים און טרייבט פֿון האַרצן אַלע אָבלדיקע שפּירונגען. קוקסט זיך אום אויף די אַלע, וואָס שמייען און האַווען אַרום, און קאָנסט זיי נישט באַגרייפֿן: צי דען ווייסן זיי נישט, אַז זיי זענען אַצינד קיילעכיקע יתומים, אָן עלטערן, אָן ברידער און שוועסטער, אָן קרובים, אָן אַ פֿאָלק?

נאָר אין דעם יידישן „קאָמיטעט״ דערפֿילסטו זיך אין אַן אייגענער, היימישער, יידישלעכער סביבה: פּליטים פֿון ווייט און פֿון נאָענט, פֿון פּוילן און פֿון „יענער זייט״, ציוויל און מיליטעריש געקליידט, יונג און עטוואָס עלטער, מענער, פֿרויען, פּשוטע „יידן פֿון אַ גאַנץ יאָר״ און „גע־וועזענע״ מענטשן פֿון אינטעליגענטע פּראָפֿעסיעס. דאָ זענען זיי אַלע אין איין יידישן לבוש. אַלע פֿאַרמאָגן זיי די זעלבע טרויעריקע יידישע געזיכטער, און אַלע רעדן זיי די זעלבע שפּראַך: פּויליש, יידיש, רוסיש, דייטש — ס'איז ביי זיי איין לשון פֿון יידישן אומגליק און פּערזענלעכן בראָך. הילפֿלאָזיקייט איז אין זייער בליק, אין זייער האַלטונג און באַנעמונג. סיי ביי די „קליענטן״ און סיי ביי די עסקנים, די קאָמיטעט־מיטגלידער. נישטאָ קיין מחיצה, וואָס טיילט־אָפּ גבאים־פֿילאַנטראָפּן פֿון דער „טשעמנער מאַסע״, דעם אָרעמען פֿאָלק. אַלץ איז אויסגעמישט און מ'באַקלאָגט צוזאַמען דעם שותּפֿותדיקן גורל. דאָ זענען גרייעלעך יאָ פֿאַראַן בעלנים צוצופֿאָרן צו אַשוויענטשישים. אדרבא, מען בעט זיך, מען זאָל מיטנעמען אַהין. דאָ זענען פֿאַראַן אַזעלכע, וואָס האָבן נאָך דעם חשק און טיפֿערע באַדערפֿעניש צו גיין אויף קבר־אבות און קבר־בנים; עס זענען אויך דאָ אַזעלכע, וואָס ווילן אַ קוק־טאָן אויפֿן אייגענעם נעכטן, וועלכער ברענט נאָך מיט אַ העליש פֿייער אין זייער נשמה היינט און נאָכאַנאַנד, יעדע שעה, יעדע רגע.

... יאָגט זיך דער אויטאָ פון דער ארץ־ישׂראלדיקער יידישער ברייטער אַשוויענטשים איבער מיסלאָוויץ און אַנדערע שטעטלעך. אַ פּרעכטיקער שאָסיי, באַבוימערט פון ביידע זייטן. פאַרבייפאָרער און פאַרבייגייער וואָלטן אונדזער אויטאָ איגנאָנצן נישט געשענקט קיין אויפמערקזאַמקייט, ווען נישט דער בריטישער צייכן פון פאָרנט און דער מגן־דוד ביי דער זייט. דאָ, אויף דעם שאָסיי, ווערט מען נישט נתפּעל פון רייזנדע. די העכסטע שפּיצן פונעם נאַצישן געזינדל זענען אהער אַראָפּגעקומען. אין טויזנטער אויטאָס האָט מען אַהערגעבראַכט קרבנות. אין אַ פּאָר ערטער טרעפן מיר זיך צונויף מיט די באַן־רעלסן, וואָס פירן אויך אַהין. די גאַנצע אומגעגנט האָט געוווסט פון דעם לאַגער, וועלכער האָט פאַרנומען אַ שטח פון 40 קוואַדראַט־קילאָמעטער. איבער 5 מיליאָן מענטשן זענען דאָ אומגעבראַכט געוואָרן. טאָג ווי נאַכט האָבן זיך געררויכערט די קוימענס און די אויוונס האָבן נישט אויפגעהערט צו פאַרברענען מענטשלעכע גופים. דער געשטאַנק פון געבראָטן מענטשלעך לייב האָט אָנגעפילט די גאַנצע אומגעגנט און האָט, ווי מ׳דערציילט, פאַרטריבן פון דאַנען יעדן געפליגל. אויפן בריקל ביים אַריינפאָר אין שטעטל אָשוויענטשים טרעפן מיר גראָד אַ יידישן בחור מיט אַ גמרא אונטערן אָרעם. ער איז צופעליק אַ געבאָרענער אין... ארץ־ישׂראל. זיינע עלטערן האָבן זיך אהער אריבערגעקליבן פאַרן קריג און דאָ געהאַט עפּעס אַ פאַבריקל. זיי האָבן זי ביז היינטיקן טאָג, נאָר אין שותפות מיט פּאָליאַקן. ער איז אדורך די אַלע יאָרן פון פאַרשניטענע לעבנס. ער לערנט זיך אין אַ פּויליִשער שול און איז פאַרטיפט אויך אין יידישע לימודים. די עלטערן זענען פרומע. ער זעצט זיך אַריין אין אויטאָ און ווייזט אונדז דעם וועג, וואָס פירט צו די רעשטן פון טויט־לאַגער.

צוערשט קומען מיר צו צו דעם היינטיקן לאַגער פון דייטשע געפאַנגענע. כ׳קאָן זיי בשום אופן נישט פאַרשטיין, אָט־די דייטשן, די אָפּגעריסענע און אָפּגעשליסענע. ווי קוקן זיי אויף אונדז, וואָס טראַכטן זיי זיך, בעת זיי זעען, אַז מיר פאַרקערעווען אהין, צו די פּאָר קוימענס, וואָס סטאַרטשען נאָך אַרויס אין ווייטן פעלד צווישן דעם המון איבערגעבליבענע באַראַקן? האָבן זיי חרטה, פילן זיי בושה, ברענט אין זיי כעס? גאָרנישט. טעמפּ, שטאַר, בהמיש איז זייער בליק, און ער זאָגט גאָרנישט. גוואַלד, פאַרוואָס זאָגט ער גאָרנישט?!

א פוילישער שגץ פאַרט מיט אונדז איצט צו געבן אויפקלערונגען. ער איז דאָ געווען די גאַנצע צייט און איז באַהאוונט אין די אַלע פּראָצעדורעס, וואָס פלעגן דאָ דורכגעפירט ווערן. אין זיין שטימע פילט זיך א מענטשלעכער טאָן, פאַראַן מיטגעפיל. מער ווי דאָס. פאַראַן אַ שפּירונג פון שותפותדיקייט. ער דערציילט וועגן דעם, ווי מ'האָט דאָ געפּייניקט פּאַליאַקן. ער גיט גלייך צו, אַז יידן האָבן דאָ געבילדעט א מערהייט צווישן די קרבנות און אַז לגבי זיי איז געווען מער בעסטיאַליטעט. איבער דער געביידע, ביים אריינפאַר אין לאַגער טרעפן מיר די רויטע פאָן. שיריים פון די אָקטאָבער-פייערונגען דאָ נישט לאַנג. סאָוועטישע פאַטרולן זענען דאָ איינקוואַרטירט און געבן־אַכטונג. אויף וואָס, אויף וועמען? יעדע ווײַלע הערן זיך שאָסן פון ערגעצוווּ. צופעליקע? פאַרבלאָנדזשעטע? און אפשר שיסט עס די וואַך אויף איינעם פון די שעדיקער, וואָס דרייען זיך נאָך אַרום אין דער סביבה? פוילישע פאַשיסטן, דייטשע אגענטן — זיי ווימלען נאָך און לאָזן פון זיך הערן.

איך שטיי אָנגעשפּאַרט אָן דעם שטעכלדיקן דראָט, וואָס ציט זיך ווייטע, ווייטע קילאָמעטערס. אַנומלטן איז ער געווען עלעקטריזירט. יעדער אָנריר האָט באַדייט טויט. מיר איצט דראָט נישט קיין שום געפאַר. דאָ איז דער אויסקוק־טורעם פון אויבן, ווו ס'האָבן נעטשאַטעוועט טאָג ווי נאַכט די נאַצישע שומרים, עס זאָל חלילה נישט אַנטרונען ווערן אַ פאַרפּייניקטער, נוטה־למותדיקער קרבן, וואָס וויל, כאָטש אין די לעצטע מינוטן, איינזאַפּן אין די קראַנקע לונגען אביסל פרייע לופט. איצט שטייען מיר דאָ, פרייע, און הערן „מעשהלעך פון אמאָל". עס זענען נאָך געבליבן הונדערטער באַראַקן, געבליבן חורבות פון די אויוונס, קרעמאַטאָריעס און גאַז־קאַמערן, לאַבאָראַטאָריעס און סקלאַדעס, וועלכע מען האָט נישט באַוויזן צו פאַרניכטן, בעת די משוגע־געוואָרענע נאַצים האָבן געזוכט וועגן, ווי אָפּצומעקן יעדן שפּור פון זייערע שענדלעכע מעשים.

איך הער זיך איין אין די אויפקלערונגען. אָבער דער אמת איז: עס בלייבט ערגעץ אינדרויסן, אין דעם פוסטן חלל פון דעם לאַגער. עס קריכט נישט אין מיין מוח. וואָס פאַר א ווערט און באַטרעף האָט דער אָדער יענער פּרט, אַז דאָ איז פאַרשוועכט און פאַראומווירדיקט געוואָרן דאָס מ ע נ ט ש ל ע כ ע אין זיין טיפסטן יסוד. דאָ האָט מען דאָך נישט

סתם אומגעבראַכט מענטשן. ס'איז געווען א ש י ט ה. ע ט ל ע כ ע ש י ט ו ת, וועלכע מען האָט כסדר געהאַלטן אין פאַרבעסערן און פאַר־פולקומען לויט די לעצטע דערפינדונגען פון דער... וויסנשאַפט. דאָ האָבן דאָך געאַרבעט וו י ס נ ש א פ ט ל ע ר, ספּעציאַליסטן אין פאַרשידענע געביטן און מ'האָט יאָרנלאַנג ע ק ס פּ ע ר י מ ע נ ט י ר ט איבער מענטשן מיט ברוטאַליטעט און צעיושעטער מאָרד־תאווה, ווי מ'האָט עס נישט פּראַקטיצירט לגבי חיות. דאָ האָט דאָך אַלץ געקלאַפּט מיט דייטשער פּינקטלעכקייט און געגנויאַקייט, עס זאָל אויסגענוצט ווערן אַלץ, אַלץ, וואָס דער מענטש האָט מיט זיך מיטגעשלעפּט אין זיין לעבן, אויסערלעך און אינערלעך. די פּ ע ט ס איז גענוצט געוואָרן און איבערגעאַרבעט אין פאַבריקן. די ה ו י ט איז אָפּגעשונדן געוואָרן פאַר ספּעציעלע צוועקן. די צ יי נ ע ר האָט מען ביי די טויטע אַרויסגעריסן און די ה אָ ר האָט מען אָפּגעגאָלט פון די לעבעדיקע. אין דער גאַרבער־פאַבריק האָבן די רויט־אַרמייער געפונען איבער 700 קילאָגראַם פרויען-האָר. פאַרפאַקט אין אַן ערך 300 זעק. א סברא, אַז דאָס האָט מען אָראָפּגענומען פון 140 טויזנט פרויען־קעפּ. דאָס האָט מען פאַרווענדט ביי אויסאַרבעטן מאַט־ראַצן, אויף וועלכע לעבעדיקע מענטשן שלאָפן, רוען, און פאַר קאָלדרעס, — כדי עס זאָל וואַרעמער זיין. די טויטע פון אָשוויענטשים דאַרפן וואַ־רעמען די לעבעדיקע אין דער היטלער־וועלט. הונדערטער טאָנען מענטש-לעכע ב י י נ ע ר, גרויסע און קליינע, האָט מען געזאַמלט און עקספּע־דירט אין די פאַבריקן פון סופּערפאָספאַט, אָדער צוליב קליי פאַר סטאָ־ליאַרעס. אַפילו דעם א ש פון די פאַרברענטע האָט מען נישט אַוועקגע־לאָזט אין ניוועץ, נאָר מ'האָט מיט אים באַמיסטיקט די פעלדער, כדי די תבואה זאָל גערעאָטן... ק ל יי ד ע ר און ש ו כ וו א ר ג זענען סאָר־טירט געוואָרן פאַר האַנדל און מתנות. אַפילו ק י נ ד ע ר - וו ע ג ע־ל ע ך זענען ב א ש ט ע ל ט געוואָרן ביי אָשוויענטשים. מ'איז נישט געווען איבערקלייבעריש און דייטשקעס האָבן אין זייערע באַשטעלונגען בפירוש צוגעגעבן, אַז מ'קאָן שיקן אויך פּ א ר ב ל ו ט י ק ט ע זאַכן. נישקשה, די דייטשן זענען מומחים אויף בעמיע און ב ל ו ט ק ע ן מ ע ן א פּ ו א ש ן.

צי וועט מען טאַקע ווען־עס־איז אָפּוואַשן דאָס בלוט, וואָס איז אין

אָשוויענטשים אָפּגעצאַפּט געוואָרן פון דער מענטשהייט? צי וועט מען באמת באַווייזן אָפּצוואַשן דאָס-בלוט, וואָס מ'האָט דאָ אויסגעפּאָמפּעט פון מיליאָנען פון אונדזער יידיש פּאָלק?

בלוט, בלוט, בלוט. ווו דו קערסט זיך, ווו דו ווענדסט זיך — שרייט צו דיר דאָס בלוט מיט באַנומענע קולות. בלוט פון כאַרכלדיקע זקנים, פון פאַרקרעציקטע ווייבער און צעשמעטערטע עופהלעך. בלוטיקער פּלעק אויפן געוויסן פון דער גאַנצער מענטשהייט, פון גאָרן מענטשלעכן מין פון אַלע דורות.

נידער איך אַראָפּ אויף די צעשטערטע טרעפּ, וואָס האָבן געפירט צו דער גאַז־קאַמער, טרעפּ, אויף וועלכע עס זענען געגאַנגען מיליאָנען. טרעפּ, וואָס האָבן אויפגעהיט אין זיך דעם טויט־צאַפּל און איינגעזאַפּט אין זיך זייער לעצטן גרוס צו די אייגענע, מען זאָל זיי געדענקען און פאַר זיי נקמה־נעמען. איך שטיי ביי די אויוונס און קאָן נישט תופס זיין, ווי אַזוי האָט מען דאָ פאַרברענט און אומגעבראַכט 24 טויזנט מענטשן אַ טאָג? ווי אַזוי האָבן עס דאָקטוירים געקאָנט אָנשטעקן מיט באַצילן פון קרעבס און טיפוס די אומגליקלעכע קרבנות, צוליב „וויסנשאַפטלעכע צוועקן", סטעריליזירן און קאַסטרירן מענער, באַפרוכפּערן קינסטלעך פרויען און דערביי איינאָרדענען זויף־און־פרעס־בופעטן, כדי צו לאָזן זיך וווילגיין נאָך דער שווערער דערמידנדיקער אַ ר ב ע ט.

אָשוויענטשים! צי ווייס באַטש איצט די וועלט, וואָס אָשוויענטשים האָט אונדז אַוועקגענומען? אַז זי האָט אָפּגעמעקט פון אונדז דעם צלם־אלקים און פאַרגאַזט דעם גלויבן אין מענטש? צי ווייס באַטש דאָס יידי־שע פאָלק, אַז אָשוויענטשים האָט ביי אונדז אַוועקגערויבט דאָס טייערס־טע — דעם חשק צו לעבן, דעם גלויבן אין זיך אַליין, אין דער אַרומיקער מענטשהייט, אין דעם נצחון פון די נביאישע אידעאַלן?!

עס שלאָגט מיך אַרום פון די רעיונות אַ קנאַל פון רעוואָלווער דאָ גאָר נאָענט. נאָך אים — אַ צווייטער און אַ דריטער. דאָס שיסן „וויוואַט" מיינע באַגלייטער, געוועזענע אָשוויענטשימער, שפּעטערדיקע פּאַרטיזאַ־נער. ז י י האָט אָשוויענטשים פּאָרט נישט אָפּגעטויט. זיי שפּאַצירן דאָ ווי זיגער.

איך עס זיך איין מיטן בליק אין דעם רואינירטן קאַלכאויוון, ווי איך

וואַלט געוואָלט דערקענען אין דעם פאַרבליבענעם אַש עמיצן פון מיינע חברים פון די שטעט דערנעבן: סאָסנאָוויעץ, בענדין, טשענסטאָכאָוו, צי פון דאָרט ווייט: ראַדאָם, קיעלץ, אָדער וואַרשע. ס׳שווינדלט מיר אין קאָפּ. זיי אַלע מאַרשירן דאָ פאַר מיר אין די קרעמאַטאָריעס. זיי אַלע, די חברים, די באַקאַנטע, די יידן פון פוילן. פּלוצים אַוועקגעוואָרפן האַק און פּאַק, געלאָזט דאָס גאַנצע טומלדיקע לעבן, דעם פּאָליטישן געראַנגל, די פּאַר־טייאישע דיסקוסיעס, און זיי אַלע שפּאַנען דאָ אַהער, אין די אויוונס, פּאַסיוו, גלייכגילטיק, ווי זיי וואָלטן אינעם טויט געזוכט באַפרייאונג, דערלייכטערונג, אויסלייזונג.

ניין, אָט זע איך זי, אַ יידישע אַרטיסטין, איך געדענק זי. איר שטאָלצן קאָפּ, איר שפּילעוודיקן שמייכל. זי וויל זיך נישט אויסטאָן נאַקעט. זי כאַפּט-אַרויס ביים ס.־ס.־מאַן דעם רעוואָלווער און לייגט אַוועק דעם תלין אויפן אָרט. דאָס איז אַ סיגנאַל. ס׳חזרט זיך איבער נאָך אַזאַ פאַל און נאָך איינער. נישט קיין סך, אָבער זיי זענען אַן אָנזאָג אויפן ווידער־שטאַנד, אויפן אָפּגעראַטעוועטן ווילן צום לעבן.

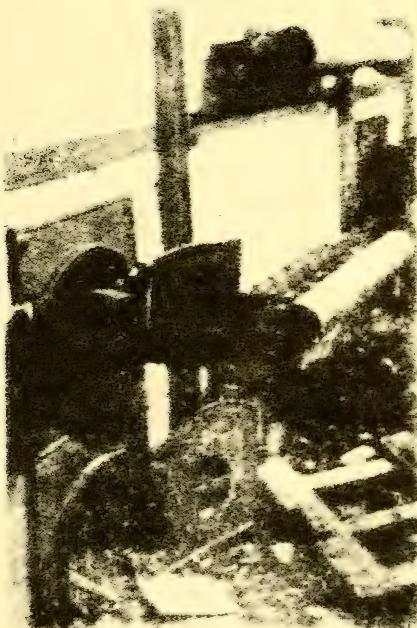
איך קוק זיך אום. איך בין אָנגעשפּאַרט אויפן אויטאָ פון דער יידי־שער בריגאַדע פון ארץ־ישראל.

ס׳איז זיך גוט אָנצולענען אויף אים, כדי איבערצוקומען דעם קאָפּ־שווינדל.

ביי די צעשטערטע אויוונס
אין אָשוויענטשים.

(זרובבל נעבן דעם אויטאָ פון
דער יידישער בריגאדע)

די קאלך-אויוונס פון אָשוויענטשים.

XIV

אויפן קאָמוניסטישן צוזאַמענפאָר

אדורכגענומען מיט פרייד און שטאָלץ צוליב די דערגרייכונגען פון פּוילישן ארבעטער־קלאַס, בין איך געזעסן אין פּרעכטיק־דעקאָרירטן זאַל פון קינאָ „ראָמאַ" אין װאַרשע, אַלס ערן־גאַסט צום ערשטן צוזאַמענפאָר פון דער פּוילישער ארבעטער־פּאַרטיי (פּ.פּ.ר.). די קאָמוניסטישע פּאַרטיי איז זיכער נישט די מערהייטס־פּאַרטיי פון פּוילישן פאָלק, אויך נישט פון דער פּוילישער ארבעטערשאַפט. אָבער זי איז די פ י ר נ ד י ק ע פּאַרטיי. װייל פּוילן איז באַפרייט געװאָרן דורך דער רויטער ארמיי, און װייל דער װעג פון דעם נייעם פּוילן קאָן נישט זיין קיין אַנדערער, װי די ענגערע אויפריכטיקע צוזאַמענאַרבעט מיט דעם מעכטיקן מזרח־שכן — דעם ראַטנפאַרבאַנד. דאָס פאַרשטייען ביים היינטיקן טאָג אַפּילו ביר־גערלעכע פּראָגרעסיװע טוער פון פּוילישער עמיגראַציע. דאָס באַגרייפן נאָך מער די פּוילישע ארבעטער, װעלכע האָבן פריש אין זכרון די ביטערע דערפאַרונג פון זייער „אומאָפּהענגיקער" מלוכה, װעמענס פּאָליטיק איז געװען תמיד אויסגערעכנט אויף קריגעריי און קריג מיט דער ארבעטער־רעפּובליק. די מיליאָנען פון פּוילישן פאָלק האָבן אויף אייגענעם לייב געלערנט, װאָס עס מיינט כלומרשט נ א צ י א נ א ל ע „אומאָפּהענ־גיקייט", אויב עס פעלט, אַלס איר י ס ו ד, די ס א צ י א ל ע פריי־הייט פון די ארבעטער און פּויערים.

האָט צו מיר טאַקע אויף אָט דער טעמע לאַנג גערעדט דער איצטי־קער פאָרזיצער פון די פּוילישע קלאַסן־פאַראיינען, חבר װ י ט א ש ע װ ו־

ס ק י, בעת ער האָט דערמאָנט, ווי אין פאַריז אויפן אינטערנאַציאָנאַלן קאָנגרעס פון פראָפפאַראייניגען האָט דער ענגלישער סער וו אָ ל ט ע ר ס י ט ר י ן נישט געוואָלט גלייבן דער ציפער פון איבער אַ מיליאָן מיטגלידער אין די פוילישע פאַראייניגן. בטייטש, היתכן, ווי געשיקט זיך עס? פ אַ ר דער מלחמה האָבן די פאַראייניגן געציילט קנאַפּע דריי הונדערט טויזנט מיטגלידער, און איצט, נאָכן הורבן און אויסמאָרדונג, זאָל גאָר זיין אַזאַ צו-וווקס?! ס'איז מסתמא צוגעבלאָזט און צוגעפאַרבט. וויטאָשעווסקי האָט געהאַט פאַרדרוס, פאַרוואָס די ענגלישע דעלעגאַציע האָט נישט באַוויזן צו קומען צום נאָר־וואָס אָפּגעהאַלטענעם קאָנגרעס פון די פראָפעסיאָנעלע פאַראייניגן אין פוילן. דאָ וואָלט זי זיך איבערצייגט, אַז אונדזערע ציפערן זענען אמתע, נישט געשוואָלענע. זי וואָלט זיך איבערצייגט, אַז אפילו פאַר דער קורצער צייט זינט דער פאַריזער קאָנפערענץ איז אונדזער מיטגלידערשאַפט־צאָל געשטיגן. דער עיקר, אַז דאָ אויפן אָרט וואָלט סער וואָלטער סיטרין פ אַ ר ש ט אַ נ ע ן ד י ס י ב ה, פאַרוואָס אונדזערע פראָפפאַראייניגן אימפּאָנירן אצינד דעם אַרבעטער און עס ציט אים צו זיי. דער אַרבעטער איז איצט אין צענטער פון דעם פוילישן מלוכה-אויפבוי. ער האָט באַגריפן זיין ראָל און ווערט. ס'האָט פּאַסירט דאָס ערשטע מאָל אין אונדזער פוילישער געשיכטע, אַז צום צוזאַמענפאָר פון די אַרבעטער זאָלן קומען אַלס באַגריסער די חשובסטע מלוכה־מענער, אָנהייבנדיק מיטן פרעזידענט פון דער רעפובליק און ביז צו די מיניסטאָרן אויף די פאַראַנטוואָרטלעכסטע שטעלעס. זיי זענען געקומען נישט בלויז מיט פוסטע מליצות פון באַגריסונג, נאָר צו דערקלערן די צילן און אויפגאַבן, וואָס זייער פּאָליטיק האָט אין זינען. זיי זענען געקומען צו קריגן צושטימונג פון דעם אַרבעטער־כלל, ווייל די נייע מלוכה שטיצט זיך אויף אים און ווייס, אַז ער און נאָר ער איז איר באַשיצער.

די פוילישע אַרבעטער־מאַסן הייבן־אָן צו דערקענען זייער אייגענע מאַכט און באַדייטונג, און דעריבער וועקט עס ביי זיי דעם ווילן צו זיין אָנגעגלידערט אָן דעם צענטראַליזירטן כוח. אין די אַלטע צייטן איז די פראָפּבאַוועגונג געווען אַ צעברעקלטע אין עטלעכע באַזונדערע און סעפּאַראַטיסטישע לאַנד־צענטראַלעס; היינט־צו־טאָג האָבן מיר א י י ן צ ע נ ט ר אַ ל י ז י ר ט ע אָ ר ג אַ נ י ז אַ צ יע, צו וועלכער עס

געהערן אלע. אפילו מלוכה־באאמטע, דעפּאַרטאַמענט־דירעקטאָרן. מיר זע־נען דער דינאַמישער כוח פון דעם נייעם פּוילן.

אויפן קאָנגרעס פון פּ.פּ.ר. האָב איך זיך געקאָנט לייכט איבערצייגן, אז דער מ ו ח פון אַט דעם ארבעטער ־ כ ו ח אין פּוילן איז די קאָמו־ניסטישע פּאַרטיי. צום צוזאַמענפּאַר איז געקומען אָפיציעל די פירנדיקע מלוכה־מאַכט. די ציווילע און די מיליטערישע. אַט זענען באַהאַנדלט גע־וואָרן אַלע פּראָבלעמען פון רעקאָנסטרוקציע, פון ווידעראויפבוי און פונאַנ־דערבוי פון דער מלוכה אין אירע אויסגעברייטערטע און נייע ראַמען. און ס'איז ביי קיינעם נישט געווען קיין ברעקל ספק, אַז די פּלענער, וואָס וועלן אָנגעצייכנט ווערן דאָ אויפן דאָזיקן צוזאַמענפּאָר, וועלן שפּעטער אריין אין קראַפט אין לעבן פון דער מלוכה.

עס האָט מיר אימפּאָנירט נישט נאָר די אָנוועזנהייט פון די מלוכה־מענער. א סך מער האָט געיובלט דאָס האַרץ, אויפנעמענדיק דעם אינער־לעכן ניגון פון דער ריזיקער מאַסע דעלעגאַטן פון אַלע ווינקעלעך פון לאַנד, פון דאָרף און שטאָט, פון קוילנגרובן און טעקסטיל־פּאַבריקן, פון ים, האַפן און בערג־ארבעטער. עס זענען געקומען צענדליקער ארבעטער־דעלעגאַציעס פון די ווייטסטע געגנטן, אייניקע אפילו אין לאָקאַלער כאַראַקטעריסטישער קליידונג, און אַלץ האָט געטראָגן די שבועה פון טרייהייט צום נייעם דע־מאָקראַטישן פּוילן.

עס איז געווען א נייע אויסטערלישע שבועה. עס האָט זיך געשפּירט, אַז אויך די קאָמוניסטישע פּאַרטיי זעט אצינד אַנדערש די אויפריכ־טונג פון פּוילן. יעדנפאַלס זעט זי אַנדערש א י ר ע אייגענע אויפּ־גאַבן. דער ריזיקער זאַל איז געווען איינגעטונקט אין רויטס. אָבער איבער דער פּלאַטפאָרמע, ווו עס איז געזעסן דאָס פּרעזידיום און ווו עס זענען אויפגעטרעטן די רעדנער, איז איבער דעם גאַנצן פּאַרנעם פון דער מזרח־וואַנט געווען אויסגעהאָנגען די פּוילישע מלוכה־פאָן: ו ו י י ס ־ א מ א־ ר א נ ט. דאָס איז געווען דער גרונט־טאָן. און ערשט איבער דעם ווייס־אַמאַראַנט, האָט זיך אויסגעשפּרייט די רויטע פאָן. מען האָט גערעדט קלאָרע דיבורים: דער פונדאַמענט איז דאָס פ אָ ל ק און אויף אים באַ־זירט דער קלאַס. דער קלאַס בויט דאָס פאָלק. פאַרשוואונדן דער אַמאָליקער לאָזונג, אַז דער ארבעטער האָט נ י ש ט קיין פ אָ ט ע ר ל א נ ד. דאָס

איז אמת, אָבער נאָר בנוגע דעם פּאָטערלאַנד, ווו עס הערשט די בור־זשואַזיע. אַזאַ פּאָטערלאַנד איז אַ ש ט י ף ־ פּאָטערלאַנד, וואָס סוקט מיט אַ קרום אויג אויף דער מינדסטער הנחה פאַרן ארבעטס־מאַן און פאַרגינט אים נישט די קלענסטע הנאה. טאַקע דערפאַר טאָר דער אַר־בעטער נישט זיין גלייכגילטיק צו דער פראַגע וועגן פּאָטערלאַנד. ער טאָר נישט מפקיר זיין זיין גורל דעם קלאַסן־שונא. דער שונא פון ארבעטער־קלאַס איז אויך דער שונא פון פ אָ ל ק. יעדע מלחמה האָט פּאַרמאָגט דעם לאָזונג: דאָס פּאָטערלאַנד איז אין געפאַר. דורכדעם האָט מען פאַ־ראַליזירט דעם סאָציאַלן קאַמף פון ארבעטער. אין דער לעצטער מלחמה האָט דער לאָזונג באַקומען זיין תיקון, און ס'איז ארויס דער אַלאַרם: דאָס ס אָ צ י אַ ל י ס ט י ש ע פּאָטערלאַנד איז אין סכנה. דאָס איז געוואָרן אַ נייער לייט־מאָטיוו פאַר דער אַרבעטער־פּאָליטיק. אין פּוילן האָט עס באַנומען די קאָמוניסטישע פּאַרטיי און איר וואָרט־פירער וו י ע ס ל אַ וו ג אָ מ ו ל ק אָ האָט זיך עפנטלעך מודה געווען אויפן צוזאַמענפאָר, אַז די קאָמוניסטן האָבן אַלע פריערדיקע יאָרן נישט דערשאַצט דעם מאָמענט פון נאַציאָנאַלער אומאָפּהענגיקייט, בעת די פּ. פּ. ס., די פּוילישע סאָציאַליסטן, האָבן אוועקגעקוקט פון דעם ס אָ צ י אַ ל ן קל אַ ס ן - מאָמענט, טאַקע צוליב איבערגעטריבענער דבקות צו דעם ענין פון נאַציאָנאַלער אומאָפּהענגיקייט. דעם פ ע ל ע ר פאַרריכט מען אַצינד אין פּוילן. סיי די קאָמוניסטן, און סיי די סאָציאַליסטן. דאָס האָט זיך ארויסגעפּילט דייטלעך אויך אין דער באַגריסונגס־רעדע פון צ י ר אַ נ־ק י ע וו י ט ש, דעם פאָרשטייער פון פּ.פּ.ס., איינע פון די שטאַרקסטע געשטאַלטן אין דער פּוילישער ארבעטערשאַפט.

דער צוזאַמענפאָר האָט געאָטעמט מיט האַס צום אַלטן שליאַכטשי־צישן פּוילן און ס'האָט געברויזט מיט קאַמף־גרייטקייט אויפצוהיטן די נייע מאַכט, דעם נייעם רעזשים. געווען איז עס אַ פּראַקטיקער ווינטער־טאָג אין דעצעמבער 1945, אין דרויסן איז געלעגן שניי און פון דער ווייסקייט האָט געשריען צום הימל דער שוואַרצער חורבן פון לאַנד. דאָ אין קאָנגרעס־זאַל איז געווען אַן אָנגעגליטע הייסע אַטמאָספער, ווו איי־נער נאָכן אַנדערן זענען פאָרשטייער פון אַלע פּאַרטייען, פון מיליטער און פון דער יוגנט, פון דער ארבעטערשאַפט און פון דער פּויערימשאַפט ארויף

אויף דער טריבונע און געשיקט זייער וואָרענונג דער רעאַקציע, דער היי־מישער אין לאַנד, און דער, וואָס האָט זיך פאַרטייעט ווייט אין לאָנדאָן, אַז די אייזערנע פויסט פון נייעם פוילן וועט צעשמעטערן אָן רחמנות די אַלע קעפּ פון דער פאַשיסטישער הידרע.

כ'האָב זיך מאָמענטנווייז געפילט ממש גליקלעך, וואָס כ'האָב דער־לעבט צו אַזאַ צוזאַמענפאַר אין פוילן, ווו כ'האָב נישט פאַרגעסן דעם שטיקנדיקן ריח פון „נאַרא", פון „אָזאָן", פון בריסק און קאַרטוז-בערעזע.

אָבער דאָס זענען געווען בלויז קורץ־אָטעמדיקע מאָמענטן. ווידער האָט מיך פאַרפלייצט און אַריינגעדרונגען אין די באַהאַלטנסטע קעמער־לעך פון מיין וועזן דער גיפט פון אַנטיסעמיטיזם, וואָס לאָזט נישט אַפילו אין איצטיקן פוילן אויפאָטעמען פריי די געראַטעוועטע ברידער און שוועס־טער, די אויפגעזוכטע על־פּי־נס פאַריתומטע קינדערלעך.

מוז דאָך אויך איצט מיין חבר, וואָס געניסט פון אַזויפיל אַכטונג און סימפּאַטיע פון די פירנדיקע פּערזענלעכקייטן אין דער פוילישער מלוכה, אין אַלע זיינע אַרויסטרעטונגען אַרויסהייבן נישט בלויז די יידנ־פראַגע אין היסטאָרישער פּועלי־ציוניסטישער אויפפאַסונג, נאָר אויך רעדן וועגן דעם, אַז עס ווערט נישט געפירט גענוגנדיק דער קאַמף קעגן אַנטי־סעמיטיזם, הגם דאָס איז דער גיפטיקסטער געווער אין די הענט פון דער אַלגעמיינער רעאַקציע.

און נאָך עפּעס דריקט מיין געמיט די גאַנצע צייט: פאַרוואָס האָבן נאָך די יידישע סאָציאַליסטן און קאָמוניסטן נישט געלערנט פון דער מלחמה דאָס עלעמענטאַרע, וואָס עס האָבן געלערנט די רעוואָלוציאָנערע אַוואַנגאַרד־עלעמענטן לגבי יעדן אַנדערן פאָלק? פאַרוואָס האָבן זיי אויך איצט, נאָך דעם אומקום פון העכער זעקס מיליאָן יידן, נישט דעם רע־וואָלוציאָנערן מוט צו רעדן הויך און אָפן וועגן נ א צ י אָ נ א ל ע ר פאַרגיטיקונג אַלס י ס ו ד פאַרן סאָציאַליסטישן איבערבוי פון יידישן לעבן? פאַרוואָס האָבן זיי נישט דעם מוט, וואָס דער פּאָליאַק גאָמולקאָ, צו שלאָגן זיך עפנטלעך על־חטא פאַר נעגירן דעם אינטערעס אין נאַציאָנאַ־לער איבערגעבורט, וואָס אָן דעם איז נישט געמאָלט קיין אמתע סאָציאַלע גאולה פון מ א ס ן?

צי איז אין דעם נישט פאַראַן די ווירקונג פון א ז ע ל ב ס ט ד ע ר־ה אַ ל ט ו נ ג ס ־ אינסטינקט? מען מוז זיך נישט נאָר אָפּזאָגן פון פאַר־

עלטערטע און אָפּגעלעבטע דאָגמעס. דאָס מיינט, ארויסטראָגן אַליין אָדער מודה זיין זיך, אַז די געשיכטע האָט ארויסגעטראָגן אַ טויט־אורטייל אויף זייער קיום. וואָס פאַר אַ זין האָט ביי היינטיקן טאָג „בונד" אין פּוילן? וואָס מיינט יעווסעקציע? וואָס איז זייער פּערספּעקטיוו פאַרן יידישן פּ אָ ל ק ? קאָן מען דען אויך היינט לייקענען, אַז ס'איז דאָ אַ יידיש פּ אָ ל ק אין ד ע ר ו ו ע ל ט, און אַז ס'איז דאָ נישט בלויז אַ המשכ־דיקייט ביי יידן אין פּוילן, נאָר אויך ביי יידן פון פאַרשידענע דורות, און די זעלבע גורלדיקע געמיינזאַמקייט און פאַרבינדונג צווישן די טיילן פון דער יידישער נאַציע אין איר גאָרער צעזייאונג און צעשפּרייטונג? פאַר־וואָס באַנוגענען זיי זיך נישט מיט דער הילף פון מלוכה, נאָר אַפּעלירן און פאָדערן הילף פון פּ אָ ל ק? אויב דאָס יידישע פאָלק האָט וועלכע עס איז התחייבות פאַר דעם טייל יידן אין פּוילן — טאָ פאַרוואָס זאָל דער יידישער טייל אין פּוילן נישט האָבן קיין אחריות און התחייבות כלפּי די טיילן פון פאָלק אין אנדערע לענדער, אין דער גאָרער וועלט?

עס איז פאַר מיר געווען באַלזאַם די דערקלערונג פון דעם פּרעזידענט פון דער פּוילישער מלוכה און אנדערע הויכגעשטעלטע פּערזענלעכקייטן, אַז באַקעמפנדיק מיט דער גאַנצער אַנטשיידנקייט די דערשיינונגען פון אַנטיסעמיטיזם אין פּוילן און שטרעבנדיק צו שאַפן אין לאַנד אַזאַ רע־זשים און לופט, אַז אַ ייד זאָל נישט מורא האָבן צו וווינען דאָרט, פאַר־שטייען זיי אָבער דעם ווילן פון די יידישע מאַסן אויפצובויען זייער נאַציאָנאַל לעבן אין זייער פאָטערלאַנד אין ארץ ישראל. זיי וועלן אָט די באַוועגונג שטיצן און העלפן איר רעאַליזירונג. איך ווייס נישט, דעם אמת געזאָגט, צי איז אַזאַ דערקלערונג צום הארצן די יידן־סאָציאַליסטן און קאָמוניסטן אין פּוילן. ס'איז אין דעם, אומגערן, פאַראַן אַ פאָרוואורף זיי: פאַרוואָס זעגן זיי מפקיר זייער יידיש פאָטערלאַנד? פאַרוואָס ווילן זיי נישט אָפּגעבן דאָס לעבן פאַר דער אויפריכטונג פון זייער נאַציאָנאַל לעבן, ווי עס טוען עס איצט די סאָציאַליסטן און קאָמוניסטן פון אַלע לענדער און פעלקער?

אָבער דער קאָנגרעס פון די פּוילישע קאָמוניסטן האָט מיר אילוסט־רירט דעם וועג פון אַ רעוואָלוציאָנערער פּאַרטיי, וועלכע וויל וואָרצלען אין

די מאַסן און זאַפּט־איין אין זיך דעם לעבנס־זאַפּט פון אַט די מאַסן, זייער געזונטן, נאַטירלעכן באַגער צו גאַנצקייט און פולקייט אין דער מעגלעכקייט פון אויסלעבן זיך נאַציאָנאַל און סאָציאַל.

כ'האָב געוווּסט, אַז די רעשטן פון די יידישע מ א ס ן גייען אינס־טינקטיוו דעם דאָזיקן וועג. די פּאַרטייען, וואָס ווען פילן די אחריות צו זיין מיט אָט די מאַסן, וועלן גיין דעם זעלבן וועג.

XV

עס וועבט זיך די נייע לעגענדע

נישט גרויס איז די צאָל מענטשן, אָבער עס זענען פאַראַן אַזעלכע, וואָס האָבן אונדזער גאַציאָנאַלן אומגליק דורכגעמאַכט פערזענלעך אין געטאָ, אין וואַלד, צי אין לאַגער. זיי זענען אַליין אָפּט געראַטעוועט געוואָרן אַלס אַריער און אַצינד געהערן זיי צו די, וואָס „ריכטן־אויף דאָס נייע יידישע לעבן אין פוילן". על־פּי־רוב זענען עס געזעלשאַפטלעכע מענטשן. קיין אייגן אינדיווידועל לעבן טרעפסטו נישט תמיד ביי אַלע פון זיי. די גרעסטע צאָל — האָבן אַלעמען פאַרלאָרן, אָנגעוואָרן די נאָענטסטע און טייערסטע; קינדער, פרויען, חברים, פריינט זענען ביי זיי אויף די אויגן אומגעקומען נאָכדעם, ווי מ'האָט חדשים־לאַנג צוזאַמען געקעמפט, געמיינזאַם געליטן און זיך געראַנגלט. שפּעטער איז אויסגעקומען צו ווערגן און שטיקן דעם פרעסנדיקן אומעט, באַקעמפן די אָפּהענטיקייט און זיך ווערן מיט אַלע כוחות קעגן יאוש צוליבן טרויער נאָך די אומפאַרגעסלעכע און אומאָפּגעשיידטע. ס'איז נייטיק געווען צו מאַכן די גרעסטע זעלישע אָנשטרענגונג און מוטיקן אַנדערע, דורך אייגענעם ביישפּיל און שפּאָרן זיך צום מאָרגן, פאַרזיכערנדיק, אַז ס'וועט זיין גוט, בעסער. אַזוי האָבן זיי אינדיווידועל אַלץ „אויסגעהאַלטן" און דערלעבט די שעה פון גליק. צי טאַקע דערלעבט? הייסט דאָס טאַקע לעבן, אָדער לאָמיר גאָר זאָגן: גליק?! אַלייניטשקער אין דער גאָרער וועלט, אַ גאַנצן טאָג און אָפּט ביז שפּעט אין דער נאַכט פאַרטאָן אין סהלשע עסקים, פאַרנומען מיט מענטשן, פאַרטיפט אין פּלע־

נער און חשבונות, באַשעפּטיקט אויף קאָנפערענצן, שמועסן, באַגעגענישן; אָנגעפּאַקט מיט טייערע יעדע שעה און מינוט, געדיכט, שווער אָנגעלאָדן. רעדסט אַנדערש, סאָליד, געזעצט, אפילו וועגן דעם, וואָס ס׳איז פאַרגע־קומען, וואָס ס׳איז געשען מיט יידן, מיט אַ ל ע יידן, מיט אינטימע פריינט. די שטים קלינגט כמעט נאַטירלעך, געוויינלעך, נאָרמאַל. לעבסט אינטענסיוו, גאַנץ, פול, נוצלעך. הייסט ד אָ ס טאַקע געלעבט, ד ע ר־ל ע ב ט ? !

ווי שוידערלעך זענען די מאָמענטן, ווען מ׳בלייבט אינגאַנצן אַליין, אויג אויף אויג מיט זיך, נאַקעט, אויסגעטאָן פון אַלע קאָנוועגאַנסן, אָנגענומענע מנהגים און כללים, און ס׳הייבט־אָן רעדן די א נ דע ר ע שטים, די יענצייטיקע, די אנומלטיקע, פון ד אָ ר ט, פון בונקער, פון לאַגער, פון וואַלד. און דאָס א ו י ג איז אויך נישט מער פאַרצויגן מיטן הייטל פון היינטיקייט, נאָר זעט דאָס, וואָס עס האָט נ אָ כ אַ נ אַ נ ד געזען חדשים, וואָכן, שעהן נאָך שעהן, זעט דאָס, וואָס ס׳איז פאַרבליבן פאַר־טאַיעט אינעם שוואַרצאַפּל און נישט אָפּגעריסן זיך פון דער אינעווייני־קייט אויף קיין איין רגע; און אויך דאָס א ו י ע ר איז אָנגעשפּיצט. און דורך אַלע קלאַנגען און טענער פון אויפגעשטורעמטער איצטיקייט פאַר־נעמט עס יענע שטימען און קולות, וואָס דרינגען דורך לייב און לעבן אין זייער דינסטן, פאַרבאָרגנסטן געוועב...

ווי שוידערלעך, אָבער ווי אמתדיק זענען אָט די מאָמענטן ביי די איבערגעבליבענע.

וואָכנלאַנג האָב איך זיך געטראָפן מיט אַזעלכע מענטשן פון י ע נ ע ר צייט, געשמועסט וועגן לויפנדיקע אַקטועלע ענינים און ווי מיט אַ כיוון אויסגעמיטן צו באַרירן דאָס סאַמע אינטימע, אַזוי ווי מען וואָלט געהאַט אָפּגערעדט שטומערהייט, אַז וועגן דעם ו ו ע ט מען נ אָ ך שמועסן שפּעטער. ווי מ׳וואָלט געוואָלט, אַז איך זאָל אינצווישן צוערשט דורכ־מאַכן אַ געוויסע „הכשרה" אין פּוילן און זיך מער פאַרשטיין אויף זייער שפּראַך.

עס ו ו ע ט זיך שוין מאַכן. מ׳עט שמועסן!

און ס׳האָט זיך געמאַכט, האַרט פאַר מיין צוריקפאָרן פון פּוילן. מעג־לעך, אַז אָט דער פ אַ ק ט פון אָפּפאָרן האָט אויך דעצידירט. לענגער

אַפּליינן קאָן מען נישט. און ר ע ד ן וועגן אַלע יענע מאָמענטן מ ו ז מען. כדי צו פאַרשטיין די, מיט וועלכע דו האָסט יאָרן, אַ לעבן אַ גאַנצעס פאַרבראַכט און פּלוצים זענען זיי און זייער גאַנג געוואָרן דיר אומפאַר־שטענדלעך. כדי צו באַנעמען דאָס, מיט וואָס דו קאָנסט בשום אופן נישט שלום מאַכן. כדי דו זאָלסט זיין געצוווּנגען צו פאַרטראַכטן זיך וועגן דער־שיינונגען, וועגן וועלכע דו האָסט גאַנץ באַוווּסטזיניק נ י ש ט געוואָלט אַ קלער־טאָן, ווייל ס'האָט געמוזט צעשטערן און אומברענגען עפּעס אַ געדאַנק, אַן איינשטעלונג, אַ פּרינציפּ, מיט וועלכן דו האָסט זיך שוין אַזוי איינגעהיימישט, און אָן דעם וועט ווערן אַביסל פּריקרע, אומבאַקוועם, קשה דאָס לעבן. כדי דו זאָלסט פאַרשטיין דעם טיפערן אמתדיקן אמת פון דער גאָרער איצטיקער טעטיקייט, וועלכע שטימט אפשר נישט מיט דעם, וואָס עס דרינגט ארויס פון דעם איבערגעלעבטן, און דאָך איז דאָ נישטאָ קיין ליגן, קיין פאַלשקייט, נאָר אַ חשק, און אַ מ ו ־ז צו נעמען די ווירקלעכקייט, ווי זי איז, און ווי זי פּועלט זיך אויס, שוין גאָרנישט אין אַזאַ פּאַרטיקן, פון אַמאָל איינגעשטעלטן שאַבלאָן.

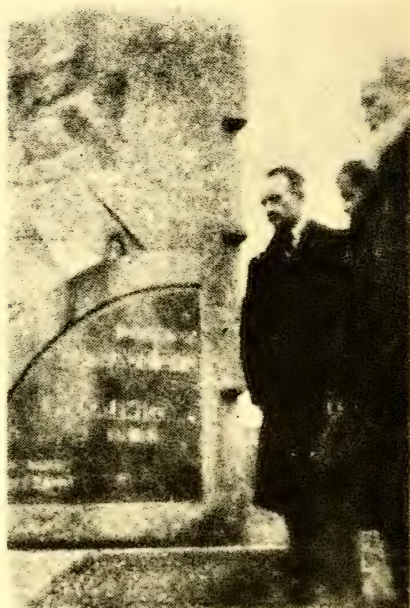
זענען מיר געזעסן אַ פּאָר מאָל מיט ד ו ד ג ו ז ש י ק, וועלכן איך האָב נאָך געקענט גוט פון פ אַ ר ן קריג, אַלס דירעקטאָר פון „דזשאָינט", אָבער וועלכער איז אויסנעוואַקסן גריילעך אין די אָקופּאַציע־יאָרן מיטן נייעם העברעאישן פּסעוודאָנים כ פ ת ו ר; צוזאַמען מיט נאָך איינציקע האָט ער געחתמעט די וויכטיקסטע דאָקומענטן, וואָס זענען גע־קומען פון יידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט פון פּוילן, געשטעלט פאָדערונגען, געמאָנט מאָנונגען און געסטימולירט צום קאַמף און צו אָפּטימיזם, טראָץ אַלעמען און אַלעסדינג. ער האָט אַרויסגעראַטעוועט אין צייט, נאָך פאַרן קריג, אַ זון קיין ארץ־ישראל, דער זון איז ערשט נישט לאַנג געוועזן ביי אים צום באַזוך אַלס בריגאַדניק און געטראָפן דעם טאַטן, וואָס האָט נישט בלויז אויסגעהאַלטן אַלע יאָרן, נאָר געשטיגן און האָט צו פאַרצייכענען אַ צושטייער פאַרן קומענדיקן פּנקס פון דעם נאָענטן יידישן עבר אין פּוילן. מאַוימדיק זענען אונדזערע שמועסן אין אַ רעסטאָראַן ביים קלאַנג פון מוזיק, אפשר אויפגעהייטערטע אַביסל דורך דער עכטער „וואָדקאַ", בעת מיר טראָגן זיך אריבער צו יענער צייט. גוזשיק וויל, חלשט ממש צו באַקענען מיך מער און מער מיט אונזער ש אַ כ נ ע ז אַ נ אַ ן, וועל־

כער איז, נאָך צענדליקער יאָרן ברייטער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, ערשט אין אָט-די יאָרן נתגלה געוואָרן, ווי איינער פון די טייערסטע גע־שטאַלטן פון פוילישן יידנטום. איצט איילן צו מיר דער געראַטעוועטער בונדיסט און קאָמוניסט און ציוניסט צוצוגעבן נאָך א שטריך צו דער געשטאַלט פון מיין פריינט. כדי איך זאָל וויסן, ו ו א ס ער איז געווען פאַרן כלל, נישט-דווקא פאַר חברים און פאַר אייגענע. רעדט צו מיר ג ו ז ש י ק זועגן זאגאנען, רינגעלבלום, גיטערמאַן, אָרזשעך, קירשבוים. און כ'האָב דעם איינדרוק, אַז דאָס רעדט ער צו ז י ך, שמועסט מיט ז י ך, נאָר ער זשעני־רט זיך נישט פון מיין אָנוועזנהייט, ווי איך וואָלט גאָר דערביי נישט געווען. און אפשר פאַרקערט, רעדט ער טאַקע, ו ו י י ל איך בין דאָ דערביי און ער פילט, אַז ער איז מ ח ו י ב מיר איבערצו־געבן דאָס אינטימע, סוביעקטיווע פון די מענטשן, פון די פאַקטן, כ ד י איך זאָל עס איבערגעבן ווייטער, ווי אַ מ ס ו ר ה פון מענטש צו מענטש, פון ייד צו ייד, פון חבר צו חבר, און אַ ל ע, אַלע, י ע ד ע ר א י י־נ ע ר זאָלן עס וויסן, ווי אַ פערזענלעכן פריוואַטן אינטימען ס ו ד. אַ געהיימניש, וואָס אַלע דאַרפן זי איינזאַפּן אין זיך און אָפּהיטן דור נאָך דור. תקופה נאָך תקופה. ער רעדט בימערע רייד, גוזשיק, וועגן דער יידי־שער צוקונפט אין פוילן, הגם זיינע אויגן, וואָס האָבן אַזויפיל געזען, שטראַלן מיט טרערן אין אָמוואָצקער קינדער־היים, בעת עס זינגען די יתומים פון פאַריתומטן פאָלק; ער זוכט קינדער ביי קריסטן און ציט פון יענעם אַפּגרונט פערל נאָך פערל... אונדזער נייער שנירל פערל...

האָט מיט מיר געשמועסט אינטים ג י ט ל ע ר, דער סעקרעטאַר פון „דזשאָינט", ווען ער האָט מיר שעהן נאָכאַנאַנד דערציילט וועגן נ ת ן ב ו ק ס ב ו י ם אין בערגען־בעלזען. איך האָב ערשט אַצינד זיך דער־וווסט, אַז נתן האָט דאָרט פיגורירט אַלס „ה ר ב ט ר אָ ק נ ה י י ם"; ער האָט פונאַנדערגעוויקלט אַ זייער אינטענסיווע קולטור־אויפקלערערישע טעטיקייט, שוין כלל נישט קיין רבנישע. ער האָט אַליין נישט געוואָלט אָננעמען און נישט דערלאָזט, אַנדערע זאָלן אָננעמען די איינלאַדונג פון דעם פאַרוואַלטער פון בעלזען, וואָס האָט כלומרשט געוואָלט האָבן אַ „דעמאָקראַטישן ביירעט" ביים דורכפירן באַשלוסן, וואָס זענען נוגע די אַלע פאַרהאַלטענע אינעם לאַגער. סיי־ווי וועט דער נאַצי־פאַרוואַלטער טאָן

דאָס זייניקע — צו וואָס זאָלן מיר אים מיטהעלפן צו שאַפן ביי עמיצן די פאַלשע און שעדלעכע אילוזיע, אַז כלומרשט מ י ר פאַרוואַלטן זיך אַליין און אונדזער דעה איז אַ דעה... דער זעלבער נתן בוקסבוים האָט נישט איינמאָל געהאַלטן פּלאַמיקע רעדעס און אויסגענוצט זיין גוט באַקאַנטן פייערדיקן רעדנער-טעמפּעראַמענט, צו פאַרטיידיקן דעם גלייכהייטס־פּרינציפּ ביי פאַרטיילן... קאַרטאָפל אין לאַגער. אָבער אויך וועגן אינטערעסאַנטע געשיכטלעכע תקופות האָט בוקסבוים רעפערירט. ווי ניכטער איז ער געווען, בעת מ׳האָט אים, אין אָקטאָבער 1943, אָפּגעקליבן אינעם טראַנספּאָרט „צו דער פּ ר י י״; ער האָט זיך, ביי דער צעשיידונג, געזעגנט מיט די חברים און זיי געבעטן, זיי זאָלן געבן צו־וויסן וועגן א י ם זיינע נאָענטע חברים אין ארץ־ישראל און אין אַמעריקע, פאַרויספילנדיק, אַז ער ווערט איצט אַוועקגעפירט מיט זיין פרוי און טעכטערל צו דער ענדגילטיקער באַפרייאונג...

זענען ב אַ ש ע און ב ע ר מ אַ ן אומגעגאַנגען איבער די חורבות פון געטאָ, צי איבער ז ש אָ ל י ב אָ ז ש און געשילדערט פאַר מיר דעם גאַנג פון די קאַמפן, האַבנדיק פאַר זיך די אָפענע מאַפּע מיט די פּאָזיציעס פון ביידע קעמפנדיקע מחנות. ביז מיר זענען צוגעקומען צו דער ס ו ב אַ ל ס ק אַ ־ ג אַ ס, נומער 21, וווּ עס איז געווען די לעצטע און בעסט איינגעאָרדנטע „קריאַוווקע" פון פועלי ציון. מיר האָבן ארומגעקלעטערט איבערן הויף און נאָכגעקוקט די אַלע גענג און קריך־שטעגעלעך פון דער אויסגעצייכנטער ב אַ ה ע ל ט ע נ י ש, פון וואַנען עס האָבן געמאַכט זייער לעצטן גאַנג די ד ר יי : פּאָליע עלסטער, הערש בערלינסקי און אליהו ערליך, וואָס זענען, אַרויסגעראַטעוועטע פון געטאָ־אויפשטאַנד, שפּעטער אומגעקומען אין אַלגעמיינעם, וואַרשעווער אויפשטאַנד. אַזוי האָט מען מיר געוויזן די דירה פון ע מ נ ו א ל ר י נ ג ע ל ב ל ו ם און געשילדערט די פאַרצווייגטע אומגעהויער-וויכטיקע קולטור־היסטאָרישע טעטיקייט זיינע און פון זיינע מיטאַרבעטער, וואָס דער געשריבענער פּנקס וועגן דעם איז פאַרבליבן באַגראָבן אונטער די חורבות. ער וואַרט נאָך אויפן גואל, וואָס מוז, וויפל עס זאָל נישט קאָסטן, אים אַרויסגראָבן און אויסגעפינען, כדי די אומשאַצבאַרע אוצרות זאָלן פאַרט קריגן זייער תיקון

ביים קבר פון ב. מיכאלעוויטש

זרובבל, בערמאן און ברוך בײַ דער
פּועלי־ציוניסטישער באַהעלטעניש
אויפֿן זשליאַביאַזש (וואַרשע)

און דערציילן די קומענדיקע דורות, וואָס יידן, אַלס יידן, האָבן געטאָן און ווי זיי האָבן געלעבט און געשאַפן אַפילו אין היטלעריסטישן געטאָ...

קאָן מען דען אַלץ איבערגעבן אַזוי פּשוט, דערציילן, ווי מ'איז זיך נוהג, די וווּנדער־מעשׂיות און העלדנטאַטן פון יחידים, וואָס ס'איז נישטאָ קיין שיעור און קיין אויסדרוק צו דעם געפיל פון גליקזעליקייט, וועלכער באַהערשט דיך, באשר די הויפּט־פּערסאָנאַזשן פון דער שוין־געשאַפענער און אומגייענדיקער לעגענדע זענען דיינע אייגענע, נאָענטע, היימישע צו־ליב פּאַרטיי, אָדער פּערזענלעכער פריינטשאַפט?

באַשטראַלט מיך מיט זוניקייט די העלע געשטאַלט פון דער בלאָנד־האָריקער און בלוי-אויגיקער חברטע „וואַנדאַ לאָנטשניטשקאַ". כ'זע, דוכט מיר, בחוש, ווי זי טראָגט זיך איבער וואַרשע, פאַרשפּרייט ליטעראַטור, „פּאַפּירן", בריוו, געלט. זי ווייסט נישט, וואָס הייסט געפאַר, און איר איז אומבאַקאַנט דאָס געפיל פון פּחד. וואַנדאַ איז די „פאַרבינדערין" צווישן דעם פּועלי ציוניסטישן אונטערערד און אַנדערע הילפס־אָרגאַניזאַציעס; זי איז פלינק, געשיקט, רירעוודיק און פול אחריות. איך בין איר מקנא, וואָס זי האָט געהאַט דאָס גליק אויסצוזוכן יידישע קינדער און העלפן זיי ווי לאַנג עס האָט זיך געלאָזט. זי פלעגט ברענגען מתנות פאַר די קינ־דער — שפּילצייג, נאַשעריען. אָבער די גרעסטע און שענסטע מתנה איז געווען איר אייגענע איידלקייט און צאַרטקייט, איר לעבעדיקער שמייכל און זינגעוודיקער בליק.

כ'האָב זי געטראָפן אין לאָדזש, ווי דעם ליבלינג פון אונדזער באַראָ־באָוו־יוגנט. זי האָט איבערגעלעבט דעם אומקום פון איר שוועסטער, דער העלדישער פּאָליע, דורכגעמאַכט אַקטיוו דעם וואַרשעווער אויפשטאַנד, אויסגעוויטיקט אין א פאַרצווייגענער קרענק אַלע דורכפאַלן און אומגליקן. ווי בין איך געזוען דערהויבן דורך וואַנדאַס אויפטריט. סאַראַ שטאָלצער באַוווסטזיין פון א יידישקע, וואָס איז איבערגעקומען דאָס געטאָ מיט היטלערן צוזאַמען, סאַראַ ווירדיקע האַלטונג פון א יוגנט־טוערין און סאַראַ פלאַמיקער גלויבן פון א קעמפערין אין אונדזער אמת, אין דעם נצחון פון אונדזער באַפרייאונגס־אידעאַל!

זע איך נאָך איצטער די פעסטע, כמעט מעכטיקע פיגור פון חברטע סטאַכאַ, ווי זי, אַלס פאַרשטעלטע פּויערטע, שפּאַנט איבערן מאַרק פון

ג א ר וו א ל י ן, און דער שנץ, וואָס האָט אויף איר געוואָרפן אַ פריינט־שאַפטלעך אויג, קאָן זיך נישט אָפּחידושן, הלמאַי זי קויפט־איין אַזויפיל צייטונגען. גיי, קלער אים אויף, אַז זי איז די פאַרבינדערין פאַר די פאַר־טיזאַנער אין גאַרוואָלינער וואַלד און יענע דאָרט זענען להוט צו וויסן, וואָס הערט זיך אין דער גרויסער וועלט, אויב אפילו מען מוז עס אויס־זויגן פון בלויז נאַצישע צייטונגען. ווי האָבן זיך די אַלע פּויערים אין גאַרוואָלין, שוין נאָך דער באַפרייאונג, פאַרחידושט, ווען זיי האָבן דער־זען, אַז ז י י ע ר סטאַכאַ האָט זיך באַוויזן אין דער באַגלייטונג פון אַ יי ד, כּלל נישט פון אַזאַ העלדישן אויסזען; אין זיי האָט זיך דערוועקט אַ חשד, אַז סטאַכאַ האָט די גאַנצע צייט א ו י ס ב א ה א ל ט ן ביי זיך אַ ז ש י ד ל א ק, אָן דעם מינדסטן פאַרדאַכט, אַז דאָס איז בפירוש איר מ אַ ן און זי אַליין איז אויך אַ י י ד י ש ק ע. דער יידישער אָפּי־ציר פון דער רויטער באַפרייערישער אַרמיי האָט אין צייט באַוויזן צו וואָרענען סטאַכען וועגן דער געפאַר, וואָס דראָט איר מצד די אויפגע־קאָכטע פּויערים, און ער האָט זי מיט איר מאַן געראַטעוועט, צושטעלנדיק צו זייער דיספּאָזיציע אַ ספּעציעלן אַרמיי־אויטאָ, זיך אָפּצוטראָגן שנעל פונעם שטעטל.

סטאַכאַ באַגיסט זיך מיט טרערן, ווען זי דערציילט וועגן איר עופהלע, וואָס זי האָט געמוזט איבערלאָזן ביי אַ גוטן פריינט, אַ קריסט און אַזוי זיך געשיידט פון אים... שוין העכער אַ יאָר, אַז זי פאָרט פון שטאָט צו שטעטל און שפּירט־נאָך אין כּלערליי אינסטיטוציעס און אָרגאַניזאַציעס, כּדי צו געפינען עפּעס אַ שפּור פון איר קינד. זי קאָן זיך נישט אָפּגעבן דעם פולן גליק מיטן איצט געבוירענעם קינד, ווייל זי שפּירט נאָך די ליפּעלעך און פינגערלעך פון י ע נ ע ם מיידעלע. ס׳לעבט נאָך זיכער, אַ מאַמעס הארץ פילט...

און הינדע קאָן זיך נישט זאַט אָנדערציילן פון דער העלדישקייט פון איר חבר, וואָס האָט מיט זיין אומגעשראָקנקייט איינער אַליין אַרויסגע־נומען 300 יידן פון די נאַצישע לאַפּעס און זיי אָוועקגעפירט אין וואַלד. זיי האָבן גענומען נקמה טאָג ווי נאַכט אין דער געגנט פון סטויבצי און מיר. איר חבר איז אומגעקומען פון... אייגענע הענט. ער האָט זיך אָפּ־געזאָגט אָפּצוגעבן זיינע רעוואָלווערן דעם פּאַרטיזאַנער־אָנפירער. אָפּגעבן

געוועזר פּריווויליק בלויז אויף דעם באַפעל פונעם עלטסטן — ניין. אַלס י י ד האָט ער קיין איין רגע נישט געוואָלט בלייבן אַן געווער. הינדע קאַן זיך נישט באַרואיקן, וואָס איר חבר איז געפאַלן פון אייגענע הענט, אַן אַ שולד. אָבער זי איז שטאָלץ אויף זיין יידישער פּאַרטיזאַנישער האַנדלונג. אַזוי האָט ער געמוזט האַנדלען.

הער איך וועגן לעצטע מינוטן פון הלל צייטלין, וואָס האָט געפאָדערט, יידן זאָלן אַקטיוו קעמפן קעגן שונא, שפּרינגען פון צוג, ווייל דער טויט איז זיכער און מ׳דאַרף נישט לאָזן זיך. הער איך וועגן דער קלוגער קלאַרא סעגאַלאָוויטש און וועגן איציק סאַמבערג, דעם קרעפּטיקסטן אַקטיאָרישן טאַלענט אויף דער פּויליש־יידישער בינע, וועגן דער העלדישער חלוצישער יוגנט מיט די ליכטיקע רעוואָלוציאָנערע טיפן פון השומר־הצעיר; דערציילט מיר יצחק ביטנער פון טאָרנע וועגן חברטע מאַניע קאָרן, וועלכע האָט זיך נישט געוואָלט אויסטאָן נאַקעט און מען האָט זי געשאָסן מיט איר קינד אין איר שויס, און וועגן דער חברטע רייצל אין ניישאַנץ, וואָס האָט געהאַלטן די „שלום־רעדע" אינעם ספּעציעל איינגעאָרדנטן פּועלי־ציון־טאָג, שפּייענדיק קלעק אויף די נאַציס און עקזאַלטירנדיק אַלע חברים מיט איר טיפן גלויבן אין דער פולשטענדיקער נאַצישער מפּלה, ווען מ׳וועט פון זיי נקמה נעמען פאַר אַלע זייערע שאַנדטאַטן. דערציילט מען מיר וועגן „בונד", וועגן קאָמוניסטן, רעכטע פּועלי־ציון.

ניין, ניין, כ׳וויל נישט, בפירוש; ס׳איז מיר דערווידער צו פאַרצייכענען בלויז מאָמענטן, ווו ס׳האָבן זיך געלייטערט געשטאַלטן פון מיינע פּאַרטיי־חברים און פון מענטשן, וואָס זענען פּאָליטיש און סאָציאַל מיר געווען נאָענטער. כ׳האָב אין פּוילן געשלונגען און זיך פאַרכלינעט מיט די דערציילונגען וועגן כלערליי יי ד ן, וועגן יידישע מענטשן, אַבי זיי האָבן אויפגעהיט זייער גייסטיקייט און זענען דערהויבן געוואָרן אין די יסורים, מיטן כוח פון אַ העכערער אידייע. כ׳ווייס, אַז ס׳איז נישט געבליבן אַן רושם אָטדי צייט. ס׳יאָגן מיך נאָך ביז איצט און ביז אַהער בריוו און ידיעות, וועלכע דערווייזן, אַז אויך פּאָליטישע קעגנער האָבן געפונען אין זיך מאָראַלישן כוח צו מאַכן אויספירן, קעגן וועלכע זיי האָבן זיך

געווערט אַ גאַנץ לעבן. דאָס האָבן גּעטאָן מענטשן, וואָס זענען נעבליבן איינזאַם און זיי האָט זיך געגלוסט צו געפינען אַ טיפערן געזעלשאַפטלעכן ט ע ם און זין פאַר זייער איצטיקן קיום. צו וואָס? צוליב וועמען? וואָס טוען מענטשן, וועמען עס האָט פאָרט אָפּגעגליקט צו ראַטעווען אַ קינד, אַ גאָר נאָענטן יונגערן קרוב? פאַר ז יי, פאַר דער י ו ג נ ט טאָר נישט גיין אין ניוועץ אַזאַ דערפאַרונג פון אַ גאַנצן פּ אָ ל ק.

אין שאָטן פון וואַרשעווער חורבן, ביי דער שקיעה פון דער זון אינעם זשאָליבאָזשער פאַרנאַכט, קעגנאיבער די פאַבריקן און וואַרשטאַטן, וווּ מען האָט טעג און נעכט געוואָלט אויספורעמען מאָדערנע יידישע שקלאַפן און ווו עס האָט זיך געשלייפט דער גייסט פון מרידה און אויפשטאַנד ביי די שוואַכסטע פון שוואַכע, ווייל זיי זענען די גלויביקסטע פון די גלויביקע — האָט זיך געשפינט די נייע יידישע לעגענדע, ווו ס'האָט זיך פאַרלאָרן דער יחידישער סימן, און ס'איז אויפגעגאַנגען דער ניגון פון כלל.

...אַז שאַכנע זאַגאַן איז אַנומלטן געקומען פון זיינעם אַ באַזוך ביי אַלבערט איינשטיין אין בערלין, האָט ער זיך כּסדר אומגעקערט צו דער שילדערונג פון דעם פאַרנאַכט אין דער וואַנדערבאַרער וווינונג הינטער בערלין. אונדזער דעלעגאַציע האָט, ווייזט־אויס, אויסגענומען, ווייל איינשטיין האָט זי מכבד געווען מיט זיינעם אַ... פידל־קאָנצערט. אָן אַ רעקל, היימיש־אויפגעלייגט, האָט דער גאון פון דער מאָדערנער וויסנשאַפט געשפּילט פאַר דער פּועלי־ציון־דעלעגאַציע, מיט וועלכער ער האָט נאָר־וואָס געפירט אַ לענגערן שמועס וועגן יידנפראַגע, וועגן ראַטנפאַרבאַנד, וועגן דער אויפשטייגנדיקער קולטור...

איך קאָן זיך נאָך אַלץ נישט באַפרייען פון דעם געשפּענסט, וואָס פאַרפאָלגט מיך זינט הרשים, ווי דער ברייט־פּלייציקער שאַכנע מיט זיין גוטמוטיקן האַרציקן מענטשלעכן שמייכל ווערט געשלעפּט, צוזאַמען מיט זיין פרוי און קינדער, צום אומשלאַג־פּלאַץ, כּדי פון דאָרט אין די קאַלכ־וואַגאָנען אַוועקגעפירט צו ווערן מיט זיינע יידן, וועלכע ער האָט בשום אופן נישט געוואָלט איבערלאָזן, קיין אָשוויענטשים אָדער טרעבלינקע...

האָט שאַכנע זאַגאַן, פאַרן אויסהויכן די נשמה, נישט געהערט דאָס מערקווירדיקע פידל־שפּילן פון אַלבערט איינשטיין, דעם גאונישן ייד אין דער פאַרהיטלעריזירטער וועלט?!

XVI

אויף פּאָליאַקן פאַרשטייען

איך האָב זיך אין פּוילן אָפּט געטראָפן מיט א הויכן רעגירונגס-פּאַר־שטייער, מיט וועמען מיר האָבן זיך געהאַט באַגעגנט עטלעכע מאָל אין ארץ־ישראל. דאָרט זענען מיר צוזאַמען אויפגעטרעטן אויף פאָלקס־פאַר־זאַמלונגען, ווו עס איז גערעדט געוואָרן וועגן דעם אומקום פון פּוילישן יידנטום און וועגן דעם נייעם פּוילן. א געוויסע צייט האָט זיך מיין באַ־קאַנטער געהאַט אויסצובאַהאַלטן צוזאַמען מיט נאָך א קאָלעגע אין א יידישן אַרבעטער־קיבוץ. זיי זענען פאַרפאָלגט געוואָרן אַלס פּוילישע פּאַט־ריאָטן דורך די אַגענטן פון דער לאָנדאָנער רעגירונג. האָבן זיי דערווייל געהאַט די געלעגנהייט צו באַקענען זיך נענטער מיט דער סביבה פון יידי־שע אַרבעטער אין ארץ־ישראל, זען די דאָזיקע מענטשן ביי דער אַרבעט און אין זייער טאָגטעגלעכן אומגאַנג. זיי האָבן אין אָט דער דירעקטער באַרירונג, אין אוממיטלבאַרן פאַרקער, באַקומען דרך ארץ פאַרן ייד, אַלס מ ע נ ט ש, דווקא אדאַנק דעם, וואָס ער האָט נישט באַהאַלטן און נישט איינגעשרומפּן זיין יידישקייט. זיי האָבן דערקענט אויף אַן אָנשווילעכן אופן די נאַטירלעכע מאָדערנע יידישע ווירקלעכקייט און ס׳איז זיי פאַרשטענד־לעכער געוואָרן די שטרעבונג פון די יידישע מאַסן צו ארץ־ישראל; זיי האָבן אין דעם דערשפּירט די אינטימסטע שטרעבונג צו אייגנטימלעכקייט, צו אמתדיקייט, צו זעלבסטשטענדיקייט; נישט צוליב איזאָלירן זיך און פאַרפרעמדן זיך צו דער וועלט. אדרבא, ס׳איז דער הייסעסטער פאַרלאַנג אריינצוגלידערן זיך אין דער געזעלשאַפטלעכקייט, אָבער דורכויס ווי

גלייכוועדטיקע און פולבאַרעכטיקטע קינדער פון יידישן נאַציאָנאַלן קאָ־לעקטיוו.

מיר האָבן זיך דערוואָרט דעם גליקלעכן מאָמענט, ווען מיר האָבן די נעכטיקע גלות־פּאַליאַקן געקאַנט באַגריסן אי צו דער באַפרייאונג פון זייער פאָטערלאַנד, אי זיי פערזענלעך צו דער אַקטיווער געזעלשאַפטלע־כער ראָל, וואָס איז זיי אָנפּאַרטרויט געוואָרן פון דער לובלינער רעגירונג פון דער נאַציאָנאַלער איינהייט, ווי אַ פאַרגיטיקונג פאַר די רדיפות און נגישות, וואָס זיי האָבן זיך אָנגעליטן מצד די אַנדערס־לייט.

איצט האָבן מיר זיך מיט איינעם פון די באַקאַנטע פּאַליאַקן־פּאַט־ריאָטן געטראָפן אין וואַרשע, און מיין פריינט האָט זיך פאַרשעמט. טיף מענטשלעך פאַרשעמט פאַרן גאַליקן אַנטיסעמיטיזם און זאָאָלאָגישער יידנ־פיינטשאַפט, וואָס האָט געפלייצט אינעם באַפרייטן פּוילן. ער האָט עס עמפּונדן ריין פערזענלעך, ווי אַ באַליידיקונג און דערנידערונג, וועלכע מ'קאָן נישט אָפּקומען מיט סקאַרבאָווע אויסריידן און תירוצים. עס שי־פּעט דער אַנטי־יידישער שלאַנגען-גיפט פון אַלע זייטן, אין אַלע שיכטן. ער האָט זיך דאָ אויפן אָרט, אין דער היים, אין זיין נישט־יידישער סביבה איבערצייגט, אַז ס'איז נישט קיין צופעליקע און פאַריבערגייענדיקע דער־שיינונג. און ער האָט אויפגעשוידערט. נישט מחמת הומאַניזם לגבי יידן. אין אים האָט געערערט און פּראָטעסטירט דער זעלבסטגעפיל און זעלבסט־באַוווסטזיין פון אַ פּ אָ ל י אַ ק. אַזוי טיף געפאַלן זענען מיר? קאָנען מיר אויך איצט, נאָך היטלערן, נישט באַפרייען זיך פון די ווילדע אַנטי־יידישע טעאָריעס און גובר זיין אין זיך די אַנטיסעמיטישע משוגעת, וואָס האָט אונדז געגנערט און געשפּייזט יאָרהונדערטער?

כאַראַקטעריסטיש איז געווען די באַגעגעניש מיט דעם פּוילישן דיכ־טער וולאַדיסלאַוו בראָניעווסקי. אויך ער האָט פאַרבראַכט אַ פּאָר יאָר אין ארץ־ישראל. מיר האָבן אים דאָרט אויפגענומען אין קרייז פון יידישע שרייבער און זשורנאַליסטן און געזוכט אויף כלערליי וועגן אים לייכטער מאַכן און אַנגענעמער זיינע גלות־טעג. זיי, די פּאַליאַקן, זענען דאָך נאָך אינגאַנצן גרינהאָרנס אויף וויפל עס האַנדלט זיך וועגן גלות נישט פאַר יחידים, נאָר פאַר מ אַ ס ן. בעת מיר, יידן, ווייסן יאָ דעם טעם פון זיין אין דער פרעמד. געוויסע יידעלעך האָבן זיך שוין צו־שטאַרק געפלייסט,

אַז די פּאַליאַקן זאָלן זיך אין ארץ-ישראל פילן „ווי אין דער היים". האָבן זיך דעריבער געפּונען געגנוג פּאַליאַקן, וואָס זייער חוצפּה איז אַדאַנק דעם געשטיגן. זיי האָבן זיך דערמאָנט די „גוטע צייטן" אין דער „היים" און אַרוים מיט לשון צו די ייִדן. זיי האָבן נישט געקאָנט פאַרליידן דעם ייִדישן אויפטו און כסדר געבורטשעט: ס'איז אַלץ אונדזער פּויליש האָב און גוטס, וואָס די זשידעס האָבן אַרויסגעפירט פון פּוילן. דאָס האָבן זיי אונדז באַראַבעוועט און מיר ווילן זיך אונדזערס נאָך אָפּנעמען. געווען אויך אַזעלכע פּאַליאַקן, וואָס האָבן אין זייער כלומרשטן ליבעראַליזם געטענהט: אַ, די פּאַלעסטינעזער — דאָס זענען גאָר אַנדערע ייִדן. ווי קומען צו זיי אונדזערע ייִדעלעך?! אַט די דאָ אַרבעטן און שאַפן טאַקע. צו ז י י מוז מען האָבן אַכטונג. ס'איז אַפילו אויפגעקומען אַ פאַרקערטער „מה־יפית". זיי פלעגן חניפהדיק אַריינקוקן די ייִדן אין די אויגן, די ערשטע אַראָפּ־כאַפּן דעם הוט צום באַגריסן און... ס'האָט געעקלט די פאַלשקייט און צביעות.

געווען אָבער פּאַליאַקן, וואָס האָבן באַנומען די מעטאַמאָרפאָזע, וואָס איז פאָרגעקומען אין דעם ייִדישן טיפּ אַדאַנק די נייע באַדינגונגען און אומשטענדן אין ארץ־ישראל. דערזעלבער פּוילישער ייִד. ניי איז די סביבה און דער אָרט לעבן. זיי האָבן אַנערקענט דאָס נייע פּאָזיטיווע און אויס־געשטרעקט אויפריכטיק האַנט און הארץ צו אונדז. בראַניעווסקי איז גע־ווען צווישן די, וואָס האָבן באַוויזן צו דערקענען דאָס שאַפערישע ארץ־ישראל און אויפגענומען דעם ריטם פון אונדזער מאָדערנער קולטור דאָרט. געקומען צוריק אין נייעם פּוילן, האָט דער דיכטער נאָך שאַרפער דער־פילט דעם ליגן פונעם אַנטיסעמיטיזם, זיין אַנטיקולטורקייט און צעשמע־טערנדיקע אויסווירקונג אויף דעם פּוילישן לעבן גופא.

האָט ער מיך באַגעגנט מיט די ווערטער: איך בין אַזוי דאַנקבאַר די ארץ־ישראלדיקע ייִדן פאַר זייער וואַרעמקייט און גאַסטפריינטלעכקייט און כ'וועל האַלטן פאַר מיין איניקסטן חוב צו ווערן דער מאָטאָר פאַר ייִדיש־פּוילישער פאַרשטענדיקונג און דערנענטערונג. כ'רעכן, אַז דאָס וועט זיין דער פּאַסיקסטער דאַנק אייער ארץ־ישראל.

ער האָט געמוזט אַליין אָנהייבן דעם ערשטן שמועס מיטן ארץ־ישראלדיקן באַקאַנטן דווקא וועגן דעם פּוילישן אַנטיסעמיטיזם. דאָס איז

איצט דער צענטראַלער ברען־פּונקט פאַרן פּראָגרעסיוון פּאָליאַק, בפרט ווען ער שטייט אויג אויף אויג מיט אַ ייד פון ארץ־ישראל.

די יידן אין פּוילן באַהאַלטן נאָך אַלץ אויס זייער יידישקייט. דורך דעם רעכענען זיי אויסצומיידן דעם אומגליק, וואָס דריקט זיי אויך אַצינד. ממילא איז דער פּראָגרעסיווער פּאָליאַק נישט סטימולירט אַליין צו מאַכן אַט דעם חשבון הנפש. ס'איז נישט באַקוועם און נישט אנגענעם. דער ארץ־ישראל־ייד דערשיינט אין זיין פולער יידישער גרויס, אָפן, נישט פאַרשלייערט און נישט צוריקגעהאַלטן. אָביעקטיוו מאָנט ער און פאָדערט אַ דערקלערונג. ער צווינגט צו פאַרנעמען אַ פּאָזיציע לגבי דעם שגעון פון יידן-מערדעריי, וואָס האַלט־אָן אין פּוילן.

דערציילט מיר אַ מעזריטשער ייד, אַז ער האָט זיך אומגעקערט. נאָכן מבול, האָט ער געפונען גאַנץ זיין הויז און מעבל און אפילו מלבושים. נאָר דאָס אַלץ איז געווען אין רשות פון זיינע פּוילישע פריינט. ער האָט גלייך דערשמעקט, אַז זיי האָבן אַ קנאַפּע הנאה פון דעם, וואָס ער האָט זיך אומגעקערט. זיי האָבן געהאַט געמאַכט שלום מיטן געדאַנק, אַז ער איז אומגעקומען און זיי האָבן אים געירשנט. זאָל ער מאָנען זיינס? ס'קאָן זיין, אַז ער וועט עס טאַקע דורכן געריכט אָפּנעמען. האָבן מיר דאָך אַ פּראָגרעסיווע דעמאָקראַטישע רעגירונג און זי פאַרטיידיקט אַלע באַוואוּלטע. אויך די יידן. אָבער ער וועט מוזן בלייבן לעבן מיט אָט די שכנים. זיי וועלן טראָגן האַרץ אויף אים, זיין אַנגעדרודלט, הלמאי ער האָט ב י י ז י י צ ו ג ע נ ו מ ע ן דאָס, וואָס זיי האָבן שוין פאַרמאָגט, נישט וויכטיק אויף וואָסער אופן. איז בעסער, זאָל זיינס אריבערגיין. ער וועט שווייגן. גענוג, אַז ער האָט דאָס לעבן אָפּגעראַטעוועט. אַ כפרה דאָס פאַרמעגן. שווייגט ער. אָבער דער פּאָליאַק האָט אַ זכרון און ער געדענקט, אַז דאָס אַלץ, וואָס ס'איז אַצינד אין ז י י ן רשות, האָט גע־הערט דעם ייד. און יעדעס מאָל, ווען ער טרעפט אָן אין גאַס דעם ייד, הייבט אים אָן פּלאָגן זיין געוויסן: פאַרוואָס גיסטו נישט אָפּ דעם ייד ז י י ן בגד, פאַרוואָס גיסטו נישט אָפּ דעם ייד ז י י ן דירה, פאַרוואָס גיסטו נישט אָפּ דעם ייד ז יי ן פאַרמעגן? אַ שלעכטע זאַך מיטן גע־וויסן: מ'קאָן פון אים נישט פּטור ווערן, כל זמן עמיץ וועקט אים. נישטאָ קיין אנדער ברירה, ווי צו באַזייטיקן דעם וועקער, דעם ייד; וועט דאָס

געווים זיך באַרואיקן. מ׳מוז אים ערגעץ משלח זיין, דעם אַנטרייבער פונעם געווים. שלעכט. וואָס זאָל פאַרט טאָן דער ייד? שרייען און מאַנען? טויג נישט. ער וועט ארויסרופן דעם פּאָליאַקס צאָרן. שווייגן, מאַכן זיך תמעוואַטע? טויג ווידער נישט. דער פּאָליאַק וועט טראַכטן: זעסט, סאַראַ אָנשטעל! דער זשידלאַק מאַכט זיך געפּגרט, ווי קיינמאָל גאַרנישט. אָבער ווי נאָר עס וועט זיך אונטעררוקן אַ ליאַדע געלעגנהייט, וועט ער ארויס מיט אמתן לשון.

געווים האָבן די שווערע טעג ארויסגעבראַכט אויך צאָלרייכע פאַקטן פון אמתער מענטשלעכער שיינקייט אין באַציאונג פון פּאָליאַקן צו יידן. ס׳זענען געווען אַזעלכע פּאָליאַקן, וואָס האָבן זיך בפירוש מוסר נפש געווען און געראַטעוועט יידן, ספּעציעל טוער און קעמפער. מ׳דאַרף געדענקען, מיט וואָס עס האָט געדראָט דאָס אויסבאַהאַלטן יידן. מ׳מוז האָבן אין זינען, אַז די אַרומיקע סביבה האָט עס נישט געוואָלט דולדן און איז גרייט געווען צו מסרן אייגענע פּאָליאַקן, כדי אָנצולערנען זיי פאַר זייער יידנפריינטלעכקייט. און דאָך זענען געווען פּאָליאַקן, וואָס האָבן נישט דווקא פאַר געלט געראַטעוועט. זיי האָבן מיטגעליטן און מיטגעוויטיקט דעם יידישן אומגליק און זיי האָבן געוויינט מענטשלעך אויף דעם גורל פון די יידן. אָבער אין סך־הכל זענען עס געווען געציילטע טראָפּנס אין צעבושעוועטן ים פון פּוילישן אַנטיסעמיטיזם. רעדסטו מיט יידן פון פאַרשידענע קרייזן און שיכטן, איז מ י ט אָדער אָ ן באַוואָרענישן הערסטו פון אַלע, אַז 50 און אפשר טאַקע די פולע 75 פּראָצענט פון די יידישע קרבנות אין פּוילן דאַרף מען פאַרשרייבן אויפן חשבון פון די פּאָליאַקן. חלילה, זיי האָבן נישט געדינט דעם דייטש. זיי האָבן עס געטאָן אויס אייגענע מאָטיוון, כדי צו באַפרידיקן זיך אַליין, מיט דער אויסרעכענונג, אַז ווי ס׳זאָל נישט זיין, קאָן מען בינו לבינו פּטור ווערן איינמאָל פאַר אַלע מאָל פון יידן אין פּוילן.

מיט אָט דער יידנפיינטשאַפט האָט געאָטעמט די לופט, און ס׳איז דעריבער נייטיק געווען אַן אומגעהויערער מאָראַלישער כוח אַנטקעגנצושטעלן זיך דעם דאָזיקן שטראָם, אַ ל ס פּ אָ ל י אַ ק. כ׳האָב דעם איינדרוק, אַז די מער פּראָגרעסיווע פּאָליאַקן, וואָס גאַרן מיטן גאַנצן האַרצן די וואָס שנעלערע גייסטיקע און מאָראַלישע רעסטאַווראַציע און

געזונדונג פון זייער פאָלק, וואָלטן גערן געזען די אויסוואַנדערונג פון די רעשטלעך יידן פון פוילן היינט צו טאָג. מאָרגן, אַז די פאָלקס־פּסיכיק וועט איבערגעאַנדערשט ווערן, וועלן זיי גערן זען יידן אין זייער סביבה און זיין צופרידן מיט זייער מיטאַרבעט. היינט — נישט! היינט שטערן די יידן. היינט טאָרמאָזירן זיי די אַנטוויקלונג, ווייל זייער אַנוועזנהייט, פאַר זיך, ווערט אויסגענוצט פון די רעאַקציאָנערע עלעמענטן, כדי אויפצו־העצן דאָס פ אָ ל ק, דעם דורכשניטלעכן פּאָליאַק, קעגן דעם נייעם רעזשים, וועלכער ווערט פאָרגעשטעלט אַלס י י ד י ש ע ר, על כל פנים אַלס יי ד נ ט פ ר יי נ ט ל ע כ ע ר. היינט מיינט עס אין דער פּוילישער פאָלקס־פּסיכיק אַלס אַ נ ט י פּ ו י ל י ש ע ר. אַז מ׳מאָרדעט אַ פּאָ־ליאַק, אַ רעגירונגס-טרייען, פאַרדריסט פונדעסטוועגן דעם פשוטן פאָלקס־מענטש. אייגן בלוט. קאַטויליש בלוט. אַ שאָד. אפשר אַן עבירה. אָבער אַז מ׳שיסט־אונטער יידעלעך, איז מען צופרידן. יידיש בלוט פאַרפלייצט דעם באַוווסטזיין, פאַרשיכורט. שיכורערהייט קאָן מען שוין מסכים זיין צו טאָן די ווילדסטע מעשים אויף קעגן אייגענע. דאַן קלערט מען נישט איבער. מ׳פאָלגט. מ׳גייט נאָך בלינד.

איז אין אינטערעס פון נייעם פוילן, נעמענדיק די איצטיקע פּוילי־שע ווירקלעכקייט ווי זי איז, אַז יידן זאָלן זיך וואָס ווינציקער מישן אין די אַלגעמיינע מלוכה־ענינים, זאָלן בכלל נישט זיין אויף די אויגן. דאַן וואָלטן געשטאַנען פנים אל פנים שוואַרץ מיט רויט די פינצטערע אַנטי־פּוילישע רעאַקציע, און די „אומבאַפלעקטע" דעמאָקראַטיע, וואָס טראָגט ליכט און גליק דעם פּוילישן פאָלק. דאַן וואָלט די דעמאָקראַטיע געקאָנט אָנגרייפן, בעת איצט איז זי אין דעפענסיווע און האַלט זיך איין, כדי נישט צו „מחלל זיין" די „געפילן" פון פאָלק. אַ פּאָליטיקער מוז זיך רעכענען מיט אַזעלכע פאָלקס־געפילן, אויב אפילו זיי זענען אים כלל וכלל נישט צום האַרצן. ער וועט זיי מיט דער צייט אויסוואָרצלען. מ י ט דער צ י י ט, ווען ער וועט געווינען דעם צוטרוי פון פאָלק. אָבער עס איז כמעט ווי אויסגעשלאָסן היינט צו טאָג צו געווינען דעם צוטרוי פון דער פּוילישער פאָלקס־מאַסע, אויב דו חברסט זיך מיט יידן. ווער רעדט נאָך, אַז דו פועלסט ביי זיך צו פאַרגיסן פּויליש בלוט אַלס שטראָף פאַר פאַרגאָסן יידיש בלוט.

דאָס ווייסן גוט און באַגרייפן יענע יידן, וואָס פאַרהוילן זייער יידיש־קייט; זיי ווילן אדורכשמוגלען זייער לעבן צווישן די פּאָליאַקן. א כאַראַק־טעריסטישער פאַל איז געווען אין לאָדזש. מ'האָט דאָרט געשטעלט צום שנעל־געריכט דעם תלין פון לאָדזשער געטאָ, קרעמערן. איז מצד דער מאַכט פאַר אים באַשטימט געוואָרן אַלס פּ א ר ט יי ד י ק ע ר א י י ד י ש ע ר א ד וו אָ ק א ט. ס'איז געווען ווילד, אומפאַרשטענד־לעך, אָבער דער יידישער אדוואָקאַט האָט די מיסיע אָנגענומען. און אַלס אדוואָקאַט האָט ער, ווי ווינוווד אין לינעבורגער פּראָצעס קעגן קראַמער פון בערגען־בעלזען, געוואָלט דערפילן זיין אדוואָקאַטישע שליחות „ערלעך", „געוויסנהאַפט". פּאָדערט דער יידישער אדוואָקאַט, וואָס האָט די געמיינ־הייט צו פאַרטיידיקן דעם געטאָ־תלין, מען זאָל אַרויסרופן צום געריכט אַלס עדות א ריי קריסטלעכע פרויען, וועלכע דאַרפן דערווייזן, אַז דער־זעלבער תלין איז געווען א מענטש מיט א גוט הארץ, והראיה — ער פלעגט תמיד טיילן צוקערלעך צו קריסטלעכע קינדער, זיי האַלדזן און צערטלען. האָט אָבער דער דאָזיקער יידישער מנוול אָנגעטראָפן אויף א יידישן פּראָקוראָר, און יענער האָט גלייך אויפגעדעקט די קאָרטן. ער האָט געשטעמפּלט די מיאוסע שפּיל, וואָס א יי ד גייט אויסשפּילן אין פּוילן אויף די סטרונעס פון דער אַנטי־יידישער שטימונג. דער פּראָקוראָר האָט נישט מסכים געווען אַרויסצורופן די קריסטלעכע עדות. זיי זענען נישט נייטיק. מ'באַשולדיקט דעם תלין נישט אין א שלעכטער באַציאונג צו פּ ו י ל י ש ע און ק א ט וי ל י ש ע קינדער, נאָר אין א ו י ס־מ אָ ר ד ן יי ד י ש ע ק י נ ד ע ר, טאַקע צוליב דעם וואָס זיי זענען יי ד י ש ע. איז אונדז אין דעם פאַל נישט אינטערעסאַנט צו הערן וועגן זיינע טובות פאַר פּאָליאַקן. דער אדוואָקאַט, האָט געטענהט דער פּראָ־קוראָר, וויל דאָ אריינברענגען א פּ אָ ל י ט י ש ן מ אָ מ ע נ ט. ער וויל אָ נ ר ייצ ן ד י פּ אָ ל י אַ ק ן, ד י ק א ט אָ ל י ק ן ק ע ג ן ג ע ר י כ ט. ער וויל זיי א ו י פ ה ע צ ן דורך דעם מאָמענט פון אַנטי־יידישקייט. ער וויל דאָ ברענגען ראיות, כדי צו דערווייזן, אַז דער תליון ק ר ע מ ע ר ה אָ ט ל י ב געהאַט פּ ו י ל י ש ע ק י נ ד ע ר, א י ז ב כ ל ל ג ע וו ע ן א פּ ר ייַ נ ט פון פּ אָ ל י אַ ק ן ;

קומט אויס, אז דאָס געריכט גייט פאַרמשפּטן אַ פּ ו י ל י ש ן פּ ר י י נ ט נאָר דערפאַר, וואָס ער האָט נ י ש ט ל י ב געהאַט יידן...

דאָס געריכט האָט גריילעך אָנגענומען דעם שטאַנדפּונקט פונעם פּראָקוראָר. אָבער די טאַקטיק, וועלכע ס'האָט געוואָלט אָנווענדן דער יידישער פאַרדעטער, איז כאַראַקטעריסטיש; זי איז געווען אויסגערעכנט אויף פּסיכאָלאָגישע מאָמענטן, וואָס מ'טאָר נישט איגנאָרירן אין היינטיקן פּוילן אויב מען וויל זיך שטיצן אויף מאַסן. מען מוז פאַרשטיין, פאַרוואָס דער רעאַקציע גייט ממש אין לעבן צו פירן אַזאַ האַרטנעקיגן אויסראָטונגס-קאַמף קעגן דעם ביסל יידן אין פּוילן, וועלכע זענען זיכער פון קיין שום שטאַנדפּונקט נישט קיין געפאַר פאַר דער מלוכה און פאַרן פאָלק. די רעאַקציע וואָלט גערן איינגעלאַדן יידן קיין פּוילן, אויב עס זאָל אויספעלן אָט דער מין, אַבי זי זאָל האָבן מיט וואָס צו באַנוצן זיך, כדי אויפצוהעצן די פּוילישע מאַסע קעגן דעם נייעם רעזשים און קעגן יעטוועדן פּראָגרעס.

עס האָט זיך צום וויפלטן מאָל אַרויסגעוויזן, אַז יידנשנאה איז דאָס בעסטע געווער אין די הענט פון רעאַקציע און פאַשיזם. די נאַצישע הערשאַפט און גוואַלטטאַטן האָבן נאָך צוגעגעבן חוצפּה די אַלע, וואָס האָבן פון לאַנג געחלומט וועגן דעמזעלבן, נאָר נישט געוואָגט אַרויסצוטרעטן אָפן, ווי די גאָרגל-שניידער פון דער טויזנט-יעריקער ציוויליזאַציע און קולטור. היינט איז אַלץ כשר און ס'איז נישטאָ קיין אָפּהאַלט-ברעמזע. אי וואָס? היטלערס מפּלה? מוסאָלינים מפּלה? נישט געפערלעך. דאָס וואָס ס'האָט נישט געראָטן איינעם און דעם צווייטן, קאָן גריילעך אָפּגליקן אַ דריטן. די רעאַקציע אין פּוילן איז פאַרביסן נישט דווקא קעגן יידן. איר גייט אַ סך מער און אין עיקר וועגן דעם פּנים פון פּ ו י ל ן, פון דער פּוילישער מלוכה, פון די סאָציאַל-פּאָליטישע באַדינגונגען, אין וועלכע עס וועט זיך דאַרפן פאַרמירן דאָס וויטערדיקע לעבן פונעם פּוילישן פאָלק. זי גרייפט אָן מיט ווּט די יידן, ווייל דאָ איז זי זיכער מיט דער סימפּאַטיע פון דער דורכשניטלעכער מאַסע. אַ רעגירונג מוז אַרויסטרעטן קעגן אַזעלכע כוליגאַנישע איבערפאַלן. יעדע רעגירונג. בפרט אַ זאַ רעגירונג, ווי די איצטיקע. וואָס ברוטאַלער דער איבערפאַל, מוז שאַרפער זיין די רעאַגירונג. איז עס אויף דער האַנט דער רעאַקציע: נאָט און זעט ווי די רעגירונג איז אויף דער זייט פון די יידן, ווי זי פאַרטיידיקט זיי,

באַשיצט זיי. זי איז אַ זייערע יק ע. דער אויספּיר איז אויבן־אויף: נידער מיט אַזאַ רעגירונג, לאָמיר מאָביליזירן אַלע אונדזערע נאַציאָנאַלע פּוילישע כוחות, כדי אַראָפּצוּוואַרפן דעם יידישן יאָך.

דער ברודער־קאַמף אין פּוילן גופא וועט נישט אויפהערן אַזוי שנעל. עס זענען פאַראַן געגוג דרויסנדיקע פאַקטאָרן, וואָס זענען פאַראינטערע־סירט אין אים, ווייל זיי זענען פאַראינטערעסירט, אַז אין פּוילן זאָל הערשן די פאַשיסטישע רעאַקציע; דאָס האָבן זיי אין זינען פּוילנס שכן — דעם ראַטנפאַרבאַנד. אַ רעאַקציאָנערע פּוילן איז פאַר אים אַ שטער. פאַר זיי — אַן איבערגאַנגס־בריקל, אַ שפּרונג־ברעט אָנצוגרייפן אים. עס וועט זיך נאָך גיסן בלוט אין פּוילן. יידן זענען פאַראורטיילט ווידער און ווידער צו זיין דאָס כפּרה־הינדל. זיי זענען אויף לעבן און טויט פאַרבונדן מיטן דעמאָקראַטישן רעזשים. סיי צוליב זייער טובה וועגן. סיי צוליב דער טובה פון פּוילן.

זענען זיי פּאָליטיש מיטן נייעם פּוילן. אָבער זיי ווערן געצוואונגען אָפּ־צוטרעטן „געאָגראַפיש”, כדי צו ראַטעווען זייער אייגענעם נאַקעטן לעבן. אָביעקטיוו — כדי צו ראַטעווען אין איצטיקן מאָמענט אויך דאָס נייע פּוילן. דאָס איז בשום אופן נישט מאָטיווירט מיטן פּחד פונעם יחיד, הגם רעאַל פּאָלימיקער מוזן אויך אים, אָט דעם יחידישן אינדיווידועלן פּחד, נעמען אין אכט. ער עקזיסטירט און ווערט פאַרשאַרפט מיט יעדן טאָג, מיט יעדן נייעם נידערטרעכטיקן איבערפאַל אויף יידן. אין באַן און אין אויטאָבוס, אין קליין שטעטל און — אָט, אָט — אויך אין דער גרויסער שטאָט.

פונדעסטוועגן מיין איך, אַז דאָ ווירקט אויך דער פּאָזיטיווער מאָמענט, וואָס עס וואַקסט אַלץ מער דער חשק צו פאַרווענדן די אָפּגעראַ־טעוועטע יידישע ענערגיע אויף אַ מער נוצלעכן אופן אין פאַרן אייגענעם יידישן פאָלק, אין פאַר אַנדערע פעלקער. ווערט די אויפמערקזאַמ־קייט נאַטירלעכערהייט אַלץ מער געריכטעט אין דער זייט פון ארץ־ישראל. ס'איז נישט וויכטיק, צי יעדער איינער מאַכט אָט דעם חשבון פאַר זיך. עס מאַכט זיך שוין דער חשבון דער אַלגעמיינער; וואָלטן יידן אין פּוילן געציילט, ווי פאַרן קריג, דריי און אַ האַלב מיליאָן, איז עס אַ סאָציאַל־פּאָליטישער כוח, וואָס איז עלול צו דעצידירן און זכריע זיין אינעם אַלגעמיינעם פּאָליטישן געראַנגל אין

די ראמען פון דער מדינה. דאן וואלט דער פ א ז י ט י וו ע ר נ ו צ ן, וואס זיי ברענגען, מכפר געווען אין א באדייטנדיקער מאס אויף די קרבנות זייערע. היינט צו טאג זענען זיי אינעם אינערלעכן געראנגל בלויז א נ ע ג א ט י וו ע ר פאקטאר. אפילו ריין צאלמעסיק איז פאר קיין פאל נישט צו דרינגען, אז יידן דארפן זיך נישט „מישן" אין די אינער־לעכע אנגעלעגנהייטן פון פוילן. כל זמן זיי זענען אין לאנד, ז ע נ ע ן ז י י ס י י ו ו י ס י י „א ר יי נ ג ע מ י ש ט", אפילו ווען זיי זאלן זיין איינגאנצן פאסיוו און זיך האלטן אין דער זייט פון פאליטישן קאמף. מען מישט זיי אריין, ווייל עס ל ו י נ ט זיך די פאשיסטן אריינ-מישן דעם יי ד י ש ן מאמענט. איז גלייכער און ווירדיקער, די יידן אין פוילן זאלן באוווסטזיניק א ק ט י וו זיך „מישן", כדי מיטצוהעלפן דעם דירעקטן קאמף קעגן דער רעאקציע.

ס'איז אבער צו פארשטיין, פארוואס עס רייסט אן אלץ מער דער ווילן אריבערצופירן די שלאכט פון יידן, אלס יידן, אין אן אנדער סאָ־ציאל־פאליטישער סביבה, ווו די רעזולטאטן און אויסגאנג פונעם קאמף וועלן אוממיטלבאר האבן א השפעה אויף דער ווייטערדיקער געשטאלטונג פון אייגנעם י י ד י ש ן נ א צ י א נ א ל ן ל ע ב ן.

די פאליאקן, וואס האבן געהאט די געלעגנהייט צוצוקוקן זיך צום יידישן לעבן און אויפטועון אין ארץ־ישראל גראד אין די יארן פון קריג, ווייסן אויסגעצייכנט דעם ווערט פון ארץ־ישראל פארן יידישן רענעסאנס. זייער גלות אין ארץ־ישראל האט זיי צופעליק געגעבן אן אנשוילעכע לעק-ציע וועגן דער שאפונגס־קראפט פון יידישן קאלעקטיוו אין באדינגונגען, ווו ער טראגט אליין די אחריות פארן גאנצן לעבן און ווו ער איז אנ־געוויזן אויף דער אנטוויקלונג און אנטפלעקונג פון זיינע אייגענע כוחות.

ד א ס איז ביי דעמאקראטישע פראגרעסיווע פאליאקן דער הויפט־מאטיוו אין זייער פאזיטיווער באציאונג צו יידישער פרייער אויס־וואנדערונג פון פוילן קיין ארץ־ישראל. נישט מחמת זיי ווילן פטור ווערן פון יידן ביי זיך, הגם זיי ווייסן, אז אין דער ווירקלעכקייט וועט דורך דער יידישער עמיגראציע ארויסגעריסן ווערן דער היימישער רעאקציע א גאר וויכטיקער ארגומענט. זיי ווייסן אבער, אז דורך אט דער אויסוואנ־דערונג, אויף וויפל זי גייט קיין ארץ־ישראל, קומט אויף אין דער וועלט

אַ גאָר באַדייטנדיקער שאַפנדיקער פּראָגרעסיווער כוח, דער יידישער כוח אין ארץ־ישראל, און ד ע ר פּ אַ ר זענען זיי פאַר העלפן דעם יידישן אויפבוי אין ארץ־ישראל.

אַזוי האָבן אויך געווירקט די ארץ-ישראלדיקע שליחים, סיי די, וואָס זענען געקומען צום החלוץ און צו די פּאַרטייען פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, סיי די זעלנער פון דער יידישער בריגאַדע, וואָס זענען געקומען זוכן קרובים, טויטע און בעיקר לעבנגעבליבענע אין פּוילן.

ניט ווי צעברוגזטע און צעקריגטע מיט פּ ו י ל ן זאָלן יידן פאָרן קיין ארץ־ישראל, נאָר ווי קינדער, וואָס קערן זיך אום אַ ה י י ם, כדי צו בויען ז י און ז י ך אין א י ר.

XVII

אין אַ שניי-זאַווערוכע קיין לובלין

כ'האָב נישט אָנגעהויבן חושד צו זיין, אַז דעם פרימאָרגן וועט נאָך אַרויספאַלן שניי. אָבער ווען מיר זענען קעגן 12 בייטאָג אַרויס פון וואַר־שעווער „דזשאָינט" און זיך אַריינגעזעצט אינעם קליינעם אויטאָ צו פאָרן קיין לובלין, האָט שוין געשאָטן אַ זאַווערוכעדיקער שניי. מיר האָבן עס גלייך דערשפּירט, ווייל פון ביידע זייטן אויטאָ האָבן געפעלט שויבן, און כהרף־עין זענען מיר געוואָרן פאַרשאָטן און אויסגענעצט. עס זעט נישט אויס, עס זאָל באַלד אויפהערן. כ'האָב חרטה אויפן גאַנצן עסק: ס'איז פאָלג מיך אַ פאַרגעניגן צו פאָרן אין אַזאַ שניי־זאַווערוכע עטלעכע שעה אין אַן אָפענעם אויטאָ. אָבער קיין צוריק איז נישטאָ. אין אָוונט אויף היינט איז געמאָלדן מיין פאָרלעזונג אין לובלין, כ'מוז באַזוכן דאָרט דער־נעבן מאַידאַנעק, און אויף מאָרגן באַווייזן אין לאָדזש צום פאַרטיי־צוזאַמענפאַל. ס'איז אָבער פאָרט נישט קיין שכל צו זיין שעהן לאַנג אָפּגעדעקט פאַרן שניי. האָבן מיר אויפן וועג אין פּראַגע זיך אָפּגעשטעלט ביי די סקלאַדעס פון „דזשאָינט", און ח' מרדכילעס האָט אונדז מכבד געווען מיט צוויי קאָצן. מיר וויקלען זיך אין זיי איין. מען זעט אַרויס נאָר די אויגן. מיר לאָזן זיך מיטן וועג קיין פּילעווע. דער שניי־שטורעם האָט זיך צעיאַכמערט; וואָס אַ רגע ווערט ערגער און פאַס־קודנער. דער שניי איז נאַס און צעקריכט שנעל. דער קאָץ איז געננוג דין, נעצט ער דורך און ס'נעמט מיך שטעכן אַ פייכטע קעלט. דער שניי שמייסט אין געזיכט, די מאַשין יאָגט געשמאַק, און דאָך, ווען כ'וואָלט זיך נישט

געשעמט פאַרן שאָפער, וואָלט איך פאַרגעלייגט, מיר זאָלן פאַרקערעווען צוריק. עפּעס גלייבט זיך מיר נישט, אַז מיר זאָלן קאָנען אָנשפּאַרן קיין לובלין אפילו ביזן אָוונט, ווײַבאַלד אַז מיר פאָרן שוין עטלעכע שעה און מיר פרעגן זיך ערשט דעם וועג קיין גאַרוואָלין.

עס האָט זיך פונאַנדערגעשפּילט דער שניי־שטורעם. כ'דערמאָן זיך פּושקינס: „שטורעם דעקט דעם הימל מיט פינצטערניש, דרייענדיק שניי־איקע כוואַליעס; אָט קלאָגט ער ווי אַ חיה, אָט וויינט ער ווי אַ קינד". עס הערן זיך מיר געוויינען און קולות פון קינדער און פון חיות אויף די וועגן קיין לובלין.

ס'הייבט־אָן צוצופאַלן די נאַכט, און כ'בין שוין מסכים צו פאַר־שפּעטיקן די פאָרלעזונג, אַבי כ'זאָל אינדערפרי זיין אין מאַידאַנעק. דעם אמת געזאָגט, בין איך נישט שטאַרק פאַראינטערעסירט צו באַזוכן לובלין. אַ מאָדנער געפיל האָט מיך אַרומגענומען זינט איך בין געווען אין געטאָ וואַרשע. נישט כדאי צו זען נ אָ ך. ס'איז אומעטום דאָס זעלבע. נאָר אין אַ קלענערער מאָס, אין מיניאַטור. קיין שום בילד פון חורבן קאָן שוין נישט מאַכן אויף מיר קיין רושם. ס'פאַרדריסט נאָר די אַנטוישונג ביי חברים אין לובלין, ביי דעם ביסל יידן. אָבער איך קאָן זיך נישט העלפן. דער ווייטערדיקער מאַרשרוט איז פעסט געצייכנט און קאָן נישט געענ־דערט ווערן. ס'רעדט זיך אַזוי: קאָן נישט געענדערט ווערן. אָט איז שוין נאַכט און מיר זענען ערשט נישט ווייט פון ר י ק י. דאָרט איז היינט געווען אַ מאַרק־טאָג — פאָרן איצט וועגענער פון מאַרק צוריק אַהיים. אַ סך וועגענער. יעדע רגע מוז מען איבערוואַרטן און דורכלאָזן עמיצן. פאַ־ראָן, הפנים, שיכורע באַלעגאָלעס; קריכן זיי בכיוון דווקא אויפן אויטאָ און יעדע רגע ברעכט־אויס אַ געקריגעריי. דער שניי שיט און שיט. מ'האָט אָנגעצונדן דאָס ליכט פון אויטאָ, טאַנצן די שנייעלעך פון פאָרנט און פאַרשטעלן לגמרי דעם וועג. קוים וואָס מ'זעט אַ פאָר טריט פאַר זיך. מוז מען פאָרן לאַנגזאַם. די קאָצן זענען שוין לאַנג פּיטש־נאַס און ס'איז אומ־מעגלעך מיט זיי זיך צו באַנוצן. דער ווינט האָט זיך צעהוליעט און מיר ווייסן נישט, ווי זיך קענן אים צו שיצן און ווערן.

פלוצים — סטאָפּ. עפּעס איז קאַליע געוואָרן אין דער מאַשין. מען מייסטרעוועט אַהין, אַהער, און מ'פאָרט ציטערדיק נאָך אַ שטיקל וועג. אין

האַרצן האָט זיך שוין אַריינגעגנבעט אַ ספק. אַלץ איז פאַרשאָטן, אַנגע־הויפּט שניי־בערג און בערגלעך, וואָס ס'וועט אַלץ שווערער זיין דורכצו־קריכן. דער מאָטאָר לאָזט אַרויס אַ משונהדיקן קרעכץ און בלייבט אַנט־שווינגן. פּרובירט מען ווידעראַמאָל אויסזוכן פאַר אים אַ תיקון, ביזביידע שאָפערן פסקנען: האַדיע. דער מאָטאָר פונקציאָנירט נישט, כאָטש בלייב נעכטיקן אין מיטן וואַלד.

ס'גוט צו זאָגן: נעכטיקן אין וואַלד. ערשטנס איז פּשוט קאַלט. און ס'איז אויך אומהיימלעך. פון דער זייט דאָ דערנעבן ווינקט אַ פייערל. ווי פון אַ הויכער געביידע. אַ סימן, אַז מיר זענען נאָענט צו אַ ישוב. זיי אַ נביא און טרעף, אַ וואָסער ישוב דאָס איז. צי מעג מען אַהין צוגיין? ווער ווינט דאָרט? ס'איז לובלינער געגנט. דער צענטער פון רויבערישע באַנ־דעס. ס'האָט שוין פּאַסירט און פּאַסירט. ס'ווילט זיך גאַרנישט הערן די מעשיות, וועלכע האָבן פּאַסירט. אָבער יעדער איינער פון אונדז ווייסט זיי אויף אויסנווייניק. בלית־ברירה בלייבן מיר שטיין און וואַרטן. אויף וואָס? אויף וועמען? אפשר וועט פאַרבייפאָרן אַ לאַסט־אויטאָ, צי אַ טאַקסי, וועלן מיר זיך אָנטשעפּען און נאָכשלעפּן ביז אַ גרעסערן ישוב. טראָגט זיך פאַרביי אַ גרויסער לאַסטאויטאָ, אָבער ער קימערט זיך נישט וועגן אונדזערע צייכנס און ער איז שוין העט פ אַ ר אונדז. אויך אַ טאַקסי יאָגט פאַרביי שנעל. זיי האָבן מסתמא מורא זיך אָפּצושטעלן, זיי טרויען אונדז נישט: טאָמער וויל מען זיי פאַרנאַרן?! מיר זענען אַליין ביים ברעג פון וואַלד, נישט ווייט פון אַ פייערל. זאָלן מיר פּרובירן אַהין צו גיין? זאָל גיין אַ שליח? ניין, איינעם וועלן מיר נישט שיקן. זאָלן צוויי גיין און צוויי וועלן בלייבן.

איך בין איינגאַנצן דורכגעפרוירן. ס'איז מיר קאַלט און עס שטעכט אין די שפּיצן גלידער. טאַנץ איך, מאַך הקפות אַרום דעם אויטאָ און וואַ־רעם זיך אַביסל פונאַנדער. קוק אַלץ אַהין, צום פייערל. פאַרוואָס דויערט עס ביי די שליחים אַזוי לאַנג? צי האָט זיי נישט פּאַסירט עפּעס? אַ גאַנץ נאַרישע אומבאַקוועמע לאַגע. קיינער וועט נישט וויסן, ווו אונדזער געביין איז אַהינגעקומען. אין וואַרשע איז מען זיכער, אַז מיר זענען שוין לאַנג אין לובלין. אין לובלין וואַרט מען אויף אונדז. וועט זיך אַרויסווייזן,

אַז ערגעץ אין מיטן וועג זענען מיר אומגעקומען. וו ע ן וועט עס זיך אַרויסווייזן?

ביז וואָס-ווען איז קאַלט, און דער הונגער איז אויך נישט קיין פּוי־לאַק. אָבער ס'איז שיין אַרום. אַ ווייסע וועלט. ווייס און ווייס. אין מיטן רוקט זיך וועד. זענען עס סילועטן פון ביימער? און אפשר רוקן עס זיך יענע חברה־לייט פון דער געגנט. ווי לאַנגזאַם זיי רוקן זיך. ז יי האָבן צייט.

יאָ, דאָס גייען, ווייזט אויס, אונדזערע. נישט צוויי; נאָר דריי. פיר. מיט וואָס קומען זיי? מיר האָבן גוט אָפּגעשניטן. דאָס הויז נישט ווייט איז אַ דאָרפס־שול. דאָס פייערל איז פון אַ קליין נאַפּט־לעמפּל, וואָס ברענט אין לערערס הויז. אין דער שטאָק־פינצטערניש איז דער איינדרוק פונעם ליכט שטאַרקער. נישטאָ, נאַטירלעך, קיין אַנדערע ברירה, ווי בלייבן דאָ איבערנעכטיקן, און דעם אויטאָ אַוועקשלעפּן עטוואָס אין אַ זייט פון שאָסיי. מיר טרעטן טיף אין שניי, שטרויכלען און האַלטן זיך קוים איין אויף די פיס. פון הינטער אַ שווערן פּרענט עפנט זיך די טיר אין גרויסן פּאָדער־הויז און פון דאָרטן פירט מען אונדז אריין דורך דער קיך אינעם וווין-צימער. דאָס קליינע פייערל קלעקט קוים אויף צו באַלייכטן דעם רי־זיקן צימער. אויפן בעט, איינגעהילט אין שמאַטעס, זיצט אַ יונגע קריסטין מיט אַן עופהלע אויפן שויס. דער קאַכליע־אויוון איז כמעט אָפּגעקילט און פּאַרהאַנגען מיט וויקעלעך. דלות פייפט פון אַלע ווינקעלעך. אַ קליין שיקסל באַדינט. ס'איז אירס, הפּנים, די קליינע סאָפּקע. וואָס וועט מען טאָן מיט אונדז פיר? זיי האָבן זיך שוין מיישב געווען. פאַר מיר שלעפּט מען אריין פון שכן אַ מאַטראַץ, און פאַר מיינע באַגלייטער ברענגט מען היי און שטרוי. מ'וועט זיך צוטוליען איינער צום צווייטן, וועט זיין וואַרעמער. די קאָצן טרוקענען זיך אויף דעם אָפּגעקילטן אויוון. קיין עסן איז נישטאָ. זוך איך אויס אַביסל טיי־עסענץ, אַ פּאָר שניטקעס, מ'שלעפּט־צונויף פון אַנדערע קלומיקעס. דערלאַנגט אונדז די באַלעבאָסטע קאָכיק וואַסער. צו־קער איז נישטאָ. די לערערס אין נייעם פּוילן האָבן דערווייל בלויז קו־פּאָנעס אויף צוקער. די באַפעלקערונג איז נישט שוה־בשוה מיט די לע-רערס, זי טרויט זיי נישט, מחמת זייער ראַדיקאַליזם. דער לערער־פּאַרוואַל־טער איז צו אונדז צוגעלאָזן. ער איז גענוג געפּייניקט געוואָרן דורך די דייטשן. דורכגעמאַכט טורמע און לאַגער. מען ברענגט נישט אויף די ליפּן

דאָס וואָרט יי ד, אָבער איך גיב אָנצוהערעניש, אַז איך קום פֿון פֿאַ־לעסטינע. ציען זיך שילדערונגען און תרעומות אויפֿן לעבן, אויף די מענ־טשן און אויף דער לאַגע. דאָס קינד איז אַ שטילס און די עלטערן לויבן עס; דאָס גרעסערע יינגל פֿירט זיך אויך אויף זייער קאָרעקט. דער זייגער איז נאָך ניין. אין דאָרף איז עס שוין זייער שפּעט. דער שכן, אין צווייטן העלפֿט הויז, אויך אַ לערער, האָט צו זיך נישט פֿאַרבעטן די אורחים. ער האָט בלויז דעם מאַטראַץ פֿאַר מיר מנדב געווען. מ׳דרייט־איין דעם סגויט און דאָס ליכט הייבט זיך אָן איינצושרומפּן, לויפֿט־אַוועק פֿון די ווינקע־לעך אַלץ נענטער און נענטער צום צענטער, ביז ס׳ווערט פֿינצטער אינ־גאַנצן. די פֿאַמיליע שלאָפֿט אין די צוויי בשכנותדיקע בעטן. דערמאָנט זיך מיר, ווי געוויינלעך אין אַזעלכע פֿאַלן, אברהם רייזענס „אַ געזינט זאַלבע אַכט און בעטן נאָר צוויי, און ס׳קומט־אָן די נאַכט — ווו שלאָפֿן דאַן זיי. דריי מיטן טאַטן, דריי מיט דער מאַמען, העגטלעך און פֿיסלעך געפֿלאָכטן צוזאַמען".

איך ליג ווי אַ פֿריץ אויפֿן אָנטאָן אויפֿן מאַטראַץ, אָן שום לייַלעך, און דעק זיך צו מיט מיין מאַנטל. כ׳ליג לאַנגע שעהן מיט אָפֿענע אויגן. דורכגעמאַכט איבער 130 קילאָמעטער פֿון וואַרשע. מיר האָבן נאָך אַ 30 קילאָמעטער. נישט געוואָלט פֿאָרן מיט דער באַן, מהמת די שויבן זענען אויסגעהאַקט און די וואַגאָנען — אומבאַהייצט. האָב איך געזאָלט האָבן אַ גייעם פּאַסאַזשיר־אויטאָ, אָדער גאָר אַ גרויסן לאַסט־אויטאָ. ס׳איז נישט איינגעפֿאַלן, אַז מ׳וועט זיך אין לעצטן מאָמענט ארויסלאָזן, ווינטער, אין אַזאַ ווייטן וועג מיט אַזאַ עובר־בטלדיקן טאַקסי, וואָס איז נאָך דערצו אָפֿן פֿאָרן ווינט און שניי. לובלין איז שוין דערליידיקט. כ׳זאָל נאָר נישט האָבן דעם זעלבן אָפּשניט מיט מאַידאַנעק. און ווען באַווייז איך קיין לאָדזש? אָבער דאָס סאַמע וויכטיקסטע איז: ווי קריכט מען ארויס פֿון דאַנען? צי וועלן מיר האָבן אַ פֿאַרבינדונג?

אינדערפֿרי האָט די באַלעבאָסטע געמאַכט פֿאַר אונדז אַ ספּעציעל מאכל, וועלכן קיינער פֿון אונדז האָט נישט געקאָנט פֿאַרדייען. אַ סברא, אַז די באַלעבאַטים זענען אויך מיט א ו נ ד ז נישט געווען זיכער. זיי האָבן שוין געהאַט כל־המינים ג ע ס ט, פֿון וועלכע מען איז ארויס משן ועין. קיין באַצאָלט פֿאַרן נאַכטלעגער וויל די באַלעבאָסטע נישט נע־

מען. ס'איז פאר איר א באליידיקונג. ס'איז נישט קיין האָטעל און מיר אלע זענען דאָך מענטשן. מיט יעדן קאָן אזוינס פּאסירן. קוים איר איינגערעדט, זי זאָל נעמען א מתנה פארן קינד.

מיר זעגענען זיך מיט די שאָפערס און דינגען א פור קיין קוראָוו. דער שניי האָט א גאנצע נאכט געשאָטן. איצט זעען מיר, אז די שולגעביידע איז ווייט פון דאָרף, און ס'האָט אונדז אָפּגעגאָלטן, וואָס מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט נעבן איר. דער פויער דערציילט כלעריליי געשיכטן וועגן איבערפאלן אין דער געגנט. מיר האָבן צו בענטשן גומל. ערשט אין קוראָוו זעען מיר, פון וואָס מיר זענען ניצול געוואָרן דווקא אדאנק דעם קאליע-געוואָרענעם מאָטאָר. צענדליקער גרויסע און קליינע אויטאָס זענען דאָ געבליבן שטעקן צוליב די הורבעס אָנגעשאָטענעם שניי. א סך ליגן איבערגעקערטע, ווייל זיי זענען אראָפּ פון דרך הישר און זיך איבערגעקולעט. דער שניי-שטורעם האָט נישט געלאָזט זען דעם וועג. אין אָפענעם פעלד האָט דער ווינט אין איין אָרט אָפּגעפוצט די ערד, גלאָט, און א שפרענקעלע, און אין צווייטן אָנגעבלאָזן א בארג א גאנצן. קאָן דער אויטאָ נישט אדורכפאָרן. בלייבט איינער שטעקן, בלייבן שוין הינטער אים נאָך צענדליקער און דער גאנצער וועג איז פארשפארט. פוןביידע זייטן נישטאָ קיין צייט צו טראכטן. עס פאָרן-פארביי סאָוועטישע מיליטערישע לאסט-אויטאָס, א גאנצער עשאלאָן. לויף איך אנטקעגן און שריי אריין צום שאָפער: „טאָווארישטש, חבר! העלף-ארוים. איך האָב א געזעלשאפטלעכע שליחות אין לובלין און מיין מאשין איז מיר קאליע געוואָרן. פיר מיך צו, ביז לובלין". איינער הערט מיך אויס און הייסט מיר קריכן אויבן. ס'איז גליטשיק, און ער פאָרט שוין ווייטער. כ'באוויז נישט ארויפצוקאפן זיך. לויף איך נאָך און גוואלדעווע: חבר, חבר, שטיי, האלט א רגע! דערביי מוז איך אכטונג געבן, איך זאָל זיך נישט אויסציען איבערן גליטשיקן וועג. דער שאָפער האָט א קוק-געטאָן אויף צוריק און איינגעהאלטן דעם אויטאָ ביז מיר זענען מיט מיין טרייען באגלייטער איבער די וועגן פון פוילישן חורבן, חבר פריץ, ארויף גאָר אויבן און זיך איינגעאָרדנט צווישן די אָנגעהויפטע חלקים פון מאשינען און זעק מיט מכשירים. א חבר פון לאָדזשער נאָדל-פאראיין, איז פריץ געגאנגען מיטן פוילישן מיליטער אין דעם קריג, אריין אין דייטשלאנד מיט דער רויטער ארמיי ביז צו בערלין. פארהארטעוועט אין שווערע מארשן, ווערט ער איצט ווינציק נתפעל

פון שניי־שטורעם, נאָר קימערט זיך וועגן מיר. מיין הארבסט־מאַנטל איז ווינטער־צייט אפשר צו ווארעם פאַר ארץ־ישראל, אָבער אין דעם שטעכיקן פראָסט אין פויל̇ן, בפרט אויבן, אויף מיין הויכן טראָן, ארויסגעשטעלט אָפן צום ווינט און שניי, איז ער אַ קנאַפּער באַשיצער. וויקלט מיך פריץ איין אין ביידע קאָצן. פאַר אים איז געננג זיין שינעל. איך בין אָנגע־שפּאַרט מיט דער פּלייצע אָן דעם טורעם פון אויטאָ, און פריץ זיצט מיטן פנים פאָרויס. איז ער מיין א ו י ג און „ראדיאָ־ספּיקער״, וואָס ראַ־פּאָרטירט מיר כסדר די לאַגע אויפן פראָנט. יאָ, ס'איז פראָנט, די קרבנות ליגן אויסגעשפּרייט איבערן וועג, הונדערטער אויטאָמאָבילן אין פארשיי־דענע פּאָזעס שטערן זיך צו באַוועגן. אָבער אונדזער שאָפער איז אַ חברה־מאָן. ער רוט נישט און שפּארט מיט זעלטענעם אימפּעט פאָרויס. יעדע רגע שפּרינגט ער ארויס פון זיין שאָפערקע מיט אַ לאָפּעטע, אַ האַק, אַ רודער און אַ פּאָר אין אַ זייט, מיידט־אויס די, וואָס שטעקן, און ער איז כסדר פון פאָרנט. אַזעלכע חברה־לייט האָבן עס געמאַכט דעם סאָוועטישן זיג. ריקזיבטלאָז, אונטערנעמעריש, געוואַגט, שטעלן־איין אַלץ, אבי נישט וואַרטן. די פּיס גליווערן, דער ווינט שמייסט שניי־כוואַליעס אין פּנים, און איך קוק בלויז נאָך די וועג־צייכנס, ווו האַלטן מיר און וויפל איז נאָך געבליבן?

מיר פאָרן־דורך קוראָוו. מיט יאָרן צוריק האָב איך דאָ געהאַט אַ רע־פעראַט פרייטיק־צו־נאַכטס. דאָס גאַנצע שטעטל איז געקומען, און איין חברטע קלערט מיר אויף, אַז עס דערוואַרט זי אַ שוואַרץ־שבת. מען וועט זי שלעפּן פאַר די האָר און מען וועט זי שלאָגן, הלמאי זי איז געגאַנגען מיך הערן. זי האָט נישט געוואָלט נאָכגעבן. קוק איך איצט פון אויבערשטן זיץ מיינעם און וויל דערזען די חברטע: צי איז זי נאָך געבליבן דאָ מיט די פאַנאַטישע עלטערן, אָדער האָט מען זיי אַלעמען אַוועקגעשלעפּט דאָ דערנעבן, אין מאַידאַנעק? נישט צו דערקענען קיין סימן פון יידן אין אָט־די אַלע דערפער און שטעטלעך פון לובלינער געגנט, ווו ס'האָט געזשט און געברויזט יידיש לעבן הונדערטער יאָרן.

אונדזער חברהמאַנישער רויטאַרמעאישער שאָפער איז אַ מאדים און קריכט פאָרויס. פונדעסטוועגן איז שוין נאָענט צו 2, ווען מיר שניידן זיך אריין אין דער אומגעגנט פון לובלין, נעבן דעם גרויסן גאָרטן, ווו כ'האָב

אזוי ליב געהאַט צו שפּאַצירן ביי מיין יעדן באַזוך דאָ. דער שניי־שטורעם האָט אויך דאָ געלאָזט קענטיקע שפּורן, אָבער דאָ זענען מאָביליזירט הונ־דערטער מענטשן, וואָס רייניקן די גאַסן און רוימען־אַוועק דעם שניי. מיר פאָרן אין אַ דראָזשקע צום יידישן וואָיעוואָדישן קאָמיטעט. איך גיי נאָר אַריין, וואַרפט זיך אויף מיר אַרויף סרולטשע קופּער פון כעלם. היינט איז ער דאָ דער כל־ולך, איינער פון די אַקטיוויסטע קאָמיטעט־טוער. מען האָט אויף מיר געוואַרט נעכטן, געזאָלט זיין אַ פאָרלעזונג. נישט פאַרשטאַנען, וואָס ס'האָט געטראָפן. מוז מען גלייך מעלדן וועגן היינט ביינאַכט. חלילה. איך בלייב נישט. אויף מאָרגן מוז איך זיין אין לאָדזש. וואָסזשע וועט זיין מיט לובלין? מען וועט אונדז נישט מוחל זיין. אָבער איר וועט דאָך סיי־ווי נישט באַוויזן צוצוגרייטן. וואָס הייסט, נישט דאַוויזן? אין משך פון צוויי שעה וויים די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג. געגנוג אַרויסצולאָזן דעם קלאַנג, אַז איר זענט דאָ. באַשטעלט מען אויף 5, ווען מיר וועלן צו־ריקקומען פון מאַידאַנעק.

עס קלייבן זיך דערווייל אַרום מיר פאַרטיי־חברים פון לובלין, פון כעלם. חברים פון השומר הצעיר. יידישע קאָמוניסטן (פּ.פּ.ר.). ס'גייען טעלעפאָנישע געשפּרעכן מיט דער וואָיעוואָדסטווע וועגן שיקן אַ פּאַטרול־באַגלייטונג קיין מאַידאַנעק. אַנדערש פאָרט מען נישט אַהין. בפרט, אַז היינטיקע נאַכט האָט מען דאָרט אונטערגעצונדן איינעם פון די איבערגע־בליבענע באַראַקן. כ'וואַש זיך קוים אַרום, כאַפּ־אַריין אַ ביים און מיר לאָזן זיך מיט צוויי שליטעלעך קיין מאַידאַנעק. עס זענען פאַראַן מיט־פאָרער. אַ יידישער פּאָרוטשניק, וואָס האָט געהאַט דאָס גליק, דער ערשטער אַריין אין בערלין און פאַרצייכענען זיין נאָמען אויפן געוועזענעם רייכס־טאַג, אַז ער, דער יידישער שלאַכטמאַן, פייערט דעם נצחון איבערן נאַ־ציזם. ער האָט קרובים אין ארץ־ישראל, ווייל ער זיי גריסן. ווער האָט עס נישט קרובים אין ארץ־ישראל, און ווער וויל עס נישט גריסן? די חברטע פון כעלם זעט אויס, ווי אַן אמתע שיקסע. ד אָ ס האָט זי געראַטעוועט. אָבער אירע עלטערן האָבן אַזוי נישט אויסגעזען, און זיי זענען געבליבן דאָרט, אין מאַידאַנעק. וויל זי מיטפאָרן, זייער אָנדענק איבערגעבן אַ גרוס, אַז זי, זייער טאָכטער, לעבט און וו ע ט לעבן אויס נקמה פאַר זייער טויט.

מ'שמועסט הויך, מ'לאַכט. יאָ, מ'לאַכט אַ הויך געלעכטער און מ'וויצלט זיך אויפן וועג קיין מאידאַנעק. ווי איז עס מעגלעך, ווער וועט עס גלויבן? אָבער אַזוי איז עס. מיר פאָרן איבער דער שטאָט. אָט איז דער שטאָט-זייגער, אָט זענען מיר נעבן „רוסאַלקאַ", וווּ ס'פלעגן פאַרקומען די ריזיקע מאַסן־מיטינגען און פאַרלעזונגען, אָט־דאָ האָט געוווינט לאַנגפוס און דאָ — מיטלמאַן, און דאָרט — די חברטע, די יונגע היסטאָריקערין ב ע ל אַ, און דאָרט איז געווען אונדזער פועלי־ציון־אַרבעטער־היים, און דאָרט די באָראָכאָוו-שול, און דאָרטן — די יידישע גאַסן. וווּ זענען זיי אַלע? וואָס איז פון זיי געוואָרן? מען דערציילט מיר וועגן דער פעסטער האַלטונג פון דער בונדיסטקע ב ע ל אַ ש פּ י ר אָ און איר מאַן, דעם אַמאָליקן פועלי־ציון נ ו ס ב ו י ם און וועגן חברים טרעגער און יוגנטלעכע. אין דער ישיבה פון חכמי לובלין איז איצט אַן אוניווערסיטעט, און דאָס יידישע פאַרמעגן — נישטאָ, ווער עס זאָל מאָנען צוריק. די יידישע באַפעלקערונג — עטלעכע הונדערט מענטשן.

פאַרבייגעפאָרן דעם וואָקזאַל, אַריבער די רעלסן און מיר זענען הינטער דער שטאָט. פון ווייטן זעט מען סילועטן פון קוימענס. פון אַ סך געביידעס.

— „קוקט זיך איין, דאָס איז מאידאַנעק!"

די איינוווינער ווייסן, אַז דעלעגאַציעס פון אויסלענדער פאָרן אָנקוקן די שפּורן פון מאידאַנעק. פאַראַן, וואָס אָנצוקוקן. ס'איז אפשר דער איינציקער טויט-לאַגער, וווּ ס'איז געראָטן דער רויטער אַרמיי אַלץ אָפּצוראַטעווען און פאַרכאַפּן די געפלאַנטע צעשטערונג. ווייסע פעלדער אויף צענדליקער קילאָמעטער ווייט. צייכענען זיך אָן בולטער און רעליעפער אויפן ווייסן פאָן די קאָנטורן פון מאידאַנעק. סטאַרטשעט ער אַרויס מיט זיין שוואַרצקייט און טונקלקייט, ווי ער וואָלט אויסשרייען זיין שוואַרצע קללה.

צו וועמען? קעגן וועמען?

XVIII

מאַידאַנעק רופֿט!

דער הויכער עלעגאַנטער פּוילישער אויפֿזעער איבערן מלוכה־מוזעאום אין מאַידאַנעק האָט געוווסט וועגן אונדזער קומען און ער האָט אונדז אָפּגעוואַרט גלייך ביים אַריינפֿאָר אין לאַגער, ווי נאָר מיר זענען אַדורך דעם טויער און געבליבן פֿון אינעווייניק דעם שטעכל־דראָט. דעם מוזעאום וועלן מיר שפּעטער זען. לאָמיר פֿריער באַזוכן די געביידעס. ווי זיי זענען פֿאַרבליבן.

דער וועג־ווייזער האָט שוין, הפּנים, אויסגעפֿונען דעם סוד פֿון דעם נאַצישן פֿאַרניכטונגס ־ ס י ס ט ע ם; ער איז זיכער, אַז ער האָט דעם שליסל דערצו. גייט ער לויט אַ פּלאַן, עס זאָל זיך ביסלעכווייז אויפֿוויקלען פֿאַרן באַזוכער דאָס גאַנצע טייוולאָנישע בילד, און ער זאָל באַגרייפֿן דעם נאַצישן זין פֿון דעם אומבאַגרייפֿלעכן פֿאַר גײַוויינלעכע מענטשן־קינדער, אויך נ אָ כ ן קריג. ווי קאָן מען עס באַנעמען? צענדליקער טויזנטער מענטשן האָבן געאַרבעט לויט צוגעשטעלטע פּלענער פֿון אַרכיטעקטן און אינזשעניערן אין משך פֿון יאָרן; מ׳האָט אויסגענוצט די לעצטע דערגרייכונגען פֿון דער מאָדערנער וויסנשאַפֿט, אָנגעווענדט אירע כלערליי דערפֿינדונגען און אַנטפּלעקונגען. און דאָס אַלץ מיטן איין־איינציקן צוועק: פֿאַרניכטן וואָס מער מענטשלעכע וועזנס. מ׳האָט זיך באַמיט נאָכאַנאַנד צו פֿאַרפֿולקומען דאָס סיסטעם, פֿאַרשנעלערן און צויאָגן דעם טעמפּ, פֿאַרגרעסערן און אויסברייטערן דעם פֿאַרנעם פֿון דער אויסראָטונג. נישט אין שלאַכט, און נישט אין אויפֿרעגונג, נישט מחמת אַ מאָמענטאַלער געפֿאַר

און א ווייטער סכנה; אויסגערעכנט, קאלט, איבערלייגט און מיושבדיק, אָן דער באַזונדערער הנאה אפילו פונעם סאַדיסט, הגם עס האָבן נישט געפעלט אויך אַזעלכע. זיי זענען געווען איינצלנע אומנאָרמאַלע „בעס־טיעס". די ריזיקע מערהייט פון די נאַציִשע אויסראָטערס האָבן עס געטאָן אָן ענטוזיאַזם און פאַטאָס, ווי אַ געוויינלעכע מלאכה; ס'איז געווען פאַר־פולקומטע טעכניק, מעכאַנישע פּינקטלעכקייט, אָן התלהבות און אָן גע-וויסן־בייסעניש.

גייען מיר ארום פון געביידע צו געביידע, פון באַראַק צו באַראַק, פון באָד צו גאַז־קאַמער, ביז צו די ריזיקע זאַלן־סקלאַדעס, וווּ מען האָט סאָר־טירט און סעגרעגירט קליידער און צירונג, זאַכן און דאָקומענטן, פאָטאָ־גראַפיעס און פּאַפּירן, ביז צו דעם קאַלך-אויוון, וווּ מען האָט געברענט די גופים און זיי דאָרט אַריינגעשיבט דורך אַזאַ ספּעציעלן אינסטרומענט. אגב, דער תליון האָפמאַן האָט זיך דאָ דערנעבן געבאָרן אין אַן איינגע-מויערטער שטיינערנער וואַנע. מיר גייען־אום, הערן די אויפקלערונגען, און דער מוח ווערט אויפגעטרייסלט, ווען דו הייבסט־אָן אַ רגע גלויבן, אַז דאָס איז טאַקע נישט קיין געשפּענסט און נישט קיין בלבול, נאָר אַן אמת פון 20סטן יאָרהונדערט.

אָט האָסטו דאָך די קליידער אין פּ אַ ס ן, אין שטרייפן, ווי זיי זענען אויסגעהאָנגען אין אָרדענונג, און איצט ווערסטו געוואָר דעם אונ־טערשיד צווישן מלבוש און מלבוש סיי לויט נאַציאָנאַלער אָנגעהעריקייט און סיי צוליבן אונטערשיד אין דער גראַד שייכות צו די נאַציס גופא. געווען אַזעלכע, וואָס לויט די בגדים האָט מען געוווּסט, אַז פריער איז ער געווען פון די קרימינעלע פאַרשוינען; און געווען אַזעלכע, וואָס האָבן זיך „דערדינט" דורך זייער פלייסיקער אַרבעט, אַז מ'האָט זיי „אַמנעס-טירט" און אַראָפּגענומען דעם „שאַנד־מלבוש", פאַרבייטנדיק אים אויפן „ערן"־בגד פון אַ געוויינלעכן ס.־ס.־מאַן. אינעם בלוט פון די אומגעקו־מענע האָט ער אָפּגעוואַשן זיין פאַרגאַנגענהייט. אָט-דאָ זענען די ב ע־ד ע ר, וווּ מען האָט געיאָגט טויזנטער; אָט האָסטו די צענדליקער קראַנען אין סטעליע, און אָט זענען די וואַסער־באַסיינען, פון וואַנען מענטשן זענען אַריינגעקומען אין דער הערמעטיש־געשלאָסענער גאַז־קאַמער. וויפל האָט מען דאָ אַריינגעפּאַקט אויף איין מאָל? וויפל עס האָט זיך געלאָזט. מ'האָט

זרובבל מיטן פּאַרוטשניק פאַרבער אין מאַידאַנעק.

(לינקס א הויפן שאַרבנס און ביינער פון פאַרגאַזטע יידן)

נאָכגעשפּירט פון דרויסן דורך א פאָרטקע. אַט איז זי די גרויסע פאָרטקע, א פענצטערל א פארקראַטעוועטס.

פּלוצים זענען יאָרן אַוועקגעלאָפן אויף צוריק און כ'האָב זיך דערזען אין דער לוקישקער טורמע, אין ווילנע. אין יאָר 1908, איך בין פארריגלט הינטער א טאָפּלטן שלאָס. איינער אַליין זיץ איך פארטיפט אין רעיונות צי אין א ספר, און מיטאַמאָל שניידט זיך אין מיר אַריין א קוקעלע פונעם „אויגל". דער „וואָלטשאָק" האָט זיך קוים א ריר־געטאָן און עס קוקט עמיצער אריין. כ'לויף צו און וויל זען דעם קוקער, אָבער איך זע בלויז דאָס שוואַרצאַפּל, בעת יענער, צו ווענען עס געהערט דאָס שוואַרצאַפּל, דרינגט מיך דורך אינגאַנצן און פּרובירט צו דערגיין די אַלע בייזע מחשבות, וואָס איך טראַכט וועגן דער זעלבסטהערשאַפט.

איצט איז נישט געענוג געווען אַן „אויגל". ס'איז א גאַנץ ברייטע פאָרטקע, א פענצטערל, ווו א פּאָר מענטשן זאָלן קאָנען גוט אכטונג־געבן און זען, וואָס ווערט מיט די הונדערטער גופים אין מאָמענט, ווען עס גיט א שטראָם־אַריין אהער דער גאַז. איך בלייב שטיין א פארגליווערטער, ווי כ'וואָלט געווען איינער פון יענע דאָן, און כ'פּיל דעם שדישן קוק פון יענער זייט פענצטערל, ביז מיר גיסן זיך צונויף אין איינס, מיר אַלע, די מ א י ד א נ ע ק ע ר, און די, וואָס זענען נאָך אין דרויסן און וואַרטן אויף זייער ריי. מיר דריקן זיך אַלץ מער איינער צום צווייטן. כ'שפּיר די אומאַרמונג. קאָן זיך דען עמיצער באַפרייען פון אָט די פארגליווערטע און פארגליווערנדיקע גאַז־אָרעמס?

אומדערוואַרטעט האָב איך זיך געפונען אינעם ריזיקן ש י ך ־ זאַל. א לאַנגער זאַל, פוןביידע זייטן ציען זיך אָפּטיילונגען, אָנגעפּאַקט ביז אַרויפצו מיט שיך. שיך, שיך, שיך, 824 טויזנט פּאָר שיך האָט מען גע־פונען אויסגעסאָרטירט. וויפל האָט מען אַוועקגעשיקט קיין דייטשלאַנד? כ'האָב געלייענט א סך באַשרייבונגען, געדיכטן און רעפּאָרטאַזשן וועגן אָט די שיך, און פונדעסטוועגן בין איך איצט געבליבן א פארחלשטער, דערזעענדיק מיטאַמאָל בחוש, מיט די אייגענע אויגן, אָט די שיך פון 20סטן יאָרהונדערט. איידעלע, ראַפינירטע טופליעס, גראָבע, מגושמדיקע שטיוואַלעס, שקראַבעס פון אַלטע לייט און קליינטשיקע פאַנטאָפּעלעך פון עופהלעך, וואָס האָבן נאָך מן־הכּתם נישט געקאָנט מאַכן קיין טריט און

שטיין אויף זייערע פיסעלעך. גוואלד, מאמעניו, מאמעניו, ווי האָסטו אָנ־געקוואָלן, ווען דו האָסט אָנגעמאָסטן דאָס ערשטע פּאַנטאָפעלע אויפן פיסעלע פון דעם נפשל, וואָס האָט זיך געטוליעט מיט זיין ווארעמען קער־פּערל צו דיר און ארומגעקלאַמערט זיך מיט זיינע ג...יקע הענטעלעך ארום דיין האַלדז. איך קווענקל זיך און פיבער, און דאַך טו איך זיך אָן אַ כוח צו נעמען אין מיינע הענט אָט־דעם רויטלעכן סאַנדאַליקל. דאָס קינד איז אוודאי דערשטיקט געוואָרן פון יענעם ספּעציעלן גיפט, ציקלאָפּ, וואָס איז דאָ אַנגעזאַמלט אין די פלעשער, און דער סאַנדאַליק איז געבליבן. אַ סאַנדאַליק, אַ יתומל. ווער האַלט זיך עס ביים פּסוק: „שטיינער פון וואַנט שרייען"? פאַרוואָס עפּעס שטיינער? אַלט און אָפּגענוצט איז יענער פּסוק. פאַראַן אַ נייער, אַ מער מאָדערנער: ש י כ ע ל ע ך פ ו ן ד ע ם ס ק ל א ד ש ר יי ע ן און גוואַלדעווען און יאָמערן וועגן בראַך, וואָס האָט אונדז אַל״ געטראָפן. ווער האָט עס דערציילט? דוכט מיר, קאַדיע מאַלאָדאָווסקי, אַז „גייען שיכעלעך אוועק, ווו די וועלט האָט אַן עק". איצט שרייען זיי געוויס, קלאָגן און באַקלאָגן זיך אויף דער עוולה וואָס איז זיי געטון געוואָרן, ווען מ'האָט פון זיי אוועקגערויבט די קליינע קינדער...

ווי קאָנען מיר נאָך אָנמעסטן שיכעלעך או:דזערע קינדער און נישט הערן דאָס געקלאָג פון מאַידאַנעקער פּאַנטאָפעלעך?

גייען מיר איבער דעם ריזיקן שטח און קוקן אריין אין פאַרשידענע געביידעס, און בלייבן שטיין פאַר די אויוונס. אָט־דאָ האָט מען אריינ־געשיבט אויפן גערעדלטן טאַץ־וועגל די גופים, כדי זיי צו פאַרברענען. איך טרעט אויפן אש, כ'קלייבביינער און שאַרבנס. וואָס זאָל איך זיי זאָגן? ווי קליינלעך און נאַאיוו איז האַמלעטס אויסטענהן זיך מיט יאָריקס שאַרבן לגבי די טענות, וואָס עס האָבן די שאַרבנס פון מאַידאַנעק?!

כ'פאַרשטיי נישט, פאַרוואָס האָט האָפמאַן געוואָלט דווקא דאָ האָבן זיין וואַנע. איז אים דער ריח פון געסמאַליעט מענטשלעך פלייש געווען צום הארצן, האָט ער געהערט און פאַרנומען די געשרייען פון די קרבנות? איז ער פשוט געווען אומנאָרמאַל, ווי זיינע משונהדיקע ריזיקע אויערן האָבן דערויף עדות געזאָגט? מ'דערציילט מיר, אַז צו האָפמאַנס משפּט אין לובלין האָט מען ארויסגערופן פאַרשידענע עדות פון צווישן זיינע גע־

ווזענע קרבנות. איז איינער, א ייד, געקומען אין זיין געשטרייפטן לאַ־גער־מלבוש. האָט אים דער ריכטער א פרעג־געטאָן: צי דען האָסטו נישט קיין אַנדער בגד, וואָס דו ביסט איצט, פון דער פריי, געקומען דווקא איז ד ע ם מלבוש, וועלכער דערינערט דיך די שווידערלעכסטע תקופה אין דיין לעבן? אדרבא, פאַרקערט, האָט דער מאַידאַנעקער ייד געענטפערט: ס'איז ביי מיר דער גרעסטער יום־טוב אין מיין לעבן, אַז איך קאָן זאָגן עדות קעגן אָט־דעם תלין, וואָס זיצט הינטער קראַטעס. נו, האָב איך זיך אויס־געפוצט אין מ י י נ ע יום־טוב־קליידער, ע ר זאָל מיך דערקענען, און וויסן, אַז דאָס זאָגט א י ך עדות קעגן אים. א י ך, דער מאַידאַנעקער ייד אינעם געשטרייפטן בגד.

אין דער פאַרנאַכטיקער טונקלקייט האָב איך דעם איינדרוק, ווי עס שאָקלען זיך אויף די תליות פיגורן. אפשר דוכט זיך עס מיר, ווייל איך ווייס, אַז אין א פּאָר טעג אַרום וועט מען דאָ טאַקע עפנטלעך אויפהענ־גען האָפמאַנען אין ז י י ן מאַידאַנעק, פאַר ז י י ן ע ו ל ם קרבנות?!

אַז מ'האָט מיך אַ פּאָר טעג שפּעטער, פאַרבעטן, איך זאָל מיט־פאָרן מיט אַ גרופּע יידישע אויסלענדישע זשורנאַליסטן און הילפס־עסקנים קיין מאַידאַנעק בייצווויין די פּראָצעדור, ווי מ'וועט עפנטלען אויפהענגען האָפמאַנען. האָב איך זיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט. האָבן דאָס געפיל פון נקמה, צוזעענדיק ווי האָפמאַנס גוף ווינגט זיך אויף דער תליה? ניין. וואָס פאַר אַ נקמה איז עס צו זען הענגען דעם א יי נ ע ם, וואָס האָט אומ־געבראַכט מ י ל י אָ נ ע ן? וואָס פאַר אַ ממשות האָט די שטראָף פאַרן מ ע ר ד ע ר, ווען ס'בלייבט אומבאַרירט די ש י ט ה פון פעלקער־מערדעריי, ווען די וועלט איז געבליבן גלייכגילטיק אויך איצט צום גורל פון דעם ג ע מ אָ ר ד ע ט ן יי ד י ש ן פ אָ ל ק?

אין מוזעאום באַטראַכטן מיר בילדער און פאָטאָגראַפיעס און דאָס האַרץ האַלט נישט אויס. ס'איז איבער די כוחות אויפצונעמען דאָס אַלץ מיט איין מאָל. ס'פאַלט־צו די נאַכט. ס'וועט זיין אומבאַקוועם צו פאָרן אפילו אין באַוואָפנטער באַגלייטונג. פאַראַן דאָ עמיץ, וואָס וויל נישט, עס זאָל בלייבן א זכר פון די פיניקונגס־מכשירים און געביידעס. מיר

שרייבן אריין אין פ נ ק ס פון מאידאנעק צום אָנדענק, אַז מיר זענען דאָ געווען. נישטאָ קיין צייט צו טראַכטן און פאָרמולירן. עס ברענט אין די פינגער: שרייב איך — בערך:

„יעדער מענטש, צו וואָסער פאָלק ער זאָל נישט געהערן, מוז באַזוכן מאַידאַנעק, כדי צו זען בחוש, וואָס דער נאַציזם האָט אָפּגעטאָן דער גאַרער מענטשהייט; יעדער ייד איז מחויב צו זיין אויך איצט אין מאַידאַנעק, כדי צו באַנעמען דעם זין פון זיין לעבן נאָך דעם אומקום פון די מיליאָנען, און כדי צו באַגרייפן די אחריות, וואָס לאַסטעט אויף אונדז, סיי צוליב דעם אָנדענק פון די אומגעבראַכטע, און סיי לגבי דער צוקונפט פון די איבערגעבליבענע".

מיר ציען זיך צוריק אין די צוויי שליטעלעך פון מאַידאַנעק צו דער שטאָט לובלין. געווען מיט אַ צייט צוריק אַן עפנטלעכער אָפיציעלער הספד אין מאַידאַנעק, — האָט מען קיין יידישן קדיש נישט געזאָגט און קיין רב האָט נישט מזכיר נשמות געווען. נאָר אַ קאַטוילישער קשיאַנדז האָט געפּרעפּלט. ווי ס'וואָלטן דאָ געווען דוהכוים קריסטלעכע קרבנות. כ'האָב געזען נישט לאַנג אַ פילם וועגן מאַידאַנעק, און אויך דאָרט האָט געפעלט דאָס „פינטעלע ייד", הגם עס זענען געציינט געוואָרן דאָקומענטן פון כלערליי בירגער, און לויט די נעמען האָט מען דערקענט אויך יידן. דער דירעקטאָר פון מוזעאום, האָט יאָ געהאַט טאַקט, און די ערשטע פיגור, וועלכע באַגעגנט דיך, ווי נאָר דו קומסט אריין אין מוזעאום, איז אַ יי ד י ש ע, סיי לויט די שטריפן פון זיין אָנטועכץ, סיי לויטן פאַרקלעמטן געזיכט, דעם אויסדרוק פון צער אין די אויגן, אין די איינגעפאַלענע באַקן, אינעם שטעל אינגאַנצן.

אָבער צו וואָס פיגורן און דאָקומענטן און נעמען, אַז די גאַנצע לופט פון מאַידאַנעק איז אָנגעזאַפּט מיט די יי ד י ש ע קולות, מיטן יי ד י ש ן ווייטיק, מיט יידישער ח ר פּ ה און צ אַ ר ן. כ'ווייס נישט, וויפל זענען דאָ אונדזערע אומגעקומען. איך ווייס נישט אונדזער פּראָצענט, וואָס מ י ר האָבן דאָ אויסגעמאַכט. איך שפיר אָבער איצט, דאָ אין פוילן, מיט אַלע מיינע חושים און פיבערן פון דער נשמה, אַז מאַידאַנעק איז א ו נ ד ז ע ר ס; מאַידאַנעק און אָשוויענטשים און טרעבלינקע און די אַלע צענד־

ליקער טויט־פאבריקן און אויסראָטונגס־לאַגערן זענען אַלע, אַלע אוּנדז־ערע; אפילו, ווען דאָרט זענען אומגעבראַכט געוואָרן אויך אַנדער־רע. דאָס האָט היטלער די אַנדערע מזכה געווען מיט אונדזער מזל; געמיינט האָט ער אונדז. דורכויס אונדז. זייער פארניכטונג איז געקומען אין טראַנס פון דער ארבעט. אָבער מיר זענען געווען דער אייגנטלעכער ציל. מיר — דאָס אויסדערוויילטע פאָלק; מיר, די שטאָלצע גרויסע יידן.

...מיר פאָרן גלייך צום פּרץ־הויז אין לובלין. דאָרט וואַרטן אויף מיר די יידישע יורשים פון מאַידאַנעק. גענוג געווען אַ פּאָר שעה, אַ פּאָר מורעות אין די יידישע רעסטאָראַציעס, און דער גרויסער זאַל איז אָנגעפּראָפּט. דאָס פּרץ־הויז פאַר יידישע פּליטים איז איבערפולט. כ׳פאָר און גיי־דורך די געסלעך פון אַמאָל, און מיר דוכט, אַז עס שלייכן ארויס געשטאַלטן פון אַמאָליקן „רינעק" און פון הינטערן „שלאָסבארג" און מ׳קומט זיך צונויף אויפן אַלטן מארק. קענטיק, אַז די מענטשן קומען פון שלאַכטפעלד, פון פארטיזאַנסקע, פון וואַלד, פון באַהעלטעניש. דאָס איז דאָס פּאָלק, דער פּשוטער המון, נישטאָ קיין אינטעליגענץ. די אַלע דאָ זענען אָנגעלאָפענע פון אומעטום; לובלין איז די ערשטע געוואָרן באַפרייט; דאָ האָט זיך קאָנסטיטואירט די צייטווייליקע רעגירונג, פון דאַנען איז געקומען דאָס ערשטע יידישע וואָרט פון נייעם פּוילן. פון דאַנען האָבן מיר פארנומען די ערשטע יידישע גרוסן, די גרוסן פון די רעשטלעך יידן, פון דאַנען האָט געזונגען דיאַנאַ בלומענ־פעלד די אין צער און טרערן געטובלטע לידער פון יידישן פאָלקס־דיכטער מרדכי געבירטיק, און מיר האָבן דאָרט, אין ארץ־ישראל, דערהערט דעם רוף:

„ס׳ברענט, ברידערלעך, ס׳ברענט,
אוי, אונדזער אָרעם שטעטל נעבעך ברענט,
און איר שטייט און קוקט אזוי זיך, מיט פארלייגטע הענט;
די הילף איז נאָר אין אייך אַליין געווענדט.
אויב דאָס שטעטל איז אייך טייער,
נעמט די כלים, לעשט דאָס פייער.

לעשט מיט אייער אייגן בלוט,
באוווייזט, אז איר דאָס קענט".

א קאַלטער, נישט געהייצטער, נישט פאַרענדיקטער זאַל פון פּרץ־הויז אין לובלין. פאַרן קריג האָבן אים אָנגעהויבן בויען די בונדיסטן. איצט פאַרענדיקט אים דער יידישער קאָמיטעט. פּשוטע בענק. מענטשן שטייען קאָפּ אויף קאָפּ. אָנגעפּעלצט, אָנגעשמאַטעט, ס'הייבן זיך אָן באַגריסונגען, און כ'שטוין: אַלע באַגריסן דעם גאַסט פון ארץ־ישראל: — פּ.פּ.ר., אַלס הויפּט מכנים־אורח, השומר הצעיר, אַ פּאַרטיי־חבר, אַ בונדיסט, אַ רעכטער פּועלי־ציון, און אַלע, אַלע שטרייכן זיי אונטער אויסדריקלעך דעם פאַקט, וואָס דער גאַסט קומט פון... פּאַלעסטינע, פון ארץ־ישראל; אַלע רעדן זיי, אַז דאָרט פירן זיך איצט ביטערע קאַמפן: אונדזערע קאַמפן, פאַר אייגנקייט, פאַר זעלבסטשטענדיקייט פאַר מלוכהשקייט, פאַר נאָרמאַלקייט. ס'איז אונדזער קאַמף, אונדזער אַלעמענס.

ס'ווערט וואַרעם אין זאַל. כ'קאָן זיך נישט און וויל נישט באַפרייען פון מאַידאַנעק, — רעד איך וועגן דער טויט־פאַבריק און וועגן דער צוואה פון דאָרטן, און וועגן דעם רוף פון ארץ־ישראל. כ'קוק זיך איין אין די געזיכטער פון די פאָלקס-מענטשן: וואָס מיינט פאַר זיי אַצינד דער גרוס פון יידן אין ארץ־ישראל, וועלכע זענען אַלע יאָרן פאַרטאָן אין בויען און אין קאַמף?! ווי גליען זייערע אויגן, די יידישע אויגן פון פאָלקס־מענטשן... אָט זיצט מיר אַנטקעגן אין דער ערשטער ריי אַ ייד מיט אַ ברייט־צעשמיסענער באָרד. מחשבותן. די ערשטע יידישע באָרד, וואָס כ'טרעף אין פּוילן. פון וואַנען קומט ער, אָט דער יידישער ייד, ווו איז ער געווען אויסבאַהאַלטן די אַלע יאָרן? וואָס טוט ער איצט? אַרבעט ער, האַנדלט ער? און אפשר איז עס גאָר דאָס „הייליקע שניידערל" פון שלום אַשס „קידוש השם", וואָס האָט זיך אַ רגע אַוועקגעכאַפּט פון זיין לייִדיק געוועלב, כדי צו דערציילן מיר, און איבערגעבן אַלעמען, וועמען כ'וועל טרעפן אין מיינע וואַגלענישן, אַז ער האַנדלט נאָך אַלץ, ווי אַמאָל, מיט... בטחון?!

ס'ציען זיך צו מיר הענט מיט... קוויטלעך. דאָס זענען בריוועלעך־גרוסן קיין ארץ־ישראל. אויף דער גיך געשריבן, דאָ טאַקע, שטייענדיק,

מיט בלייַשטיפט, אויף שטיקלעך פּאַפּיר; ווי נאָר מען האָט זיך דער־וווסט, אַז איך נעם־מיט גרוסן אַהין, שפּאַרט מען זיך אין דער ריי. אגב־אורחא וויל יעדער איינער כאַפּן אַ וואָרט, דערמאָנען מיר יענע אַמאָליקע פאַרזאַמלונג און יענעם אַמאָליקן מיטינג, אַזאַ געלונגען ווערטל... מ'וויל זיך דערוואַרעמען ביים עבר, ביי יענעם ווייטן, ווייטן, לאַנג־לאַנג פאַר־קלונגענעם עבר.

אין דרויסן וואַרט אויף אונדז אַ פּרעכטיקער לאַסט־אויטאָ. יאָ, דאָס איז ד ע ר, וואָס איז אונדז פאַרבייגעלאָפן אין וואַלד נעבן קוראָוו. א. מורא געהאַט זיך אָפּצושטעלן. ער איז טאַקע שפּעטער געבליבן שטעקן אין שניי און ערשט מיט אַ פּאָר שעה צוריק אָנגעקומען קיין לובלין. ער שטאַמט פון געהייליקטן יחוס, דער אויטאָ. ער קומט פון לאָנדאָן. געקו־מען אַהער ערשט מיט אַ פּאָר חדשים צוריק אַלס אַ באַ וו ע ג ל ע כ ע ש ו ל מיט אַן ארון־קודש, מיט אַ ספר־תורה, וואָס לאָנדאָנער יידן האָבן מיטגעשיקט אַ מתנה דעם איבערגעבליבענעם פּויל'שן יידנטום. איצט — נישטאָ דער ארון קודש, נישט דער ספר־תורה. געבליבן דער ראַדיאָ, וואָס שפּילט־צו און צימ־צו פּאַסאַזשירן, וועלכע מען כאַפּט אַמאָל, אגב, אַריין, כדי אונטערצופירן זיי אַ שטיקל וועג פון וואַרשע קיין פּראַגע און פון פּראַגע קיין וואַרשע. יידן דאַרפן דאָך פּרנסה. אַ גלגול פון אַן אויטאָ!

אין דער נעביידע פון שול האָבן זיך צונויפגעקליבן חברים פון פאַר־שידענע קרייזן. אַ מין אימפּראָוויזירטער באַנקעט. מען האַלט נישט קיין רעדעס. מ'שמועסט און מ'דערציילט, מ'כאַפּט אַריין נאָך אַ גרוס, אַ גע־רעדטן און אַ געשריבענעם. נאָך האַלבער נאַכט פירט אונדזער צוג קיין וואַרשע. ס'האָט זיך צונויפגעטראָפן אַ גאַנץ פיינע חבורותא, און מיר פאַרנעמען אַ גאַנצע אָפּטיילונג. פון שושקעריי דערווויסן מיר זיך, אַז איז שכנות דאָ פאָרן נאָך אַ סך יידן. די לערערין פון ווילנע דערציילט וועגן פּאָנארי, וועגן די לעצטע טעג פון ירושלים דליטא, וועגן אומגעקומענע דיכטער, לערער און דערציער. אין וואַגאָן איז וואַרעם. עולם כאַפּט אַ דרעמל, אין די שויבן שיינט אַריין אַ פּראַסטיקע ווינטער־ווייסקייט, און עס ציט זיך לאַנג, שעהן לאַנג דער וועג פון מאַיראַנעס צוריק.

ווילאַנג וועט ער זיך ציען?

XIX

אויג אויף אויג

ס'איז נישט געווען אויסגערעכנט, איך זאָל דווקא פון מאַידאַנעק פאָרן צו אַ חברים־צוזאַמענקום. געהאַט אין זינען האָבן מיר נאָר איינס: אַז מיט דעם חברשן פאַרטייאישן ק אָ ל ע ק ט י וו זאָל איך זיך טרעפן צום ס ו ף פון מיין באַזוך, ערב דעם צוריקפאָר פון לאַנד, נ אָ ך ד ע ם, ווי כ'וועל האָבן הי אַליין עפּעס געזען און געהערט און זיך דורכגענומען מיט דעם, וואָס ס'איז דאָ געשען און וואָס עס פאַרמירט זיך אויס אַצינד פון סניי.

מיר האָט זיך געוואָלט טרעפן מיט פוילן צוערשט א ל יי ן, זיין אויג אויף אויג מיטן חורבן, אַן עדות, ביחידות. צוקומען אָן פאַרטיקע מיינונגען, סוגעסטירטע איינדרוקן און קאָנאָניזירטע אויספירן. אָן אָנווייזונגען, אָן אינסטרוקציעס און אָן גוטע עצות, וואָס און ווי אַזוי צו זען. גלייך אין יענעם מאָמענט, ביי מיין אַרויסקוקן פון אעראָפּלאַן, ווען ס'האָבן זיך פון אונטן־אַרויף אָנגעהויבן אויסמאַרקירן פאַר מיר די קאָנטורן פון דעם, וואָס גילט אַלס אַנומלטיקע וואַרשע, האָב איך דערפילט, אַז ס'ברעכט זיך אין מיר עפּעס אַזוינס, וואָס איז געווען פעסט און שטאַנדהאַפטיק אין משך פון צענדליקער יאָרן. איך האָב עס מער געאַנט אין זיך, ווי אָן איבערלעבונג, און נאָך נישט באַנומען מיטן שכל. האָב איך געוואָלט געפינען אין זיך כוח אויפצונעמען די ווירקלעכקייט, זוי זי איז און ווי זי איז אָנגעזאַפּט און אָנגעלאָדן נאָך מיט דעם נעכטיקן און פריערדיקן, וואָס וועט זיך, הפנים, קיינמאָל נישט אויסוועפּן אינגאַנצן. כ'בין געווען זיכער, אַז

כ׳וועל דאָ דערזען נ יי ע מענטשן. איך האָב געוווסט, אַז כמעט אַלע, אַלע אַמאָליקע פירנדיקע יידישע גייסטער זענען נישטאָ. איך בין אָבער געווען זיכער, אַז אויך די ווינציקע געציילטע, וואָס זענען איבערגעבליבן, זענען נישט מער די זעלביקע וואָס פריער, נאָר זיי האָבן זיך א י ב ע ר־ ג ע א נ ד ע ר ש ט. זיי זעען און פילן אַנדערש. זיי באַנעמען אַנדערש און רעדן אַנדערש.

כ׳האָב זיך צעטומלט און פאַרלאָרן עטוואָס די ערשטע מינוט, ווען כ׳האָב זיך באַגעגנט מיט דאָרטיקע מענטשן און דערהערט ז יי ע ר ל ש ו ן. כ׳וואָלט געקאָנט שווערן, אַז ס׳איז מ יי ן לשון... פון א מ אָ ל; זייער קוק איז בפירוש מיין א יי ג ע נ ע ר קוק, נאָר פון א מ אָ ל. האָט עס מיך אַביסל שאָקירט און וויי געטאָן. וווּ איז דער ש נ ו י אין זיי, אין זייער געמיט, אין זייער פסיכיק? עס קאָן דאָך, עס ט אָ ר דאָך נישט געמאָלט זיין, אַז ס׳זאָל נישט האָבן זיי אין סאַמע עצם פאַרענדערט.

איך וויים ביי זיך, אַז איך קום אַהער א פאַרענדערטער, אַן א נ ד ע ר ע ר. טאָ פון וואַנען איז מיין אַנדערשקייט, אויב נישט פון דאַנען, פון דער היגער רעאַליטעט, וועלכע איך האָב געאַנט בלויז מיטן כוח פון דמיון, בעת ביי זיי, ביי די היגע איז זי געוואָרן פלייש און בלוט? האָב איך איצט געוואָלט קאָנטראָלירן זיך און זיי. אין פלוג זענען זיי, די היגע, מער באַגלויבט, ווי איך אין אַלץ, וואָס איז נוגע דעם הי. זיי און נישט איך האָבן דורכגעמאַכט די דערפאַרונג אויף אייגענער הויט און אין זייער דם התמצית איז אַריין דאָס, וואָס האָט אונדז פון ווייטן געגרוילט און צעטרייסלט. זיי און נישט איך האָבן איינגעאָטעמט נאַצישע עמפּירישקייט אין זייערע לונגען און אויפגעהיט אין זייער שוואַרצאַפּל בילדער, וואָס זענען צו אונדז אַפילו אין בייזן חלום נישט געקומען.

און דאָך האָט אין מיר אַלץ געשריען, אַז זיי זעען נישט, ווי געהעריק און זיי מערקן נישט דאָס סאַמע נייטיקע. עפּעס פ ע ל ט זיי. מיר האָט געפעלט די אוממיטלבאַרקייט פון פּוילן. אָבער אויך זיי האָט געפעלט א ביז גאָר וויכטיקער, אַנטשיידנדיקער עלעמענט: דאָס לעבעדיקע איצטיקע ארץ־ישראל. כ׳וויים, אַז די שטאַרקסטע און בעסטע פון מיינע אייגענע האָבן נישט פאַרלוירן אויף קיין איין רגע דעם אידעאָלאָגישן פּאָליטישן קאָנטאַקט מיט ארץ־ישראל. זיי האָבן אויך אינעם אונטערערד

דורכגעפירט א פרוכטבארע ארבעט: אויפגעקלערט דעם ענין ארץ־ישראל פאר דער גישט־יידישער פראגרעסיווער וועלט; זיי האבן אליין באנומען און ארויסגעבראכט פאר אנדערע דעם ווערט פון ארץ־ישראל און איר ראל לגבי דעם קאמף פון די יידישע מאסן אין ג ע ט א, און נ א ך דער באפרייאונג — לגבי דער ווייטערער פארזעצונג פון יידישן נאציאנאלן לעבן. א י ד ע א ל א ג י ש באנומען ריכטיק. עס האט זיי נאר געפעלט דער פ ס י כ י ש ע ר עלעמענט, וועלכער איז א פראדוקט פון אומטיטלבארער באהעפטונג און דירעקטן קאנטאקט.

וועל איך באוויזן צוזאמען מיט די שליחים פון ארץ־ישראל ברענגען אהער עפעס פון אט־דער ארץ־ישראלדיקייט, פון איר אייגנטימלעכער אטמאספער? על כל פנים וועל איך אליין פארזוכן די אומטיטלבארקייט פון ח ו ר ב ן פ ו י ל ן, און זיך איינקוקן אין דעם ביסל יידן, ווי זיי זעען אויס, ווי זיי זעען זיך אליין נאכן אומקום פון 6 מיליאן זייעריקע, אונדזעריקע, דא אין פוילן. דער בר־מינן איז נאך נישט געבראכט געווארן צו קבורה, דער מת ליגט נאך פאר די אויגן. ווי איז דער בליק פון די אויגן, וואס זעען אים פאר זיך די גאנצע צייט? צי זעען זיי אים טאקע?

האב איך געוואלט צוערשט זען אליין און דערנאך קוקן מיט די חבריישע, פארטייאישע אויגן. איך האב געטראפן חברים און נישט־חברים. מענטשן פון אנדערע פארטייען. סתם יידישע מענטשן. מיר האבן נישט פאלעמיזירט און נישט דיסקוטירט, נאר גערעדט און געשמועסט. א חבר אין קאטאוויץ האט מיר דערציילט, ווי אזוי ער האט זיך 15 חדשים אויסבאהאלטן הינטער א שאפע מיט א שפיגלדיקער טיר. ער האט זיך מיט א כיוון אויסגעקליבן אט דאס באהעלטעניש. ער האט געדענקט פון ש. אנ־סקיס „דיבוק" די מעשה מיטן גביר און שפיגל. א גביר איז געקומען צום רבין; האט אים דער רבי צוגעפירט צום פענצטער און געהייסן ארויסקוקן דורך דער גלעזערנער שויב אין גאס אריין:

— וועמען זעסטו?

— מ ע נ ט ש ן, — האט געענטפערט דער גביר.

האט אים דער רבי צוגעפירט צום שפיגל און ווידער געהייסן קוקן:

— וועמען זעסטו איצט?

— ז י ך, — האָט געענטפערט דער גביר, נישט תופס־זייענדיק נאָך דעם רבינס כוונה.

— זעסטו, — האָט אים דער רבי געזאָגט, — האָסט געקוקט צוויי מאָל דורך דעם זעלבן גלאָז. די שויב אין פענצטער איז פון גלאָז, און דער שפּיגל איז פון גלאָז. נאָר דאָס גלאָז פון שפּיגל איז באַזילבערט. האָסטו דורכן איינפאַכן גלאָז געזען מענטשן. אָבער דורכן שפּיגל, ווייל ס'איז באַזילבערט, האָסטו שוין נישט געזען מ ע נ ט ש ן, נאָר ב ל ו י ז ז י ך.

האָט דער חבר אין עת צרה געמאַכט דעם געהעריקן פּראַקטישן אויספיר און זיך אויסבאַהאַלטן הינטערן שפּיגל. יעדעס מאָל ווען ס'וועט אריין דער נאַצי און האָבן ברעה אַ קוק צו טאָן הינטער דער שאַפע, וועט ער אָנטרעפן אין שפּיגל זיך און וועט שוין ממילא פאַרגעסן אָן דעם מענטש, וועלכן ער זוכט.

דער חבר האָט אויסגעטייטשט ריכטיק דעם פּסיכאָלאָגישן מאָמענט, און ער איז ניצול געוואָרן.

איך האָב אומגערן און מיט שוידער באַמערקט, אַז אַ היפּשער טייל פון דעם ביסל אָפּגעראַטעוועטע יידן האָבן איצט, שוין נ אָ ך דער באַפרייאונג זיך אַליין אָנגעשטויסן אָן אַ שפּיגל, וואָס איז עטוואָס באַזילבערט, און זיי זענען נישט מסוגל צו זען די יידישע מ ע נ ט ש ן דאָרט, אויף דער גאַס פון נייעם לעבן. זיי זעען בלויז ז י ך. אפילו נישט די מתים.

דאָס האָט זיך מיר געוואָרפן אין די אויגן אויף שריט און טריט און כ'האָב פאַרשטאַנען, אַז אָט־די וועלן קיין גיי יידיש לעבן נישט בויען. נישט דאָ, אין פּוילן, און נישט אין ארץ־ישראל.

מען מוז די יידן איבערדערציען און אויסלערנען, צו זען דאָ און אומעטום, דעם גאַרן כ ל ל דעם יידישן, ווי ע ר זעט אויס נאָכן ארויסשאַרן זיך פון קאַלכאויוון. נאָר אויף דעם וועג וועט מען ראַטעווען די אָפּגעראַטעוועטע.

איך האָב געזוכט יידישע אַ ר ב ע ט ע ר, און כ'האָב נישט געטראָפן. דאָ און דאָרט זענען זיי דאָ און זייער צאָל מערט זיך צייטנווייז ביי געוויסע אומשטענדן. אָבער עס פעלט דער יידישער אַ ר ב ע ט ע ר־

קלאס. דער יידישער פראָלעטאַריאַט איז נישטאָ. ער איז נישטאָ, און ס'איז נישטאָ זיין קאַמף. עס איז צערונען דאָס עקאָנאָמישע און פּאָליטישע געוויכט פון יידישן לעבן — ס'איז צעקראָכן דער יסוד פון יידישער קולטור. עס ווערן דורכגעפירט פּאָליטישע רעפּעראַטן און ליטעראַרישע אָוונטן. ס'וועט געשאַפן ווערן אַ צווייטע און דריטע יידישע דרוקעריי און ס'וועלן דערשיינען נאָך צייטונגען. יעדע פּאַרטיי וועט אַרויסגעבן איר צייטונג, אַ ביכל און אַ צווייטס. און דאָך וועט עס נישט זיין דאָס שטראָמיקע שפּרודלדיקע קולטור־לעבן פון אַ יידישן כלל.. איז נישטאָ דער סטימול און מאָטאָר פאַרן אַרבעטער־קאַמף אויף דער יידישער גאַס. ווו און ביי וואָס קאָן זיין זיין העגעמאָניע, ווו און דורך וואָס קאָן ער אַרויסברענגען זיין באַזונדערן כאַראַקטער, אַז יאָרן נאָך יאָרן וועט עס זיין אַ לעבן אויסגערעכנט אויף קצבה, אויף שטיצע פון דרויסן, ווייל עס וועלן פעלן די אייגענע קוואַלן, פון וועלכע ער זאָל שעפּן כוח און מאַכט. עס שניידט דעם מוח דער פאַקט, אַז אין בעסטן פאַל קאָנען די יידן אונטערשטיצן דעם אַלגעמיינעם קאַמף, אָבער בשום אופן נישט באַשטימען אַלס זעלבסטשטענדיקער און פאַר זיך גופא ממשותדיקער כוח דעם פּרצוף פון יידישן לעבן, דעם אויסזען פון דער יידישער סביבה.

אינעם פּאָליטישן קאַמף פון היינטיקן פּוילן שפּילן די איצטיקע יידישע מאַסן אַ קנאַפּע ראָל, אויב אַפילו עס זענען דאָ יחידים, וואָס האָבן אַ גרויסע באַדייטונג פאַר דעם גאַנג און אויסגאַנג פון דעם גראַנגל אין דער פּוילישער מלוכה־גאַס.

געוויס וועט זיך די סיטואַציע אין אַ היפּשער מאָס ענדערן אין דעם מאָמענט, ווען עס וועט זיך אָנהייבן די רעפּאַטריאַציע פון די פּוילישע יידן פון ראַטנפאַרבאַנד. עס וועלן צוריקקומען צענדליקער טויזנטער, אפשר קרוב צו 150 טויזנט יידן, און גראַד פּוילישע יידן. ס'וועט אָבער זיין אַ טעות צו באַטראַכטן די נעכטיקע פּוילישע יידן פאַר יידן פון היינטיקן פּוילן. ס'זענען אַנדערע יידן, ס'איז אַן אַנדער פּוילן; די געשיכטע האָט אָנגעצייכנט אַן אנדער תכלית פאַר פּוילן און פאַר יידן אין דער איצטיקער תקופה, נאָך מלחמה און חורבן, וואָסביידע פעלקער האָבן אַזוי קאַטאַסטראָפאַל איבערגעלעבט.

איך האָב זיך געטראָפן מיט איינצלנע יידן, וואָס האָבן באַוויזן זיך אומצוקערן נאָך איידער עס האָט זיך אָנגעהויבן די אָפיציעלע רעפּאַטריאַציע. יענע יידן האָבן געשטאַמט פון קליינע שטעטלעך, און זיי האָבן זיך קודם־כל אַוועקגעלאָזן אין זייערע היימען. ס'האָט זיך געגלוסט צוריק אַ ה יי ם. ווייסן מיר דען, וואָס מיינט אַהיים, כל־זמן זי פעלט אונדז נישט? אין אַ ריי נייע לענדער, ווו יידן האָבן זיך זינט צענדליקער יאָרן איינגעאָרדנט, רעדן זיי נאָך וועגן דער ה יי ם, האָבנדיק אין זינען די אַלטע, די אַמאָליקע „היימישע" היים, ווו אַלץ איז נאָענט און אייגן, ווו ס'איז דאָ די וואַרעמקייט און די האַרציקייט און דער פולער צוטרוי צו דעם אָרום, צו יעדן מענטש און חפץ, צו יעדן גרעזל און שטיינדל, ווייל פון זיי אַלע און פון אַלץ שטראָמט היימישקייט. מענטשן עוואַקואירטע און אַנטרונענע זענען איצט אויסגעמאַטערטע און אויסגעפּייניקטע פיזיש און גייסטיק. אין משך פון 6־5 יאָר, אויב זיי זענען אפילו נישט געווען אין נאַצישע לאַגערן, האָבן זיי זיך געפונען אין די אומדערטרעגלעכע באַדינגונגען פון לענדער, ווו מ'האָט געמוזט אַריבערפירן ס'גאַנצע לעבן אויף מלחמה־רעלסן, איינשרומפּן זיך און אָפּזאָגן זיך באַוווסטזיניק און פּלאַנמעסיק פון סאַמע נייטיקסטן. מען איז געווען זיכער צו האָבן די געלעגנהייט און צוריק דערשפּירן זיך, ווי אין דער היים, בלויז אין די קליינע שטעטלעך. אַהין איז על־פּי־רוב נישט צוגעקומען דער חורבן און ס'איז געבליבן גאַנץ, אָפּט אומבאַרירט דאָס אַמאָליקע פאַר־מלחמהדיקע. איז מען אַהין געגאַנגען מיט בענקשאַפט און צוטרוי. געטראָפן האָט מען בייזקייט און שנאה, האַס און צאָרן, הלמאי מען איז צוריק דאָ. מען האָט לאַנג נישט אויסגעהאַלטן און געמוזט פאַרלאָזן דאָס שטעטל, ביז ס'איז געוואָרן קלאָר, אַז דאָס קליינע שטעטל איז אָפּגעשלאָסן געוואָרן פאַרן ייד אין פּוילן. ס'איז טאַקע אמת, אַז יידן זענען געווען אינעם פאַר־מלחמהדיקן פּוילן אַ שטאָטישער עלעמענט און זיך קאָנצענטרירט אין די גרויסע שטעט, אָבער דאָס שטעטל איז געווען דאָס יידישע ה י נ ט ע ר ל אַ נ ד. פון דאָרטן האָבן זיך רעקרוטירט נייע און פרישע רעזערוון פאַר דער שטאָט. סיי אַלס אַרבעטער און באַלמעלאָכעס, סיי אַלס אינטעליגענץ און מענטשן פון פרייע פּראָפעסיעס, — אַלע זענען זיי אין משך פון דורות געקומען אין ברייט־פּליסנדיקע שטראָמען פונעם שטעטל. פאַר דער יידישער פּוי-

לישער מאסע, פארן יידישן קאָלעקטיוו איז דאָס שטעטל געווען דער י ס ו ד, ריכטיקער דער ק ו א ל, פון וואַנען עס איז געפלאָסן דאָס מאסנהאפטיקע. איצט איז ארויסגעשוומען אַ סאָציאָלאָגיש־פּאָליטישער אמת, אַז דאָס שטעטל איז נישטאָ, ווייל ס'וועט ווירטשאַפטלעך מער ביי זיך נישט דולדן דעם יידישן עלעמענט.

יידן וועלן אין די שטעט אין דער נייער ווירטשאַפט אַזוי גיך נישט אריין. עס וועלן דורכגיין לאַנגע יאָר ביז עס וועט זיך צוריק שטעלן אויף די פיס די פוילישע שטאָט און אויפנעמען אין זיך די צענדליקער, די הונדערטער טויזנטער אייגענע פוילישע צוריקקערער. דער נייער כאַראַק־טער פון דעם זיך אויפבויענדן פוילן פאַרמלוכישט די גרויסע פאַבריקן און ממילא גייען אהין אין גרויסע מאסן די פוילישע ארבעטער; אַפילו אין יענע פאַבריקן, וואָס זענען אין פלוג געווען דורות־לאַנג פאַררעכנט פאַר יידישע, אויב אויך נאָר צוליב דעם, וואָס די אייגנטימער זענען געווען יי ד ן. איצט איז די מלוכה דער אייגנטימער און אַזוי מאַכט זיך עס שוין, אַז דער יידישער ארבעטער טרעפט נישט דעם וועג אין פאַבריק. פעלט דעם יידישן ארבעטער; ער איז אַן עלנטער, אַן אַליינקער, אַ פאַר־איינזאַמטער, אַן זיין פראָפעסיאָנעלן ק ל א ס ן ־ פאַראיין, ווייל עס פעלט אים דער מיטרייסנדיקער שטראָם פונעם נאַציאָנאַלן קאָלעקטיוו.

איך האָב באַזוכט אין לאָדזש אונדזער סטאָליער-קאָאָפּעראַטיוו „האַ־מער”. די מאַשינען זענען אין ברוך־מיילן געבראַכט געוואָרן פון נאַצי־דייטשלאַנד און די חברים אַליין האָבן זיי מאָנטירט און צוריק אויפגע־שטעלט. עס גייט אָן אַ פיבערהאַפטע ארבעט, אַ נחת צו קוקן. עס דערמאָנט זיך די אַמאָליקע צייט: „מאָלאָט”, „מלאָט”, „האַמער” — מ'כאַפּט זיך אָן כאָטש אין דעם אַמאָליקן פאַרטייאישן נאָמען, כדי זיך דערמאָנען דעם י ח ו ס, און כדי אונטערצושטרייכן פאַר אנדערע, אַז מ'ווייסט דעם איינגענעם אָפּשטאַם און מ'איז נישט קיין צופעליקע אויף דער יידישער גאַס. פאַראַן אַ מ־אַדיציע און מ'קוקט אויף זיך, ווי אויף אַ המשך. איך האָב זיך געפילט דערמוטיקט און געשטאַרקט דורך דער באַגעגעניש מיט די אַ ר ב ע ט ע ר ־ חברים פון „האַמער”. זיי האָבן מיר דערציילט וועגן די אַלע שוועריקייטן, וואָס זיי איז אויסגעקומען גובר צו זיין ביז זיי האָבן אויסגעברייטערט זייער ארבעטס־ראַם, און וועגן זייערע ארבעטס־

פּלענער אויף ווייטער. און ס'איז מיר געווען פאַרשטענדלעך, פאַרוואָס דער ענדציל פון זייערע פּלענער גרייכט צו... ארץ ישראל. זיי וואָלטן שוין לאַנג יעדער איינער זיך געלאָזן אין וועג אַ ה י ן. אָבער זיי האָבן באַשלאָסן, אַז קיין ארץ־ישראל דאַרף מען אַריינברענגען נישט נאָר ז י ך, אַ נאַקעטן, אַ הוילן מיט ליידיקע הענט, אויך ווען דאָס זענען אַ ר־ב ע ט ס ־ הענט. גרייליך פאַר ארץ־ישראל איז גוט צו ברענגען דעם גאַנצן ק אָ אַ פּ ע ר אַ ט י וו, ווי ער שטייט און גייט. פרעגן זיי מיך אויס נישט נאָר וועגן דעם וועג פאַר זיך אַלס אַ ר ב ע ט ע ר, נאָר אויך פאַר די מ אַ ש י נ ע ן. פאַר דעם גאַנצן אינווענטאַר, דעם לעבעדיקן און מאַטעריעלן.

קאָן מען אַזוי אָנהייבן אַ נײַ לעבן ד אָ, ווען מען האָט אין זינען נאָכאַנאַנד דעם וו ע ג ? צי הייסט עס נישט זיצן כסדר אויף די וואַליזעס און פּאַקן דעם טשעמאָדאַן? איז דער אמת, אַז אַלע, אַלע יידן אין פּוילן זיצן איצט אויף וואַליזעס און קוקן אַרוים די שעה און די מעגלעכקייט צו פאָרן. די וואָס זענען נאָך אַלץ ברוגז אויף ארץ-ישראל, ווילן פאָרן קיין בעלגיע, קיין פראַנקרייך, הלואי קיין אַמעריקע. אָבער די וואַליזעס זענען ביי אַלע צוגעגרייט. כ'דערמאָן זיך דאָס מיידל אין בריסל, וואָס איז אָקערשט געקומען פון בערגען־בעלזענער לאַגער. איך האָב זי ד אָ ן נישט פאַרשטאַנען. געראַטעוועט זיך אין מאָמענט פון באַפרייאונג, האָט זי זיך גלייך געלאָזן אַליין אַ ה יי ם קיין לאָדזש. זי האָט נישט געוואָלט וואַרטן ביז מען וועט אָפיציעל אַריבערשיקן די לאַגער־מענטשן אין די אַלטע היימען. זי ווייס צו „שוואַרצן" גרעניצן און גיין איבער וועגן. האָט זי געאיילט אַהיים, קיין לאָדזש, געחלומט צו טרעפן טאַטע־מאַמע, שוועסטער־ברידער, אַן אייגענע סביבה. זי האָט קיינעם נישט געטראָפן. אפילו דאָס הויז אין באַלוט איז צעשטערט, גראָד נישט דורך די נאַציס בעת דער אָקופּאַציע, נאָר דורך פּאָליאַקן נ אָ ך דער באַפרייאונג. נישט קיין גואל, נישט קיין פריינט, נישט קיין ה יי ם, אין אַן אַטמאָספער פון אַנטיסעמיטיזם און בלינדער שנאה — וואָס קאָן אַזאַ מיידל דאָ טאָן, ווי קאָן זי בלייבן לעבן אין אָט־דער שטאָט, איר אַמאָליקער היים? אַ פאַרביטערטע און אַ פאַרצווייפלטע האָט זי זיך אומגעקערט. וווהין? ווו האָט זי זיך געהאַט צוריקצוקערן אויב נישט אין אי ר לאַגער, אין בערגען־

בעלזען? ס'טייטש, ווי קאָן מען עס ביי זיך פועלן, צוריקגיין אין אזא לאַ־גער? אוודאי איז דאָרט איצט נישט דערזועלבער רעזשים, וואָס פריער ביי די נאַציס. איצט האַלטן דאָרטן וואָך די ב אַ פ ר יי ע ר. אוודאי שיסט מען נישט ביים שטעכל־דראָטיקן פּאַרקאַן, אָבער דער פּאַרקאַן גילט נאָך ווייטער, און פון יעדן ווינקל און פון יעדן ברוק־שטיין שרייט דער נעכטן, שווימען אויף בילדער, וואָס רויבן די רו... און פונדעסטוועגן איז דאָס מיידל געגאַנגען פון דעם באַפרייטן לאָדזש צוריק אין בערגען־בעלזען. שפּעטער האָט זי געפונען דעם וועג קיין בריסל און פון דאָרט קיין ארץ־ישראל. אַ סך האָבן דערנאָך געפונען אָט דעם וועג. נישט קיין צופאַל איז עס געווען און נישט דער אויפטו פון אַ גוטן ציוניסטישן אַגיטאַטאָר. ארץ־ישראל האָט אָביעקטיוו געגעבן אַ תשובה אויף דעם אינטימסטן באַ־גער פון הארצן, אויף דעם עלעמענטאַרסטן פאַרלאַנג פון דער נשמה: אָנ־הייבן אַ נאָרמאַלן געזונטן פּראָדוקטיוון פרייען לעבן אין אַן אייגענער היימישער סביבה.

זענען שוין געווען איינצלנע חברים צווישן די וואָס האָבן זיך די ערשטע געלאָזן מיטן דאָזיקן וועג. אָבער דער פּאַרטייאישער קאָלעקטיוו איז געווען צוריקגעהאַלטן. די פּאָליטישע פּאַרטיי איז געווען שאָקירט. עס האָבן זיך אָנגעכאַפּט אָן דער ארץ־ישראל־עמיגראַציע כלעריי גרופּירונ־גען און אָרגאַניזאַציעס, ווי פאַר גוטע ב י ז נ ע ס; זיי האָבן דער־שמעקט, אַז דאָ קאָן מען אָפּלעקן אַ ביינדל און אפילו גוט פּ אַ ר ד י־נ ע ן. האָט מען שפּעקולירט אויפן חשבון פון יידישע צרות און גע־שאַברעוועט יידישע בענקשאַפט אהיים. געריסן פון טויט און פון לעבעדיק, געשונדן די הויט און די פרייזן זענען געשטיגן מיט יעדן טאָג, ווייל ס'האָבן זיך געמערט די בעלנים. מ'איז נישט געווען איבערקלייבעריש אינעם מענ־טשן־מאַטעריאַל. ס'איז געוואָרן אַ בהלה. אחוץ די וואָס האָבן געוואָלט לויפן קיין ארץ־ישראל, האָבן אַ סך געוואָלט אַ נ ט ל ו י פ ן. ס'האָבן געווירקט פאַרשידענע מאָטיוון. געווען אַזעלכע, וואָס האָבן דורך דעם אַנטלויפן פון פּוילן געוואָלט זיך דערווייטערן פון... ראַטנפאַרבאַנד, פון צו בלייבן שטעקן אין זיין „17-טער רעפּובליק”... עס האָבן זיך צוגע־שאַרט כלעריי טיפּן און נפשות סיי צו די, וואָס זענען געלאָפן און סיי צו די, וואָס האָבן אָרגאַניזירט דאָס לויפן. ביי אַ טייל איז עס געוואָרן אַ

מיאוסער האַנדל, אַ שענדלעכער געשעפט, וואָס האָט געמוזט וואַרפן אַ שאָטן אויף דער גאַנצער אויסוואַנדערונג, אַרויסרופן אַ בייגעשמאַק ביי פּאַרטייען און מענטשן, וואָס ארץ־ישראל איז פאַר זיי קיינמאָל נישט געווען קיין געשעפט און זיי איז נישט געגאַנגען אין אויסנוצן זי פאַר דער קאַסע, סיי פינאַנציעל און סיי אויך פּ אָ ל י ט י ש. שלאָגן פּאָ־ליטישן קאַפּיטאַל, מחמת מ׳איז ביים גליק־קעסטעלע, ווו עס געפינט זיך דאָס לאָטעריע־צעטל פאַרן אַריינפאָר אין ארץ־ישראל.

דאָס האָט אָפּגעשטויסן די פּאַרטיי און די מענטשן, וואָס האָבן זייער גאַנצן לעבן געקעמפט פאַר דעם, אַז ארץ־ישראל זאָל ווערן אָנערקענט, ווי דאָס פּ אָ ל י ט י ש ע פּראָבלעם פון יידישן פאָלק, און עס זאָל גע־פונען ווערן דער פּ אָ ל י ט י ש ע ר וועג פאַר זיין לעזונג. נישט דורך הינטערטירלעך, האָט זיך זיי געדוכט, דאַרף גיין די יידישע אויסוואַנדע־רונג פון פּוילן, נישט ווי אַן אומלעגאַלע, נאָר ווי אַ פרייער אָפיציעל־אָנער־קענטער מאַסן־שטראָם, געשטיצט פון דעם פּראָגרעסיוון דעמאָקראַטישן רע־זשים פון דער אויפגעלעבטער פּוילישער מלוכה. עס איז געווען די געפאַר, אַז די „אומלעגאַלע" אויסוואַנדערונג זאָל פּוגע זיין דעם אויטאָריטעט פון די רעגירונגס־אָרגאַנען און דעמאָראַליזירן דעם אַפּאַראַט, ווייבאַלד מען רעדט־איבער באַאַמטע און גרעניץ־היטער, עובר צו זיין אויף אַ מלוכה־שן „לאו" און אַוועקקוקן פון דער אָפיציעל גילטיקער פאַראָרדנונג. עס קאָן אויסגעטייטשט ווערן ווי אונטערמינירן די אָרדנונג און צעטרייסלען די געזעצמעסיקייט פונעם נייעם רעזשים. וואָלט עס זיך געהאַנדלט וועגן אַ פרעמדן, פּאָליטיש־פיינטלעכן אָדער קעגנערישן רעזשים — איז אדרבא ואדרבא, אַ מצווה אים אונטערצושטעלן אַ פיסל און אַראָפּפירן זיינע מענטשן פון דרך הישר. אָבער די איצטיקע רעגירונג איז דאָך אַ א ו נ־ד ז ע ר י ק ע, וואָס מיר זענען מיטן גאַנצן האַרצן גרייט איר צו העלפן אין אַלע אירע אָנשטרענגונגען צו פאַרפעסטיקן איר ממשלה אין לאַנד. טאָ ווי קאָנען מיר טאָן „אומלעגאַלע" אַרבעט ק ע ג ן איר? מילא, אַנ־דערע גרופּירונגען אינעם ציוניזם האָבן נישט קיין אינטערעס פאַר דעם לעבן דאָ און פאַר דעם קאַמף אין דער נישט־יידישער סביבה. אָבער מיר האָבן דאָך פון שטענדיק געהאַט אינטערעס צום פּאָליטישן קאַמף אויפן אָרט און זיך אין אים אַקטיוו באַטייליקט; מיר האָבן אָנערקענט אונדזער

פליכט צו ווירקן אויף דער איבערגעשטאַלטונג פון דער אַרומיקער סביבה, וועלכע איז דירעקט משפיע אונדזער לאַנגע און אַנטוויקלונגס־אויסזיכטן — היינט ווי קאָנען מיר אונטערגראָבן דעם מאָראַלישן יסוד פון אַונ־דזער רעזשים?

האָט זיך געבעטן דער לאַנישער אויספּיר: אויב נישט באַטייליקן זיך אַקטיוו אין דער אָרגאַניזירונג פון דער „אומלעגאַלער עמיגראַציע״ קיין ארץ־ישראל — וואָס פאַר אַ זין האָט פאַר דער פּאַרטיי אויפצושטעלן יוגנט־קיבוצים? אָרגאַניזירן די יוגנט פּאָליטיש און קולטורעל — געוויס. ווער עס שפּעטער וועלן פאַרבינדן זיין גורל מיטן גורל פון ארץ־ישראל — מהיכי תיתי. מירן אים נישט שטערן. מירן אים בפירוש העלפן צו געפינען די געהעריקע גוטע פאַר־ביינדונגען. אָבער דער פּאַרטייאישער קאָלעקטיוו זאָל עס לכתחילה, בכיוון אַריינגעמען אין זיין פּלאַן — נייז, ס׳איז נישט זיין וועג.

האָט איך אויף מיין נסיעה דערמאָנט די חברים אין זייער טאָג־טעגלעכקייט און זיך איבערצייגט, אַז ס׳איז פּאַראַן אַ געוויסע סתירה צווישן דעם. וואָס זיי טראַכטן אַלס חברים יעדער פאַר זיך, און דעם, וואָס זיי, אַלס קאָלעקטיוו, זאָגן און טוען. אויך זיי זעען נאָך נישט די גאַנצע יידישע ווירקלעכקייט אין איר פולקייט, אין איר צוויי־שמחימדיקייט. ווו עס טרעפן זיך צונויף פּוילן מיט ארץ־ישראל, חורבן און אויפבוי, אומקום און אויפקום. ס׳האָט זיך אָנגערוקט אַ צייט, ווען מען קאָן נישט מאַכן דעם חשבון־פּוילן אָן דעם חשבון־ארץ־ישראל. ארץ־ישראל איז אויך נישט מער קיין פּערספּעקטיוו־ציל, בנוגע וועלכן מ׳קאָן יוצא זיין מיט רעזאָלוציעס. אַזוי האָט מען זיך געקאָנט נוהג זיין כל־זמן מען האָט זיך אַליין, אינדיווידועל, נישט געגויטיקט אין איבערטראַנדערשן דאָס לעבן און מ׳האָט געהאַט אויסזיכטן זיך איינצוואָר־דענען אין היגע אָרטיקע באַדינגונגען — בעסער צי ערגער. ווי נאָר עס האָט זיך אָנגעשטעלט די שאַרפסטע פּערזענלעכע פראַגע ווענן דעם, ווי אַזוי איינצואָרדענען זיך אַליין, און נישט שפּעטער, באחרית הימים, נאָר טאַקע היינט, מאָרגן, — האָט מען מער נישט געקאָנט אָפּלייגן און אָפּ־שטופּן דעם ענטפער. זיך מוז מען ענטפערן שוין, באַלד.

עס איז נאָך עפּעס קלאָר געוואָרן, אַז פּאַרטיי טאָר נישט איגנאָרירן

אַט דעם פּערזענלעכן מאָמענט, נאָר פאַרקערט, זי מוז אים אַריינגעמען אַלס עיקרדיקן. דאָס פּערזענלעכע און דאָס כללישע ווערן אין איצטיקער תקופה צונויפגעפּאָרט און באַהאַפטן אין העכערן סינטעז. דער סאָציאַ־ליזם דערשיינט נישט מער, ווי אַ ווייטע שטרעבונג, וואָס די קומענדיקע דורות וועלן זי רעאַליזירן און פון איר געניסן. ס'איז אַ קאַמף פאַר היינטיקע רעאַלקייטן, פון וואָס יעדער איינער וויל און קאָן געניסן אין סאַמע קאָנקרעטער ממשותדיקער פאָרם. דאָסזעלבע איז איצט ציוניזם נישט קיין אַבסטראַקטער חלום וועגן באַפרייען און נאָרמאַליזירן דאָס נאַ־ציאָנאַלע לעבן פון אונדזערע קינדס־קינדער. דער אויפבוי אין ארץ־ישראל איז אַ מימשות ה יי נ ט, פאַר יעדן איינעם פון יידישן כלל. יעדער איי־נער קאָן שוין איצט אַליין געניסן פון די דערגרייכונגען פון ציוניזם. אַ יידישע אַרבעטער־פּאַרטיי דאַרף באַזונדערס אויף יידישע אַ ר ב ע ט ע ר, פאַר־אויסזען זייער היסטאָרישן גאַנג און אַקטיוו פירן די מאַסן אויפן דאָזיקן וועג. אַקטיווער טראַנספער פאַרן ציוניזם הייבט זיך אָן נאָך דאָ. ווייט פון די געאָגראַפישע גרענעצן פון ארץ ישראל. מ'קאָן נישט אָפּלאָדירן דעם קאַמף אין שפּייב און גבורת חיים און אַליין מורא האָבן פאַרן אומלעגאַלן ציוניזם ערגעצוו. פּונקט ווי ס'איז פאַלש אָפּצוטיילן די רויטע אַרמיי פון איר יניקה־קוואַל — פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, אַזוי איז אויך פאַלש צו אָנערקענען די קאָלאָסאַלע ווערט פון ארץ־ישראל און נישט וועלן זען אין דער קיבוצישער און עליה־באַוועגונג די פאַרקערפּערונג פונעם ציוניזם.

דאָס נייע פּוילן האָט פאַרשטענדעניש פאַר דער שטרעבונג פון יידי־שע מאַסן אויפצובויען זיך אין ארץ־ישראל; כ'האָב איין־איינציק מאָל באַ־זוכט בעלוועדער און געשמועסט מיט אַ פּוילישן פּרעזידענט. געשמועסט אַלס ארץ־ישראלדיקער. געווען אַ לענגערער חברישער שמועס. הינטער מיינע רייד איז געווען איין־איינציקער אויטאָריטעט: דאָס ארץ־ישראל־ווערק. כ'האָב זיך געפילט באַרעכטיקט צו באַמאָנען די אַנטשיידנדיקע ראָל פון יידישן אַרבעטער אינעם נאַציאָנאַלן ווידעראויפבוי. פּרעזידענט ביערוט האָט וועגן דעם געוווּסט און עס אַקצעפּטירט אַלס פּאָזיטיווע דער־שיינונג. ער האָט אויסדריקלעך דערקלערט, אַז די רעגירונג וועט דערלויבן די יידישע אויסוואַנדערונג פון פּוילן קיין ארץ ישראל. איז אין וואָס די מניעה? אין דעם, וואָס די ע נ ג ל י ש ע רעגירונג האַלט פאַרמאַכט

די טויערן פון ארץ־ישראל. קאָן דען געמאָלט זיין, אַז די פּראָגרעסיווע פּוילישע רעגירונג זאָל איר פּאָליטיק לגבי דער יידישער פרייהייטס־באַ־וועגונג ריכטן לויט דעם דיקטאַט פון ענגלאַנד, ווו די לייבאָר־רעגירונג איז נאָך איינגעשפּאַנט אינעם וואָגן פון דער אימפּעריאַליסטישער פּאָלי־טיק? יידן זענען גרייט איינצושטעלן דאָס לעבן, דורכברעכן אַלע צוימען און גראַטעס כדי אַדורכשפּאַרן זיך קיין ארץ־ישראל. ס'איז אַ וועג פול געפאַר. יידן שרעקן זיך נישט אָפּ. נאָך די קאַלך־אויוונס און גאַז־קאַמערן האָבן זיי נישט מורא פאַר קיין שום שטער און אָפּהאַלט. די רעגירונג (דער־רויף איז זי דאָך אַ רעגירונג!) קאָן אָ פ י צ י ע ל נישט מסכים זיין אַ ר ו י ס ל אָ ז ן אירע בירגער אין אַ לאַנד, וווהין מען לאָזט זיי אָ פ י־צ י ע ל נ י ש ט א ר יי ן. אָבער דאָס איז דאָך בלויז אַ פ אָ ר־מ ע ל ע ק ע ג נ ע ר ש אַ פ ט. אין ת ו ך איז די רעגירונג פ אַ ר יידישער אויסוואַנדערונג קיין ארץ־ישראל. אין ת ו ך איז דער יידישער אויסוואַנדערער אין קאַמף קעגן אַן אַ נ ד ע ר רעגירונג, קעגן יענער, וואָס לאָזט אים נישט א ר יי ן אין זיין היים. וועלכע פּאָליטישע לאָ־גיק און וועלכע סאָציאַליסטישע מאָראַל קאָן אונדז דיקטירן, מיר זאָלן זיך אָפּזאָגן פון אונדזער גערעכטן קאַמף, ווו מיר זענען גרייט אָפּצוגעבן דאָס לעבן, נאָר כדי נישט צו שטעלן די פריינטלעכע צו אונדז רעגירונג אין אַ פ אָ ר מ ע ל אומבאַקוועמער סיטואַציע? אַזאַ דזשענטעלמענישקייט טאָרן מיר זיך נישט דערלויבן, ווען עס גייט וועגן אונדזער גורל־קאַמף, ווען עס גייט וועגן דעם, מיר זאָלן באמת ראַטעווען די אָפּגעראַטעוועטע און שאַפן באַדינגונגען פאַר די באַפרייטע צו לעבן פריי אין זייער אייגע־נער היימישער נאַציאָנאַלער סביבה. דאָס וואָלט געווען אַ ליגן לגבי אונ־דזערע אומגעקומענע, אַ ליגן לגבי דעם, וואָס מוז אויפקומען אין אונדזער לעבן.

אַ פּאָליטישע פּאַרטיי טאָר נישט און קאָן נישט איגנאָרירן אַ סטיכי־שע באַוועגונג, וועלכע פאַרכאַפּט און רייסט־מיט, ווי אַ מעכטיקע לאַווע, צענדליקער טויזנטער יידן. אויף וויפל זי זעט אין דער באַוועגונג שעדלעכע עלעמענטן און אומגעוואונטשענע דערשיינונגען, איז איר חוב „אריינצו־מישן" זיך אין דעם גאַנג פון דעם „סטיכישן פּראָצעס", אריינטראָגן אין אים סדר און רעגולירן אים אין די אינטערעסן פון די מאַסן, וואָס מוזן

אריינגעצויגן ווערן אין אים. קעמפן קעגן די מאַראַדערן און פּאַראַזיטן פון דער יידישער אויסוואַנדערונג, באַזייטיקן און אויסראָטן די פּאַניק און בהלה דורך אריינברענגען באַוווסטזיין און פּאָליטישן תכלית.

איצט האָב איך זיך געקאָנט, ניין, געמוזט טרעפן מיטן פּאַר־טייאישן קאָלעקטיוו. כ׳האָב געהאַט די אינערלעכע איבערצייגונג, אַז מיר וועלן רעדן איין און די זעלבע שפּראַך, די שפּראַך פון דער נייער יידישער אומעטומיקייט.

נאָך דעם, ווי כ׳האָב געהאַט באַזוכט אַ רייע צענטרען, ווו עס ראַנגלט זיך דאָס יידישע לעבן צו געפינען פאַר זיך פאָרם און אינהאַלט, ראַם און ריכטונג, יסוד און ציל, נאָך דעם, ווי כ׳האָב זיך באַגעגנט פּנים אל פּנים מיט טויזנטער און טויזנטער יחידים פון פאַרשידענע פּאַרטייען, פאַרנו־מען אין אינטימע געשפּרעכן זייער אויפריכטיקן אמת, דעם פּערזענלעכן, דעם משפּחהדיקן און אפילו געזעלשאַפטלעכן, פּאָליטישן, — נאָך דעם אַלעם האָב איך געהאַט אַ אינערלעכע באַדערפעניש צו טרעפן זיך מיטן פּאַרטייאישן קאָלעקטיוו.

XX

אויסטערלישע מתנות

צום פארטיי־צוזאמענפאל ביז איך געקומען דירעקט פון מאידאנעק. מיר זענען דורכגעפארן ווארשע און גלייך אוועק קיין לאדזש. דא, אין ל א ד ז ש, און נישט איז וו א ר ש ע וועלן מיר זיך טרעפן דאס מאל. מיט יארן צוריק, נאכן ערשטן וועלטקריג, ווען נאר־וואס באפרייטע פאליאקן האבן געטריבן די דייטשן, בין איך געקומען צום ערשטן לעגאלן צוזאמענפאר פון דער פארטיי איז וו א ר ש ע. געפארן בין איך פון ביאליסטאק דורך ל א פ י. ס'איז געווען די בארימטע „סמאנציע לאפי", ווו פוילישע כוליגאנעם האבן געשלעפט יידן פון די צוגן און זיי גע־ממיתט אכזריותדיק און אנגעווארפן אויף דער גאנצער יידישער באפעל־קערונג א פאגראם־פחד. חברים האבן מורא געהאט, איך זאל פארן דורך לאפי, און מיר האט זיך דווקא געגלוסט גיין מיטן „יידישן" וועג. פילן זיך, ווי אן איינענער.

אין ווארשע האבן זיך פארזאמלט עטלעכע הונדערט דעלעגאטן פון אלע עקן פונעם נאר־וואס באפרייטן און איצט אומאפהענגיקן פוילן. פון אונטער דער ערד האבן ארויסגעשפראצט, אין שטעט און שטעטלעך, צענד־ליקער ארגאניזאציעס. ס'האט געשטורעמט דער אויפגעברויזטער ווילן צו א געזונטן, פרייען נאציאנאלן און סאציאלן לעבן, און ס'האט זיך גע־שפייגערט דער גלויבן אין דעם נצחון פון סאציאליזם. פוילנס פריי־הייט און אומאפהענגיקייט האבן געגעבן די ערבות און גאראנטירט די אומפארמיידלעכקייט אויך פון יידישער פרייהייט און אומאפהענגיקייט. די אקטאבער־רעוואלוציע האט סטימולירט די רעוואלוציע אין דייטשלאנד

און ס'האט זיך פאראויסגעפילט דער רעוואלוציע־מארש אין אלע לענדער, ביי אלע אונטערדריקטע פעלקער. דער פועלי־ציוניזם איז אויפגעקומען מיט אורקראפט פון א פאלקס־באוועגונג, וואס האט מיטגעריסן ארבעטער, אינטעליגענץ און הארעפאשנע פאלקס־מענטשן.

אין דער „ארבעטער־היים" אין ווארשע, אויף קארמעליצקע 23, האט זיך קאנצענטרירט די פארטייאישע יום־טובדיקייט. דעלעגאטן האבן זיך באקענט איינער מיטן צווייטן און דערקענט די אויפגעשטיגענע קאלעקטיווע קראפט; מען האט זיך דערוווסט פון ווייטע און ארומגעכאפט מיט נאענטע. ס'איז געווען צופרידן די עלטער, וואס האט דערלעבט... ס'האט געטאנצט די יוגנטלעכקייט, וואס ווערט רייף אין געפיל און אין באוווסטזיין פון דער אחריות לגבי ק ל א ס און פ א ל ק. סארא פרייד האט ארויבגעלויכטן פון אלעמענס אויגן, ווען ס'האבן אנגעהויבן דערשיינען די טייערע געסט, פירנדיקע חברים פון גאליציע און פון עסטרייך און פון בערלין. איך האב געבראכט גרוסן פון ארץ־ישראל און פון אמעריקע און פונעם רעוואלוציאנערן רוסלאנד, ווו דער ארבעטער־קלאס באמיט זיך צו פארפעסטיקן די נאר־וואס דעראבערטע מאכט־פאזיציעס.

פעסטע ארבעטער־ארעמס האבן מיך ארומגענומען, אויפגעהויבן. און טרייע חברישע הענט האבן מיך ארויפגעטראגן צום צוזאמענפאר ביז צו אונדזער אלטער. אין קאמף אויסגעפרווטער פועלי־ציון־פאן. ס'איז געווען דער ערשטער לעגאלער פועלי־ציון־צוזאמענפאר אין פוילן, ערב בארא־כאווס ערשטן יארצייט. כ'קוק זיך איין אין די שיינענדיקע פנימער. איך האב זיי ס'רוב נישט געזען, אבער איך קען זיי. איך דערקען צענדליקער און צענדליקער, עלטערע און יונגע, לויטן געזיכט און לויט דעם נאמען. זיי פארקערפערן דעם מוח און כוח פון דער באוועגונג, זיי סימבאליזירן איר קלארן געדאנק, איר קאמפס־אנטשלאסנקייט, איר אומבייגזאמען ווילן צו רעאליזירן דעם אידעאל, טראץ אלע שוועריקייטן און שטערונגען. עס שפירט זיך אין דעם גאנצן שטעל זייערן די זיכערקייט אין דעם אמת פון אונדזער אידייע. אט האבן מיר דערלעבט דעם גרויסן טאג פון באפרייאונג, און די יידישע מאסן ציען זיך צו אונדז, ברענגען אונדז זייער צוטרוי און גלויבן, זייער ליבע און טרייהייט. זיי האבן געשיקט צום צוזאמענפאר זייער גרוס. זיי זענען גרייט צום קאמף. שטענדיק גרייט!

קאָן מען דען פאַרגעסן אָט־יענע ערשטע באַגעגעניש אויפן פּועלי־ציון־פּאַרטיי־צוזאַמענפאָר אין וואַרשע, דעצעמבער 1918?! אין די פאַר־שידנסטע ישובים פון יידישער צעזייטסקייט האָב איך מיט יאָרן שפּעטער געטראָפן חברים, וואָס האָבן מיט זעלטענער צאַרטקייט אויפגעהיט אין האַרצן די פרישקייט פון יענער מערקווירדיקער, כמעט מיסטישער אי־בערלעבונג, וועלכע האָט זיי געטרייסט און געמוטיקט אין די שווערסטע און ביטערסטע מינוטן פון זייער לעבן, אין געראַנגל מיט זיך און מיט די אָנרייצנדיקע און פאַרפירערישע פאַקטאָרן, וואָס האָבן זיי געוואָלט אַוועק־שלעפן אויף זייטיקע קרומע וועגן.

איצט, נאָך דער נייער באַפרייאונג פון פּוילן, פון וואַנען די דייטשע האָרדעס זענען ווידער פאַריאָגט געוואָרן, קום איך ווידער צום פּאַרטיי־צוזאַמענפאָל. כ׳קום נישט פון ל א פ י, נאָר פון מ א י ד א נ ע ק. אויך אַ „יידישער" וועג. לאַפּי איז געווען אַ שפּילכל פון קאַליקעס־אַמאָ־טאָרן קעגן דעם ריזן־ווערק פון מאַידאַנעק, וואָס וועט בלייבן אַלס איי־ביקער שאַנד־מאָנומענט פאַר דער ציוויליזירטער מענטשהייט. ס׳איז דער זעלבער חודש דעצעמבער, דער חודש פון באַראַכאָוו־יאָרצייט. 28 יאָר זינט דעם זיג פון אָקטאָבער, זינט דעם טויט פון גאונישן לערער. ערשט איצט, נאָכן צווייטן וועלט־קריג, הויבט מען אָן אָנערקענען און באַנעמען די ליכטיקע אמתן פון באַראָכאָוויזם, זיין טיף אַריינדרינגענדיקן אַנאַליז פון דער יידישער ווירקלעכקייט, די שאַרפקייט און ווייטזיכטיקייט פון זיין פּראָגנאָז און דעם היסטאָרישן זין פון זיינע קאַמפּס־לאָזונגען. מאַידאַנעק האָט אויפגעדעקט די טראַגעדיע פון יידישער אויסנעמלעכקייט און דער אויפשטאַנד אין די געטאָס האָט אַנטפּלעקט די גוואַלדיקע שעפערישע קראַפט, וואָס איז פאַרבאָרגן און שלומערט אין אונדזער נאַציאָנאַלן אָר־גאַניזם.

דער פּאַרטיי־צוזאַמענפאָל איז באַשטימט דאָס מאָל אין לאָדזש און נישט אין וואַרשע. וואַרשע איז אָנגעזאַפּט מיט חורבן. לאָדזש פאַרמעסט זיך אויף אויפבוי. וואַרשע איז פול אבלות. די שטיינער פון די ווענט און פון די אָפּגעמעקטע גאַסן וויינען אויף דעם, וואָס איז געווען און איז מער נישטאָ. אין לאָדזש, אויב מען איז נישט אין באַלוט, פאַרגעסט מען זיך אַמאָל און מען טוט אַ שמייכל. אין וואַרשע כאַפּט מען זיך נישט

יוגנט-גרופן אין לאָדזש.

אַרוים מיט אַ יי ד י ש וואָרט. ס'איז נישט נאַטירלעך, פּריקרע. אין לאָדזש גיט נאָך פּלוצלינג אַ פליייץ יידיש, ווי אין די גאַר אַלטע צייטן. אין וואַרשע זענען כמעט נישטאָ קיין... וואַרשעווער. אפילו דאָס ביסל אמתע וואַרשעווער זענען איצט... פּראַגער. פּראַגע איז נישט... וואַרשע. נישטאָ דאָ יענע יידישע רחבות, די אויפגעלייגטקייט ביי איינעגער באַלעבאַטיש־קייט, ביי זיך אין דער היים. אין פּראַגע פילט מען זיך ווי אַ ש כ ן, וואָס באַמיט זיך צו לעבן בשלום מיטן באַלעבאָס און נישט דערוועקן ביי אים, חלילה, קיין אומחן.

לאָדזש פאַרמאָגט... לאָדזשער. זיי האָבן דאָ טאַקע געהאַט זייער אייגענעם געטאָ, אַפילו באַגליקט געוואָרן מיט אַן אייגענעם „פירער", דעם באַרימטן ראש הקהל רומקאָווסקי, וועמעס אַפאָריזמען און לאָזונגען פאַראָרדנונגען טרעפט מען נאָך עד־היום אין די לוחות, וואָס זענען פאַרבליבן פון דאַן לזכרון. די לאָדזשער האָבן דורכגעמאַכט דעם שטורעם אויף אַן איינגאַרטיקן אופן און וואָלטן כמעט זיך אַרויסגעדרייט פונעם מלאך המות, ווען נישט דער לעצטער אָנגריף, וואָס האָט מיטאַמאָל אַוועקגעבטרט צענדליקער טויזנטער פון זיי. דאָ זענען געבליבן די זעלבע אַלטע גאַסן אין דער צוריק־פאַרדייטשטער שטאָט „ליצמאַנשטאַדט"; ס'האָבן זיך ווז נישט ווו פאַרוואַלגערט מנינים יידישע איינוווינער. די צוריקגעקומענע און צוריק־אויפגעלעבטע יידישע פאַמיליעס און אָרגאַניזאַציעס געניסן דאָ, זינט דער באַפרייאונג, מיט אַ ברייטער האַנט פון פוילישער באַנייאונג; זיי האָבן זיך על פּי רוב איינגעאָרדנט אין פּרעכטיקע געביידעס און נגידישע היימען: די שול און דער קיבוץ און די „אַרבעטער־היים", אַ פּשיטא דער וואָיעוואָדישער קאָמיטעט, די רעדאַקציע פון דער ערשטער יידישער צייטונג, דער צענטער פון דער היסטאָרישער קאָמיסיע, די ערשטע און דערווייל נאָך אַלץ איינציקע אין גאַנץ פוילן יידישע דרוקעריי. שטורעמט די יוגנט גאַנץ אָפט מיט לידער, וואָס גיסן זיך אַרוים אין די גאַסן און דערמאָנען די זמירות און ניגונים פון אַמאָל, וועקן האָפענונג, רייצן די פאַנטאַזיע און מאָלן אין ראָז די פּערספּעקטיוו...

אויך איצט זענען געקומען צענדליקער דעלעגאַטן און חברים פון פאַרשידענע עקן לאַנד, פון פאַרשידענע פּונקטן, וואָס זענען באַפרייט געוואָרן. פון לובלין און פון קראָקע, פון קאַטאָוויץ, פון טשענסטאָכאָוו און

פון ריכבאך. אפגעראטעוועטע האלעוועשקעס. ניצול געווארענע יחידים. אין זייער בליק זענען געבליבן פארשטארט אויף אייביק אשוויענטשים און מאידאנעק. זייער שטים האט באקומען א מאדנעם קלאנג: ס'איז א שטים פון יענער וועלט און פון יענער צייט. הייגט פארשפארט מען צו ווארטן מיט דער דערעפענונג. ז יי ו ו ע ל ן נ י ש ט ק ו מ ע ן. נישט בוקסבוים און נישט זאגאן און נישט האלענדערסקי; נישט לאזער סטאלער און נישט רינגעלבלום און נישט פריינד; נישט פאליע און נישט מינע און נישט פייגע; עס וועלן נישט קומען די אלע פארשטייער פון דער פ א ר ט יי און פון דער י ו נ ג נ ט און פון י ו ג נ ג ב א ר און פון דער ספארט־ארגאניזאציע „שטערן"־„גוויאזדא" און נישט פון די קולטור־אינסטיטוציעס, די שולן, די אוונט־קורסן און די ביבליאטעקן. ז יי וועלן נישט קומען. זיי זענען אומגעקומען. אין טרעבלינקע און אין אשוויענטשים, אין מאידאנעק און אין פאניאטאוו, אין דאכאו און אין בירקענאו, איז בערגען־בעלזען און אין בעלזשעץ, אין בוכענוואלד און אין די געטאס. ווער — א פארשלעפטער אין קאלך־וואגאן און ווער — מיט געווער אין האנט בעתן אויפשטאנד. לערער און תלמידים פון אונדזער־רע שולן, חברים־טאטעס און זייערע קינדער, פארטיי־פירער און די מאסע מיטגלידערשאפט. זייער אלעמענס אש איז צעזייט איבער גאנץ פוילן. די גארע פוילישע ערד איז אנגעטרונקען מיט זייער בלוט.

דער אין שווארצן איינגעראמטער יזכור־טאוול אויף דער וואנט האט פארצייכנט צענדליקער נעמען פון די אקטיווסטע באקאנטסטע חברים; אבער דא, אין זאל, שוועבט אצינד דער זכרון פון דעם אנאנימען ח ב ר, פון טויזנטער און טויזנטער נאמענלאזע חברים. ווינציקע, געציילטע זענען געבליבן, וואס האבן דורכגעוויטיקט די גאנצע צייט, דורכגעטראגן נישט נאר דעם פערזענלעכן און פאמיליען־צער, נאר דעם צער פון דער פארטיי און פון דער באוועגונג. זעגען אלע אוינן און הערצער געווענדעט צו דער איידעלער, קרישטאל־ריינער פיגור פון דעם איינציק געבליבענעם מיטגליד פון אמאליקן צענטראל־קאמעטעט פון דער פועלי־ציון־פארטיי, חבר ד"ר א ד א ל ף ב ע ר מ א ן. ער האט געהאט די שווערע אחריות, אבער אויך די גרויסע זכיה צו בלייבן דער איינער פון די אמאליקע בויי דער פאן, ווען יענע איז געפליקט געווארן און געבלוטיקט צוזאמען מיט דער מיטגלידערשאפט, מיט די 6 מיליאן יידן פון דער בייזער

ווירקלעכקייט. ער איז געבליבן און אויסגעהאַלטן אויף זיין פּאָזיציע מיט אַזוי פיל כבוד און מאָראַלישער שיינקייט פון אַ רעוואָלוציאָנערן קעמפער, פון אַ רעפּרעזענטאַנט פון פּועלי־ציוניזם כלפּי פּנים און כלפּי חוץ.

אַ נאַכט און אַ טאָג און ווידער אַ נאַכט זענען מיר געזעסן אויפן פּאַרטיי־צוזאַמענפאַל, דורכגעקלאָפּטערט געפילן, מיינונגען און געדאַנקען. קאָנצענטרירט דאָס כללישע און אינדיווידועלע, געזוכט דעם סינטעז צווישן דעם געשעענעם אין פּוילן און אין דער וועלט, אין דער יידישער און אין דער נישט־יידישער גאַס, אַרויסגעבראַכט דעם פּיין און גרויל פון דעם פּוילישן חורבן און זיך אויפגענומען דעם געשיכטלעכן פּאַטאָס פון דעם ארץ־ישראלדיקן ווערק. אין גייסטיקע און געדאַנקלעכע ווייען האָט זיך געפּורעמט און געשטאַלטיקט דער נייער פּאַרטייאישער נוסח, וואָס האָט אין זיך איינגעוועבט אָרגאַניש פּוילן און ארץ־ישראל. ס׳האָט זיך אַריינגעפּלאָכטן, ווי אַ גליענדיקער און פּלאַמיקער רינג, די גראַנדיעזע באַראָכאָווער אַקאַ־עמיע, ווו אַ פּאָר טויזנט יתומים פון די אַמאָליקע 6 מיליאָן האָבן אין היילקן עקסטאַז געשווירן צו נעמען נקמה פאַרן אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק און אָפּגעבן דאָס גאַנצע לעבן פאַר דער אויפריכטונג פון אַ יידישן אַרבעטס־פאָלק אין זיין אייגענער נאַציאָנאַלער היים ארץ־ישראל.

דערוואַקסענע מענטשן האָבן געכליפּעט ווי קליינע קינדער ביי דער דאָזיקער שבועה אינעם ריזיקן זאַל, בעת טויזנטער האָבן שטייענדיק נאָכגעזאָגט אין הארצן, וואָרט ביי וואָרט די באַשווערונג, נישט צו רוען און נישט צו מאַכן שלום מיטן אַרומגעצופּטן קיום אונדזערן, נישט צו מפקיר זיין די טייערע קברים פון די קדושים וטהורים, נאָר זיי מיטנעמען מיט זיך, טיף אין נשמה און אין געמיט, טראָגן זיי איבער ימים און דורך וועלדער צום ליכטיקן מאָרגן און אויסלעבן זייער נישט־אויסגעלעבטן לעבן.

ארום 4 פאַרטאָג איז עס געווען, ווען דער פּאַרטיי־צוזאַמענפאַל האָט פאַרענדיקט זיינע אָרגאַניזאַציאָנעלע אַרבעטן און אַ וואַרשעווער חבר האָט מיר צום אָפּשייד צוגעטראָגן אַ מתנה: אַן אורנע אַש און ערד פון די אומגעקומענע חברים, וואָס זענען באַגראָבן אויפן וואַרשעווער בית־עולם. ער האָט מיך געבעטן מיטנעמען די ערד קיין ארץ־ישראל, כדי דאָרט צו געפינען אַ תיקון פאַר די נשמות פון די געפאַלענע העלדן אין דעם אויפבויווערק פון דער יידישער אַרבעטערשאַפט.

און גלייך נאָך אים איז אויפגעשטאַנען אַ צווייטער חבר, פון טשענסטאָכאָוו. אויך ער האָט געבראַכט אַ מתנה. נישט זיינע אַ פּערזענלעכע, נאָר פון די חברים פון טשענסטאָכאָוו. אין דער לעצטער שעה פאַרן חורבן פון יידישן געטאָ, ווען ס'איז שוין נישט געווען קיין אויסזיכט עמיצן צו ראַטעווען, האָבן חברים באַשלאָסן אָפּצוראַטעווען די פּועלי־ציון פאָנען. זאָל מען כאָטש זיי נישט פאַרשוועכן און נישט פאַר־אומרייניקן. האָבן חברים איינגעמויערט די פאָנען פון דער פּאַרטיי און פון דער יוגנט אין אַ הויז, מחוצן געטאָ, וואָס ס'זענען געווען שאַנסן, עס זאָל בלייבן, אויב נאָר די שטאָט וועט בלייבן און איבערקומען די קאַ־טאַסטראָפע. בלויז אַ פּאָר חברים האָבן געוווּסט דעם סוד, ווו ס'זענען איינגעמויערט די פאָנען. די נאַציס האָבן צעטריבן און צעיאָגט די חברים איבער כלערליי אַרבעטס־לאַגערן און טויט־פאַבריקן, און די חברים האָבן אומעטום מיט זיך מיטגענומען די געהיימניש. שטייענדיק נאַקעטערהייט צום „אַפּעל" ביים קנאַקנדיקן פראָסט, לויפנדיק מיט די לעצטע כוחות אי־בער קילאָמעטערדיקע פעלדער, אונטערן סווישטש פון בייטש און וואַרטנ־דיק אויפן שטריק פון דער תליה. יעדעס מאָל פאַרן צעשיידן זיך האָבן די וועקגייענדיקע איבערגעגעבן די איבערבלייבנדיקע די געהיימניש פון די פאַרמויערטע פאָנען: אויף דער און דער גאַס, אין דעם און דעם הויז, אויף דעם און דעם שטאָק, אַזוי פיל און אַזוי פיל ציגל פון ברעג און פון דער הויך, רעכטס נעבן פענצטער, זענען איינגעמויערט די פאָנען פון פּועלי־ציון. געדענקט חברים, טייערע, דאָס הייליקע אָרט און גיט וועגן אים אי־בער אַ צווייטן. ווען ס'וועט קומען דער טאָג פון גאולה, זאָלט איר נישט פאַרגעסן גיין צו יענעם פּלאַץ און אויסלייזן די פאָנען. ווי רירנדיק מענ־טשלעך האָט דער דערציילער איבערגעגעבן וועגן דעם חבר פרענקעל, וואָס איז געלעגן קראַנק אויפן טויטן־בעט און אין גסיסה־צושטאַנד צוגערופן צו זיך אַ חבר און אים, אין שטאַמלענדיקן מורמל, אָנפאַרטרויט מיט אַ נישט־אָאָקער שטים דעם סוד: געדענק און געדענק, חבר. אַז ס'וועט קומען דער טאָג פון באַפרייאונג, זאָלסטו נישט פאַרגעסן אָן אונ־דזער אוצר...

און אַז ס'איז געקומען דער גרויסער טאָג און חברים האָבן זיך פון די לאַגערן אומגעקערט צו זיך אַהיים אין טשענסטאָכאָוו, האָבן זיי גע־

צווישן די געראטעוועטע יידן אין קאטאוויץ.

טראַפן הורבן און חורבן: נישט קיין עלטערן און נישט קיין קינדער, נישט קיין פריינט און נישט קיין חברים. האָבן זיי זיך דערמאָנט אָן די פאָנען. צי זענען אויך די פאָנען אומגעקומען? זענען זיי אַוועק צו יענער גאַס און אויפגעזוכט יענץ הויז און אַרויסגעקלעטערט אַרויף צו יענער וואַנט, ביים ברעג פון פענצטער רעכטס, אויפן צווייטן שטאָק און גענומען זוכן און נישטערן, כדי צו געפינען די באַהאַלטענע פאָנען. זיי האָבן דעם אוצר אָפּ־געזוכט. זיי האָבן אים געבראַכט אַהער — אַ מתנה דעם צענטראַל־קאָמי־טעט פון דער פּאַרטיי. די אומגעקומענע חברים האָבן מיטגענומען מיט זיך די געהיימניש פון זייער אייגן לעבן, אָבער די געהיימניש פון די פאָנען האָ־בן זיי איבערגעגעבן בירושה אַנדערע. ס'איז די געהיימניש פון דער פּאַרטיי, פון דעם יידישן אַרבעטער־כלל. זאָל זי איבערגיין פון דור צו דור, פון על־טערן צו קינדער און צו קינדס־קינדער. די פאָנען האָבן צו דערציילן נישט בלויז פון אומקום און דערנידערונג. די חברים האָבן אין מינוטן פון טענטשלעכער געפאַלנקייט און שענדונג געדענקט די פאָנען און געטעמט מיט זייערע הייליקע לאָזונגען. אין זכות פון די פאַרמויערטע פאָנען האָבן זיי נישט פאַרצווייפלט אין מ ע נ ט ש און געוועזן זיכער אין אויפקום פון יי ד, אויב אפילו זיי אַליין פערזענלעך וועלן שוין נישט דערציען ביז דאַן. געהערן דעריבער די פאָנען דער פּאַרטיי, דעם צענטראַל־קאָמיטעט, וואָס האָט זיי גייסטיק געטראָגן הויך איבער דעם געטאָ און לאַגער און געוואַכט איבער זייער ערע און אמת.

אַ הייליקער ציטער נעמט אונדז אַלע דורך, ווען חבר בערמאַן דער־לאַנגט מיר איינע פון די אַרויסגעמויערטע פאָנען, איך זאָל זי איבערגעבן דעם הויפּט־שטאַב פון דער באַוועגונג — דעם פאַרבאַנדס־ביוראָ אין קעמפּנדיקן און שאַפנדיקן ארץ־ישראל.

אַן אורנע מיט אַש פון די אומגעקומענע און אַ רויטע פאָן פון די קעמפנדיקע!

אויסטערלישע מתנות!

ביידע זענען זיי גייטיק פאַר אונדז. נישט נאָר אין ארץ־ישראל, נאָר אין דער גאָרער וועלט. מען טאָר נישט דערלאָזן, אַז די אַש פון די זעקס מיליאָן זאָל בלייבן צעוויעט איבער די פעלדער פון דער וועלט און אַז די קברים־ערד פון אונדזערע מאַרטירער זאָל ווערן פאַראומווירדיקט אין

פארנעסנהייט. ערד פון בית־עולם איז טייער, אָבער עס דערמאָנט בלויז וועגן טויט און אומקום. עס איז נייטיק אויך די פ אָ ן. די פאָן רופט צום ק א מ ף. די פאָן פאָדערט און איז מבטיח לעבן. אין דער פאָן איז, אין יעדן פאָרעם און אין יעדער נאָט און אין יעדן שטעפּ, איינגע־וועבט ליבע אָן א גרעניץ, טרייהייט אָן א ברעג און גלויבן, גקויבן, וואָס שטאַמט פון די סאַמע טיפענישן פון געמיט און איז געטובלט אינעם בלוט פון אומגעבראַכטע און אין געראַנגל געפאַלענע.

מיר וועלן אין ארץ־ישראל די ביידע אויסטערלישע מתנות אָפּהיטן. מירן זיי האָבן פאַר זיך שטענדיק, נאָכאַנאַנד, כדי צו געדענקען און נישט פארגעסן. ווי די יידן אין גלות האָבן געגאַרט נאָך ארץ־ישראל־ערד, וועלן מיר אין ארץ־ישראל טראָגן מיט זיך די גלות־ערד. מיר גייען איצט אנט־קעגן טראַגישע קאַמפן און ס׳ווארטן אויף אונדז בייזע מינוטן פון שטרויכ־לונגען און דורכפאַלן. וועלן מיר האָבן פאַר זיך דאָס אַש פון די פאַר־גאַזטע, וועלן מיר נאָך פעסטער האַלטן און העכער הויבן די פאָנען פון די געפאַלענע.

איינגעהאַלטן און שטיל, לאַנגזאַם און ווי דורכגעזייעטע האָבן זיך געטראָגן די טענער פון דער פועלי־ציון שבועה אין דער שפּעטער נאַכט, אין דער באַגינענדיקער שעה. יעדעס וואָרט איז איצט ארויסגעקומען פון אַן אויפגעהעלטן מוח, און יעדער קלאַנג — פון א געלייטערטן הארץ. א שבועה אין זיך און פאַר זיך. אָט אזוי האָבן מסתמא געזונגען די שבועה חברים ביי די געהיימע באַראַכאָוו־יאָרצייטן אין געטאָ און ביי די פאַר־באָרגענע יובל־פייערונגען פון דער באוועגונג אין וואלד און אין לאַגער. אין דעם הימן־געזאַנג האָבן זיך צונויפגעגאָסן פאַרלאַנגען און ווילנס פון יחידים און פון כלל, פון דאָ, פון גאַנצן לאַנד און פון אַלע יידישע ישובים. איצט האָבן דאָ געפלאַטערט די נשמות פון אַלע חברים, אויך פון די פאַר־פייניקטע און פארברענטע. א י צ ט ז ע נ ע ן ז יי א ל ע ד אָ ג ע וו ע ן. א ל ע, א ל ע. אַלע האָבן זיי געזונגען צוזאַמען די שבועה פון בלוט און פון טרערן:

און אויב אויך צו פאַלן אין מיטן דעם שטרעבן\
ווען ס׳האָט זיך צעפלאַקערט דער קאַמף דאָ און דאָרט, —\
וועלן מיר אנדערע דעם גייסט איבערגעבן,\
זיי זאָלן פארנעמען אין קאַמף אונדזער אָרט!

XXI

די העלדן פון געטאָ

כ'האָב זיך כסדר געהאַט באַגעגנט מיט מענטשן, וואָס האָבן זיך אַליין באַטייליקט אין געטאָ־אויפשטאַנד און אין פּאַרטיזאַנער־קאַמפּן אין וועלדער. כ'בין נאָכאַנאַנד געוועזן אין דער מחיצה פון מענטשן, וואָס האָבן געהערט צו די איניציאַטאָרן און באַגייסטערער פונעם באַוואָפנטן יידישן אויפשטאַנד קעגן דער אויסראָטונגס־מאַכט. און דאָך האָב איך זיך אָפּ־געהאַלטן פון אויספרעגן זיי פּרטים וועגן די דאָזיקע קאַמפּן, בפרט וועגן דעם אויפשטאַנד אין געטאָ און אין אַנדערע טויט־לאַגערן. צו וואָס פּרטים? אוודאי זענען זיי וויכטיק, און כ'האָב ביי יעדער געלעגנהייט צוגערעדט און געפּאָדערט פון יעדן איינעם, ער זאָל פאַרצייכענען אַלץ, וואָס ער האָט מיטגעמאַכט און דורכגעלעבט, נישט אַדורכלאָזן די מינדס־טע קלייניקייט, ווייל אַלץ, אַלץ איז וויכטיק און האָט אַ ווערט סיי פאַר אונדז און סיי פאַר שפּעטערדיקע דורות.

אָבער דעם אמת געזאָגט, האָט מיך איצט, זייענדיק אין פּוילן גופא, נישט אינטערעסירט דער אָדער יענער סטראַטעגישער פּרט און טעכנישע איינצלהייט, וואָס האָבן, מעגלעך, דעצידירט וועגן דעם אויסגאַנג פון דעם צוזאַמענשטויס אין אַ באַשטימטן מאָמענט. מיר איז געגאַנגען וועגן דעם ע י ק ר, וועגן ע צ ם אויפשטאַנד. איך בין נאָך עד־היום איבערראַשט און פאַרכאַפּט פון יענער גייסטיקער קראַפט, וואָס האָט זיך אַנטפּלעקט אין דעם אויפשטאַנד, וועלכער האָט אונדז אַלע דערהויבן און באַשיינט מיט אַ העל ליכט דעם גאַנצן פּרק פון אונדזער געשיכטע אין דער דאָזי־קער תקופה. ווען נישט דער אויפשטאַנד — ווי וואָלטן מיר אויסגעזען אין אונדזערע אייגענע אויגן, און אין די אויגן פון אונדזערע קינדער,

אויב אזעלכע וואָלטן געקומען נאָך אונדז? ווי אַזוי וואָלט אויסגעזען דער זכר וועגן אונדז אין דער מענטשלעכער געשיכטע?

חדשים זענען אַדורך. עס האָבן זיך שוין אָנגעהויבן קייטלען יאָרן, און מיר האָבן צעוווייטיקטע אויפגענומען ידיעות וועגן הונדערטער טויזנטער יידן, וואָס זענען געשאָכטן, געברענט, געשאָסן און לאָזן זיך פירן ווי שאָף צו דער גאַז־קאַמער אָן ווידערשטאַנד, אָן וועלכער עס איז רעאַגירונג. מיר האָבן יענע יידן נישט געקאָנט פארשטיין. נישט געוואָלט פארשטיין, הגם מיר האָבן געפרואווט זיך אַליין מוסרן: אורטייל נישט דעם ברודער דיינעם, ביז דו וועסט זיך נישט געפינען אין זיין לאַגע.

אייגנטלעך איז שווער צו זאָגן, אַז איך האָב אין פולן יאָ פארשטאַנען די פלע, וואָס האָבן ג י ש ט געשטעלט קיין ווידערשטאַנד איך האָב נאָר באַנומען, אַז מ י ר קאָנען נישט ארויסטראָגן קיין שום משפט וועגן ז י י. מיר זענען נישט בכוח זייער לאַגע צו באַגרייפן. דאָס איז דאָך נישט געווען קיין אויסשלאַכטונג בעת אַ קריגס־אָפּעראַציע, ס'האָט דאָך נייטש געהאט אין דער מינדסטער מאָס צו טאָן מיט באַוואָרענען זיך און פארזיכערן קעגן א וועלכער עס איז געפאַר הינטערן פראָנט. דאָס איז געווען אַן אויסראָטונגס־„אַקציע" לויט אַ ניכטער און לאָגיש אויסגעאַרבעטן פּלאַן, וואָס איז לכתחילה געווען אויסגערעכנט אויף לאַנגע יאָרן. דער פּלאַן האָט פאָראויסגעזען די פארטיליקונג פון מיליאָנען און אפשר צענדליקער מיליאָנען מענטשן. אין אָט־דעם פּלאַן איז געווען דער צענטער, לאָמיר זאָגן: דער שפּיץ — די פולשטענדיקע פארטיליקונג פון גאַנצן יידישן פ אָ ל ק. זענען דערביי אָנגעווענדט געוואָרן מעטאָדן און שיטות, וועגן וועלכע מען האָט ערגעץ נישט און קיינמאָל נישט געהערט און געשריבן. די מענטשן זענען אינערלעך, פּסיכיש צעשטויבט געוואָרן. ס'איז פון זיי אויסגעצאַפּט געוואָרן דאָס מענטשלעכע. די אָפּגעשוואַכטע מענטשן, וועמענס ווילן ס'האָט געגוססט, האָט מען געלאָקט מיט אָנציענדיקע אילוזיעס וועגן פרידלעכער ארבעט און רואיקן לעבן אין אַ גן־עדן דאָ נישט ווייט, בלויז צופאָרן מיט דער באַן עטלעכע צענדליק קילאָמעטער. אפילו אַ צוזאָג פון אַ פּאָר קילאָ ברויט אָדער עפּעס פעטס האָט געצויגן, ווי אַ כישוף, געדרייצט די פאַנטאַזיע, פּאַראַליזירט דעם קריטישן געדאַנק און

אָפּגעסמט יעטוועדע נייגונג צו רעדן אַנטקעגן, אַ פּשיטאַ שוין אַנטקעגנ־שטעלן זיך.

די נאַציס האָבן זיך באַמיט מיט דראַקאָנישע מיטלען צו פאַרשרייען דעם מענטש, צעטומלען אים, איבערראַשן דורך שנעלער חוצפּהדיקער האַנד־לונג, וואָס פּאַרטעמפּט און פאַרשמעליעט דעם סאַמע קוראַזשירטן, נישט געגעבן קיין געלעגנהייט און נישט געלאָזט קיין צייט צו אָריענטירן זיך און קומען צו זיך. אָקאָרשט איז מען געפּאָרן אין אַ לוקסוס־צוג מיט אַלע באַקוועמלעכקייטן, באַלאָדן מיט וואַליזעס פון כל־טוב, באַצירט און באַהאַנגען מיט גאָלד, און פּלוצים — אָדם־נאַקעט, און מ׳בייטשט און מ׳יאָגט גלייך אין גאַז־קאַמער!

דעריבער טאַקע איז מעגלעך נאָר אין פּוילן גופא, אויפן אָרט, צו פאַרשטיין, וואָס עס האָט אין דער אמתן געמיינט דער א ו י פ ש ט א נ ד, דער וווּנדער, דער נ ס פון אויפשטאַנד. נישט נאָר אונדז, פון ווייטן, האָט דער אויפשטאַנד איבערראַשט. ער האָט די היטלעריסטן נאָך מער דערשטוינט, און ס׳האָט גענומען אַ שטיקל צייט, ביז זיי האָבן זיך באַ־הערשט. זיי האָבן זיך געוועסט פאַרלאָרן. ס׳איז זיי באַפאַלן אַ מיסטישער פּחד. זיי זענען נישט געווען געוווינט צו ווידערשטאַנד. זיי האָבן אים, על כל פּנים, נישט דערוואַרט מצד י י ד ן, און ו ו ע ל כ ע יידן! פאַר־שפּיגענע, דערנידעריקטע, פאַרמאַטערטע, פאַרפּייניקטע, אָפּגעצערטע, נוטה־למותדיקע, וואָס ציטערן פאַרן לעבן. ז י י הייבן־אויף אַ האַנט קעגן דעם אַלמעכטיקן נאַצי; ז י י שיסן און טרעפן, און עס פאַלן קרבנות דייטשן! עס האָגלט אויף דייטשן פון אַלע זייטן, פון אונטן און פון אויבן, די ערד שפּייט מיט פייער און טויט לויערט פון יעדן ווינקל, אויף יעדן טריט; אפילו טאַנקען דייטשע שרעקן נישט אָפּ די יידישע אויפשטענד־לער, נאָר זיי ווערן אויפגעריסן דורך גראַנאַטן און ברען־פלעשער. אַ טאָג און צוויי, און אַ וואָך און אַ צווייטע און אַ דריטע און דער אויפשטאַנד האַלט־אָן, דרויערט. די אויפשטענדלער גיבן זיך נישט אונטער. לאָזן זיך נישט כאַפּן לעבעדיקערהייט. פאַלן גערנער פון אַן אייגענער קויל, איידער פון אַ נאַצישער, בעת עס איז נישטאָ קיין וועג אויסצומיידן דעם טויט.

א ז ו י נ ס האָבן נאָך די דייטשן ערגעץ נישט אָנגעטראָפן מצד דער אָקופּירטער באַפעלקערונג. זיי האָבן נישט פאַרשטאַנען, אַז דער כוח

פון די יידישע אויפשטענדלער איז אין עיקר א מאראלישער, אז ער שטאמט טאקע פון זייער א ו י ס נ ע מ ל ע כ ק יי ט. זענען דאך געווען צו יענער צייט אונטערערד־באוועגונגען אין פארשידענע לענדער, ביי פאר־שידענע פעלקער, וואס האבן געקרעכצט אונטערן נאציישן שטיוול. אבער דער געטא־אויפשטאנד איז געווען אן אויסטערלישער. נישט אין וועלדער, נישט אין בערג, נישט אפילו אין אן אייגענער סימפאטיזירנדיקער העלפנ־דיקער באפעלקערונגס־סביבה האבן יידן געקעמפט. א־ז אויף וועמען דופן זיי, אויף וואס האפן זיי? נישט אמת, אז אין די רייען פון די אויפ־שטענדלער האבן געקעמפט נ י ש ט ־ יידן, צי גאר דייטשע אנטי־נאצישע דעזערטירן. נישט געווען כמעט קיין שום ממשותדיקע הילף. יעדנפאלס איז זי געקומען שפעט און אין א זייער קארגער מאס. עס איז נישט ריכ־טיק צו זען אינעם אויפשטאנד היפטזעכלעך א קאמף פון אנטי־פאשיסטן. אפילו די ל י נ ק ס ט ע, וואס האבן אנומלטן נעלייקנט דאס ספעציפיש יי ד י ש ע האבן דאסמאל געפירט א יי ד י ש ן קריג. עס איז אויך נישט ריכטיק צו זען אין דער גבורה פון די אויפשטענדלער די פארצווייפ־לונג פון אויסגאנגסלאזיקייט. פאלש צו באנוצן לגבי זיי דעם סקארבאוון נוסח פון „תמות נפשי עם פלשתים". די אויפשטענדלער האבן געוווסט, אז די מאדערנע פלשתים זענען גענוג גרויס אין צאל און שטארק אין מאכט, און וועלן נישט אומקומען צוזאמען מיט די הונדערטער יידישע קעמפער. זיי האבן נישט געהאט די מינדסטע אילוזיע בייצוקומען און מנצח זיין די הונטן. עס איז געווען דער מאראלישער כוח פון קעמפער, וואס ווייסן אויף זיכער, אז זיי זענען נ י ש ט ד י ל ע צ ט ע, אז דאס יידישע פ א ל ק וועט בלייבן אפילו, ווען היטלער וועט האבן אויס־געשאכטן 5 און 6 מיליאן פון זיינע קינדער. ס'איז געווען דער כוח פון גלויבן אין דעם זיג פון ליכט איבער פינצטערניש, פון פראגרעס אי־בער רעאקציע, פון פעלקער־באפרייענדיקן אידעאל איבער פאשיזם און נאציזם. דאס אליין וואלט דא נישט גענוגט. איז צוגעקומען דער עכט־יידישער מאמענט פון דער אייגנארטיקער טיפער יידישער אמונה, אז דאס פאלק וועט קיינמאל נישט אונטערגיין: נצח ישראל לא ישקר. אז אויך דער המן פון 20־סטן יארהונדערט וועט אפגעמעקט ווערן פון אונטער די

הימלען, ווי די המנס און צוררס פון אַלע דורות אין דער ווייטער פאַר־גאַנגענהייט.

צענדליקער יאָרן האָב איך באַקעמפט די פּרומאַקעס, וואָס האָבן זיך אָנגעכאַפּט אָן רעליגיע, כדי צו מאַכן מיט איר פּאָליטיק און ביזנעס. און איצט אין פּוילן, האָב איך באַגריפן, ווי קיינמאָל נישט פריער, די גוואַל־דיקע קראַפט פון פאָלקסטימלעכער יידישער אמונה, וואָס דערהויבט די מענטשן צו קידוש־השם, צו מסירת־נפש. ווי פאַרשטענדלעך, ווי נאָענט און ווי טייער זענען מיר געוואָרן יידן, איינפאַכע פאָלקס־מענטשן און רבנים, וואָס זענען געגאַנגען מיט שירה, „זינגענדיק און טאַנצנדיק", צום טויט. אין דעם איז געווען פאַראַכטונג צום רוצח, גלויבן אין זייער אויסדער־וויילטקייט און אייביקייט, זיכערקייט, אַז דער איצטיקער טויט איז אַ שטאַפּל און אַ וועג צום אמתן יענוועלטיקן לעבן. ס'איז נישט מיינער דער נוסח פון פּ אַ ס י וו ע ר ג ב ו ר ה. אָבער איך ווייס, אַז זי האָט גע־נערט און געשפּייזט צענדליקער דורות יידישע געשיכטע און געשאַפן אַ הימלישן יסוד פאַר אונדזער לופטיקן קיום. און אין מיר האָט אויפגעלויכטן אַ געדאַנק, אַז ווען נישט יענער קידוש־השם דורך פּ אַ ס י ו ו ע ר גבורה פון אונדזערע עלטערן, וואָלט אפשר נישט געקומען צו דער מסירת נפש פון אונדזערע קינדער און זייער אַ ק ט י וו ע ר גבורה מיט געווער אין האַנט. די געטאָ־אויפשטענדלער האָבן געשעפּט פון זעלבן קוואַל, נאָר אי־בערגעפורעמט אים אויף זייער הייננטצייטיקן, וועלטלעכן שטייגער, אין אַ מיפן שפּרודלדיקן אומדערשיטערלעכן גלויבן אין נאַציאָנאַלן אויפקום, אין סאָציאַלער איבערגעבורט און אַלמענטשלעכער גאולה. האָט מען דער־שפּירט און דערזען אין די טראַגישע מאָמענטן פון יחידישן אונטערגאַנג, אַז מ'איז באַהאָפטן מיטן קאָלעקטיוו, וואָס ציט דורך דורות איז דער אייביקייט אַריין. איז אויב עס איז שוין אויסגעשלאָסן צו ראַטעווען די איינגענע פיזישע יחידישע עקזיסטענץ — טאָ לאָמיר ראַטעווען דעם כ ב ו ד און די ו ו י ר ד ע פון דעם קאָלעקטיוו: ע ר וועט דאָך בלייבן לעבן, און פאַר זיין ווייטערדיקער כּללישער עקזיסטענץ איז שוין לגמרי נישט גלייכגילטיק, ווי אַזוי זיינע קינדער דאָ אין געטאָ שטאַרבן.

דאָ גריילעך האָט דעם געטאָ אַרויסגעהאָלפן ארץ־ישראל; פון דאָרט איז געקומען דער רוף צו לעבן. ווער עס האָט נישט געהאַט קיין אַנדער

פּערספּעקטיוו, ווי המשך פון גטעאָ אויך אין צוקונפט, אפילו ביי אנדערע פּאָליטישע באַדינגונגען, האָט נישט געפונען פּערזענלעך פאַר זיך קיין שום באַרעכטיקונג צו בלייבן לעבן נאָכן אונטערגאַנג פון געטאָ. ביי אַט־די האָט געגאָלטן דער לאָזונג: אומקומען שיין און שטאָלץ מיטן געטאָ, אייגנטלעך, מיט דער דאָאיקייט, צוזאַמען כדי עס זאָל איבערבלייבן אין דער געדעכעניש פון דער מענטשהייט, ווי טייער עס האָבן באַצאָלט פאַר זייער טויט די קינדער פון געטאָ. ארץ־ישראל האָט פאַרזיכערט ל ע ב ן פאַר דעם פ אָ ל ק אפילו ווען א ט יי ל זיינער (ווי וויכטיק און גרויס אַט דער טייל זאָל נישט זיין), זאָל אונטערגיין ערגעצוווּ. איז נישט קיין צופאַל, וואָס די ערשטע ריי פון די געטאָ־אויפשטענדלער איז אויס־געפילט געוואָרן דורך די ארץ־ישראלדיקע עלעמענטן, צו וואָס פאַר א ריכטונג זיי זאָלן נישט האָבן געהערט. זיי האָבן געטראַכט אין דעם מאָ־מענט אי וועגן געטאָ און זיין פּרעסטיזש, וועגן ארץ־ישראל און דער צ ו ק ו נ פ ט פון פ אָ ל ק. זיי האָבן זיך עקזאַלטירט צום קאַמף אין געטאָ וויסנדיק וואָס פאַר א פּעולה עס קאָן האָבן דער ווירדיקער טויט דאָ אויף דעם ווייטערדיקן רעאַלן קאַמף פון די יידן פאַר זייער פאָ־טערלאַנד.

א ל ע פּאַרטיי־ריכטונגען האָבן זיך אקטיוו באַטייליקט אין דעם געטאָ־קאַמף. עס מוז אָבער מיט דער גרעסטער אַנטשידנקייט אין דער סאַמע קלאָרסטער פאָרם ארויסגעבראַכט און באַטאָנט ווערן די דעצידירנדיקע השפעה וואָס די ארץ־ישראל־וויזיאָנערן האָבן געהאַט אויף דעם גייסט און כאַראַקטער פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט און איר קאַמף אין גע־טאָ. מען מוז דעם דאָזיקן פאַקט אויפנעמען נישט, ווי אַן ארגומענט פאַר קליינלעכער קלייזל־קאָנקורענץ, נאָר ווי א טיף־גרייפנדיקן פאַקטאָר פון פּסיכישער באַדייטונג און ווירקונג. די, וואָס האָבן אויפריכטיק און ערנסט באַנומען דאָס יידישע לעבן אין די ראַמען און אויפן יסוד פון ד אָ א י־ק יי ט, באַשטאַנען קאַטעגאָריש אויף דעם פּרינציפּ, אַז „דאָ זענען מיר און דאָ וועלן מיר בלייבן" — זיי האָבן דערזען פלוצלינג דעם טראַגישן אָפּגרונט: נישטאָ קיין בריק און נישטאָ, ווו ה י ן ד י בר י ק א ר י ב ע ר צ ו וו א ר פ ן. אויף וויפל זיי האָבן נישט געזען קיין אויסוועג און אויסלייזונג פאַרן יידישן כלל אין אַן אנדער געאָגראַפישן

און סאָציאַל־פּאָליטישן שטח, האָבן זיי געמוזט, אין דעם מאָמענט, מאַכן אויך דעם לעצטן חשבון פאַר זיך אַלס יחידים.

ביי די ארץ־ישראלדיקע איז געווען דער סינטעז פון „דאָ״ און „דאָרט״. זיי האָבן געשעפּט גייסטיקע דערהויבונג און גבורה־עקסטאַז פון די תל חי ־ פּאַרטיידיקער איז ארץ־ישראל און גענומען זיי פאַר אַ ביישפּיל אין געטאָ; אָבער פּונקט אַזוי האָבן זיי געצילט דערצו, אַז די האַלטונג פון געטאָ זאָל גילטן ווי אַ מוסטער פאַר ארץ־ישראל און סטימולירן די קעמפער אויף אייגענעם באָדן פאַר דעם קיום און צוקונפט פון פאָלק. די אַלטע פאָרמולע פון „נצח ישראל״ האָט באַקומען אַ נייעם אינהאַלט און אויסדרוק. דער יחיד פאַרענדיקט זיין חשבון אין געטאָ. דאָס פאָלק ציט ווייטער דעם חשבון, ביז צום פאָטערלאַנד!

וואַרפט זיך אַראָפּ פון העכסטן שטאָק דער קעמפער, אַרומגענומען אין פלאַמען און איינגעוויקלט אין דער נאַציאָנאַלער פאָן. שיטן זיך פון זיין פלאַקערנדיקן קערפּער שטראַלנדיקע פונקען, וואָס וועלן אַריינדרינגען ווייט אין די קומענדיקע צייטן פון אונדזער יידישער געשיכטע. צילט דער קעמפער אין זיין אייגענער מאַמע, און זיין האַנט ציטערט נישט; ער פאַר־שווינט דורכדעם איר קערפּער און כבוד, זיי זאָלן נישט פאַראומווירדיקט ווערן דורך די טמאדיקע נאַציישע לאַפּעס. רייסן זיך אויף אויפשטענדלער אונטערן דייטשן טאַנק, כדי צו זיכערן דורכדעם אַ וועג פאַר חברים צו ראַטעווען זיך.

שיינען־אויף די פאַראָבלטע געזיכטער פון פאַריתומטע קינדער און יוגנט, ווען עס געלינגט זיי אַריינצוברענגען אין באַלאַגערטן געטאָ נאָך אַ „שפּייער״ און נאָך אַ ביקס און נאָך אַ לאָבן ברויט. נישט פאַר זיך ריזיקירן זיי מיט זיך. פאַרן פאָלק טוען זיי עס. זיי רעהאַביליטירן דעם נאָמען פון געטאָ. דערהויבן זיין פּרעסטיזש.

נישט אמת, אַז אין געטאָ זענען נישט אויפגעקומען קיין שאַפנדיקע כוחות. אמת איז, אַז אין געטאָ ווערן זיי דערשטיקט און אָפּגעוועלקט פאַר דער צייט, אין געטאָ האָבן זיי נישט קיין פרישע לופט צו אָטעמען און קיין פרייען שטח פונאַנדערצעוויקלען זיך. אָבער די כוחות זענען דאָ. זיי

רייסן זיך צו אנטפלעקונג, זיי שפּאַרן זיך צו פרייער אנטוויקלונג. ד אָ ס ג ע ט אָ האָט זיך אויפגעבונטעוועט און דערוויזן דער וועלט, אַז ס'איז צו אים קיין גלייכן נישטאָ. אַז דרויסנדיקער הילף, אַן אינסטרוקטאָרן, אַן געווער, אפילו אַן צוזאָגן און דערמוטיקונגס־ווערטער האָט דאָס יידישע געטאָ דער ע ר ש ט ע ר אויפגעהויבן די פאָן פון מרידה און געצייגט אַ מוסטער, ווי אַזוי צו קעמפן, ווי צו האַלטן זיך ווירדיק אין אָנגעזיכט פון טויט, ווי צו ש ט אַ ר ב ן מיטן רוף צו ל ע ב ן.

ווער זענען זיי געווען, די געטאָ־אויפשטענדלער? ק י נ ד ע ר פ ו ן פ אָ ל ק. יונגט און ארבעטס-מענטשן. פאָלקס־מענטשן. זיי אַלע האָט פּאַראייניקט דאָס געפיל, אַז זיי געהערן צום פאָלק און אַז פון זייער אויפפירונג און האַלטונג ווענדט זיך, וואָס פאַר אַ ש ם דאָס פאָלק וועט מיטנעמען מיט זיך אויף זיין ווייטערדיקן געשיכטלעכן וועג. ס'האָט געווירקט אי געפיל, אי באַוווסטזיין. אַ שטים פון דורות. כ'האָב זיי געטראָפן. אַחוץ עטלעכע געציילטע פירער, זענען עס אין פלוג „דורכשניטלעכע" פאָלקס־קינדער. בחורים און מיידלעך. טייל באַנעמען אפשר אַליין נישט די גרויסקייט פון זייער טאָט. זיי באַטראַכטן זיך נישט אַלס העלדן, און זיי רוימלען זיך בעת מען רימט זיי. זיי האָבן דאָך אַנדערש נישט ג ע ק א נ ט טאָן. זיי האָבן געמוזט ווי עס איז באַפרידיקן דעם פאַרלאַנג, וואָס האָט גענומען אויפשטורעמען זייער געמיט און זידן זייער בלוט — דעם פאַרלאַנג פון נ ק מ ה. סאַראַ איידעלע, פיינע נשמות פאַרמאָגן זיי. ס'רוב פון זיי — סאַראַ צאַרטקייט און ווייכקייט שטראָמט פון זייערע בליקן! און דאָך — ווי האַרט און פעסט־אַנטשלאָסן זענען זיי, ווי נאָר עס קומט צו רייד וועגן נקמה. זיי האָבן פאַר ו ו אָ ס און פאַר ו ו ע מ ע ן צו נעמען נקמה. פאַר קינד, פאַר מאַן, פאַר ווייב, פאַר שוועסטער און ברידער, פאַר עלטערן, פאַר חברים, פאַרן פ אָ ל ק. מען האָט ביי זיי אַלץ אָוועקגערויבט: די קינדער־יאָרן, די יוגנט־התלהבות, די פרייד פון אַרבעט, דעם גלויבן אין מענטשן, אין אידעאַלן, אין צוקונפט. מוזן זיי פאַר דעם באַצאָלן און באַשטראָפן.

זייערע געזיכטער שטראַלן, בעת עס קומט זיי אויס אומגערן צו דערציילן וועגן אַן אַקט אַ געראָטענעם, ווי זיי האָבן באַשטראָפט די פייניקער און שענדער. אַ שוואַרצע כמאַרע פאַרוואָלקנט זייער שטערן, ווען מען וויל

פון זיי אַרויסבאַקומען געגנויערס וועגן דעם, ווי ס'האָבן זיך צו זיי פּאַר־האַלטן צייטנווייז נישט-יידישע פּאַרטיזאַנער. בעסער נישט דערציילן. גע־בליבן אַ קריץ אין דער נשמה. פונדעסטוועגן פאַראַן אַ באַפרידיקונג: אפילו יענע האָבן געמוזט צוגעבן און אַנערקענען, אַז יידן האָבן זיך אויסגעצייכנט אין די קאַמפן. טייער האָט געקאָסט אָט־די אַנערקענונג. מען האָט זי אויס־געקעמפט. אויך דאָ האָט געגאָלטן דער לאָזונג: אין דיין בלוט וועסטו לעבן. דאָס פאַרגאָסענע בלוט פון יידישע אויפשטענדלער האָט דערוואָרבן אַ ש ם — זיי און זייער פאָלק.

...אַ פּאָר טריט פון „יידנראַט" אין וואַרשע איז אויפגעריכט דער קבר פון דעם אומבאַקאַנטן געטאָ־העלד. פאַראַן נאָך סימנים פון פאַרוויאַנעטע בלומען־קראַנצן, וועלכע מען האָט דאָ געלייגט בעת דער פייערלעכקייט. געוויקט פון רעגן, געהאַרטעוועט פון פראָסט ליגן דאָ לענטעס מיט אויפשריפטן אין יידיש „פאַר די העלדן פון געטאָ". דער קבר איז איינזאַם, איינער אליין. צווישן דעם גענשער בית־עולם, וועלכן דו אנסט פון וויטן, און דעם בית־עולם פון גאַנצן וואַרשעווער געטאָ. וועט קומען אַ צייט, ווען צו אָט־דעם קבר פון אומבאַקאַנטן געטאָ־אויפשטענדלער וועלן זיך ציען מחנות באַזוכער פון דער גאָרער יידישער וועלט? אפשר אויך פון דער נישט־יידישער? דערווייל קומען צו אים איי־נגנע, חברים־פּאַרטיזאַנער, יידישע בריגאַדניקעס פון ארץ־ישראל, יידישע זעלנער פון דער פּוילישער אַרמיי, פון דער רויטער אַרמיי. שטייען שטום און שווייגנדיק אין יראת־הכבוד: דאָ זענען געפאַלן קעמפער פון געטאָ, דאָ האָט די נשמה פון געטאָ־פאָלק באַקומען אַ תיקון דורך זיינע קינדער — די העלדן פון געטאָ.

XXII

צוריקקער און אויפבוי

מ'האָט אָנגעהויבן באַזוכן פּוילן. נישט סתם געסט. קאָרעספּאָנדענטן פון גרויסע וועלט־צייטונגען. אויך יידישע זשורנאַליסטן און געזעלשאַפט־לעכע טוער. ס'קומען דעלעגאַטן פון כלערליי אָרגאַניזאַציעס און אינסטי־טוציעס. מ'פרעגט זיך אויס. מ'פאָרשט. מ'אינטערעסירט זיך. מ'מאַכט כך־הכלען. עמיץ האָט ארויסגעזאָגט דעם חשש, אַז ס'וועט באַלד ווערן אַ ד ע וו אַ ל ו אַ צ י ע פון דעלעגאַטן. מ'ווערט צוגעוווינט. מען ווייסט שוין אפריער די פראַגעס און מען האָט צוגעגרייט אויך די ענטפערס. אַ פּעאיקער פּעליעטאָניסט אין לאָדזש האָט שוין אפילו געפּרווט אויפשטעלן אַ פאַרטיקן מוסטער, אַ מין שאַבלאָן פון באַגריסונגס־רעדעס צ ו די דעלעגאַטן און ענטפערס פ ו ן די דעלעגאַטן. מען דאַרף נאָר, לויט זיין אָנווייזונג, יעדעס מאָל בייטן און ענדערן דעם נאָמען פון דער אינסטי־טוציע און פון דעם דעלעגאַט. דער גאַנצער נוסח און אינהאַלט מוזן בלייבן אומגעענדערט.

איך האָב מורא צו זאָגן, אַז דאָס האָט אין אַ היפּשער מאָס דעוואַ־לואירט אויך דעם מאַטעריאַל, וואָס קומט פון אָפיציעלע יידישע קוועלן פון פּוילן. און ווען איך לייען, ווי אייניקע אָרטיקע טוער פון די „קאָמי־טעטן" פרעגן די אויסלענדישע יידן מיט פאַרביטערונג: „פאַרוואָס גלויבט איר אונדז נישט?", גלוסט זיך מיר זיי ענטפערן מיט אַ פראַגע, אויפן יידישן שטייגער: פאַרוואָס זאָגט איר אונדז נישט דעם ג אַ נ צ ן אמת?

פאַראַן בפירוש אַ טיפער, וועזנטלעכער אונטערשיד צווישן דעם, וואָס עס זאָגן אָפּט אין פּריוואַטע, אינטימע שמועסן פאַראַנטוואָרטלעכע טוער אין פּוילן, און צווישן דעם, וואָס מען דעקלאַרירט און מ'פּאַרזיכערט עפנטלעך. נו, געוויס קאָן מען נישט אַלץ זאָגן אין דער הויך. דער אמת איז, אַז מען טאָר נישט אַלץ „אויסזאָגן". נישט, חלילה, ווייל עמיצער דערלויבט עס נישט, נאָר ווייל דאָס געפיל פון אייגענער אחריות דערלויבט עס נישט. אָבער דאָ האַנדלט זיך נישט וועגן פאַרבאָרגענע, דיסקרעטע ספּעציפישע אָנגעלעגנהייטן, נאָר וועגן זאַכן, וווּ עס איז דאָ, אדרבא, אַ נויטווענדיקייט און אַ מוז עפנטלעך אַרויסצוזאָגן אַלץ. דאָס וועט בשום אופן נישט וואַרפן קיין שאָטן און באַפלעקן די, וואָס זענען ריין און אומבאַפלעקט. עס וועט נאָר אַריינטראָגן אמת און קלאָרקייט אין אונדזער יידישער וועלט. און דאָס, לפּחות דאָס האָבן מיר אַ רעכט צו פאַרגינען זיך.

איך בין זיך מודה: איך קאָן נישט באַנעמען און פאַרשטיין יענע יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס אויך איצט, נאָך אונדזער יידישן חורבן אין פּוילן, ווענדן זיי אָן דעם אַלטן טראַפּאַרעט ביים באַהאַנדלען די יידישע פראַגע, ווי ס'וואָלט נישט פּאַסירט דאָס, וואָס עס האָט פּאַסירט. איך באַגרייף נישט זייער רואיקייט און „געזעצטקייט". איך ווייס נישט, אין וועלכער פּאָליטישער שול זיי האָבן עס געלערנט און ווען און ווו זיי האָבן באַוויזן זיך מיט דעם איינצולעבן, אַז ס'גייט ביי זיי אַלץ אַזוי גלאַטיק.

אַ שטייגער, ס'איז געוואָרן אַ מנהג, אַז יעדער אויסלענדישער באַזוכער גייט צום אָרט, וווּ עס איז געווען דאָס יידישע געטאָ אין וואַרשע. ס'האָט נאָך נישט פּאַסירט, אַז עמיצער זאָל נישט ווערן דערשיטערט און געפּלעפט, בעת ער שטייט דאָרט. אַלע דערציילן, אַז ס'ווילט זיך וויינען, ס'ווילט זיך שטומען, ס'ווילט זיך שרייען. איינס איז אויסער יעדן ספק: דאָ דערשפּירט מען דעם חורבן, אַז ער איז איבער יעדער מענטשלעכער פאַנטאַזיע און פאָרשטעלונג, און אַז די אינערלעכע רו איז ביים באַזוכער אויף אייביק אָוועקגערויבט. איז עס אָן אינדיווידועלע אייגנשאַפט, האָט עס צו טאָן מיט געוויסע פערזאָנען, וואָס זענען מער סענטימענטאַל, אָדער אויף אַ ספּעציעלן אופן פאַרבונדן מיטן יידישן וואַרשע?

בשום אופן נישט. מיר האָבן געהערט, אַז אויך די קריסטן פון דער ענג־ליש־אַמעריקאַנער פּאַרש־קאָמיסיע זענען, ביים אָנבליק פון געטאָ־חורבן, געווען דערשיטערט און געוויינט.

איז לאָמיר אָננעמען, אַז ס׳געפינט זיך איינער, אַ פּעטער, שטאַנד־האַפטיקער מענטש, וואָס דערקלערט: געזען, געוויינט, געזאָגט קדיש און — מיר ווייען ווייטער! איך קאָן זיך קוים אַזאַ איינעם פאָרשטעלן. אָבער אָננענומען, אַז ס׳איז דאָ אַזאַ איינער! איז דען ע ר כאַראַקטעריסטיש פאַרן כלל? קאָן זיך אַזוינס זאָגן דער יידישער כ ל ל אין פּוילן, אין דער וועלט? קאָן זיך אַזוינס זאָגן י ע ד ע ר איינער פון די יידן, וואָס האָט דורות דאָ פאַרלאָרן אין דעם דאָזיקן חורבן? אָדער, פאַרקערט, עס איז נאַטירלעך, אַז יעדער איינער זאָל מיט זיך מיטנעמען פון דעם חורבן דאָס געשריי פון דורות, פון מיליאָנען, פון אַן אומגעקומענעם און אָפּגעהאַקטן פאָלקס־לעבן און פאַרשטיין, אַז דאָס זעלבע דאָ, אויפן זעלבן אָרט, קאָן נישט און וועט נישט אויפקומען?

ווער וועט דאָ פּסקענען? ווער פאַר וועמען קאָן פּסקענען?

עס קומט איצט קיין פּוילן אַ יידישע רעפּאַטריאַציע פונעם ראַטנ־פאַרבאַנד. נאָר־וואָס האָט מען געשריען: ס׳טייטש, אין פּוילן זענען גע־בליבן 60 טויזנט יידן, — האָט מען דערויף געענטפערט: ס׳אַ ליגן. פאַראַן ווידער אין פּוילן איבער 130 טויזנט יידן, מחמת עס זענען געקו־מען פון ראַטנפאַרבאַנד 70 טויזנט. גוט, געקומען זענען פרישע 70 טויזנט. אָבער פון די שוין געוועזענע אין פּוילן זענען דאָך פאַרט אָפּגעקומען צענדליקער טויזנטער. איז עס אַ פאַקט, איז עס אמת? ווי אַזוי קאָן מען עס לייקענען? פ אַ ר וו אָ ס זאָל מען לייקענען? איז דען די אויסוואַנ־דערונג אַ פּראָדוקט בלויז פון פּאַניק, פון בהלה? איז דען חורבן נישט אמת? קאָן זיך וועלכע עס איז פּאַניק־מאַכעריי פון ערגסטן מין פאַרגלייכן אין ווירקונג מיט דעם חורבן פון וואַרשעווער געטאָ?

אָט, אַז מ׳וויל און מ׳האָט מאָראַלישן כוח, קאָן מען זיך שטעלן אַ פּשוטע פראַגע: פאַרוואָס ריכטעט מען אָפיציעל די יידישע רעפּאַטריאַנטן קיין נידערשלעזיע און נישט קיין וואַרשע און לאָדזש, נישט קיין וולאָצ־לאַוועק און ביאַליסטאָק? „אויב ס׳איז אַזוי גוט — טאָ פאַרוואָס איז אַזוי שלעכט?״ פאַרן דעם פּוילישע רעפּאַטריאַנטן אויך נישט צו זיך אַהיים,

אין זייער שטאָט און דאָרף, נאָר אין די נייע געוווּנענע געביטן? מען וועט עס פּרובירן דערקלערן דערמיט, וואָס אין נידערשלעזיע זענען פֿאַראַן בעסערע אויסזיכטן און רעאַלע מעגלעכקייטן פֿאַר יידן איבערצוגיין צו פּראָדוקטיווער אַרבעט, צו פֿאַרמעריי און דגל. מעג מען דאָך יעדנפֿאַלס זיך שטעלן די פֿראַגע (און דורכדעם אויף אַ האָר ניט פֿוגע זיין דעם כבוד פֿון נייעם דעמאָקראַטישן פּוילן, פֿון דעם נייעם רעזשים און פֿון דער איצטיקער רעגירונג): פֿאַרוואָס איז עס כשר צו ריכטן די פּוילישע יידן פֿון ראַטנפֿאַרבאַנד קיין נידערשלעזיע, כדי ד אָ ר ט אַריבערצוגיין צו פּראָדוקטיווער אַרבעט, און פֿאַרוואָס איז פּסול און טריף צו ריכטן די זעלבע יידן קיין ארץ־ישראל, כדי ד אָ ר ט אַריבערצוגיין צו פּראָדוקטיווער אַרבעט און צו פֿאַרמעריי? פֿון ווען־אָן איז עס דער פּוילישער ייד פֿון וואַרשע און לאָדזש מער אויסגעבונדן פּסיכיש און נאַציאָנאַל־פּאָליטיש מיט נידערשלעזיע, ווי מיט ארץ־ישראל? און פֿאַרוואָס איז מען מחויב פּאָליטיש זיך צו באַגייסטערן פֿאַרן געדאַנק צו באַזעצן זיך אין ר י כ ב אַ ך און מ'טאָר פֿון מויל ניט אַרויסברענגען דעם בלומרשט „אַנטי־פּויליש" חשק צו באַזעצן זיך אין עמק, צי אין גליל, צי אין נגב?

פּוילישע י י ד ן פֿאָרן און ווערן געפּידט אין נידערשלעזיע, וווּ שוין לאַנגע דורות זענען אפֿילו קיין פּ אָ ל י אַ ק ן ניט געווען — צי ווערט דערמיט ניט צוגעגעבן עפּעס לעך, פּאָליטיש, אַז אין זייערע פֿריערדיקע מקומות, אין די פֿאַרמלחמהדיקע ערטער, קאָנען זיי זיך ניט אומקערן און באַזעצן? פֿאַרוואָס־זשע האָבן יידישע פֿאָרשטייער מורא ד אָ ס צו באַשטעטיקן און מאַכן די פּאָליטיש־ריכטיקע א ו י ס פֿ י ר ן דערפֿון?

ס'איז ניט קיין נייע פֿראַגע. מיר האָבן אַנומלטן אַן ענלעכע פֿראַגע געפֿרעגט בנוגע בירָאָבידזשאַן אין ראַטנפֿאַרבאַנד. רעדט מען דאָך, אייגנטלעך, וועגן נידערשלעזיע, ווי וועגן דעם „בירָאָבידזשאַן פֿון פּוילן". נו, איז דאַן געווען די פֿראַגע: פֿאַרוואָס מעג מען רופֿן און אַגיטירן יידן פֿון כאַרקאָוו און מינסק צו פֿאָרן טויזנטער קילאָמעטער ווייט — אין בירָאָבידזשאַן, און פֿאַרוואָס טאָר מען ניט רופֿן און אַגיטירן יידן פֿון כאַרקאָוו און אָדעס צו פֿאָרן קיין ארץ־ישראל? פֿאַרבייט מען אין פּוילן בירָאָבידזשאַן מיט נידערשלעזיע, — אָבער עס בלייבט די זעלבע אַלטע קשיא.

מען מעג עס וויסן: כ'האָב געטראָפֿן אין פּוילן מערערע ראַטנפֿאַר־

באַנדישע יידן, וואָס האָבן געדעדט ערנסט וועגן ארץ־ישראל. זיי האָבן אויסדריקלעך באַטאָנט, אַז זיי באַטראַכטן עס נישט ווי אַ בגידה לגבי ראַטנפאַרבאַנד. די מענטשן זענען אָרגאַניש, אידעיש און פסיכיש פאַרבונדן מיט „אָקטאָבער"; זיי האָבן אין די שווערסטע יאָרן געבויט דעם ראַטנפאַרבאַנד און גענומען איצט אַן אַקטיוון אָנטייל אין דעם קריג, פּאַרטיידיקט דעם ראַטנפאַרבאַנד קעגן דעם נאַצישן איבערפאַל. יאָ, זיי האָבן בשעת־מעשה געהערט אין ראַטנפאַרבאַנד דעם רוף פונעם י י ד י ש ן אַנטיפאַשיסטישן קאָמיטעט אין קויבישעוו און אין מאָסקווע, צו די „יידן ברידער אין דער גאָרער וועלט", אַז דער קריג איז אויך אַ י י ד י ש ע ר קריג, היות ווי היטלער האָט דערקלערט אַ פאַרטיליקונגס־קריג דעם יידישן פאָלק. דער קאָמיטעט האָט דעריבער גערופן די יי ד ן פון גאָר דער ו ו ע ל ט אַרויסצוטרעטן אין קריג קעגן דעם צורר פון י י ד י ש ן פ אָ ל ק און זיך באַטייליקן אין יי ד י ש ן קריג. יידן האָבן זיך אויסגעצייכנט אין דער רויטער אַרמיי מיט זייער פאַרביסנקייט און מוט קעגן שונא. זיי זענען דערויף שטאָלץ. זיי האָבן געטאָן זייער פליכט לגבי זייער ס אָ וו ע ט י ש פאָטערלאַנד. זיי האָבן דערמיט דערפילט אויך זייער פליכט לגבי זייער י י ד י ש פ אָ ל ק. ווייזט זיך אַרויס, אַז גראָד אינעם קריג האָט זיך פאַר זיי אויפגעדעקט די טראַגיק פון דער יידישער אַנאָמאַליע. זיי האָבן געהאַט אַ סך געלעגנהייטן צו איבערצייגן זיך אין אַ פיינלעכן אמת, אַז 28 יאָר „אָקטאָבער" זענען נישט גענוג געווען, כדי אויסצוואָרצלען דעם אַנטיסעמיטיזם ביי ברייטע פאָלקס־שיכטן פון אוקראַינער און ווייסרוסן און אַנדערע. „אָקטאָבער" האָט פאַרטריבן דעם אַנטיסעמיטיזם פון דער א ו י ב ע ר פ ל א ך, בפרט, אַז פאַרן אויסדרוק „זשיד" איז רוסיש קריגט מען לאַנגע יאָרן תפיסה. נו, איז נ ו צ ט מען נ י ש ט דעם אויסדרוק. מען פאַרבאַהאַלט אים טיף. ס'איז אָבער גענוג געווען, היטלער זאָל פאַרנעמען אַ סאָוועטישן געביט, און מ'האָט דעם אויסדרוק אַרויסגעשלעפּט פון באַהעלטעניש און געלאָזט אין גאַנג, באַגלייט מיט שאַנדטאַטן, מיט פּאָגראָמען און שחיטות, מיט גערן־וויליקן אויסהילף היטלערן.

ס'וועט זיין פּאָליטיש געמיין און נידערטרעכטיק, אויב עמיצער וועט זיך דערמיט באַנוצן, ווי מיט אַן „אַרגומענט" קעגן ראַטנפאַרבאַנד: „אַהאַ,

זרובבל אויף א פאָלקס-פארזאמלונג
אין פראגע

אין פּרעזידיום זיצן (פון לינקס צו רעכטס) מאָרדכעלעס, וואסער,
באשע בערמאן, דעפּ. א. בערמאן, שטאָקפיש, רוזשקע,
זאמיעטשקאָווסקי און ראָטענבערג.

אָט האָט איר אַנטיסעמיטיזם אין געוועזענע ראַטנפאַרבאַנדישע געביטן".
דאָס דערווייזט בלויז, אַז 28 יאָר אָקטאָבער קלעקן נישט און זענען נישט בכוח אויסצוואָרצלען עפּעס, וואָס איז געפּלעגט געוואָרן אין משך פון דור־דורות. עס מוז דויערן לענגער. עס מוז קומען די גרינטלעכע א י ב ע ר־ד ע ר צ י א ו נ ג פון די מענטשן, כדי זיי זאָלן זיך באַפרייען פון דער אַנטי־יידישער ירושה.

אָבער די ראַטנפאַרבאַנדישע יידן האָבן זיך דערביי נאָך עפּעס אויס־געלערנט, געמלעך, אַז ס'מוז קומען אַן ענדערונג אויך אין דעם לעבנס־שטייגער פון די י י ד י ש ע מאַסן, אַן ענדערונג אין דער אָפּיציעלער פּאָליטישער לאַגע פון יידישן פאָלק צווישן אַלע פעלקער, עס זאָל אויפ־הערן זיין אויסנעמלעכקייט, ספּעציפישקייט און גלותדיקע אויסטערליש־קייט. ווילן זיי איצט גאַנץ באַוווסטזיניק, טאַקע ווי ר ע וו אָ ל ו צ י אָ־נ ע ר ן, מאַכן אַ סוף צו דער יידישער גלותדיקייט. זיי ווילן אויפריכטן יידישע פּאָליטישע זעלבסטשטענדיקייט. ווי פריער, פולבאַרעכטיקטע ראַטנ־פאַרבאַנדלער, האָבן זיי נישט קיין מורא צו רעדן וועגן י י ד י ש ע ר מ ל ו כ ה ש ק יי ט. עס איז פאַראַן פּוילישע און אוקראַינישע מלוכהש־קייט, — טאָ פאַרוואָס זאָל נישט טאָרן זיין קיין י י ד י ש ע מלוכהש־קייט? נאָך מער, גרייליך אין קריג האָבן זיי זיך אויסגעלערנט נישט מורא צו האָבן פאַרן געדאַנק, אַז אָט די יידישע פּאָליטישע נאַציאָנאַלע זעלבסטשטענדיקייט זאָל רעאַליזירט ווערן אין... ארץ־ישראל. זיי האָבן אין די אויפרופן פון יידישן אַנטיפאַשיסטישן קאָמיטעט געפונען זייער שטאַרקע רעוואָלוציאָנערע לויב־געזאַנגען פאַר די דערגרייכונגען פון יידן אין ארץ־ישראל, זיי האָבן באַקומען אַ הכשר צו „דערמאָנען" זיך דעם אָרט און ראָל פון ארץ־ישראל אינעם געשיכטלעכן גורל־קאַמף פאַר יידי־שער פּאָליטישער זעלבסטשטענדיקייט. זיי האָבן געהערט וועגן דער יידי־שער בריגאַדע און געטראָפן אירע זעלנער. זיי האָבן איצט געהערט וועגן די קאַמפן פון ארץ־ישראל קעגן דער פּאָליטיק פון בריטישן אימפּעריאַליזם, וועלכער פאַרהאַקט די טויערן פון ארץ־ישראל פאַר די גרעאַטעוועטע יידן פון מאַידאַנעק און אָשוויענטשים. א ו ן ז י י ה אָ ב ן ח ש ק מ י ט צ ו ה ע ל פ ן אָ ט ד ע ם ק אַ מ ף. נישט ווי יחידים. מאַסן יידן פון ראַטנפאַרבאַנד ווילן עס. זיי מיינען עס ערנסט. זיי ווילן נישט

פארראטן דאס ס אָ וו ע ט י שׂ ע פאָטערלאנד; זיי ווילן גלייכצייטיק נישט פארראטן זייער י י ד י ש פאָלק אין דעם טראנישסטן קאפיטל פון זיין געשיכטלעכן לעבן, ווען עס ווערט דעצידירט: לעבן ווייטער אלס א נאָרמאַל פריי פ אָ ל ק, אָדער נאָך מער צעברעקלען זיך אין א פארהיט־לעריזירטער וועלט.

זיי געדענקען נאָך גוט, ווי איציק פעפער האָט בעת דער מלחמה גע־מאָלדן הויך און שטאָלץ דער וועלט: „איך בין א ייד", אז ער איז פאר־בונדן מיט אלע יידישע דורות און אויך מיט די היינטיקע יידן פון ארץ-ישראל. פארוואָס טאָר א יידישער רויטארמייער א י צ ט, נאָכן קריג, נישט שרייען הויך און שטאָלץ וועגן זיין אנטטוישונג, וואָס דער קריג האָט נישט געבראכט אפילו די אָנערקענונג פון דעם יידישן חורבן, ווער רעדט שוין וועגן אונדזער רעכט אויף נאציאָנאַלער עקזיסטענץ? פארוואָס מעג מען שיקן יידן אויפצוריכטן די חורבות פון פוילן, און פארוואָס טאָרן ראטנ־פארבאנדישע יידן נישט וועלן אויפריכטן דאס יידישע פאָטערלאנד אין ארץ־ישראל? פארוואָס שעמען זיך נישט פאָליאקן צו רופן פאָליאקן פון גאָר דער וועלט צו בויען פוילן, און פארוואָס טאָרן יידן נישט רופן אלע יידן פון אומעטום צו בויען ארץ־ישראל? ווען איז מען פוגע, ווען מען רעכט פארמינערט מען דורכדעם, וואָס מען באשטייט אויף די רעכט פון יידן?!

די אָפיציעלע יידישע פאָרשטייער אין פוילן זענען זייער עמפינדלעך לגבי דעם דעמאָקראטישן פוילן. זיי זענען גערעכט. ס'איז זייער פליכט אָפּצוהיטן זיין כבוד. אָבער לפּחות דעם זעלבן גראד פון עמפינדלעכקייט זענען זיי מחויב אָפּצוהיטן לגבי דעם יידישן פאָלק.

טאָר מען נישט דולדן קיין שעדיקערישן טאָן לגבי דעם נייעם פוילן און מ'מוז זיין גרייט צו געבן א ווידערשטאנד די אַלע שונאים פון רע־אקציאָנער־פאשיסטישן לאגער, וואָס ווילן אונטערמינירן דאָס נ י י ע און היינטיקע פוילן. ס'איז נאָך מער דער עלעמענטארסטער חוב פון א יידישן טוער צו זען די זאכן ווי זיי זענען אין דער אמתן און זיי אָנרופן ביים אמתן נאָמען, אויך ווען עס האנדלט זיך וועגן אונדזער יידישן לעבן. דאָ קאן מען נישט יוצא זיין דערמיט, וואָס מען וועט קלאפּן טרעוואָגע און אלארמירן די „יידן ברידער" פון אומעטום, מען זאָל שיקן הילף די

ייִדן אין פּוילן. הילף? געוויס מוז מען זי שיקן, און וואָס מער, און וואָס שנעלער! גראָד ארץ-ישראל האָט געצייגט א מוסטער, און האָט נישט אָפּגעשוואַכט קיין איין מאָמענט איר הילפס־טעטיקייט בנוגע די ייִדן אין פּוילן גופא. ס'איז זייער פיין, אז כלערליי געזעל־שאַפטן און אָרגאַניזאַציעס באַשטימען צענדליקער טויזנטער דאָלאַרן, כדי אויפצושטעלן וואַרשטאַטן, פאַבריקן און אינסטיטוציעס אין פּוילן. געבענטשט זאָלן זיין די הענט. מ'מוז פירן אַן אַקטיווע, אויסגערעכנטע פּאָ־ליטיק צו פּראָדוקטיוויזירן ייִדן, ווו און וויפל זיי זאָלן נישט זיין. אויך אין פּוילן. זאָלן זיי זיין אומעטום פּראָדוקטיווע עלעמענטן, גע־זונטע, פיזיש און גייסטיק, שטאַלצע, פרייע מענטשן; זאָלן זיי אומעטום זיין גרייט צו באַשיצן זייער כבוד און לעבן, אלס ייִדן. נישט ווענן אָט די עלעמענטאַרע, ייִדיש-מענטשלעכע פּרינציפּן גייט דאָך אונדז דאָ. אָבער אז מען קומט אין נאָמען פון פּוילישע ייִדן, מיט בודזשעטן פון מיליאָ־נען דאָלאַרן, כדי כלומרשט צו רעקאָנסטרואירן דאָס ייִדישע לעבן אין פּוילן, איז א פליכט צו פרעגן די בודזשעט־רעפּערענטן: מיינט איר ערנסט מיט אייערע פאָרשלאָגן? אויף וועלכן יסוד און סמך? וועלכעס פּוילן? פון ווען־אָן מיינט באַזעצן ייִדן אין נידערשלעזיע רעקאָנסטרוקציע פון ייִדישן לעבן אין פּוילן? מיט וואָס איז ישוב ארץ־ישראל פון דעם שטאַנדפּונקט, גישט די רעקאָנסטרוקציע פונעם לעבן פון פּוילישן ייִדנ־טום? אזא ארבעט פאָדערט יאָרן, א שלל ענער־גיע פון חלוצים, אידעאַליסטן־פּיאָנערן, וואָס זאָלן גובר זיין אויסערלעכע שטערונ־גען און אינערלעכע שוואַכקייטן און גע־וווינהייטן; עס פאָדערט א גרייטקייט צום קאַמף קעגן אויסער־לעכע פאַקטאָרן און עלעמענטן, וואָס וועלן קוקן בייז און קרום אויף דעם אויפקום פון א נייעם געזונטן ייִדישן ישוב ביי דער גדענעץ פון דייטש־לאַנד, אין א נייער פרעמדער סביבה, צווישן שכנים מיט כלערליי פרע־טענזיעס און תרעומות צו די נייע זידלער.

מיט וואָס זענען עס די היינטיקע, צופעליק געבליבענע און נאָמי־נירטע ייִדישע פאָרשטייער פון וואַרשע, קאַטאָוויץ, ראַדאָם, מער קאָמפּע־

טענט צו באשליסן אין אָט דעם קארדינאל־פּאָליטישן פּראָבלעם, איידער די יידן פון אַנדערע לענדער, בפרט די יידן, וואָס האָבן אויף אַ קאָנצענט־רירטן נאציאָנאל־באַרעכנטן אופן באוויזן אויפצושטעלן אין ארץ־ישראל אַזוינס, וואָס ווערט אנערקענט און געשעצט סיי פון יידן און סיי פון דער נישט־יידישער וועלט, ווי גאָר אַ גרויסע ערשט־ראַנגיקע דערגרייכונג פון אומגעהויערן ווערט פאַר דער לייזונג פון דער יידנפראַגע בכלל?

יידישע קינדער פילן זיך גוט אין די דייטשע ווילעס, אין די כישוף־פּאַלאַצן פון די יוגנט־היימען, וואָס די דייטשן האָבן ערשט נישט לאַנג אויפגעבויט פאַר זייערע אייגענע קינדער? פאַרוואָס זאָלן זיי זיך נישט פילן גוט אין באַקוועמע הייזער, אין אייגעאָרדנטע היימען?

איז אָבער אין דעם אַלעם פאַראַן אויך נאַציאָנאַל - יידישער תכלית? אויף דעם קאָן מען ענטפערן נאָר דאָן, ווען מ'וועט זיין זיכער, אַז דאָ אין אָט די ערטער פון נידערשלעזיע וועט זיך טאַקע שאַפן און ס'וועט האָבן כוח אָנצוהאַלטן אַ לענגערע היסטאָרישע תקופה אַ מאַסנ־האַפטיק יידיש לעבן, ווירטשאַפטלעך איינגעפונדעוועט און איינגעוואָרצלט אין אַ קולטור־געזעלשאַפטלעך סימפּאַטיזירנדיקער אַטמאָספער.

איז דען פאַראַן וועלכע ס'איז ערנסטע רעאַלע אויסזיכט דערפאַר?

קינדער זינגען אין פּוילן, טאַנצן אין די קינדער־היימען?! בחורים אַרבעטן אין קיבוצים, באַלמעלאָכעס — אין ווארשטאַטן?! געוויס זינגט מען און מען וועט לערנען און אַ סך וועלן קומען צו זיך, אַז ס'וועט זיין וואָס צו עסן און וואָס זיך אָנצוטאָן. מיט געלט קאָן מען אַלץ מאַכן, כדי צו פאַרלייכטערן דעם קיום. אָבער איז אין דעם פאַראַן אַ פּאָליטישע, נאַציאָנאַלע פּערספּעקטיוו? איז עס פאַראַן אין דעם מלוכה־פּלאַן, ווי אַן אומאָפּטיילבאַרער חלק, אַז אָן אָט דעם יידישן ישוב קאָן פּוילן זיך נישט אויפבויען? איז עס אין דעם יידישן נאַציאָנאַלן פּלאַן, אַז אָן נידערשלעזישן ישוב קאָן דאָס יידישע פאָלק זיך נישט אויפריכטן?

ניין און ניין. דאָס איז נישט קיין אָרגאַנישער פונאַנדערוווּקס פון דעם, וואָס איז געווען. ס'איז נישט קיין המשך. עס ווערט געפּלאַנט עפּעס נייעס. טאָר דאָס נישט זיין קיין צופעליקייט אין

עמיצנס א נישט־יידישן פלאַן. עס מוז דאָ זיין אונדזער יודי־
שער רעקאָנסטרוקציע־פלאַן.

איך האָב גערעדט אָפן און קלאָר צום פרעזידענט ביערוט, צום
אויסערן־מיניסטער זשימאָווסקי, צו אנדערע, אז די
מאסן־שטראָמען פון יידן קיין ארץ־ישראל
טאָרן נישט באטראכט און באהאנדלט ווערן,
ווי אנטלויפער פון פוילן. דאָס ציען זיך
יידישע בויער קיין ארץ־ישראל. אויב
שמועסן וועגן רעפאטריאנטן, ווילן זיי צו־
ריקאויפריכטן זייער פאָטערלאנד און זיך
צוריקאויפבויען אלס פאָלק.

גריילעך ביי די פאָרשטייער פון נייעם דעמאָקראטישן
פוילן האָב איך געפונען פארשטענדעניש
דערפאר און הסכמה דערצו.

XXIII

ארץ ישראל און די שארית הפליטה

אין די ערגסטע היטלער־צייטן האָבן אַ סך יידן אין פּוילן געטראַכט וועגן ארץ־ישראל. נישט ווינציק איז געווען די צאָל פון די, וואָס האָבן באַדויערט, נאָכסאַל זיי האָבן באַצייטנס נישט געהאַט דעם שכל אויס־וואַנדערן אַהין, ווי מען האָט זיי צוגערעדט און ווי זיי האָבן שוין געוועסט אָפּגעמאַכט ביי זיך. מען האָט אַלץ אָפּגעלייגט ביז מען וועט ליקווידירן די געשעפטן דאָ. נו, אויב ליקווידירן, איז דאָך וויכטיק צוצוטרעפן דעם פּאַסיקן מאָמענט, ווען עס וועט זיך בעסער „לוינען" די ליקווידאַציע. האָט זיך דער ישוב הדעת פאַרצויגן ביז ס'איז געוואָרן צו־שפּעט. אייניקע האָבן ערשט איצט געזוכט אַ וועג קיין ארץ־ישראל, וועלנדיק אויסגעפינען אַ זכות צו קריגן דאָס נויטיקע אריינפאָר־פּאַפּירל. בונדיסטן, וואָס זענען אויך אין ד ע ם מאָמענט געבליבן טריי זייער פּאָליטישן אידעאל, האָבן גאַנץ רעאל געטראַכט וועגן אַרויסראַטעווען זיך קיין ארץ־ישראל. געווען גרייט צו ווערן דאָרט נוצלעכע בירגער פון דער יידישער געזעלשאַפט, אויב אפילו זיי וועלן זיין פּאַסיוו פּאָליטיש אין דער געזעלשאַפטלעכקייט. זיי האָבן פאַר זיך אַליין געהאַט גענוג מאָטיוון צו מתיר זיין זיך דאָס פאָרן קיין ארץ־ישראל. זענען זיי דאָך, אַלס בונדיסטן, די לעצטע יאָרן געווען נוטה צו אָנערקענען פּאַלעסטינע אַלס יידישן ישוב, גלייך ווי אַנדערע יידישע ישובים. חלילה, נישט אַלס יחסן און בן־יחיד, אָבער שוין אויך נישט מער אַלס שטיף־קינד, וואָס איז נאָכאַנאַנד געווען אין חרם. מ'מעג פאָרן קיין פּאַלעסטינע — אויך נ י ש ט אַלס ציוניסט. זענען דאָך פּאַ־

ראַן אין פּאַלעסטינע נישט ציוניסטן. וועלן זיי אויך זיין דאָרט. אַבי זיי וועלן ראַטעווען דאָס ל ע ב ן. ס'האָט זיך געגלוסט לעבן. יונגע, פּעאיקע אַקטיווע מענטשן — האָט זיך געוואָלט לעבן פאַר יעדן פּרייז; אפילו פאַרן פּרייז פון.. באַזעצן זיך אין פּאַלעסטינע.

אויפן ברייטער; עולם האָט געווירקט דאָס עצם האַלטן זיך פון די חלוצישע עלעמענטן, פון יענע בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן יאָרנלאַנג זיך געגרייט צום אריבערפאָרן קיין ארץ-ישראל. ס'האָט געווירקט זייער האַלטן זיך צוזאַמען. אין מינוטן פון סכנה, ווען דער טויט לויערט פון אַלע זייטן, זוכט דער יחיד געוויינלעך, נאַרמאַל, אַליין ז י ך צו ראַטעווען. ער טיילט זיך אָפּ פונעם כלל, ווייל ווו עס קאָן דורכקריכן איינער, איז נישט מעגלעך דעם גאַנצן עולם. טאָ זאָל זיך יעדער איינער ראַטעווען ווי ע ר קאָן, אויף אייגענעם באַראַט און אחריות. אָבער גראָד אין אָט דער סיטואַציע האָבן די חלוצישע עלעמענטן זיך נאָך ענגער און פעסטער צוזאַמענגענומען און פאַראייניקט זייער גורל אויף לעבן און אויף טויט. זיי האָבן געזוכט דעם וועג קיין ארץ-ישראל געמיינזאַם, געגאַנגען מיטן גאַנג פונעם קאָלעקטיוו, געטראַכטן מיטן טראַט פון קאָלעקטיוו. דער געמיינזאַמער ציל אין זייער ל ע ב ן האָט זיי צונויפצעמענטירט אין די טעג פון גיין אַנטקעגן דעם טווענטועלן טויט.

די אידעאישע באַהעפטונג מיט ארץ-ישראל האָט איבערגעאַנדערשט און באַאיינפלוסט זייער פּסיכיק און אפילו טאָג-טעגלעכע אויפפירונג. אויפן וועג צום טויט האָבן זיי געקעמפט פאַרן כבוד און ווערדע פון לעבן. ס'איז דורכויס אמת, אַז יידן פון אַלע פּאַרטייען און אפילו סאָציאַלע שיכטן האָבן געהאַט זייער חלק אין דער רעהאַביליטירונג פונעם יידישן געטאָ, געווען אַקטיוו אין אַלע זיינע געזעלשאַפטלעכע אַרבעטן, וואָס האָבן אַנטפּלעקט די גרויסקייט און שיינקייט פון יידישן כלל אונטער דער רוט פונעם שמייסער. ס'איז אָבער אויך אמת, אַז די „ארץ-ישראלדיקע" זענען געווען דער צענטער דער געזעלשאַפטלעכער אין די געטאָס, אין די וועלדער, אין די בונקערס. זיי האָבן פאַרבונדן דעם געטאָ-ייד מיטן יידישן כלל אין ארץ-ישראל, מיטן יידישן כלל אין דער גאָרער וועלט, איבערגעוואָרפן אַ בריק צווישן דעם היינט און דער צוקונפט.

אַדאַנק דעם ארץ-ישראל-מאָמענט איז אָפּגעשוואַכט געוואָרן דאָס

געפיל פון עלנטקייט און פאריתומטקייט ביי די יידן. מען האָט געוווסט, אַז ס׳זענען פאַראַן מיליאָנען יידן אין אַמעריקע. רייכע יידן, איינפלוס־רייכע יידן. מ׳האָט געוואַרט, אַז זיי וועלן זיך אָפּרופן, אַז זיי וועלן שיקן הילף. איז מען דאָך געווווינט פון אַלע יאָרן, אַז אַמעריקאַנער יידן העלפן זייערע ברידער אין אייראָפּע. אָבער דאָס מאָל איז אויפגעקומען אַ נייער פאַקטאָר, וואָס האָט ווי אַרויפגעצוווּנגען האָפענונג און אָנגעזאָגט טרייסט: ארץ־ישראל. אוודאי האָבן אַלע יידן קרובים אין אַ מ ע ר י ק ע. אָבער איצט האָט מען זיך אַרומגעקוקט און אָנגעהויבן דערמאָנען, אַז יעדער ייד האָט אַ קרוב אויך אין א ר ץ ־ י ש ר א ל. די ארץ־ישראלדיקע יידן האָבן די לעצטע יאָרן געשיקט אַ גאַנץ באַדייטנדיקע פינאַנציעלע שטיצע צו זייערע קרובים אין פּוילן. איצט האָט מען זיך אויך דערמאָנט אַזוי שאַרף און קלאָר, אַז די ארץ־ישראלדיקע האָבן זיך נישט געוואָלט באַנוגענען מיט שיקן פון צייט צו צייט הילף. זיי האָבן ג ע רו פ ן צ ו ז י ך. איינגעלאַדן און באַרבעטן צו קומען, אַריבערטראָגן זיך מיט האָק און פּאַק אַהין, טאַקע צו זיי. די פאַרבינדונג מיט די אַמעריקאַנער איז, אַ סברא, כסדר געוואָרן אַ שוואַכערע. יענע האָבן געוואָלט ליבן „פון ווייטן", העלפן די אָרימע קרובים און אומגליקלעכע ברידער אין יוראָפּ. בעת די ארץ־ישראלדיקע האָבן זיך אַלץ מער „איינגעגעסן אין די ביינער" און מיט כוח פון ליבע געשלעפּט עלטערן און נאָענטע פריינט צו זיך אין זייער נייער היים, וואָס האָט געזאָלט, לויט זייערע רייד, ווערן אַ היים פאַרן גאַנצן פאָלק.

די ערשטע אַנטרונענע פּליטים זענען טאַקע אַוועק קיין ארץ־ישראל. די ערשטע גרוסן וועגן ממשותדיקער הילף און רעטונגס־אַרבעט זענען אויך געקומען פון ארץ־ישראל. די ערשטע יידישע זעלנער, וואָס זענען, ווי י י ד י ש ע ז ע ל נ ע ר, געקומען ראַטעווען און אויסלייזן, זענען געווען די זעלנער פון ארץ־ישראל. אוודאי זענען געווען יידן זעלנער אין אַלע אַליאירטע אַרמייען, אין דער ענגלישער, אין דער אַמעריקאַנער גאָר אַ סך, אַ היפּש ביסל אין דער דרום־אַפריקאַנער, אין דער פראַנצויזישער און שוין גאָר אין די הונדערטער טויזנטער זענען יידן געווען באַטייליקט אין דער רויטער אַרמיי. אָבער די איינציקע זענען דערשינען די יידישע זעל־נער פון ארץ־ישראל אויסדריקלעך אַלס י י ד י ש ע, מיטן אָפּגעדעקטן

פּרצוף, לעצטנס בפּירוש אונטער דער אייגענער יידישער פּאָן מיטן איי־גענעם נאַציאָנאַלן הערב, דעם מ ג ן ־ ד ו ד. טאַקע דערזעלבער מגן־דוד, וואָס האָט געגאָלטן אין פּוילן אַלס שאַנד־צייכן צו דערנידעריקן און באַ־ליידיקן דעם ייד, איז דערהויבן געוואָרן צום סימבאָל פון יידישן נאַציאָ־נאַלן שטאָלץ, פון יידישער זעלבסטווערדע און זעלבסט אַכטונג. ארץ־ישראל איז געקומען אַן אומפּאַרשלייערטע י י ד י ש ע, אַן אייגענע, אַ טרייע און איבערגעגעבענע. מ'האָט זיי, די יידן אין ארץ־ישראל, נישט גענויט און נישט געצוואונגען פון דרויסן, זיי זאָלן זיך מאָביליזירן צום קריג. מען האָט זיי נישט ג ע ק אָ נ ט נויטן און צווינגען; ארץ־ישראל איז אַ מ אַ נ ד אַ ט ־ לאַנד און די מאַנדאַט־מאַכט ט אָ ר נ י ש ט איינפירן דאָרט קיין מיליטער־צוואַנג. און דאָך זענען צ ע נ ד ל י ק ע ר ט ו י ז נ־ט ע ר יידישע בחורים און מיידלעך פ ר יי וו י ל י ק געגאַנגען און זיך צוגעשטעלט צום מיליטער־דינסט. פרייוויליק? אפשר איז עס נאָר פ אָ ר מ ע ל אַ ריכטיקע באַצייכענונג. ס'איז מער אמת פאַראַן אין דעם, וואָס מיר געבן־צו, אַז ס'איז געווען אַן אייגענער אינערלעכער יידי־שער מאָראַלישער צוואַנג. ס'האָט זיך געשאַפן אַזאַ אַטמאָספער, אַז ס'האָט זיך ג ע וואָ ל ט גיין, אַז ס'האָט געלאָקט און געצויגן אין מיליטער. נישט דאָס מיליטערישע, אַוואַנטורישע. ס'האָט גערופן דער יידישער נאַציאָנאַ־לער אומגליק, די סכנה, וואָס האָט געדראָט מיט פולשטענדיקער פאַרטי־ליקונג, מיט אַבסאָלוטן אומקום פאַרן גאַנצן יידישן פאָלק. ס'האָט גע־רופן דער מעכטיקער פאַרלאַנג צו נעמען נקמה פון שונא, דער אור־אינס־טיקט צו ראַטעווען דעם כבוד פון פאָלק.

כ'ווייס נישט, ווי אַזוי האָבן אין אַנדערע לענדער יידישע עלטערן אַרויסבאַגלייט זייערע קינדער צום מיליטער, ווען יענע זענען גערופן גע־וואָרן דערפילן זייער פליכט אַלס בירגער פון לאַנד. אין ארץ־ישראל האָבן טאַטעס און מאַמעס מיט טרערן אין די אויגן, אָבער מיט גאווה אין הארצן געגעבן זייער ברכה די קינדער צום געפערלעכן גאַנג, זיך פאַרמעסטן מיטן נאַצי־פאַשיסטישן שונא. עלטערן זענען אומעטום... עלטערן. בפרט זענען די עלטערן אין ארץ־ישראל געווינט צו זאָרגן און איבערקלערן וועגן זייערע קינדער; אין קיין שום לאַנד און ביי קיין שום פאָלק אפשר גיט מען זיך נישט אָפּ אַזוי ערנסט און גרינטלעך מיט אַזוי פיל ליבע און

„כוונה" די קינדער, ווי די יידן אין ארץ־ישראל. ס'איז נישט קיין חידוש. ס'איז דערפאַר, וואָס דאָ בויען מענטשן ציל־באַוווּסט דאָס לעבן און די צוקונפט פון זייער פ אָ ל ק, און זיי ווייסן, אַז דער יונגער דור — ע ר איז ד אָ ס פ אָ ל ק א י ן ד ע ר צ ו ק ו נ פ ט. אָט די עלטערן האָבן זייערע קינדער, ווען זיי האָבן אָפּגעהיט ווי דאָס שוואַרצאַפּל פון אויג, געוואָלט זען אויפן פ ר אָ נ ט אין דירעקטן געראַנגל מיטן שונא. די עלטערן האָבן טעג און נעכט געטראַכט וועגן די קינדער, מיט אַ ציטערנדיק האַרץ אָפּגעוואַרט יעטוועדע ידיעה, וואָס איז געקומען פון פראָנט, טאָמער, חלילה, האָט עפּעס פּאַסירט זייערע קינדער. און דאָך האָבן זיי ג ע ו ו אָ ל ט דעם פראָנט, געפאָדערט, מען זאָל שיקן זייערע קינדער אין דער פייער־ליניע און נישט געזוכט אויסצומיידן דעם קאַמף. אוודאי האָבן זיי געוואָלט, דער קריג זאָל זיך וואָס גיכער ענדיקן און די קינדער זאָלן זיך געזונטע און גאַנצע אומקערן אהיים. אָבער זיי האָבן געוואָלט נישט אַנדערש, ווי אַ פולשטענדיקן נצחון איבערן פיינט. זיי זענען גרייט געווען צו נאָך אַ יאָר און צו נאָך סכנות, אַבי דער שונא זאָל פולשטענדיק צעשמעטערט ווערן. עלטערן זענען אַליין געגאַנגען אויפן פראָנט. עלטערן און קינדער זענען דערשינען, ווי זעלנער אין דערזעלבער אַרמיי. זיי האָט באַוויגן דאָס זעלבע געפיל, זיי האָבן געהאַט דעם זעלבן אינטערעס אין זינען, דעם זעלבן ציל — ראַטעווען דאָס פאָלק, אָפּהיטן זיין ערע.

פ ו י ל ן איז געווען דער צענטער פון דעם דאָזיקן אינטערעס. ווייל פון פוילישן יידנטום איז רעקרוטירט געוואָרן אין זייער גרעסטער צאָל דער חלוצישער און אַרבעטער עלעמענט אין ארץ־ישראל, אויך דער בירגערלעכער קאַפּיטאַליסטיש־נאַציאָנאַלער. ווייל אין פוילן האָבן זיך געפונען די קרובים, די נאָענטע און ווייטע פריינט, ווייל אין פוילן איז געווען די נעדיכטע יידישע מאַסנהאַפּטיקייט, די שוואַרץ ערד פון דער יידישער אומה, ווייל אויף פוילן האָט זיך אויסגעגאָסן די גאַנצע תוכחה. דאָרטן זענען געווען אָשוויענטשים, מאַידאַנעק און טרעבלינקע, און דער מלאך המות האָט דאָרט נישט געוואָלט איבעריפּערן קיינעם, קיינעם. לגבי ארץ־ישראל איז פוילן געווען דער סימבאָל פון יידישן גלות, דאָס הינטער־

לאנד. פאר פוילן איז ארץ-ישראל געוואָרן דער ליכט־טורעם, דער אויסגע־בענקטער האפן.

האָט ארץ-ישראל געבראכט קיין פוילן געוועט אין האנט און ליבע אין הארצן. דאָס איז געווען איר צושטייער צום יידישן לעבן אומעטום — האָט עס געפונען דעם פולסטן און רירנדיקסטן אויסדרוק לגבי פוילן.

די, וואָס זענען געפירט געוואָרן צו דער שחיטה, האָבן געגלויבט. אז ארץ-ישראל וועט נעמען נקמה. די, וואָס האָבן זיך אפּגעראַטעוועט, האָבן געחלומט וועגן אריינבאַקומען זיך אין ארץ-ישראל. ארץ-ישראל האָט צוריק אויפגעוועקט דעם גלויבן אין דעם יידישן קיום און דערפאַר אויך אין זיין המשך — אין א צוקונפט. די קיבוצים־באוועגונג, וואָס האט זיך אזוי ברייט צעוואַקסן נאָך דער באפרייאונג פון פוילן, איז נישט געווען קיין פּראָדוקט פון ספּעציעלער ציוניסטישער אַגיטאַציע, נאָר א רעזול־טאַט פון א בענקשאַפט און א שטרעבונג, וועלכע האָבן יאָרנלאַנג גענערט דעם מוח און הארץ פון די מער שטאַנדהאַפטיקע פיזיש און גייסטיק, וואָס האָבן זיך געקלאַמערט מיט די לעצטע זעלישע קרעפטן פאַר דער האָפענונג אויסצוהאַלטן און דערלעבן דעם טאָג פון גאולה.

ארץ-ישראל איז דערשינען אין די גאולה־טעג, א לויטערע, ליבנדיקע און גלעטנדיקע, א היילנדיקע און טרייסטנדיקע, א מאַנענדיקע א קעמפנ־דיקע און פאַרביטערנדיקע. דערוואַקסענע פון אַלע שיכטן און קלאַסן, פון אַלע עלטערס, אויך וויפל עס זענען געבליבן פאַרשידענע עלטערס ביי יידן אין פוילן, האָבן זיך גענומען ציען אויפן וועג קיין ארץ ישראל. יוגנט איז געלאָפן און זיך אָרגאַניזירט אין קיבוצים, כדי צו פאָרן קיין ארץ-ישראל. דעמאָביליזירטע זעלנער האָבן געפאָדערט, מען זאָל זיי געבן די מעגלעכ־קייט גיין אויפן „ארץ-ישראל פראָנט". זיי האָבן געקעמפט פאַר דער וועלט, ווילן זיי איצט קעמפן פאַרן יידישן פאָלק. קינדער האָבן אין דער לופט דערשנאַפט און אין זיך טיף איינגעאָטעמט דאָס ארץ-ישראלדיקע; אויף יעדן טריט און שריט האָט מיך באַגעגנט און באַגלייט די פראַגע: ווי אזוי קאָנען מיר קומען קיין ארץ-ישראל?

די מערסטע גרוסן, וואָס זענען דורך דעם יידישן ראַדיאָ אין ל ו ב־ל י ן געשיקט געוואָרן צו יידן אין דער וועלט, זענען געווען אדרעסירט קיין ארץ-ישראל. נישט נאָר צו דירעקטע קרובים. מען האָט אויסגעזוכט און

זיך דערמאָנט פון אמאָליקע פאַרמלחמה צייטן אַ גוטן פריינט, אַ סתם באַקאַנטן אין ארץ־ישראל און זיך צו אים געווענדעט מיט דער מעלדונג: איך לעב! דאָס האָט די שארית־הפליטה פון פוילן ראַפּאָרטירט דער יידי־שער וועלט, אַז זי לעבט. דער ראַפּאָרט איז איבערגעגעבן געוואָרן אין דער הויפּט־קאָמענדאַנטור אין ארץ־ישראל. מען האָט געהאַט די זיכערקייט, אַז ארץ־ישראל וועט עס שוין ווייטער איבערגעבן און סיגנאַליזירן.

ארץ־ישראל האָט טאַקע אַלאַרמירט, געקלאַפּט טרעוואָגע, געוועקט און גערופן, געמאָנט און געזאַמלט, פאַרפליכטעט, מען זאָל ראַטעווען, מען זאָל העלפן אויפן מאָמענט און אויסלייזן אויף תמיד. עס וועט נאָך קומען דער שפּעטערדיקער געשיכטע־שרייבער און אָנשרייבן די פּרקים וועגן די העלדישע און ברידערלעכע מאַטן פון די יידישע בריגאַדניקעס. איינער פון די שענסטע און דערהויבנדיקסטע פּרקים וועט זיין דאָס קאַ־פּיטל וועגן דער באַגעגעניש פון די יידישע בריגאַדניקעס מיט דער שארית הפליטה פון פוילן. די באַגעגעניש מיט די לאַגעריסטן, מיט יענע אומ־גליקלעכע, וואָס זענען אין לעצטן מאָמענט ניצול געוואָרן. אָפּגעראַטעוועט געוואָרן בפירוש אין דער רגע, ווען ס'האָט זיך איבער זייער לעבן אויפ־געהויבן מיט דער גאַנצער ריקזיכטלאָזיקייט דער נאַצישער חלף, וואָס האָט אין איילעניש געוואָלט פאַרענדיקן אויף דער גיך זיין מאָרד־אַרבעט, איידער עס קומט אָן דער זיגערישער חייל. די באַגעגעניש צווישן ברידער און שוועסטער, וואָס האָבן זיך ס'רוב נישט געקענט און דאָך זיך געצויגן איינער צום צווייטן אַ דור אַ גאַנצן מיט דער קראַפט פון אַ פאָלק, וואָס האָט דערשפּירט אין זיין בלוט דעם רוף פון יאָרהונדערטער, צונויפזאַמ־לען צוריק די צעשאָטענע און פונאַדערגעריסענע רינגען און גלידער און אויסשמידן זיי דורך ל י ב ע און געמיינזאַמער גורל־אחריות איז איין שאַפנדיקער נאַציאָנאַלער איינהייט. יונגע בחורים און מיידלעך פון ארץ־ישראל, וואָס האָבן זיך נישט געקענט פאַרשטעלן, עמיצער זאָל וואַגן זיי פּוגע בכבוד זיין אומבאַשטראָפט, האָבן דערפילט, אומאַרמענדיק די קרבנות פון אָשוויענטשים און דאַכאַו, ווי זייער אייגן לעבן ווערט געפּאַסקעוועט, פאַרשמיסן און מ'גליט־אויס אויף זייער ברוסט דעם שאַנד־צייכן, וואָס ברענט אויף דער ברוסט פון זייערע פאַרפּייניקטע און געשענדעטע שוועס־טער, וועלכע זענען פאַראומרייניקט געוואָרן דורך מנוולים פון פאַרשידע־

נע נאציעס אין דינסט ביים נאצי־פאשיזם. זיי האָבן זיך נישט אָפּגע־קערט, די ריינע, אָפּגעהיטענע ארץ־ישראל־קינדער, נאָר מיט זודיקע טרערן געוואשן דעם שמוץ פון די פאריאושטע שוועסטער און מיט זייער יוגנט־לעכן פלאם געצונדן אין זיי גלויבן אין לעבן, אין אויסגעלייטערטן יידישן מענטש אין ארץ־ישראל. זיי, די ארץ־ישראלדיקע „צאברעס", האָבן זיך פריידיקע געטובלט אין דעם זאלציקן ים־פון יידישע יסורים, אין זיך איינ־געזאפּט די טראגעדיע פון מיליאָנען יידן אין דער גאָרער וועלט און ערשט איצט, געלייטערטע, באנומען דעם אמתן היסטאָרישן זין פון אייגענעם ארץ־ישראל־לעבן און קאמף, וואָס נישט אַלע האָבן אים ביז אהער תופס געווען. זיי האָבן דאָך געהאַט ארץ־ישראל אויך אָ ן דער יידישער פּראָב־לעמאטיק, וואָס האָט זייערע עלטערן אהין געבראכט. פאר זיי האָט ארץ־ישראל געגאָלטן אָפט, אויב נישט על פּי רוב, ווי א י ש ו ב פ א ר ז י ך, ווי עס ווילן אים אין זייער „וווילגעגנוויגטקייט" זען און אנערקע־נען יענע „קליגערע" און מער ערלעכע קעגנער, וואָס קאָנען נישט אָפּלייקע־נען דעם פּ א ק ט, אַז ס'איז דאָ אַן ארץ־ישראלדיקער ישוב, אָבער זיי ווילן נישט זען זיין ווערט פאר דער לייזונג פונעם יידישן פּראָבלעם. איצט האָט ארץ־ישראל אדאנק דער יידישער טראגעדיע געפונען איר תיקון ביי אירע אייגענע קינדער, ביים יונגן דור דאָרט געבוירענע. א הארץ פילט א הארץ. און ס'יידישע הארץ אין פּוילן האָט דערפילט, וואָס זי קערט זיך אָן ארץ־ישראל, און פאַרקערט. נישט דווקא ציוניסטן, נאָר יידן פון פאר־שידענער אמאָליקער אידעאָלאָגישער אָריענטאציע האָט גענומען ציען צו ארץ־ישראל; זיי האָבן דערשפּירט, אַז דער אומגעאנטער יידישער נאציאָ־נאלער ב ר אָ ך אין פּוילן קאן האָבן זיין היסטאָרישע פארגיטיקונג נאָר אין א יידישער א ו י פ ר י כ ט ו נ ג פון זעלבן גיגאנטישן פארנעם, וואָס זאָל גרייכן דעם סאמע נאָפּל פון אונדזער קיום, משפּיע זיין דעם געהיימען אומפארשטענרלעכן, אָבער אייביק שפּרודלדיקן פּראָצעס פון אונדזער אומאיבערגעריסענעם לעבן, טראָץ די אַלע בלוט־אָפּצאפּענישן פון אונדזער מאָלקס־אָרגאניזם אין יעדער תקופה און אין יעדן לאנד.

ווי נאָר ס'האָט זיך אָפּגעטאָן דער שווארצער שאָטן פון נאצישער הערשאפט און ס'האָט זיך געעפנט דער וועג קיין פּוילן, זענען אהין געקו־מען יידישע שליחים פון אמעריקע. ס'איז געווען דער אמבולאנס פון גיכער

חילף. האָבן זיי נערעדט ווענן הילף א ו י פ ן אָ ר ט. געוואָלט דער־ווארעמען דעם גוף, שפייזן דעם קערפּער און אים קרעפטיקן נאָך די אַלע יאָרן פון אויסצערן און אָפּשוואכן. די שליחים פון ארץ־ישראל זענען גע־קומען ראַטעווען דעם גאַנצן יידישן מענטש, דערוועקן אין אים צוריק זיין מענטשלעכקייט, דערפרישן זיין גייסט, דערקוויקן זיין נשמה, אים נערופן צו לעבן און נעצייגט אים א ו ו ע ג צו תכליתדיקער אַקטיוויטעט אויפן נאַציאָנאַלן און סאָציאַלן געביט, טאַקע אַלס ש א ר י ת ה פ ל י־ט ה, א ל ס א פ נ ע ר א ט ע ו ו ע ט ע יי ד ן, א ל ס י ו ר ש י ם פ ו ן ז ע ק ס מ י ל י אָ ן. האָבן זיך ארום ארץ־ישראל נעזאַמלט יונג און אַלט, מענער און פרויען, אַרבעטער און אינטעליגענטן. זיי האָבן אַלע נערעדט מיט איין שפּראַך — די שפּראַך פון יי ד י ש ע מענטשן, וואָס ווייסן איינס: זיי זענען שוין געשטעמפּלטע. ס'האָט זיי נעשטעמפּלט דער יידישער גורל. דורכן יידישן גורל זענען זיי צונעקומען צום טויט, מיטן יידישן גורל ווילן זיי ווייטער לעבן, דער זעלבער יידישער גורל פירט זיי צו ארץ־ישראל.

אין פוילן האָבן זיך יידן נעראַטעוועט, אויף וויפל זיי האָבן זיך גע־ראַטעוועט, נאָר אַדאַנק דעם, וואָס זיי האָבן ביי זיך געפועלט און זיי איז נעלונגען אויסצוטאָן זיך פון זייער יי ד י ש ק יי ט, דערשיינען אַלס א ר י ע ר, מיט אַרישע פּאַפּירן, מיט אַרישע נעמען, מיט אַרישער זאָרגלאָזיקייט און לעבנס־שטייגער. ביז היינטיקן טאָג, העכער א יאָר נאָך דער באַפרייאונג וואַגן א סך נישט אויפצוטרעטן אַלס יי ד ן, ווייל זיי ביינען, אַז ס'איז נאָך מיט יידישקייט נישט זיכער און ס'קאָן נאָך זיין גע־צוווּנגען צוריקקומען צו א ר י ש ק יי ט.

אימפּאָנירט ארץ־ישראל, דערמיט, וואָס יידן טרעטן דאָרט אויף צום ערשטן מאָל אין אַזאַ דראַסטישער פאָרם אַלס יי ד י ש ע ר ק אָ ל ע ק־ט י וו און ווילן זיך ראַטעווען דווקא דורך זייער יי ד י ש ק יי ט. יידישע אייגנקייט: נאָמען, פּאָן, שפּראַך, הימן — דאָס איז דער גרונט־טאָן פון אַלע טעטיקייטן און אַקטיוויטעטן. ארץ־ישראל זאָגט: מיר האָבן רעכט צו לעבן, וו יי ל מיר זענען יידן, און נ אָ ר אַלס אַזעלכע, אַלס יי ד ן, ווען מיר קעמפן פאַר אָט־די רעכט. מיר ווילן נישט דורך גריב. אָפּנאַרן עמיצן און אויסשווינדלען קיום פאַר זיך. אַרישע פּאַפּירן,

געמען, האָבן געקאָנט ראַטעווען דעם יחיד. ווירקלעך, געראַטעוועט. דער יידישער כלל האָט זיך נישט געקאָנט אויף ד ע ם וועג ראַטעווען; דער כלל קאָן נישט ענדערן זיין נאָמען, זיין הילוך, זיין כאַראַקטער. דאָס יידישע פאָלק איז געבליבן יי ד י ש פ אָ ל ק. און דווקא אַלס אַזאַ איז ער געבליבן. אויך נאָך דעם, ווי אַ גרויסער טייל זיינער איז אומגע־קומען. ווייל ער איצט זיך דערשלאָגן די רעכט און געלעגנהייט צו לעבן אַ זאַ ווי ע ר א י ז: מיט זיינע אייגנשאַפטן, מיט אייגענער אחריות פאַר זיין גורל. ארץ־ישראל האָט באַוויזן יידן גופא און דער נישט־יידישער וועלט, אַז מיר האָבן טאַלאַנט צו אַן אייגן לעבן, צו לעבן אויף אייגענער פאַראַנטוואָרטלעכקייט, מיט אייגענע כוחות.

די קאַמפן, וואָס האָבן זיך אויפגעוויקלט אין ארץ־ישראל זינט עס איז געקומען צו דער מאַכט די לייבאַר־רעגירונג אין ענגלאַנד, האָבן צו־געשפיצט מיט דער גאַנצער שאַרפקייט דאָס פּראָבלעם פון יידישן פאָלק פאַר דער אינטערנאַציאָנאַלער וועלט. דער ישוב קעמפט אַצינד נישט פאַר ז י ך, נישט פאַר זיינע רעכט; ס'איז דער קאַמף פאַר עפענען די טויערן פונעם לאַנד, כדי אַריינצולאָזן נאָך יידן, קודם־כל די שארית־הפליטה. אין עצם וואָלט אַזאַ קאַמף געדאַרפט זיין דער ברען־פּונקט פון יידישער אַק־טיוויטעט אין אַלע לענדער, ווו יידישע מאַסן געפינען זיך.

ביז איצט האָבן קעגנער פון ציוניזם געגוואַלדעוועט דאָס זעלבע, וואָס עס באַהויפּטן בעווין און אַטלי: ציוניזם און יידנפראַגע זענען נישט דאָס זעלבע. דאָס זענען צוויי באַזונדערע אָנגעלעגנהייטן. טאָ ווו איז דער קאַמף פון די יידישע ישובים אין אַנדערע לענדער דערפאַר, אַז מ'זאָל עפענען די טויערן פון י ע נ ע ל ע נ ד ע ר, כדי אַריינצונעמען אַהין די פאַרפייניקטע ברידער און שוועסטער, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון די טויט־לאַגערן? אויב יידן האָבן נישט קיין שום רעכט אויף אַן אייגן נאַציאָנאַל לעבן אין ארץ־ישראל און פּאַלעסטינע איז „אַ לאַנד מיט אַלע לענדער גלייך", — טאָ פאַרוואָס זאָלן נישט אויפשטורמען די 5 מיליאָן יידן אין צפון־אַמעריקע און די הונדערטער טויזנטער יידן אין אַנדערע לענדער און אַרויסגיין אין גאַס. אין שטרייק און אין דעמאָנסטראַציע, מיט דער פאָדערונג אַריינצולאָזן צו ז יי די שארית־הפליטה?

די יידן אין ארץ־ישראל שטעלן אין קאָן אַלץ, וואָס זיי האָבן אויפ־

געבויט מיט אַזוי פיל מי, יסורים און קרבנות, און קעמפן נאָר דערפאַר, ווייל זיי קאָנען נישט און ווילן נישט לעבן רואיק כל־זמן עס וואַלגערט זיך דאָס ביסל יידישע איבערבלייבעכץ אין געפאַנגענשאַפט, אין לאַגערן, זענען אַרומגעצוימט מיט שטעכל־דראָטיקע פּאַרקאַנעס און ווערן באַוואַכט דורך שומרים, נאַציס און ענגלענדער און אַמעריקאַנער, וואָס זענען דורכ־געדרונגען מיטן זעלבן נאַצישן גייסט. זענען דען די דאָזיקע אומגליקלע־כע קרובים בלויז פון ארץ־ישראלדיקן ישוב און זיי קערן זיך נישט אָן מיט די יידן פון אַרגענטינע, בראַזיל, פראַנקרייך, בעלגיע, צפון־אַמעריקע?

ארץ־ישראל האָט אויפגענומען פרייוויליק אָט דעם קאַמף, פונקט ווי דער עצם־ישוב אין ארץ־ישראל איז פרייוויליק אויפגענומען און רעאַ־ליזירט געוואָרן דורך צענדליקער טויזנטער חלוצים, אַרבעטער און האַרע־פּאַשניקעס, סטודענטן און לערער, ווייל זיי האָבן געזען דערין דעם איינ־ציקן וועג פאַרן יידישן יחיד און פאַרן יידישן כלל צו מענטשלעכער דער־הויבונג, צו נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער אויסלייזונג.

זיי האָבן אָנגעהויבן בויען ארץ־ישראל, ווען דאָס לאַנד איז געווען פּוסט און וויסט, ווען די ברייטע מאַסן פון פּאָלק האָבן נישט גע־וואָלט הערן און געחוזקט פון דער מעגלעכקייט, אַז אַזאַ חלום זאָל ווערן אַ ווירקלעכקייט נאָך אין אונדזערע יאָרן. ווער עס האָט געזוכט פּערזענלעכן תכלית, איז געלאָפן אין די אַמעריקעס, אין אַנדערע ווייטע אויפגעבויטע לענדער און זיך דאָרט באַמיט צו ווערן איינער פון מיליאָנען, צופּאַסן זיך צו דעם, וואָס איז שוין פאַראַן, מיטגיין מיטן אַלגעמיינעם שטראָם און אַרויפאַרבעטן זיך, זיך געקליגלט אויסצוגעפינען מיטלען, זיין יידישקייט זאָל אים נישט שטערן. האָט דער צפון־אַמעריקאַנישער 5 מיליאָניקער יידישער ישוב געשאַפן דאָס גרעסטע הילפס־ווערק אויף צו שטיצן די אָרע־מע קרובים אין זייערע ווינטערטער, אָבער ער האָט נישט באַוויזן און אויך נישט געשטרעבט דערצו, אַז דאָס יידישע נאַציאָנאַלע פּראָבלעם זאָל אַוועקגעשטעלט ווערן פאַר דער וועלט; דער קליינער ארץ־ישראל ישוב מיט זיינע 600 טויזנט יידן — ס'איז זיין אויפטו, וואָס היינט צו טאָג ווייסט די וועלט וועגן פּראָבלעם פון יידישן פאָלק, אַלס פאָלק. בעווין וויל פונאַנדערשיידן צווישן יידן און

ארץ־ישראל ישוב. היינט ווייס יעדער איינער דעם ליגן, וואָס שטעקט דער־ רין. דער ישוב קעמפט פאַר די רעכט פון י י ד י ש ן פ אָ ל ק. פאַראַן אַזעלכע, וואָס האָבן ענדלעך איינגעזען, אַז עפּעס ממשותדיקס איז גע־ שאַפן אין ארץ־ישראל, — ווילן זיי אין זייער גרויסמוטיקייט ראַטעווען דעם ישוב פון די ציוניסטן. זיי זענען אויפגעבראַכט, הלמאַי די ציוניסטן שטעלן אין קאָן דעם אויפגעבויטן ישוב צוליב זייערע ציוניסטישע אַס־ פּיראַציעס און חלומות. פאַראַן אַזעלכע, וואָס אָנערקענען שוין, אַז דער פּאַלעסטינער ישוב איז עפּעס ווערט, אָבער זיי טענהן, אַז דער ישוב איז אַ ענין פאַר זיך, און מ׳טאָר אים נישט מקריב זיין פאַרן ציוניזם. וואָלט עס אַזוי געווען, וואָלט נאַטירלעך דער ישוב איצט נישט ריזיקירט מיט זיך און נישט אַרויס אין פייער פון אַנטשידענעם גערעגנגל. ער באַטראַכט זיך אַלס אַוואַנגאַרד פון פ אָ ל ק. דערמיט דערקלערט זיך זיין עקשנות און אויסדויער, זיין פּרינציפּיעלע אויסגעהאַלטנקייט און מאָראַלישע ריינ־ קייט; פון דאַנען שטאַמט די אחריות פון דעם ישוב אַלס גאַנצן פאַרן כּאַ־ ראַקטער און עטישן אינהאַלט פונעם איצטיקן גורל־קאַמף.

דער ציוניזם שטיצט זיך און האַלט זיך אויף ענגלישע באַגנעטן. אַזוי האָט מען אין פּראָגרעסיווע אַרבעטער־רייען געוואָלט באַצייכנס שטעמפּלען דעם רעאַקציאָנערן כאַראַקטער פון ארץ־ישראל־ישוב, אויב אַזאַ וועט אויפגעבויט ווערן: „ציוניזם איז רעאַקציע, קאָנטער־רעוואָלוציע, אַן אויפּטו פון ענגלישן אימפּעריאַליזם".

די איצטיקע קאַמפן אין ארץ־ישראל האָבן איבערראַשט מיליאָניקע מאַסן, ווען זיי האָבן דערזען, ווי דער ענגלישער אימפּעריאַליזם ווענדט אָן אין זיין ברוטאַלן אויסראָטונגס־קריג קעגן דעם קליינעם יידישן ישוב אין ארץ־ישראל, די גאַנצע סטראַטעגישע חכמה, וואָס ער האָט דערוואָרבן אין דער מלחמה קעגן היטלערן. עס ווערן מאָביליזירט פלאָט פון ים און לופט און דאָס בעסטע מיליטער פון יבשה, כּדי נישט צו דערלאָזן אָפּגע־ ראַטעוועטע יידן קיין ארץ־ישראל.

ס׳איז אַ קאַמף נישט קעגן ישוב, ווי ער איז, נאָר קעגן די, וואָס ווילן אים אויסברייטערן און פאַרגרעסערן, פאַרפעסטיקן און פאַרזיכערן זיין ווייטערדיקן וווקס און אַנטוויקלונג — קעגן דער שארית־הפּליטה, ק ע ג ן י י ד י ש ן פ אָ ל ק.

שטייט א וועלט, א דערשטויננטע און פארוואונדערטע: יידן אנטלויפן פון פוילן, ווייל זיי האבן מורא פאר באנדיטן און פאשיסטישע מערדער. די זעלבע יידן רייסן זיך אויף אלע וועגן, טראץ אלע שטערונגען און אפ־האלטעניש, קיין ארץ־ישראל און האבן נישט מורא צו פרעפן זיך אויג אויף אויג מיט דעם בעסט־באוואפנטן ים־כוח פון דער גרויסער קאלאניא־לער אימפעריע; זיי זענען גרייט אויף אלע סכנות און קרבנות, אבי צו־צוקומען ביז ארץ־ישראל.

די זעלבע יידן, וואס מיידן אויס ארויסצורעדן אין דער הייך א יידיש ווארט אין פוילן, מארשירן ארוים אין די ווינציקע טויזנטער, וואס זיי פארמאגן, איבער די גאסן פון געוועזענער ליצמאנשטאדט, און פאדערן אין יי ד י ש הויך, אז מ'זאל אומעטום דערהערן, זייער רעכט אריינצוקומען אין ארץ־ישראל.

די זעלבע פוילישע יידן, וואס אנטלויפן פון די מאסן־קברים, ווו עס זענען באגראבן מיליאנען פון זייער פאלק, יאגן זיך איבער די וועגן פון אשוויענטשים, טרעבלינקע און בערגען־בעלזען, גייען פון סניי איבער דעם בלוטיקן שליאך פון פליטים מיט דער איינציקער שוואכער האפנונג און אויסזיכט, אריינצוקריגן זיך אין ארץ־ישראל. נישט ווייל דארטן איז שוין פאר זיי צוגעגרייט מנוחה און זאטקייט, נאר ווייל דארטן זווארט אויף זיי דאס אמתע ווערק פון נקמה. איצט ווילן זיי נקמה נישט בלויז פון דייטשן. נישט נאר דייטשן האבן געמארדעט. עס האבן געמארדעט אויך אנדערע פעלקער. יעדנפאלס האט א וועלט צוגעזען און געשוויגן און געבליבן פא־סיוו. לעבן אן אייגן יידיש לעבן מיינט נקמה פון דער וועלט.

אויך א יידישע וועלט האט געשוויגן און געבליבן פאסיוו. ארץ־ישראל האט נישט גערוט, נישט געווען פאסיוו. די ערשטע האט ארץ־ישראל געשיקט הילף, נישט געווען אפגעהיט, נישט בודק געווען די אפיציעלע פארמעלע כשרות פון די וועגן. אבי ברענגען הילף. געשיקט אירע בעסטע און טייע־סטע בחורים און מיידלעך, נישט נאר אויפן אפיציעלן אפיציעלן פראנט, נאר אויך אלס פאראשוטיסטן, אין סאמע גערדיכטעניש פון דער נאצישער הערשאפט און ווירקונג. איצט גייט אפ ארץ־ישראל אין בלוט, ווייל אין איר שטורעמט און זידט דאס בלוט פון די 6 מיליאן, וואס זענען אומגעקומען אין פוילן; ווייל זי וויל געפינען א תיקון פארן יחיד אין זיין

באהעפטונג מיטן כלל, ווייל זי וויל אז דער יידישער כלל זאל נישט אנט־
לויפן פון זיין גורל, נאר אים ענדערן. ענדערן דורך קאמף אין גייסט פון
דעם געשיכטלעכן אידעאל, וואס נערט און דערהייבט די גאנצע פראגרע־
סיווע מענטשהייט.

די פארגרימירטע נאציס ווילן מיט אונדז טאן חסד אין ארייגלאזן אין
ארץ־ישראל זקנים און קינדער, אבער נישט די אפגעראטעוועטע יוגנט און
מיטליאריקע. זיי האבן מורא, אז די אפגעראטעוועטע האלעוועשקעס זאלן
נישט אויפפלאקערן מיט א פרישן שטארקן פלאם, ווען עם וועלן נישט
זיין בכוח צו פארלעשן די נעניטע אונטערדריקער פון אייבוואכנדיקע
פעלקער.

די אפגעראטעוועטע שארית־הפליטה וויל גיין באוווסטזיניק מיט אט
דעם וועג. נישטא און ס'טאר נישט זיין קיין אנדער תכלית פאר איר ווייי־
טערדיקן קיום.

צי איז די שארית־הפליטה נאר דאס ביסל, וואס האט זיך אפגעראַ־
טעוועט דירעקט אין פוילן? צי זענען נישט די אלע איבעריקע מיליאנען
יידן אין דער וועלט בבחינת שארית־הפליטה? צי וועלן זיי נישט מוזן אויף
דעם דאזיקן וועג שיקן זייערע בעסטע און טייערסטע?!

דער רוף פונעם באַרג חורבן

(אָנשטאָט אַ נאָכוואָרט)

רעדע געהאַלטן דורכן ראַדיאָ אין ירושלים,
נאָכן צוריקקומען פון פוילן קיין ארץ־ישראל,
דעם 24־טן יאַנואַר 1946.

נישט קיין בשורות ברענג איך היינט מיט זיך. איך קום פון „דאָרטן", פון פוילן. איך האָב געבראַכט צו אונדזערע רעשטלעך אייער גרוס, אייער זאָרג פאַר די געראַטעוועטע ברידער פון אָש־וויענטשים און טרעבלינקע, אייער זאָרג פאַר זייער מענטשלעכן, יידישן אויפקום. זיי זאָפּן־איין אין זיך און נעמען־אויף מיט הארץ־קלאַפּעניש און ברוינזנדיקער נשמה יעדן קלאַנג, וואָס דערגרייכט צו זיי פון דאַנען און זיי האָבן דורך מיר איבערגעשיקט זייער ברכה, עס זאָלן אייך קלעקן כוחות אין דעם גוואַלדיקן געראַנגל פאַר אונדזער קיום און צוקונפט אין דער איצטיקער אנטשיידנדיקער תקופה.

כ'האָב באַזוכט מערב־אייראָפּע און פוילן. איך ווייס, ווי שטאַרק ס'איז אייער חשק צו הערן וועגן יעדן לאַנד באַזונדער, וועגן יעדער שטאָט און שטעטל, ווו ס'איז געשטאַנען דאָס וויגעלע פון די יידישע צענטרען אין דער גאָרער וועלט. כ'וועל זיך נישט אַריינלאָזן אין איינצלהייטן. כ'האָב געטראָפן יידן אין אַלע לענדער און לאַגערן, ווו איך בין געווען בשעת מיינע נסיעות אין משך פון לעצטן האַלבן יאָר. אָבער טראָץ אַלע ספּעציפישע דערשיינונגען, וואָס זענען כאַראַקטעריסטיש פאַר יעדן באַזונדערן לאַנד, איז דאָך פוילן דער סימבאָל פון דער גלות־וועלט. איר איז באַשערט געווען צו ווערן אַ באַשיינפּערלעך ביישפּיל, אַ מוסטער פאַר אונדזער לעבן און איבערלעבן „דאָרטן" אין משך פון די לעצטע 6 יאָר.

היטלער האָט אומגעבראַכט העכער 6 מיליאָן יידן. 3 און אַ האַלב מיליאָן פון פוילן גופא און נאָך 3 מיליאָן יידן פון אַנדערע לענדער, וואָס זענען דעפּאָרטירט און אַריבערגעפירט געוואָרן קיין פוילן — דעם ריזיקן יידישן שעכט־פּלאַץ, וואָס די געשיכטע ווייס נישט זיינס גלייכן.

כ׳בין געווען אין די טויט־לאַגערן אָשוויענטשים און מאַידאַנעק, כ׳בין אַריין אין די בעדער, אַריינגעקוקט אין די אויוונס, געהאַלטן אין האַנט ביינער פון פאַרברענטע גופים, געגלעט דעם אַש פון ברי־דער און שוועסטער און געשטאַנען אַ פאַרגליווערטער אַ לאַנגע צייט אין דעם שיך־באַראַק, וווּ מ׳האָט געפונען 824 טויזנט פּאָר שיך: שיכעלעך פון קינדער, שקראַבעס פון זקנים, לוקסוס־פּאַנטאָפל פון איידעלע פרויען און פשוטע שטיוול פון שוואַרץ־אַרבעטער. כ׳האָב זיך איינגעקוקט דורכן פענצטערל אין דער גאַז־קאַמער און אַ רגע האָט זיך מיר געדאַכט, אַז כ׳זע די פאַרשטיקטע, ווי זיי זענען צו־נויפגעדריקטע אין איין בלאָק, אָן אַ ריר און אָן לעבנס־אָטעם, און בלויז די אויגן, די יידישע אויגן קוקן צו מיר, צו אייך.

אמת, היטלערן איז נישט געלונגען צו פאַרטיליקן דאָס יידישע פאָלק. עס זענען נאָך געבליבן אין אייראָפּע אַרום 1 מיליאָן 200 טויזנט יידן, עס האָבן זיך געראַטעוועט צענדליקער טויזנטער ביר־גער פון טויט־לאַגערן מיט טאַטואירטע אויפשריפטן אויף די אָרעמס און מיט אַ שאַנד־צייכן אויף די בריסט. פאַראַן, הייסט עס, יידן אויך אין פוילן; אָבער נישטאָ קיין יידנטום — נישטאָ!

איך בין דורכגעפאָרן אייראָפּע, וואָס איז געווען אָקופּירט דורך די נאַציס, איך האָב געהאַט די זכיה צו זען דאָס חרוב־געוואָרענע בערלין. חורבן־וואַרשע שטייגט אַלץ איבער. גאַסן נאָך גאַסן, גאַנ־צע קוואַרטאַלן זענען חרוב ונחרב. עס סטאַרטשען אַרוים בלויז סקע־לעטן פון הייזער; טיילן ווענט, לעכער פון פענצטער און טירן זענען געבליבן, ווי אַן אָנדענק. אָבער גראָד אינעם סאַמע הארץ פון אָט דעם חורבן ביסטו געפּלעפט, ווען דו קוקסט אויף דעם, וואָס עס איז איבערגעבליבן פונעם אַמאָליקן יידישן געטאָ. וויפל מאָל בין איך געשטאַנען מינוטען־לאַנג ביי דעם הויפן שטיינער און אָנגעשטרענגט

מיין פֿאַנטאַזיע, כדי אויסצומאָלן זיך דעם אָרט, ווו ס'זענען פֿאַר־צייטן געווען די גאַסן, וואָס זענען אונדז אַלע אַזוי באַקאַנט, נוי נאַ־לעווקי, פּאַוויע, דזשיקע, קאַרמעליצקע, נאָוואָליפּקי; נאָוואָליפּיע; כמאָטשע און אַנדערע. איך האָב עס׳ נישט באַוויזן. נישט קיין גע־ביידע, נישט קיין הויז, נישט קיין גאַס און נישט קיין־וואַנט. שטיי־נער, ציגל, צעבראָכענע מעבל, שמאַטעס און טראַנטעס, פֿאַרראָס־טעטע געשיר, צעקרומטע וויגעלעך און וועגעלעך זענען אָנגעהויפֿט און אָנגעוואַלגערט — אַ באַרג, דער באַרג חורבן! און פֿון די טיפֿע־נישן פֿון אָט דעם חורבן האָב איך פֿאַרנומען אַ שטימע, וואָס שרייט און מאָנט: נקמה, פֿאַרגיטיקונג!

צי הערט איר דעם געשריי פֿון הורבן, צי הערט איר די שטים פֿון אונדזער יידישן כראַך אין פּוילן?

ערשט דאַן, ווען איך בין געשטאַנען אויפֿן אָרט, ווו עס איז אַנומלטן געווען דאָס געטאָ־וואַרשע, האָב איך באַנומען מיט מיין גאַנצן וועזן, אַז מיר זענען פֿאַריתומט געוואָרן אַלם פֿאָלק. דאָס פּוילישע יידנטום איז נישטאָ און וועט מער נישט זיין. זיינע וואָרצ־לען זענען פֿאַרשניטן, זיין קאָפּ איז אַראָפּגעפּאַלן. די יידישע אַר־בעטער־באַוועגונג, די נאַציאָנאַלע באַוועגונג, די מאַסע יידן פֿון די רביאישע הויפֿן, די הונדערטער טויזנטער אָנהענגער פֿון אדמורים און גאונים — זיי זענען אַלע אַנטשטומט געוואָרן. און דו ווייסט אַפֿילו נישט, צי און ווו זיי זענען געבראַכט געוואָרן צו קבר־ישראל.

נישטאָ כמעט קיין אַלטע, באַקאַנטע יידן אין איצטיקן פּוילן. מ׳טרעפֿט זיי נישט, נישט אין גאַס, נישט אין באַן, נישט אין מאַרק. אַפֿילו אין קראָקע האָב איך שעהן לאַנג געשפּאַנט איבער גאַסן און נישט אָנגעטראָפֿן קיין יידישן פּרצוף, ווי כ׳בין עס געוווינט געווען פֿאַרן קריג. מ׳הערט נישט אין גאַס יידיש נישט נאָר, מחמת מ׳האָט מורא פֿאַרן אַנטיסעמיטיזם. פֿאַר די 6 יאָר זענען יידן מגולגל גע־וואָרן אין אַריער. זיך צוגעוווינט צו דער פֿרעמדער שפּראַך און צום פֿרעמדן לעבנס־שטייגער. ס׳איז געקומען די באַפֿרייאונג און זיי וועצן־פֿאַר ווייטער דעם קאַמופֿליאַזש. די געצווונגענע מאַראַנען זענען איצט פֿרייוויליקע אנוסים. ס׳איז נישט באַקוועם און אויך נישט

בדאי אראָפּצונעמען דעם גרים. ווער ווייסט, וואָס עס וואַרט נאָך אויף אונדז?

דער אַנטיסעמיטיזם ווערט פאַרשטאַרקט. היטלער האָט טאַקע געליטן אַ מפּלה, אָבער די פּלאָג פון היטלעריזם האָט זיך איינגע־ביסן אין די אייראָפּעאישע פעלקער נאָך מער, ווי פאַר היטלערס קומען צו דער מאַכט. היטלערן איז געלונגען צו פאַרפעסטיקן דעם אַנטיסעמיטיזם אויפן שטאַטלעכן וועג און די זיגער האָבן זיך פון אים אויסגעלערנט די פּראַקטישע דרכים, ווי צו רעאַליזירן די יידן־שנאה. פאַרשידענע פאַקטאָרן ווירקן דערויף, אַז מיטן סוף פון קריג זאָל די יידן־שנאה פאַרשאַרפט ווערן. נישט קיין קליינע צאָל יידן האָבן זיך איצט צוריקגעקערט, הגם מ׳האָט זיי פון לאַנג געהאַלטן פאַר „ליקווידירט״ און זייערע וווינונגען צוזאַמען מיטן פאַרמעגן זענען אַריבער צו אַריער. די דאָזיקע יידן, וואָס זענען אויפגעשטאַנען „תחית המתים״, האָבן די העזה צו קומען מיט תביעות. זיי פאָדערן נישט נאָר רעכט צו לעבן, נאָר אויך מען זאָל זיי אומקערן זייער פאַרמעגן און מ׳זאָל זיי איינאָרדענען. צוליב אַזעלכע פאָדערונ־גען שאַפט זיך אַן אומבאַקוועמע לאַגע פאַר אַ טייל באַפעלקערונג, וועלכע האָט זיך באַהויזן איינצואָרדענען אַלס די יורשים פון די יידן. אין דער נאָכמלחמהדיקער אייראָפּע איז פאַראַן אַ פּראָבלעם פון באַ־שעפטיקן מיליאָנען באַפרייטע פון מיליטער, פון געפאַנגענשאַפט, פון קאָנצענטראַציע־און־אַרבעטס־לאַגערן. און ס׳איז זיך כלל נישט צו וווּנדערן, אויב די ערשטע אין דער ריי זענען די זין פון דעם היים־פאָלק, וואָס איז פאַרוואָרצלט אין באָדן און וואָס קוקט־אויס די אויגן אויף זיינע זין און בויער. יידן זענען געבליבן אַן אומבאַ־דייטנדיקע מינדערהייט. איז דעם יידן שווער אַריינצודרינגען אין דעםווירטשאַפטס־לעבן, פון וועלכן ער איז געוועזן דערהווייטערט אויך אין די נאָרמאַלע צייטן. נייטיקט ער זיך אין שטיצע און הילף, כדי צו קאָנען זיך שטעלן אויף די פיס און האַלטן זיך פעסט. און אַן אַזאַ פעסטן, שטאַנדהאַפטיקן ווירטשאַפטלעכן יסוד אונטער די פיס איז נישטאָ קיין אַטמאָספער פאַר אַ זעלבסטשטענדיקער קולטור,

פעלן די געהעריקע באַדינגונגען פאַר נאַציאָנאַלער דערציאונג און שאַפונג.

די יוגנט איז כמעט דורכויס אָן שום נאַציאָנאַלער דערציאונג. זי איז צוריקגעקומען פון באַהעלטענישן, פון אַרבעטס-לאַגערן, פון וועלדער, פון פּאַרטיזאַנער-אָטריאַדן. מען דאַרף איר געבן די סאַמע עלעמענטאַרע ידיעות, ווייזן איר אַ יידישן אות; אַ פשיטא איז איר פרעמד און ווייט יידישער שטייגער פון לעבן. זי האָט נאָך נישט דאָס באַוווסטזיין און בלויז מיטן געזונטן אינסטינקט ציט זי זיך צו אירע פאָלקס-ברידער. דער ארום, די פרעמדע סביבה שטופּט זי אין אונדזערע אָרעמס. שטייט די יוגנט, ווי אַן אויסגעליידיקטע, פאַר־שעמטע און פאַרמאָגט נאָר איין מעכטיקן פאַרלאַנג, וואָס שטורעמט־אויף איר געמיט: נעמען נקמה פאַר די מיליאָנען געשאָכטענע און פאַרברענטע, אָנהייבן אַ נאָרמאַלן זעלבסטשטענדיקן לעבן, ווי אַלע פעלקער.

ווינציק קינדער זענען אונדז געבליבן. טייל זענען אָפּגעגעבן געוואָרן צום אויסבאַהאַלטן קריסטלעכע פאַמילעס, טייל זענען גע־ראַטעוועט געוואָרן אין מאַנאַסטירן. אַ סך פון די קינדער זענען אַנגעקומען אין די פרעמדע הייזער, אַלס פּיצעלעך, און איצט בענקען זיי נאָך דער נייער פאַמיליע; זיי האָבן באַוויזן צוגעוווינען זיך צו אירע הייליקע און זיי ציט אַפילו צו איר „פאָטער אין הימל". די דערוואַקסענע ווילן זיך נישט אומקערן צו די יידישע עלטערן, וועלכע זיי האָבן געהאַט פאַרגעסן; צו דער יידישער סביבה, צו וועלכער זיי האָבן קיין שום אינערלעכע, אינטימע באַציאונג. דאָס פּראָבלעם פון ראַטעווען יידישע קינדער איז אַ טאָפּלטס: זוכן און אויסגעפינען זיי אין זייערע באַהעלטענישן, ראַטעווען זייערע יונגע נשמות, זייער גייסט, וואָס איז פאַרסמט געוואָרן, אויב אַפילו צוליב „הומאַנע" טעמים. די ווינציקע קינדער, וואָס זענען געראַטעוועט, נייטיקן זיך אין רחמים, אין ליבע, די ליבע פון אַ פאַמיליע, די ליבע פון אַ פאָלק. איך וויים נישט, ביי וועמען האָבן זיי עס געפּאַקט, אָבער זיי ווייסן וועגן ארץ-ישראל, און איך האָב מיט זיך מיטגעבראַכט דאָס געבעט

פון יידישע קינדער: „נעמט אונדז אהין, צו אונדזער פאָלק, צו אונד־זער לאַנד".

ווינציק קינדער האָבן מיר זיך אָפּגעשפּאָרט אין פּוילן. אין יעדן עפּנטלעכן אָרט וואַרפן זיך אין די אויגן די מודעות, וואָס מאָבן דיך אויפשוידערן און רויבן־אַוועק די רו: האָט רחמנות, גוטע מענ־טשן, און העלפט אַן אומגליקלעכער מאַמע צו געפינען איר קינד מיט בלויע אויגן אָדער גאָלדענע לאָקן. כ׳וועל נישט פאַרגעסן יענע מאַמע, וואָס שוין העכער אַ יאָר ווי זי יאָגט זיך פון שטאָט צו שטאָט און זוכט איר קינד, וועמען זי האָט איבערגעלאָזט ביי אַרישע פריינט מיט 5 יאָר צוריק. איר האַרץ, דאָס האַרץ פון אַ מאַמע זאָגט איר, אַז דאָס קינד איז דאָ, לעבט. אָבער ווי דערקענט מען עס, און ווי אַזוי געפינט מען עס? וואָלט זי געוווּסט, אַז דאָס קינד איז גע־שטאָרבן, וואָלט זי אפשר געקאָנט זיך אָפּגעבן מיט דער גאַנצער וואָרעמקייט צום צווייטן קינד. אָבער איר אויער פאַרנעמט אומ־אויפהערלעך דעם רוף פון ערשטן קינד: מאַמע, קום צו מיר!

צי הערט איר דעם רוף פון אונדזערע קינדער: יידיש פאָלק, ראַטעווע אונדז, ווייל אונדז איז שלעכט און ביטער!

די יידן אין באַפרייטן אייראָפּע האַלטן אין איין וואַנדערן און וואָגלען. מ׳אַנטלויפט פונעם בית־הקברות, מ׳וויל אַנטרינען פון די רוצחים, וואָס זוכן אומברענגען די רעשטלעך. די יידן ווילן קיין ארץ־ישראל. ארץ־ישראל האָט געראַטעוועט דעם גלות פון אַנטאַר־טונג. די שפּאַנונגס־קראַפט פון ארץ־ישראל און איר געבענטשטן איינפלוס אויף דעם יידישן כלל האָט מען דערקענט ערשט אין די טעג פון אומגליק און בראָך, ווען זי האָט זיך אַ לעבעדיקע אויס־געשפּרייט איבער אַלע לענדער פון יידישער צעזייטקייט. אונדזערע קעמפּפנדיקע ברידער און זין האָבן געבראַכט די בשורה פון אויפ־קום צו די פאַרפּייניקטע אין די קאָנצלאַגערן און גאַז־קאַמערן און אַליין דערוואָרבן אַ פלאַמיקע ליבע צום יידישן פאָלק. דער צייכן פון דער יידישער בריגאַדע איז געוואָרן אַ סימבאָל פון גאולה, אַ רוף און אַ וואָרנונג צו דערוואַכן און אויפקומען אַלס פאָלק אין אייגענעם לאַנד. נישט אַזוי די וואַנדערונג און דאָס פאַרלאָזן פּוילן,

ווי די עליה קיין ארץ־ישראל, די שטרעבונג צום פּאַטערלאַנד. עס האַלט אין אויפבויען זיך אַ נײַ, דעמאָקראַטיש פּוילן, וואָס שפּאַנט אין די פוסטריט פון זיין מעכטיקן שכן, דעם ראַטנפּאַרבאַנד, וועמענס רויטע אַרמיי האָט אים באַפרייט און פאַר אים אויסגעטראָטן אַ וועג, ווי אויפצוריכטן דאָס חרוב־געוואָרענע לעבן. דאָס דעמאָקראַטישע פּוילן וויל נישט יוצא זיין מיט בלויז דערקלערונגען וועגן קעגנערשאַפט צו די אַנטיסעמיטישע שאַנדטאַטן. עס משפּט שטרענג די רוצחים און פאַראורטיילט זיי צום טויט. אָבער עס וועט נאָך נעמען אַ סך צייט, ביז דער יידישער מענטש וועט קענען לעבן אין פּוילן אָן מורא פאַר רציחות און ראַסן־פיינטשאַפט. די נאַכט פאַר מיין באַזוך אין מאַידאַנעק האָט מען דאָרט אונטערגעצונדן און פאַרברענט איינעם פון די איבערגעבליבענע באַראַקן. פאַראַן עמיצער, וואָס וויל נישט איבערלאָזן אין פּוילן קיין לעבעדיקן זכר פון היטלערס מעשים.

די פירער פון נייעם פּוילן פאַרשטייען אונדז, זיי העלפן די איבערגעבליבענע יידן אומצוקערן זיך צו אַ פּראָדוקטיוון לעבן און גלייכצייטיק דערקלערן זיי קלאָר און אומצווײַדייטיק, אַז פּוילן וועט שטיצן און פאַרטיידיקן אינעם בונד פון די פאַראייניקטע פעלקער אונדזער פאָדערונג צו דערמעגלעכן אונדז אויפצוריכטן אונדזער זעלבסטשטענדיק נאַציאָנאַל לעבן אין אייגענעם פּאַטערלאַנד. די דאָזיקע דערקלערונג גיב איך אייך איבער, ווי כ׳בין דערצו באַפולמעכטיקט דורכן פּוילישן אויסערן־מיניסטער זשימאָווסקי און דעם פּרעזידענט ביערוט.

אַ גרוס צו אייך פון די געטאָ־אויפשטענדלער, פון די אונטערערד־קעמפער, פון די פּאַרטיזאַנער, פון די חלוצים, פון יידישע קינדער אין יתומים־הייזער, פון בערגען־בעלזענער און בוכענוואַלדער יוגנט אין די הכשרה־קיבוצים. דער אָפּהילך פון כפר־גלעדי, שפיים און גבעת־חיים האָט זיי דערגרייכט און דערמוטיקט. זיי ווייסן, אַז דער ישוב דאָ וואָלט געקאָנט לעבן רויק, און נאָר די זאָרג פאַר די איבערגעבליבענע ברידער און פאַר דער אויפריכטונג פון פאָלק, לאָזט אים נישט רוען. ארץ־ישראל, וואָס לעבט, בויט און קעמפט

פאַר אונדזערע רעכט און פאַר אונדזער גורל, גיט זיי צו מוט בייצו־קומען די געשפּענסטער פון דער פאַרגאַנגענהייט אין טרעבלינקע און שפּאַרן זיך דורך אַלע וועגן, כדי צו שטעלן זיך אין דער גרל־שלאַכט פאַרן לאַנד און פאָלק.

גענומט־צו די ברכה פון „דאָרטן". האָט אים שטענדיק פאַר אייערע אויגן.

אין געטאָ־וואַרשע איז איבערגעבליבן גאַנץ דער אַלטער גענ־שער בית־עולם. פון די ווענט פון „אהל־פּרץ" האָבן צו מיר גע־שטראַלט פּרצס ווערטער פון דער „גאָלדענער קייט":

אַזוי גייען מיר, שבתדיקע, יום־טובדיקע,
נשמה־יתירהדיקע יידן!
נישט מיר בעטן, נישט מיר בעטלען, נאָר
מיר פאָדערן.

פאַרנעמט איר דעם רוף, וואָס שטייגט־אויף צו אונדז פון די גערעדים פון אומגליק, פון די טיפענישן פונעם באַרג חורבן:

שטייגט־אויף, בויט און לעבט!

דאָס יידישע פאָלק לעבט און וועט לעבן!

אינהאַלט: